

”Haluan, että kansani elämä paranee”

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti OSA I

"Haluan, että kansani elämä paranee"

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti OSA I

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Sámiid duohtavuohhta- ja soabadankomišuvdna
Sámmilij tuotâvuotâ- já sovâdâttâmkomissio
Sámmilai tuottvuott- da suâvâdvuottkomissio
Saamelainen totuus- ja sovintokomissio
Sannings- och försoningskommission för samer
Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland

Valtioneuvosto

Valtioneuvoston kanslia

This publication is copyrighted. You may download, display and print it for Your own personal use.

Commercial use is prohibited.

ISBN pdf: 978-952-383-940-3

ISSN pdf: 2490-0966

ISBN painettu: 978-952-383-968-7

ISSN painettu: 2490-0613

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2025

Paino: Grano Oy, 2025

"Haluan, että kansani elämä paranee"
Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti OSA I

Valtioneuvoston julkaisu ja 2025:97
Julkaisija Valtioneuvosto

Yhteisötekijä Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio
Kieli suomi Sivumäärä 283

Tiivistelmä

Valtioneuvosto asetti saamelaisten totuus- ja sovintokomission yhdessä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen kanssa vuonna 2021. Sen tuli tunnistaa ja arvioida historiallista ja nykyistä syrjintää, mukaan lukien sulauttamispolitiikkaa, sekä oikeuksien loukkauksia, ja selvittää, miten nämä vaikuttavat edelleen. Komission tuli ehdottaa, miten yhteyttä saamelaisten ja valtion välillä sekä saamelaisten kesken voidaan edistää. Tehtäväksi tuli myös lisätä tietoisuutta saamelaisista Suomen alkuperäiskansana. Komissio toteaa saamelaisen kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen elintilan kaventuvan sukupolvesta toiseen. Komission kuulemat saamelaiset ja sille raportoineet asiantuntijat toivat samaa viestiä: saamelaisyhteisöt ovat vakavasti huolissaan tulevaisuudestaan. Saamelaisten perinteisten elinkeinojen elintila kapenee ilmastonmuutoksen, teollisten maankäyttömuotojen, matkailun ja militarisaation edetessä. Saamen kielet ovat uhanalaistuneet, mistä huolimatta Suomessa puhutut inarin-, koltan- ja pohjoissaame ovat edelleen myös äidinkieliä ja elpyvät. Komissio tuo raportissaan esille saamelaisyhteisöjen monikielisyyden, monikulttuurisuuden ja ylirajaisuuden yhtenä Saamen kansana neljässä valtiossa. Komissio tekee raportissaan lukuisia ehdotuksia saamelaisten aseman parantamiseksi ja korostaa Suomea kahden kansan, saamelaisten ja suomalaisten, maalle perustettuna valtiona.

Klausuuli Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston asettaman saamelaisten totuus- ja sovintokomission työtä. Julkaisun sisällöstä vastaa saamelaisten totuus- ja sovintokomissio, eikä tekstisisältö välttämättä edusta valtioneuvoston näkemystä.

Asiasanat saamelaiset, alkuperäiskansa, totuus, sovinto, valtio, oikeus, syrjintä, saamen kieli, valta, kulttuuri

ISBN PDF 978-952-383-940-3 ISSN PDF 2490-0966
ISBN painettu 978-952-383-968-7 ISSN painettu 2490-0613

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

"Jag vill att mitt folks liv ska bli bättre"

Sannings- och försoningskommission för samers slutrapport, DEL I

Statsrådets publikationer 2025:97

Utgivare Statsrådet

Utarbetad av	Sannings- och försoningskommission för samers		
Språk	finska	Sidantal	283

Referat

Statsrådet tillsatte en sannings- och försoningskommission för samer 2021 tillsammans med sametinget och skoltarnas bystämma. Kommissionen skulle fastställa och bedöma historisk och modern diskriminering av samer, inklusive assimilationspolitik, och kränkningar av deras rättigheter samt utreda hur dessa fortfarande påverkar. Kommissionen skulle föreslå hur man kan främja kontakten mellan samerna och finska staten samt emellan samerna. Uppgiften var också att öka medvetenheten om samerna som Finlands urfolk. Kommissionen konstaterar att livsutrymmet för den samiska kulturen och samernas traditionella näringar krymper från en generation till den följande. De samer som kommissionen hörde och de sakkunniga som rapporterade till kommissionen förde med sig samma budskap: de samiska gemenskaperna är oroliga för sin framtid. Livsutrymmet för samernas traditionella näringar krymper i och med att klimatförändringen, industriella markanvändningsformer, turismen och militariseringen framskrider. De samiska språken allt mer hotade, men trots detta är enare-, skolt- och nordsamiska som talas i Finland fortfarande modersmål och återhämtar sig. Kommissionen tar i sin rapport fram de samiska gemenskapernas flerspråkighet, kulturella mångfald och gränsöverskridande karaktär som ett samiskt folk i fyra stater. Kommissionen lägger fram flera förslag i sin rapport för att förbättra samernas ställning och betonar Finlands roll som en stat som grundades i ett land för två folk, samer och finländare.

Klausul Denna publikation har utarbetats som en del av arbetet i den sannings- och försoningskommission för samer som tillsatts av statsrådet. Sannings- och försoningskommission för samer ansvarar för innehållet i publikationen. Textinnehållet återspeglar inte nödvändigtvis statsrådets ståndpunkt.

Nyckelord samer, urfolk, sanning, försoning, stat, rätt, diskriminering, samiska, makt, kultur

ISBN PDF	978-952-383-940-3	ISSN PDF	2490-0966
ISBN tryckt	978-952-383-968-7	ISSN tryckt	2490-0613

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

"I want a better life for my people"

Final report of the Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People, PART I

Publications of the Finnish Government 2025:97

Publisher Finnish Government

Group author	The Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People
Language	Finnish
Pages	283

Abstract

The Government appointed the Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People in cooperation with the Sámi Parliament and the Skolt Sámi Siida Council in 2021. The purpose of the Commission was to identify and assess historical and current discrimination, including the assimilation policy, and violations of rights, and to find out how their impact still continues. The Commission was given the task of proposing ways to promote links between the Sámi and the state of Finland and among the Sámi people, and to raise awareness about the Sámi as the indigenous people of Finland. The Commission notes that the space for the Sámi culture and their traditional livelihoods is declining from one generation to another. The Sámi individuals heard by the Commission and the experts who reported to it had the same message: the Sámi communities are seriously worried about their future. The space for the traditional livelihoods of the Sámi is declining as a result of the advance of climate change, industrial forms of land use, tourism and militarisation. Although the Sámi languages have become endangered, Inari, Skolt and Northern Sámi still continue to be mother tongues and are recovering. In its report, the Commission highlights the multilingual, multicultural and cross-border Sámi communities as one Sámi people living in four states. In its report, the Commission makes a number of proposals for improving the status of the Sámi and emphasises that Finland is a country established on the land of two peoples, the Sámi and the Finns.

Provision This publication was produced as part of the work of the Government-appointed Truth and Reconciliation Commission Concerning the Sámi People. Its content is the responsibility of the Sámi Truth and Reconciliation Commission in Finland and does not necessarily represent the views of the Government.

Keywords the Sámi, indigenous people, truth, reconciliation, state, right, discrimination, Sámi language, power, culture

ISBN PDF	978-952-383-940-3	ISSN PDF	2490-0966
ISBN printed	978-952-383-968-7	ISSN printed	2490-0613

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

"Háliidan, ahte mu álbmoga eallin buorrána"
Sámiid duohtavuoha- ja soabadankomišuvnna loahpparaporta OASSI I

Stáhtaráđi almmustahttimat 2025:97
Almmustahtti Stáhtaráđđi

Searvvuśdahkki	Sámiid duohtavuoha- ja soabadankomišuvdna		
Giella	suomagiella	Siidomearri	283

Čoahkkáigeassu

Stáhtaráđđi ášahii sámiid duohtavuoha- ja soabadankomišuvnna ovttas sámedikkiin ja nuortalaččaid siidačoahkkimiin jagis 2021. Dan bargun lei dovdát ja ja árvvoštallat historjjálaš ja dáláš vealaheami, maidđái assimilašuvdnapolitiikka, ja rivttiid loavkašuhhtima, ja čielggadit, mo dat váikkuhit ain. Komišuvnna galggai evttohit, mo oktavuoda stáhta ja sámiid gaskkas sáhtášii ovddidit. Bargun lei maidđái lasihit diđolašvuoda sámiin Suoma eamiálbmogin. Komišuvdna gávnnahe, ahte sápmelaš kultuvra ja eallindilli gáržot sohka buolvvas nubbái. Komišuvnna gullan sápmelaččat ja dasa raporterin áššedovdit bukte seammá dieđu: sámeservodagat leat hui fuolas boahhtevuodasteaset. Sámiid árbevirolaš ealáhusaid eallindilli gáržu go dálkkádatnuppástus ovdána, industriijalaš eanangeavahanhámit, turisma ja millitárašuvdna lassánit. Sámegielat leat šaddan eanet áitatvuložin, mas fuolatkeahhtá Suomas hállojuvvon anáraš-, nuortalaš- ja davvisámegiella leat ain maidđái eatnigielat ja ealáskit. Komišuvdna buktá raporttastis ovdan sámeservodagaid mánggagielatvuoda, mánggakultuvrralašvuoda ja ahte dat leat badjel rájaid, oktan sámi álbmogin njealji riikkas. Komišuvdna dahká raporttastis mánggaid evttohusaid sámiid sajádaga buorideami várás ja deattuha Suoma guovtti álbmoga, sápmelaččaid ja suomelaččaid, eatnamiidda vuodđuduvvon stáhtan.

Klausula Dát almmustahttin lea ollašuhhton oassin barggus sámiid duohtavuoda- ja soabadankomišuvnnas, man stáhtaráđđi lea ášahan. Almmustahttima sisdoalus vástida sámiid duohtavuoha ja soabadankomišuvdna, iige deakstasisdoallu vealttakeahhtá ovddas stáhtaráđi oainnu.

Áššesánit sámit, eamiálbmot, duohtavuoha, soabadeapmi, stáhta, riekti, vealaheapmi, sámegiella, váldi, kultuvra

ISBN PDF	978-952-383-940-3	ISSN PDF	2490-0966
ISBN čad.	978-952-383-968-7	ISSN prent.	2490-0613

Almmustahttima čujuhus <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

"Halijâm, ete aalmugân eellim puárrán"
Sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio loppâraapoort, UÁSI I

Staatâräädi almostitmeh 2025:97
Almostittee Staatâräädi

Siärvusrähtee Kielä	Sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio suomâkielä	Sijðomeeri	283
------------------------	--	------------	-----

Čuákánkiäsu

Staatâräädi asättij sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio oovtâst sämitiggijn já nuorttäljij sijðäčuákkimáin ive 2021. Tot koolgâi aiccâð já árvuštállâð historjálij já táálálá olgoštem, fáárun luhâmáin assimilaatiopolitik, sehe vuoigâdvuotâi luávkkáámijð, já čielgið, et maht toh vaigutteh ain-uv. Komissio koolgâi iävtuttið, et maht ohtâvuotâ sämmilij já staatâ kooskâst sehe sämmilij kooskâst puáhtá ovdedið. Pargon šoodâi meid lasettið tiäðulâšvuotâ sämmilijn Suomâ algâaalmugin. Komissio pááhud, et sämmilii kulttuur já ärbivuávâlij iälättäsâi eellimsaje káržu suhâpuolvâst nuubân. Komissio kuullâm sämmiliih já toos raportistám äššitobdeeh puohtii siämmáá viestâ: sämisiärváduvah láá tuotâlâvt huolâst puátteevuotâstis. Sämmilij ärbivuávâlij iälättäsâi eellimsaje káržu siämmást ko šonjâðâhñubástus, ráhtuliih eennâmkevttimhäämih, madhâšem já militarisaatio ovdáneh. Sämikielah láá šoddâm uhkevuálásâžžân, mast peerusthánnáá Suomâst sarnum anarâškielâ, nuorttâlâškielâ já tavesämikielâ láá ain-uv meid eenikielah já iälâskeh. Komissio puáhtá raportistis uáinusân sämisiärváduvâi maangâkielâlâšvuotâ, maangâkulttuurilâšvuotâ já paijeelrájásâšvuotâ ohtân sämiaalmugin neelji staatâst. Komissio taha raportistis maangâid iävtuttâsâid sämmilij sajaduv pyeredem várás já tiäddut, et Suomâ lii kyevti aalmug, sämmilij já syemmilij, enâmáid vuáðudum staatâ.

Klausuul	Taat almostittem lii olášuttum uáassin staatâräädi asättâm sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio pargo. Almostittem sistuálust västid sämmilij tuotâvuotâ- já sovâdättâmkomissio, ijge tekstâsistuálu veltidhánnáá oovdâst staatâräädi uáinu.
----------	--

Äššisäänih	sämmiliih, algâaalmug, tuotâvuotâ, sovâdättâm, staatâ, vuoigâdvuotâ, olgoštem, sämikielâ, väldi, kulttuur
------------	---

ISBN PDF	978-952-383-940-3	ISSN PDF	2490-0966
ISBN njað.	978-952-383-968-7	ISSN teddilum	2490-0613

Almostittem čujottâs	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3
-------------------------	---

"Haa'lääm, što meeran jie'llem puârran"
Sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissio loppraportt, VUE'SS I

Riikksuävtõõzz čõõđtõõzz 2025:97
Čõõđteei Riikksuävtõs

Õutstõsraajji Kiõll	Sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissio lää'ddkiõll	Seiddmie'rr	283
------------------------	--	-------------	-----

Vuänõs

Riikksuävtõs piiji sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissio õõutâst Sää'mtii'ggin da Saa'mi siidsábrin ee'jj 2021. Tõt õõlgi aiccâd da ärvvõõllâd historiallaš da änn'jõž čârstummuž, mie'ldd looggee'l suddeempoliitiikk, di vuõiggâdvuõđi neu'rnummšid, da čõõlgted, mä'htt tak õinn vaaikte. Komissio õõlgi e'tkķeed, mä'htt õõttvuõđ sä'mmlai da riikk kõõskâst di sä'mmlai kõõsk vuei'tet ouu'deed. Tuâjjan õõlgi še lâä'zzted tie'ttemvuõđ sä'mmlain Lää'ddjânnam alggmeeran. Komissio tuât, što sää'mkulttuur da ä'rbbvuõđlaž jie'llemvuõđji jie'llemsââ'jj keä33an puõlvvõõggâst nobba. Komissio kuullâm sä'mmla da tõõzz raportâsttam ä'sštobddi pu'hte seämma saagg: sää'mõutstõõzz kue'dde tuõđlânji huõl sij pue'ttiäâi'jest. Sä'mmlai ä'rbbvuõđlaž jie'llemvuõđji jie'llemsââ'jj keä33an, ko äimmõsmuuttâs, industriallaš mäddââ'nmemnäâ'l, maatkčummuš da militarisaatio oudne. Sää'mkiõl lie šõddâm vaarvuâlžen, mä'st huõlkani Lää'ddjânnmest mainstum aanar-, nuõrtt- da tâ'vvsää'mkiõl lie õinn še jie'nnkiõl da jäll'je. Komissio pohtt raportstes ou'dde sää'mõutstõõzzi määngkiõllsažvuõđ, määngkulttuursažvuõđ da pâi'irajjsažvuõđ õõttân Sää'm meeran neellj riikkâst. Komissio tuejjad raportstes määngid e'tkķõõzzid sä'mmlai sää'j pue'reem diõtt da teäddad Lää'ddjânnam kuei't meer, sä'mmlai da lä'ddlai, jânnma vuäđduum riikkân.

Klausuul	Tät čõõđtõs lij vikkum čõõđ pie'kķen riikksuävtõõzz šioõteem sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissio tuâj. Čõõđtõõzz siiskõõzzâst va'sttad sä'mmlai tuõttvuõtt- da suävâdvuõttkomissio, ij-ga te'kstsiiskõs vie'ltkâni eettkástt riikksuävtõõzz vuäinnmõõžž.
----------	--

Ä'sš-sää'n	sä'mmla, alggmeer, tuõttvuõtt, suävâdvuõtt, riikk, vuõiggâdvuõtt, čârstummuš, sää'mkiõll, vä'ldd, kulttuur
------------	--

ISBN PDF	978-952-383-940-3	ISSN PDF	2490-0966
ISBN nid.	978-952-383-968-7	ISSN teäddum	2490-0613

Čõõđtõõzz addrõs <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Sisältö

Aluksi	11
1 Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio	14
2 Yhteenveto komission ehdotuksista	18
I Alkuperäiskansa saamelaiset	23
3 Saamelaiset Suomessa	23
4 Oma kieli on perusoikeus	34
II Historian jälkiä	46
5 Valtion poukkoileva saamelaispolitiikka	46
6 Kansainväliset alkuperäiskansaoikeudet – kehitys Suomessa	58
7 Arkipäivän rasismi ja tietämättömyys	69
8 Saamelaiset ja tutkimus	73
9 Lähetyskolonialismista hiljaisuuden politiikkaan	84
III Saamelainen kulttuuriympäristö ja perinteiset elinkeinot uhan alla	99
10 Ilmastonmuutos on ihmisoikeuskysymys	99
11 Saamelaisten elinkeinojen murros - väistämisaalueet loppuvat	106
12 Militarisaation vaikutukset	121
13 Pyyntielinkeinoista vapaa-ajan harrastuksia	130

IV Saamelaiskulttuurit murroksessa	140
14 Mitä Teno on ilman jokisaamelaisten kalastuskulttuuria?	140
15 Elävä ja elpyvä inarinsaamelaisuus.....	145
16 Kolttasaamelaiset – rajojen pirstoma kansa	155
17 Saamelainen poronhoito suomalaisissa kehyksissä	177
18 Saamelainen kulttuuriperintö ja taide	189
V Samanlainen kohtelu luo eriarvoisuutta	200
19 Omakieliset sosiaali- ja terveystoimet	200
20 Saamelainen ja saamenkielinen varhaiskasvatus	213
21 Saamelaisopetuksen mahdollisuudet ja mahdottomuudet	227
VI Komission ehdotukset	248
Lähdeluettelo	256
Liitteet	282
Liite 1 Saamelaisten totuus- ja sovintoprosessi ja komission toiminta	282
Liite 2 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamispäätös 28.10.2021.....	282
Liite 3 Päätös saamelaisten totuus- ja sovintokomission toimikauden jatkamisesta 23.11.2023	282
Liite 4 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission seurantaryhmän asettamispäätös 5.11.2021	282
Liite 5 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission seurantaryhmän asettamispäätös 10.11.2023	282
Liite 6 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission julkaisemat erillisselvitykset 2024–2025.....	283
Liite 7 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asiantuntijakuulemiset 2022–2025 ...	283
Liite 8: Saamelaisopetuksen kehitystä ja tilannetta kuvaavat tilastot.....	283

Aluksi

Valtioneuvosto asetti saamelaisten totuus- ja sovintokomission yhteistyössä saamelaiskäräjien (Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ) ja kolttien kyläkokouksen (Saa'mi siidsååbbar) kanssa lokakuun 28. päivänä 2021. Tapahtuma oli historiallinen. Sitä edelsi noin viiden vuoden valmisteluvaihe, jonka Suomen, Ruotsin ja Norjan saamelaiskäräjät olivat yhdessä käynnistäneet. Saamelaisten pohjoismaisen yhteistyön 100-vuotisen historian kunniaksi Norjan Trondheimissa vuonna 2017 järjestetty saamelaisten parlamentaarikkojen konferenssi ja konferenssin hyväksymä julkilausuma merkitsivät lähtölaukausta maiden omille totuus- ja sovintoprosesseille.

Totuus- ja sovintoprosessit alkoivat kolmessa Pohjoismaassa ja merkitsivät mahdollisuutta uudelle vaiheelle saamelaisten ja kotivaltioidensa suhteissa. Norjan komissio, jonka tehtävänä oli selvittää saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten kokemuksia ja seurauksia harjoitetusta norjalaistamispolitiikasta, luovutti loppuraporttinsa maan suurkäräjille 2.6.2023. Ruotsissa toimivan saamelaisten totuuskomission työ jatkuu edelleen 1.10.2026 asti. Tornionlaaksolaisten, kveenien ja suomalaisten kohtaamaa sulauttamispolitiikkaa selvittänyt totuus- ja sovintokomissio sai työnsä valmiiksi 15.11.2023.

Kun Suomen totuus- ja sovintokomissio nyt luovuttaa loppuraporttinsa asettajilleen eli valtioneuvostolle, saamelaiskäräjille ja kolttien kyläkokoukselle, ovat maailma, Suomi ja arktiset alueet aivan toisenlaisessa tilanteessa kuin komission aloittaessa työnsä. Euroopassa käynnissä oleva sota on sulkenut yhteydet neljännen saamelaisvaltion, Venäjän, saamelaisiin. Sotilaspoliittiset muutokset näkyvät ja tuntuvat arktisella alueella, jossa myös ilmastonmuutos etenee nopeammin kuin muualla. Barentsin euroarktinen yhteistyö on lopetettu, ja Arktisen neuvoston työ, joka vuosikymmenten ajan edisti valtioiden, kansojen ja väestöryhmien hyviä suhteita, alkuperäiskansojen oikeuksia, ympäristönsuojelua ja rauhaa, on jatkunut enää vain pienellä liekillä virkamiestasolla. Komissio pitää tilannetta huolestuttavana.

Samaan aikaan maailmanpolitiikassa tapahtuu kansainvälistä ihmisoikeusjärjestelmää horjuttavia muutoksia. Alkuperäiskansa saamelaisten asema ja tulevaisuus kotivaltioissaan nojaa paljolti juuri kansainvälisesti hyväksyttyihin ihmisoikeuksiin. Merkittävä tekijä Pohjoismaiden saamelaisalueille ja yhteisöille on sekin, että Norjan lisäksi myös Suomi ja Ruotsi liittyivät Pohjois-Atlantin puolustusliitto Natoon, Suomi vuonna 2023 ja Ruotsi vuonna 2024. Samalla kun

sotilasmahtien toiminta arktisilla alueilla lisääntyy, myös muunlaiset paineet alueiden luonnonrikkauksien hyödyntämiseksi kasvavat. Euroopan unionissa edistetään vauhdilla vihreää siirtymää. Uudet linjaukset huolestuttavat saamelaisyhteisöjä, joiden elämä ja olemassaolo perustuu luontoon ja hyvinvoivaan ympäristöön. Saamelaisyhteisöt tukevat siirtymistä fossiilisista polttoaineista vihreisiin, uusiutuviin energianlähteisiin, mutta eivät hyväksy sitä, että muutokset tehdään heidän kustannuksellaan.

Komissio näkee saamelaisen kulttuurin ja saamelaisten perinteisten elinkeinojen elintilan kaventuvan sukupolvesta toiseen. Komission kuulemat saamelaiset ja sille raportoineet asiantuntijat toivat komissiolle samankaltaista viestiä: saamelaisyhteisöt ovat vakavasti huolissaan tulevaisuudestaan. Monet kokevat käyvänsä eloonjäämiskamppailua, elävänsä keskellä kielen- ja kulttuurinvaihdosta ja joutuvansa tahtomattaan aktivisteiksi ja oikeustaistelijoiksi.

Komission työn aikana on kuitenkin tapahtunut myös myönteistä. Kolme vuosikymmentä jatkunut epävarmuus saamelaisten parlamentin, saamelaiskäräjien, asemasta ja saamelaisille kansana kuuluvasta itsemääräämisoikeudesta päättyi uudistetun saamelaiskäräjälain hyväksymiseen Suomen eduskunnassa kesäkuussa 2025.

Komissio on työnsä päättyessä kiitollinen erityisesti niille lähes neljällesadalle saamelaiselle, jotka jakoivat sille kokemuksensa ja halusivat vaikuttaa siihen, etteivät heidän omat eivätkä aiempien sukupolvien kokemat vääryydet enää toistu – eivätkä pääse myöskään unohtumaan. Komissio kiittää tuesta ja luottamuksesta niitä saamelaisyhteisöjä, jotka olivat järjestämässä kuulemistilaisuuksia alueillaan. Ilman yksittäisten saamelaisten ja saamelaisyhteisöjen apua kuulemisten järjestäminen olisi ollut mahdotonta. Kiitokset myös asiantuntijoille, jotka halusivat tuoda tietonsa ja asiantuntemuksensa komission käyttöön valmistelemalla erillisselvityksiä yhteensä yli 20 aihekokonaisuudesta. Näitä selvityksiä on julkaistu jo komission työn aikana. Lisäksi lämmin kiitos komission erikseen prosessin aikana kuulemille asiantuntijoille.

Komissio kiittää myös sen rinnalla toiminutta saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikköä, jota ilman vaikeiden kokemusten jakaminen ja käsittely olisi ollut tuskaa. Psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj – Uvjä – Uvja perustettiin tukemaan komission työtä, mutta sen merkitys on ulottunut paljon komission arkista työtä laajemmalle saamelaisyhteisössä. Komissio on jo työnsä aikana ilmaissut valtioneuvostolle kantansa, jonka mukaan saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön toiminnalle on suuri tarve, ja sen toiminta tulisi pikaisesti vakinaistaa.

Suomen evankelis-luterilainen kirkko toteutti komission työlle rinnakkaisen *Sämmiliih kirhoost – Sä'mmla ceerkvest – Sápmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa* -hankkeen, jonka aikana käsiteltiin kirkon vääryyksiä saamelaisia kohtaan. Hanke päättyi toukokuussa 2025 arkkipiispa Tapio Luoman kirkon puolesta esittämään anteeksipyyntöön. Komissio toimi hyvässä yhteistyössä kirkon hankkeen kanssa.

Komissio esittää kiitoksensa myös työtään tukeneelle seurantaryhmälle, jossa olivat edustajat kaikista Suomen eduskuntapuolueista, evankelisluterilaisesta ja ortodoksisesta kirkosta, saamelaiskäräjiltä ja kolttien kyläkokouksesta. Seurantaryhmää johti pääministerin valtiosihteeri.

Komission sihteeristö oli sijoitettuna valtioneuvoston kanslian strategiaosastolle ja teki yhteistyötä myös kanslian muiden osastojen virkahenkilöiden kanssa. Yhteistyö oli hyvin merkityksellistä. Sen selkärankana toimi erityinen kanslian johdon nimeämä ryhmä, jonka tehtävänä oli tukea komission ja sen sihteeristön työtä. Kiitokset myös kustannustoimittaja Tuukka Tuomasjukalle, oikolukija Airi Parviaiselle ja valtioneuvoston kanslian julkaisutiimille merkittävästä osallisuudesta erityisesti tämän loppuraportin koostamiseen.

Luovuttaessaan työnsä tulokset komissio toivoo sen julkaisemien tietojen ja kokemusten johtavan Suomen ainoan alkuperäiskansan äänen vahvistumiseen ja kahden kansan, saamelaisten ja suomalaisten, hyvään rinnakkaiseloon yhteiskunnassa. Saamelaiset ja suomalaiset ovat rakentaneet maamme yhdessä ja rinnakkain. Komissio pitää tärkeänä, että sille raportoitu elonjäämistäistelu muuttuu hyväksi ja turvatuksi tulevaisuudeksi, jossa saamelaiset voivat jatkaa elämäänsä saamelaisina sulautumatta pääväestöön.

Kunnioittavasti Helsingissä 4.12.2025

Hannele Pokka, komissaari, komission puheenjohtaja

Heikki Paltto, komissaari, komission varapuheenjohtaja

Irja Jefremoff, komissaari

Anni-Siiri Länsman, komissaari

Kari Mäkinen, komissaari

Ulla Aikio-Puoskari, pääsihteeri

Heli Aikio, suunnittelija

Inari Alanko, suunnittelija

Aslak Uula Länsman, suunnittelija

Mervi Semenoff, suunnittelija

Mira Pohjanrinne, viestintäsuunnittelija

1 Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio

Aloitteen totuus- ja sovintokomission perustamiseksi Suomeen teki saamelaiskäräjät (Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ), joka kirjasi asian ensimmäisen kerran toimintaohjelmaansa 2016–2019. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen esitys saamelaisten sovintokomissioksi sai saamelaiskäräjien hyväksynnän vasta, kun prosessin nimessä nostettiin totuus sovinnon rinnalle. Valtioneuvosto tiedotti saamelaisasioita käsittelevän totuus- ja sovintoprosessin käynnistämisestä lokakuussa 2017.

Totuus- ja sovintoprosessin valmisteluvaiheen kuulemiset järjestettiin touko-kesäkuussa 2018. Raportti kuulemiskierroksesta julkaistiin marraskuussa 2018 (VNK:n julkaisusarja 14/2018). Kuulemisraportissa tuotiin esille muun muassa saamelaisten vahva epäluottamus valtiota kohtaan, ja se toimi pohjana komission mandaatin laadinnassa. Valtion talousarviossa vuodelle 2019 osoitettiin ensimmäinen määräraha saamelaisten totuus- ja sovintoprosessin edistämiseen. Saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous ja valtioneuvosto hyväksyivät tulevan komission mandaatin marrasjoulukuussa 2019.

Saamelaiskäräjien kokouksen 5/2019 hyväksymässä kannanotossa painotettiin, *”ettei totuus- ja sovintokomission asettaminen ole ilo eikä voitto. Tähän äärimmäiseen toimenpiteeseen ryhdytään siksi, etteivät aiemmat keinot puolustaa saamelaisten alueita ja kulttuureita ole riittäneet muuttamaan pyrkimyksiä assimiloida saamelaisia valtakulttuuriin. Komission aloittaminen on jaetun surun hetki tietoisena siitä, kuinka monet eivät omana elinaikanaan ehtineet saamaan oikeutta.”* Kannanotossa painotettiin myös henkisen ja psyykkisen tuen tärkeyttä: *”Komission työn tulee purkaa ja auttaa käsittelemään traumoja, joita saamelaiset niin kansana kuin yksilöinä kantavat ylisukupolvisesti. - - - Saamelaisilta ei saa viedä tämän prosessin aikana mahdollisuutta löytää itse tietään kohti paranemista. Tämä edellyttää, että saamelaisille on prosessiin valmistauduttaessa, sen aikana ja sen jälkeen tarjolla saamenkielistä ja kulttuurisensitiivistä henkistä ja psyykkistä tukea.”* Maininta merkitsi alkua saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön asettamiselle.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission tehtäväksi asetettiin tunnistaa ja arvioida historiallista ja nykyistä syrjintää, mukaan lukien valtion sulauttamispolitiikkaa sekä oikeuksien loukkauksia, selvittää sitä, miten nämä vaikuttavat saamelaisiin ja

heidän yhteisönsä nykyisessä tilanteessa, ja ehdottaa, miten yhteyttä saamelaisten ja Suomen valtion välillä sekä saamelaisten keskuudessa voidaan edistää. Komission tehtäväksi tuli myös lisätä tietoisuutta saamelaisista Suomen alkuperäiskansana. Tarkoituksena oli, että totuus- ja sovintokomission työn tuloksena Suomen valtio kantaisi vastuuta ja yhdessä saamelaiskäräjien, kolttien kyläkokouksen ja muiden saamelaistoimijoiden kanssa vahvistaisi saamelaisten oikeuksien toteutumista Suomessa.

Komissio asetettiin valtioneuvoston päätöksellä 28.10.2021 (VN/11265/2020-VNK-59). Jäseniksi nimettiin viisi komissaaria, joista kaksi nimitystä tehtiin valtioneuvoston esityksestä, kaksi saamelaiskäräjien esityksestä ja yksi kolttien kyläkokouksen esityksestä. Saamelaiskäräjien nimeäminä komissaareina työnsä komissiossa aloittivat filosofian maisteri Miina Seurujärvi inarinsaamen kieliryhmän edustajana ja oikeustieteen kandidaatti Heikki J. Hyvärinen pohjoissaamen kieliryhmän edustajana. Kolttsaamelaisten edustajaksi komissioon nimettiin hallintotieteiden maisteri Irja Jefremoff. Valtiota edustaviksi komission jäseniksi nimitettiin työelämäprofessori OTT Hannele Pokka ja arkkipiispa emeritus TT Kari Mäkinen.

Päätöksen mukaan komission tuli laatia työstään raportti, joka sisältää myös toimenpide-ehdotuksia, ja luovuttaa se valtioneuvostolle, saamelaiskäräjille ja kolttien kyläkokoukselle 30.11.2023 mennessä. Mandaatissa todettiin, että saamelaisten totuus- ja sovintokomissio on työssään itsenäinen ja riippumaton. Komissio sai itse suunnata toimintaansa ja järjestäytyä parhaaksi katsomallaan tavalla. Mandaatissa ei rajattu mitään kysymyksiä komission työn ulkopuolelle. Valtioneuvosto asetti komissiolle parlamentaarisen seurantaryhmän 5.11.2021 (VN/11265/2020-VNK-59).

Komissio piti ensimmäisen kokouksensa Inarissa 13.12.2021, ja sen ensimmäisenä puheenjohtajana aloitti Irja Jefremoff. Vuoden 2022 alussa komissio kuuli asiantuntijoita ja saamelaisyhteisöjä, laati suunnitelmaa tulevalle toiminnalleen, suunnitteli järjestävänsä kuulemisia vuoden 2022 ajan ja kartoittavansa erillis-selvitystarpeet. Aineiston toivottiin olevan koossa kesällä 2023 niin, että syksy olisi voitu varata loppuraportin kirjoittamiseen.

Komission pääsihteeriksi valittiin Anni-Kristiina Juuso, joka aloitti tehtävässään 1.2.2022. Maaliskuussa 2022 komission sihteeristössä aloitti kaksi pohjoissaamenkielistä ja yksi inarinsaamenkielinen suunnittelija. Sihteeristön aloitettua komissio käynnisti asiantuntija- ja ryhmäkuulemiset. Psykososiaalisen tuen yksikkö aloitti maaliskuussa 2022. Komission työ kriisiytyi kuitenkin toukokuussa kahden komissaarin, Seurujärven ja Hyvärisen, pyydettyä eroa tehtävistään. Lisäksi komission

pääsihteeri ja yksi suunnittelijoista pyysyi eroa toukokuussa 2022. Komissio keskusteli asettajatahojensa kanssa, jatkoi toimintaansa ja sen uutena puheenjohtajana aloitti Hannele Pokka.

Saamelaiskäräjät päätti kesäkuun 2022 kokouksessaan tukea totuus- ja sovintokomission työn jatkamista. Uudet komissaarit nimettiin syyskuussa. Pohjoissaamen kieltä ja kulttuuria edustavaksi komissaariksi nimettiin yliopistonlehtori ja Oulun yliopiston Giellagas-instituutin johtaja YTT Anni-Siiri Länsman ja inarinsaamen kieltä ja kulttuuria edustavaksi komissaariksi poronhoitaja ja yrittäjä Heikki Paltto. Pääsihteeriksi nimettiin 1.1.2023 alkaen YTM Ulla Aikio-Puoskari. Komission sihteeristössä ovat työskennelleet Heli Aikio (1.1.2024–31.12.2025), Martta Alajärvi (1.3.2022–17.6.2022), Inari Alanko (28.3.2022–31.12.2025), Aslak Uula Länsman (28.3.2022–31.12.2025), Eeva Mäkinen (15.3.2023–31.1.2025), Mira Pohjanrinne (24.2.2025–31.12.2025) ja Mervi Semenoff (1.12.2022–31.12.2025).

Komissio olisi ollut valmis aloittamaan saamelaisväestön kuulemiset vuoden 2023 alussa. Sen oli kuitenkin käytettävä seuraavat kuukaudet tietosuoja-asioiden valmisteluun, koska ne olivat jääneet avoimiksi komission työn valmisteluvaiheessa. Komissio käytti tietosuojan rakentamiseen huomattavan suuren työmäärän.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio näki vuoden 2023 alussa mahdollisuksiensa huvenneen alkuperäisessä aikataulussa pysymiseen, ja tammikuussa 2023 se teki valtioneuvostolle esityksen toimikautensa jatkamisesta vuoden 2025 loppuun asti. Valtioneuvosto päätti komissiolle myönnettävästä lisääjasta, ja komissio asetettiin uudelleen valtioneuvoston päätöksellä 23.11.2023. Valtioneuvosto asetti myös uuden, vuoden 2025 loppuun asti toimineen seurantaryhmän 10.11.2023 (VN/11265/2020-VNK-86).

Saamelaisväestön kuulemiset päästiin aloittamaan kesäkuun 2023 alussa Utsjoelta, josta niitä jatkettiin eri puolille saamelaisten kotiseutualuetta ja muuta Suomea. Kuulemiset lopetettiin 15.10.2024. Komissio kuuli yhteensä lähes 400 henkilöä sisältäen kirjalliset kuulemiskertomukset. Komissio kuuli kaikkia henkilöitä ja ryhmiä, jotka halusivat tulla kuulluiksi ja ilmoittivat siitä komissiolle. Kuulemisista neljäsosa tehtiin jollakin kolmesta Suomessa puhutusta saamen kielestä ja 70 prosenttia saamelaisten kotiseutualueella. Kuulemisvaiheen jälkeen äänitallenteet litteroitiin sekä koodattiin ja teemoiteltiin analyysiohjelmaa hyödyntämällä. Kuulemisaineistoista koottu erillinen raportti *”Kyllä se on yhtä taistelua”* julkaistaan osana tätä loppuraporttia. Komission työn päätyttyä aineistot arkistoidaan Kansallisarkiston Saamelaisarkistoon (*Sámi arkiiva*).

Komissio tilasi työnsä tueksi erillisselvityksiä eri alojen asiantuntijoilta. Selvitykset, yhteensä 25 kappaletta, on julkaistu valtioneuvoston julkaisusarjassa. Lisäksi komissio tilasi saamelaisilta tekijöiltä kaksi dokumenttifilmiä, toisen koskien saamelaisen poronhoidon tilannetta ja toisen koskien Tenojoen ja jokisaamelaisen kulttuurin tilannetta. Lisäksi komission tilaama saamelaisten kotiseutualueen luonnon tilaa kuvaava digitaalinen valokuvanäyttely visualisoi komission työssä esiin nousevia teemoja.

Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj – Uvjâ – Uvja on ollut komission läheisin yhteistyökumppani. Yksi saamelaisten totuus- ja sovintoprosessille asetetuista tavoitteista on ollut purkaa ja käsitellä saamelaisten yksilöinä tai yhteisöinä kantamia traumoja. Ilman saamelaista psykososiaalisen tuen yksikköä tämä tavoite olisi jäänyt toteutumatta. Uvjj – Uvjâ – Uvja osallistui komission tapahtumiin ja oli tavoitettavissa sekä tapahtumissa että niiden ulkopuolella. Komission ja saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön toimintamäärärahat osoitettiin valtion talousarviossa yhteisellä momentilla.

Komission rinnalla toimi omana hankkeenaan Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuosina 2022–2025 toteuttama *Sämmiliih kirhoost – Sämmla ceerkvest – Sápmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa* -totuus- ja sovintohanke. Komissio piti yhteiskokouksia kirkon hankkeen kanssa ja jakoi sekä tietoja että kokemuksia.

Komissio on seurannut Norjan ja Ruotsin totuus- ja sovintokomissioiden toimintaa ja konsultoinut niitä useaan kertaan niiden toimintatavoista jakaen samalla tietoa omista toimintatavoistaan. Komissio tutustui myös Kanadassa toteutettuun alkuperäiskansojen totuus- ja sovintoprosessiin, siinä tehtyihin ehdotuksiin ja niiden toteutumiseen.

Tarkemmat tiedot komission toiminnasta sisältyvät raportin lopussa oleviin liitteisiin.

2 Yhteenveto komission ehdotuksista

Menneisyys

Suomen valtio on perustettu kahden kansan, saamelaisten ja suomalaisten, maille.

Suomessa ei ole ollut Norjan ja Ruotsin tapaan sellaista lainsäädäntöä, joka olisi velvoittanut suomalaistamaan saamelaislapsia koululaitoksen kautta. Komission kuulemien saamelaisten kertomukset viestivät kuitenkin, että suomalaistaminen oli kirjoittamaton käytäntö, joka menneinä vuosikymmeninä vallitsi kouluissa ja 1900-luvun loppupuolelle saakka käytössä olleissa oppilasasuntoloissa. Suomalainen ja suomenkielinen koulu- ja asuntolajärjestelmä on toiminut vahvana suomalaistamisen välineenä, joka on heikentänyt saamen kielten ja kulttuurin siirtymistä sukupolvelta toiselle. Asuntolakouluissa lapset erotettiin perheistään, heidän omien kielensä käyttämistä rajoitettiin ja koulussa opetettiin vain valtakulttuurin kielellä ja arvojen pohjalta. Tämän seurauksena monet lapset menettivät yhteyden omaan kieleensä ja identiteettiinsä, ja vaikutukset näkyvät edelleen saamelaisyhteisöissä kielten uhanalaisuutena ja kulttuurisina menetyksinä. Nämä suomalaistamisen traumat ovat kulkeneet mukana saamelaissukupoltilta toiselle.

Kirkot ja herätysliikkeet olivat mukana ja tukivat valtioiden toimintaa ja tavoitteita, joissa saamelainen elämänmuoto pyrittiin korvaamaan suomalaisella. Näiden toimien vaikutus ulottuu syvälle saamelaisten maailmankuvaan, arvoihin sekä henkiin ja sosiaalisiin rakenteisiin.

Itsenäinen Suomen valtio on jatkanut aiempien vallanpitäjien aloittamaa työntymistä yhä syvemmälle saamelaiseen elämänmuotoon. Itsenäistä Suomea alettiin rakentaa kulttuurisesti yhtenäiseksi, ensisijaisesti maa- ja metsätaloudesta eläväksi maaksi. Suomalainen hallinto- ja lainsäädäntöjärjestelmä korvasi saamelaisten perinteiseen siidarakenteeseen perustuneen yhteiskuntajärjestelmän, ja saamelaisten maat ja vedet jaettiin suomalaisen lainkäyttövallan mukaisesti. Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnissa suoritettussa isojaossa ja vesipiirirajankäynnissä suomen kieltä huonosti taitavat saamelaiset eivät osanneet puolustaa sukujensa vanhoja nautinta-alueita, joita oli käytetty kalastukseen, poronhoitoon ja metsästykseen. Saamelaisten sukujen nautinta-alueita siirtyi valtion hallintaan.

Toisen maailmansodan loppuvaiheessa lähes kaikki saamelaisalueiden asukkaat evakuoitiin sotatoimien alta. Petsamon alueen kolttasaamelaisten asuttaminen Inarin kunnan alueelle osoittautui sotien jälkeen pysyväksi. Sotien tuhot olivat saamelaisten kotiseutualueella mittavat, ja valtio suuntasi huomattavia resursseja pohjoisen Suomen jälleenrakennukseen, mikä johti nopeaan aluekehitykseen. Pohjoinen Suomi jälleenrakennettiin suomalaisen mallin mukaan, ja tavoitteena oli saada Lapin luonnonvarat tehokkaasti käyttöön. Suomalaisen yhteiskunnan ja viranomaisten ote pohjoisessa lujittui.

Suomalaisen yhteiskunnan energiatarpeisiin rakennettiin Euroopan suurimmat tekoaltaat, Lokka ja Porttipahta, joiden seurauksena alueen asukkaat joutuivat jättämään kotipaikkansa ja muuttamaan muualle. Neuvostoliiton puolelle Paatsjokea ja Tuulomajokea rakennetut voimalaitokset tarjosivat töitä ja toivat uutta väestöä Inarin kunnan alueelle, samalla kun Inarijärven säännöstelyllä oli vaikutuksensa inarinsaamelaisten kalastukseen ja elinoloihin. Laajat metsänhakkuut puolestaan vaikuttivat poronhoitoon. Perinteisten elinkeinojen ja kulttuurin murros johti saamelaisten elinkeinopohjan murenemiseen. Tämä aiheutti saamelaisten muuttoliikettä pois saamelaisten kotiseutualueelta.

Nykyisyys

Saamelaiset ovat joutuneet sopeutumaan erilaisiin muutoksiin ja yhteisöjensä ulkopuolisesta yhteiskunnasta nouseviin paineisiin. Tästä huolimatta saamelaiset eivät ole jääneet passiivisiksi sivustaseuraajiksi, vaan he ovat aina olleet aktiivisia yhteisöjensä ja maidensa puolustajia. Tämän ansiosta saamelainen kulttuuri on edelleen elävä, elinvoimainen ja yhteisöllinen.

Saamelainen elintila kaventuu jatkuvasti. Ilmastomuutoksen vaikutukset ovat alkaneet näkyä selvästi saamelaisten kotiseutualueen elinympäristössä 1980- ja 1990-luvuilla ja kiihtyneet 2000-luvulla. Saamelaiset kohtaavat ilmastomuutoksen ja siihen liittyvät sään ääreisilmiöt vailla riittäviä sopeutumiseen tarvittavia resursseja ja keinoja. Ilmastomuutoksen suorat vaikutukset poronhoitoon ovat olleet jo pitkään nähtävissä. Myös vesistöt ja kalastus ovat muutosten etulinjassa. Lohikantojen määrän pienenemisen vuoksi lohenpyynti on kielletty Tenolla jo monena vuonna. Tämä uhkaa tuhota kokonaisen jokisaamelaisen kulttuurin.

Saamelaiskulttuuria ja saamelaisten perinteisiä elinkeinoja ajavat ahtaalle myös erilaiset maankäyttöpaineet, kuten metsätalous, laajeneva matkailu ja koneellinen kullankaivu. Saamelaisten oikeudet alkuperäiskansana on vahvistettu useissa kansainvälisissä sopimuksissa ja Suomen perustuslaissa. Tämä suoja toteutuu käytännössä huonosti konkreettisten maankäyttöhankkeiden tai -suunnitelmien kohdalla. Uudet toimijat ottavat osansa muun muassa poronhoidon tarvitsemista laidunalueista ja saamelaisten kalastuspaikoista.

Lisäksi kaivostoiminta ja tuulivoimarakentaminen sekä puolustusvoimien lisääntyvä harjoitustoiminta ovat uusia, laaja-alaisia maankäyttäjiä. Vaikka saamelaisten kotiseutualueella ei ole vielä yhtään kaivosta eikä tuulivoimapuistoa, on alueella jo malminetsintää ja tuulivoimasuunnitelmia. Arktisen alueen puolustuspoliittinen merkitys on kasvanut, mikä on johtanut puolustuspoliittisten hankkeiden ja toimintojen merkittävään lisääntymiseen. Saamelaiset jakavat huolen kansallisesta turvallisuudesta ja haluavat kehittää yhteistyötä puolustusvoimien kanssa.

Saamen kielet ovat uhanalaistuneet ja niiden siirtyminen uusille sukupolville on heikentynyt ja paikoin katkennut kokonaan. Siitä huolimatta Suomessa puhutut inarin-, koltan- ja pohjoissaame ovat edelleen myös äidinkieliä ja elpyvät. Saamelaisten kielioikeudet keskittyvät tällä hetkellä pääosin saamelaisten kotiseutualueelle, vaikka oikeudet tulisi turvata koko maassa. Suurin osa saamelaisväestöstä asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaisten kielellinen yhdenvertaisuus ei tällä hetkellä toteudu, ja resurssit saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja opetuksen järjestämiseen ovat riittämättömät. Opetuksen lainsäädäntö ei turvaa kotiseutualueen ulkopuolella asuville saamelaislapsille ja -nuorille oikeutta edes äidinkieli-saamen oppimiseen koulussa.

Lainsäädäntö luo vahvan perustan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalveluiden turvaamiselle, mutta palvelujen käytännön toteutuminen on puutteellista eikä vastaa saamelaisten tarpeita. Koltan- ja inarinsaamenkielisiä palveluita ei ole juuri lainkaan. Omakielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluja ei ole turvattu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaisten kokemukset kulttuurinmukaisten palveluiden puutteista voivat johtaa hoitoon hakeutumisen välttelyyn, väärinymmärryksiin ja luottamuspulaan.

Suomessa vallitsee selkeä rakenteellinen tietovaje saamelaiskulttuurista ja saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta. Saamelaistiedon puute yhteiskunnassa vaikuttaa valtaväestön asenteisiin ja ennakkoluuloihin saamelaisia kohtaan sekä johtaa arkipäivän rasismiin ja syrjintään.

Tietovaje johtuu osittain siitä, ettei suomalainen koulutusjärjestelmä opeta saamelaisten historiasta, kulttuurista eikä asemasta yhtenä maailman alkuperäiskansoista. Iso osa suomalaisista muodostaa käsityksensä saamelaisista pirstaleisen saamelaiskuvaston ja konflikteihin keskittyvän julkisuuden kautta.

Laajamittaisella tietovajeella on yhteiskunnallisia merkityksiä. Saamelaistiedon puuttuminen heikentää demokratian toimivuutta ja saamelaisten mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Saamelaisten omaan tietoon ei aina uskota, eikä sitä haluta hyödyntää, olipa kyse paliskuntien laidunoloista, Tenon

kalastuksesta tai muusta saamelaiseen perinteiseen tietoon ja yhteiskuntaan liittyvästä asiasta. Tämä johtaa siihen, että päätöksiä tehdään usein puutteellisen tiedon varassa.

Tulevaisuus

Saamelaiset ja suomalaiset jakavat yhteisen historiansa lisäksi myös yhteisen tulevaisuuden. Komissio katsoo, että tie kohti sovintoa alkaa vasta, kun valtio tunnustaa ja tunnustaa, että Suomen valtio on perustettu kahden kansan, saamelaisten ja suomalaisten, maalle. Komissio pitää välttämättömänä, että valtio tunnustaa ja kantaa vastuun historiallisista vääryyksistä, kuten asuntolakouluissa harjoitetusta ihmisoikeuksia loukanneesta sulauttamispolitiikasta sekä etniseen ja kielelliseen taustaan perustuvasta syrjinnästä.

Saamelaisten kotiseutualue on saamen kielten, saamelaisen kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen sydänalue ja kotimaa. Tulevaisuus edellyttää sekä kotiseutualueen elinvoimaisuutta, että myös sen ulkopuolella asuvien saamelaisten oikeusaseman turvaamista.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio on saanut saamelaisten oikeusaseman parantamiseen liittyviä ehdotuksia sekä kuulemiltaan lähes 400 saamelaiselta ja kymmeniltä asiantuntijoilta että tilaamiensa 25 erillisselvityksen tekijöiltä. Komissio on laatinut niiden pohjalta tähän raporttiin sisältyvät ehdotuksensa.

Komissio pitää myönteisenä sitä, että saamelaiskäräjälakiuudistus hyväksyttiin kesällä 2025. Uusi laki parantaa saamelaiskäräjien mahdollisuutta osallistua ja vaikuttaa saamelaisia koskevien asioiden päätöksentekoon. Saamelaiskäräjälain uudistus on askel eteenpäin saamelaisten oikeuksien vahvistamisessa. On tärkeää, että muut lait yhteensovitetaan uuden saamelaiskäräjälain kanssa. Vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen periaate tulee sisällyttää kaikkeen lainsäädäntöön, viranomaismääräyksiin ja -toimiin, jotka voivat vaikuttaa saamelaisiin.

Valtion tulee edistää Pohjoismaisen saamelaissopimuksen voimaansaattamista. Valtion tulee turvata saamelaisten rajat ylittävä yhteistyö opetuksessa ja koulutuksessa, sosiaali- ja terveyspalveluissa, elinkeinoissa ja verotuksessa.

Valtioneuvoston tulee saattaa YK:n työjärjestön (ILO) itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskeva yleissopimus nro 169 voimaan tuomalla sopimus eduskunnan ratifioitavaksi.

Saamelainen poronhoito tarvitsee oman lain ja oman hallinnon. Valtion tulee tunnustaa kalastuslainsäädäntöä muuttamalla saamelaisten kalastusoikeudet saamelaisten kotiseutualueella. Tenojoen jokisaamelaisille kalastusoikeuden haltijoille on turvattava todellinen mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa kalastusneuvotteluihin ja niiden lopputulokseen. Kolttalakia tulee kehittää yhteistyössä Kolttien kyläkokouksen kanssa tukemaan erityisesti itsehallintoa ja itsemääräämisoikeutta alkuperäiskansana. Viranomaisten tulee taata edellytykset perinteisten elinkeinojen säilymiselle koltta-alueilla ja inarinsaamelaisten perinteisillä asuinalueilla. Kiinteistörekisteriin kuulumattomat ja maanomistuksesta riippumattomat saamelaisten yli-muistoiset nautintaoikeudet tulee selvittää.

Kaikilla Suomen saamelaislapsilla ja -nuorilla tulee olla asuinpaikasta riippumatta oikeus oman kielen ja kulttuurin oppimiseen ja kehittämiseen. Saamelaisnäkökulma tulee integroida osaksi yleistä sosiaali- ja terveydenhuoltoa, jossa saamelaisilla tulee olla mahdollisuus valita omakielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluita. Komission yhteyteen perustetun valtakunnallisen saamelaisen psykososiaalisen tuen *Uvjj – Uvja* – *Uvja* -yksikön toiminta tulee vakinaistaa.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission loppuraportti on ensiaskel sovinnon tiellä. Saamelaisten oikeuksien vahvistaminen vaatii konkreettisia toimia. Tämä edellyttää, että valtio sitoutuu pitkäjänteiseen ja johdonmukaiseen saamelaispolitiikkaan. Komissio pitää välttämättömänä, että tämä loppuraportti saatetaan myös eduskunnan käsittelyyn.

Komissio ehdottaa, että valtioneuvoston kansliaan perustetaan saamelaisasioita koordinoiva yksikkö, jota johtaa saamelainen valtiosihteeri. Valtiosihteerin nimitää valtioneuvosto yhteistyössä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen kanssa. Saamelaisella valtiosihteerillä tulee olla tukenaan asiantuntijaryhmä, joka koostuu ministeriöiden, saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen nimeämistä edustajista.

Komissio ehdottaa, että valtioneuvosto laatii eduskunnalle jokaisena vaalikautena selvityksen siitä, miten saamelaisten oikeuksia on vahvistettu.

Totuus- ja sovintoprosessin onnistumisen ja sovinnon kannalta on ratkaisevan tärkeää, että tieto ja ymmärrys saamelaisten asemasta Suomen ja Euroopan ainoana alkuperäiskansana lisääntyy.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio toivoo, että sen työ avaa polkua sovinnolle niin, että kaksi kansaa, suomalaiset ja saamelaiset, voivat elää toisiaan kunnioittaen hyvässä yhteistyössä keskenään.

I ALKUPERÄISKANSA SAAMELAISET

3 Saamelaiset Suomessa

Suomessa asuvat saamelaiset ovat osa neljän valtion – Suomen, Ruotsin, Norjan ja Venäjän – kansalaisina elävää alkuperäiskansaa, joka tuntee yhteenkuuluvuutta ja toimii monilla tavoilla ja tasoilla yhdessä ja yli valtiorajojen

Rajojen ylittäminen on arkipäivää erityisesti siellä, missä naapurimaiden asutuskeskukset ovat lähekkäin, kuten Suomen puolen Karesuvannon ja Ruotsin puolen Karesuandon kylissä Lätäsenon molemmin puolin. Joen vastakkaisilla rannoilla asuvia saamelaisia yhdistävät sukulaisuussiteet, poroelinkeino, perinteet ja yhteinen kieli pohjoissaame. Kylän nimi molemmin puolin jokea on *Gárasavvon*. Karesuvannon kylä kuuluu Enontekiön kuntaan (*Eanodaga gielda*), joka kokonaisuudessaan sijaitsee raja-alueilla Ruotsin ja Norjan saamelaisten keskusalueiden välissä, Suomen Käsivarressa ja ”kainalossa”. Enontekiön kirkonkylästä Hetasta (*Heahttá*) on tunnin automatka Norjan saamelaisten keskukseen Koutokeinoon (*Guovdageaidnu*). Siellä sijaitsee mm. maailman ainoa saamenkielinen korkeakoulu, Sámi allaskuvla, jossa suuri osa Suomen puolella työskentelevistä saamenkielisistä opettajista on suorittanut tutkintonsa.

Toisena saamelaisia yhdistävänä raja-alueena voi pitää lähes 200 kilometriä pitkää Tenojoen laaksoa, joka alkaa maiden rajalta, Inarijoen latvoilta, ja päättyy Pohjoiseen jäämereen Norjalle kuuluvassa Tenovuonossa. Tenon laakson toisella rannalla asuvat Suomen, toisella rannalla Norjan saamelaiset, joita myös yhdistävät sukulaisuudet, perinteet sekä Tenojoen ja sen sivuvesien pyyntiin perustunut kalastuselinkeino ja jokisaamelainen kulttuuri. Tenojoen nimi molemmin puolin jokea on *Deatnu*, joka on pohjoissaamea. Tenojoen yläjuoksulla kohtaavat Karigasniemen kylä (*Gáregasnjárga*), Suomen ainoa saamelaisenemmistöinen kunta Utsjoki (*Ohcejoga gielda*) sekä Norjan puolen Kaarasjoen kunta ja kuntakeskus (*Kárášjohka/Karasjok*). Kaarasjoella sijaitsevat muun muassa Suomen puolen asiakkaitakin palveleva saamelainen erikoislääkärikeskus ja Norjan saamelaiskäräjien parlamenttitalo¹.

1 Pohjoissaameksi *Sámediggi*, eteläsaameksi *Saemiedigkie*, luulajansaameksi *Sámedigge*, piitimensaameksi *Sámedigge*, uumajansaameksi *Sámiediggie*, koltansaameksi *Sää'mte'gǫǧ* ja norjaksi *Sametinget*.

Kolttsaamelaisten perinteiset ja nykyiset asuinalueet puolestaan sijaitsevat kolmen valtakunnan – Suomen, Norjan ja Venäjän – rajoilla. Tällaisia kyläkeskuksia ovat Suomen puolella sijaitseva Sevettijärvi (*Če'vetjäu'rr*) ja Norjan puolella, lähellä Venäjän rajaa sijaitseva Neiden (Näätämö/*Njauddâm*). Inarijärven eteläpuolella Venäjän rajan tuntumassa Keväjärven ja Nellimin kylissä asuvat kolttsaamelaiset ovat läheisissä yhteyksissä Sevettijärvelle ja Neideniin. Näätämöjoen kalastusta hallinnoivat Suomen ja Norjan viranomaiset yhteistyössä. Neidenissä toimii myös vuonna 2017 avattu maailman ainoa kolttsaamelaisten historiaa ja nykypäivää esittelevä museo *Ä'vv Sa'mi Mu'zei*. Siitä tuli nopeasti kolmen valtion alueilla asuvia kolttsaamelaisia yhdistävä keskus. Sukulaisuuksien, perinteiden ja itäisiin saamen kielisiin kuuluvan koltansaamen lisäksi eri maissa asuvia kolttsaamelaisia yhdistää yhteinen historia. Sen julmimpien tapahtumien seurauksina kolttsaamelaiset juuri ovat tulleet kolmen valtion kansalaisiksi.

Suomen saamelaisryhmistä inarinsaamelaiset poikkeavat muista siinä, että heidän perinteinen kulttuurinsa ja kielensä monine murteineen on syntynyt ja elänyt yhden valtion, Suomen, alueella. Inarinsaamelaisten perinteisinä asuma-alueina ovat olleet saamelaisten mereksikin kutsutun Inarijärven rannat, vuonot ja lähi-alueet. Inarin runsaat kalavedet ja hyvät riistamaat ovat aina vetäneet puoleensa myös muualta tulevia ihmisiä. Tällä hetkellä sen rannoille pyrkivät mökkikylät, hotellit ja matkailukeskukset. Inarinsaamelaisia on kutsuttu myös kalastajasaamelaisiksi ja järvisaamelaisiksi.

Suomen eteläisimmän saamelaiskylän, Sodankylän Vuotson (*Vuohčču*), saamelaisilla on omat sukulaissiteensä sekä naapurikuntien saamelaisiin että Ruotsin ja Suomen puolen Karesuvantoon ja Norjan puolen Koutokeinoon. Sodankylän pohjoisosa sai nykyisen saamelaisväestönsä valtioden rajasulkujen seurauksena 1800-luvun puolivälin jälkeen. Alueella yleiset sukunimet, kuten Hetta ja Magga, ovat samoja kuin Vuotson saamelaisten esivanhempien lähtöalueilla. Vuotson saamelaiset olivat 1970-luvulla ensimmäisten joukossa perustamassa alueelleen saamelaisyhdistystä ja osallistumassa ensimmäisen saamelaisten edustuksellisen elimen, saamelaisvaltuuskunnan (pohjoissaameksi *Sámi parlameanta*, koltansaameksi *Sää'm parlame'ntt*, inarinsaameksi *Säämi parlament*) asettamiseen ja työhön.

Suomen saamelaisten hallinnon ja poliittisen toiminnan keskus on vähitellen kehittynyt Inarin kirkonkylään (*Anár/Aanaar/Aanar*), jossa pitävät toimipaikkojaan monet saamelaisyhteisöt. Yleisradion saamenkielinen toimitus, Yle Sápmi, toimii läheisessä yhteistyössä Norjan ja Ruotsin yleisradioiden saamenkielisten toimitusten kanssa. Yhteiset radio- ja TV-lähetykset ylläpitävät eri maissa asuvien saamelaisten yhteistä arkipäivää, lujittavat yhteenkuuluvuutta ja tekevät monisaamenkielisestä kommunikoinnista luonnollista ja luontevaa.

Inarissa pääpaikkaansa pitävä saamelaiskäräjät (*Sámediggi/Sämitigge/ Sää'mte'gǳ*) on saamelaisten korkein, vaaleilla valittu poliittinen elin, parlamentti, joka toimii läheisessä yhteistyössä Ruotsin ja Norjan sisarelinten kanssa. Maiden saamelaiskäräjät ovat perustaneet 2000-luvun alussa Saamelaisen parlamentaarisen neuvoston (*Sámi parlamentáralaš ráđđi, SPR*), joka kokoontuu säännöllisesti saamelaisten parlamentaarikkojen pohjoismaiseen konferenssiin. Ensimmäiset sanat saamelaisten totuus- ja sovintoprosessien käynnistämisestä lausuttiin juuri saamelaisen parlamentaarikkojen konferenssissa vuonna 2017 Trondheimissa. Venäjän saamelaisjärjestöt ovat osallistuneet yhteistyöhön tarkkailijoina.

Inarissa pitävät päätoimipaikkojaan myös Saamelaisalueen koulutuskeskus (*Sámi oahpahusguovddáš/Säämi máttááttáskuávdáš/Sää 'm škooultemkөөskös*), Saamelaismuseum Siida (*Sámemusea/Säimimuseo/Sää'm-museo*) sekä monet kansalaisjärjestöt kuten sosiaali- ja terveysalalla toimiva Sámi Soster ry ja saamelaisten käsityöntekijöiden yhdistys Sámi duodji ry. Kansallisarkiston yhteyteen perustettu Saamelaisarkisto (*Sámi arkiiva*) sijaitsee monien saamelaisyhteisöjen tavoin Inarin kirkonkylään vuonna 2012 valmistuneessa Saamelaiskulttuurikeskus Sajoksessa (*Sámekulturguovddáš/Säämi kulttuurkuávdáš/Sää 'mkulttuurkөөskös*). Kansallisarkiston Saamelaisarkisto on saamelaisten totuus- ja sovintokomission aineistojen loppusijoituspaikka. Sajoksessa sijaitsee myös Sámi duodji ry:n ylläpitämä käsityökauppa (Duodji shop).

Saamelaista kansalaisyhteiskuntaa ja saamelaisjärjestöjä edustava saamelaisneuvosto (*Sámiráđđi/Saami council*) on koonnut Pohjoismaissa ja Venäjällä asuvia saamelaisia yhteistyöhön vuodesta 1956 alkaen. Saamelaisten ylirajaisen yhteistyön alkuna pidetään kuitenkin jo vuotta 1917, jolloin Norjan Trondheimissa järjestettiin ensimmäinen useamman valtion alueella asuneiden saamelaisten kokoontuminen. Vuoden 1917 kokoontumispäivää 6. helmikuuta vietetään nykyisin saamelaisten kansallispäivänä kaikkialla Saamenmaassa, ja se kuuluu Suomessakin virallisiin liputuspäiviin. Saamelaisneuvosto on järjestänyt pohjoismaisia saamelaiskonferensseja toimintansa alusta lähtien. Vuoden 1986 konferenssi hyväksyi neljän maan saamelaisille yhteisen kansallisen symbolin, Saamen lipun (*Sámi leavga*) ja ensimmäiset liputuspäivät. Saamen kielten ortografiat on käsitelty ja hyväksytty pohjoismaisissa saamelaiskonferensseissa, joissa on päätetty myös uusista liputuspäivistä ja hyväksytty Saamen suvun laulu (*Sámi soga lávlla*) saamelaisten kansallislauluksi (1986) ja Nils-Aslak Valkeapään joikuteos Saamenmaan tunteista (*Sámieatnan duoddariid*) saamelaisten kansallisjoiuksi (2022). Saamelaisneuvosto on aktiivinen toimija arktisessa yhteistyössä, kansainvälisessä ihmisoikeustyössä, ympäristönsuojelussa ja saamelaisessa kulttuurityössä. Venäjän hyökättyä

Ukrainaan helmikuussa 2022 yhteistyö Kuolan alueella asuvien saamelaiden kanssa ei ole enää ollut mahdollista. Suomen saamelaisia neuvostossa edustaa Suomen saamelaiden keskusjärjestö (*Suoma Sámiid Guovddášsearvi, SSG*).

Saamelaiden poliittiset elimet ja kansalaisjärjestöt ovat 1970-luvulta alkaen luoneet yhteyksiä maailman muihin alkuperäiskansoihin. Saamelaiset olivat aktiivisesti mukana perustamassa Alkuperäiskansojen maailmanneuvostoa (*World Council of Indigenous Peoples, WCIP*) vuonna 1975. Neuvosto edisti maailmanlaajuisia hyväksyntää alkuperäiskansojen oikeuksille ja alkuperäiskansa-käsitteelle oikeudellisena terminä. Saamelaiden keskeistä roolia alkuperäiskansojen oikeuksien yleismaailmallisessa kehittämisessä kuvastaa mm. saamelaisen Ole Henrik Maggan nimittäminen vuonna 2000 YK:n talous- ja sosiaalineuvoston yhteyteen perustetun alkuperäiskansojen pysyvän foorumin (*UN Permanent Forum on Indigenous Issues, PFII*) ensimmäiseksi puheenjohtajaksi. Foorumi kokoontuu vuosittain. Alkuperäiskansojen oikeuksien kehittäminen on sittemmin jatkunut monin tavoin YK:ssa. Merkittävimpänä edistysaskeleena voi pitää alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen (*UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, UNDRIP*) hyväksymistä YK:n yleiskokouksessa vuonna 2007. Pohjoismaat edistivät aktiivisesti julistuksen hyväksymistä YK-järjestelmässä ja allekirjoittivat hyväksymisen jälkeen myös pöytäkirjan, jolla ne sitoutuivat toteuttamaan julistukseen kirjatut alkuperäiskansojen oikeudet.

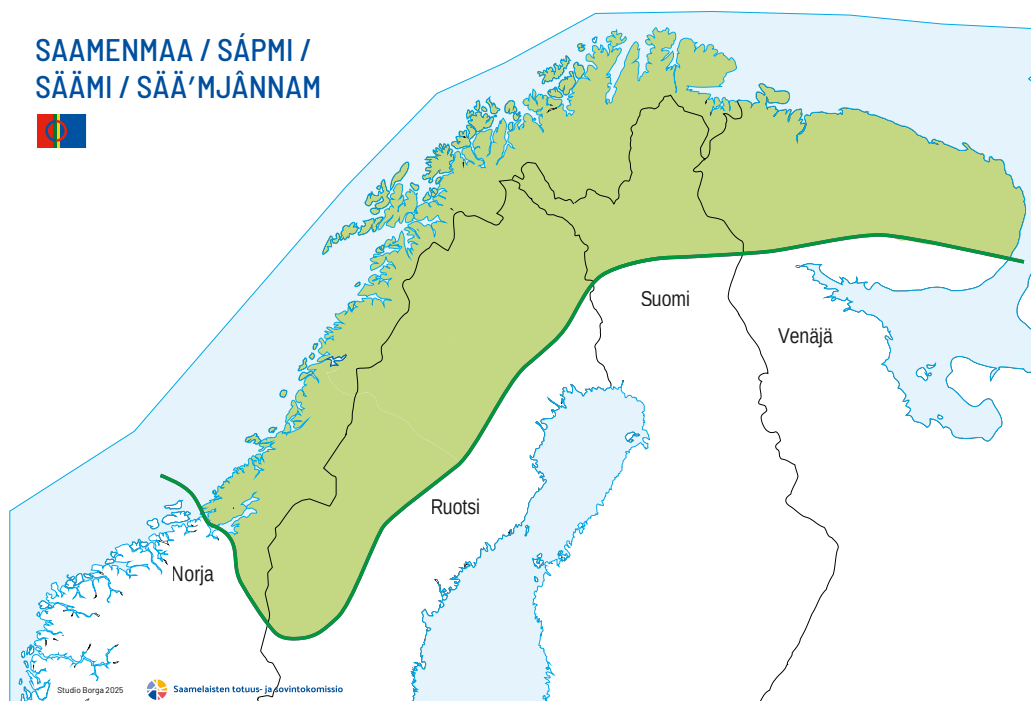
Norjan, Ruotsin ja Suomen saamelaiskäräjillä on Saamelaisen parlamentaarisen neuvoston kautta tarkkailijan asema Pohjoismaiden neuvostossa ja puheoikeus yleiskeskustelussa ja muulloinkin puheenjohtajiston päätöksellä. Pohjoismaista Suomi ja Ruotsi ovat olleet Euroopan unionin jäseniä vuodesta 1995. Norja sen sijaan ei ole EU:n jäsen. Vaikka EU:ssa tehtävät päätökset vaikuttavat saamelaiden jokapäiväiseen elämään, ei saamelaisilla ole virallista asemaa EU:n päätöksenteossa eikä pysyvää edustustoa Brysselissä. EU:lla ei myöskään ole virallista sisäistä alkuperäiskansapolitiikkaa. Euroopan unionin suhtautumisesta saamelaisiin löytyy maininta Suomen liittymissopimuksen lisäpöytäkirjasta, joka koskee saamelaiden oikeuksia. Pöytäkirja tunnustaa, että Suomella on kansallisen ja kansainvälisen oikeuden nojalla velvoitteita ja sitoumuksia saamelaisiin nähden. Pöytäkirjan mukaan saamelaisille on myös mahdollista myöntää yksinoikeuksia poronhoidon harjoittamiseen perinteisillä saamelaisalueilla.

Yksi alue, monta nimeä: Saamenmaa

Monikielisyys, monikulttuurisuus ja kansainvälisyys ovat aina olleet tyypillisiä saamelaisille toimijoille ja sille alueelle, jota pohjoissaamenkieliset kutsuvat nimellä Sápmi, inarinsaamenkieliset nimellä Säämi ja koltansaamenkieliset nimellä Sää'mjånnam. Suomen kielellä alue tunnetaan nimellä Saamenmaa. Nykyisten

valtioiden pääkielten, suomen, ruotsin, norjan ja venäjän, lisäksi alueella on puhuttu mm. suomensukuista meänkieltä ja kveeniä. Nämä kieli- ja kulttuurivähemmistöt ovat olleet alueillaan samankaltaisen yksikielistämispolitiikan kohteina kuin saamelaiset. Pohjoismaissa käynnistetyt totuus- ja sovintoprosessit koskevat myös niitä.

Kuva 1. Neljän valtakunnan alueille ulottuva Saamenmaa eli *Sápmi/Säämi/Sää'mjânnam*.

Saamelaisia asuu eniten Norjassa, jossa heitä arvioidaan olevan yli 40 000, Ruotsissa noin 20 000 ja Venäjällä noin 2 000. Suomessa tiedot saamelaisten lukumäärästä perustuvat saamelaiskäräjien vaalilautakunnan joka neljäs vuosi kokoamiin tietoihin. Uusimmat tiedot ovat vuodelta 2023, ja niiden mukaan Suomessa oli tuolloin noin 11 600 saamelaista.

Saamelaisten kotiseutualue ja koltta-alue

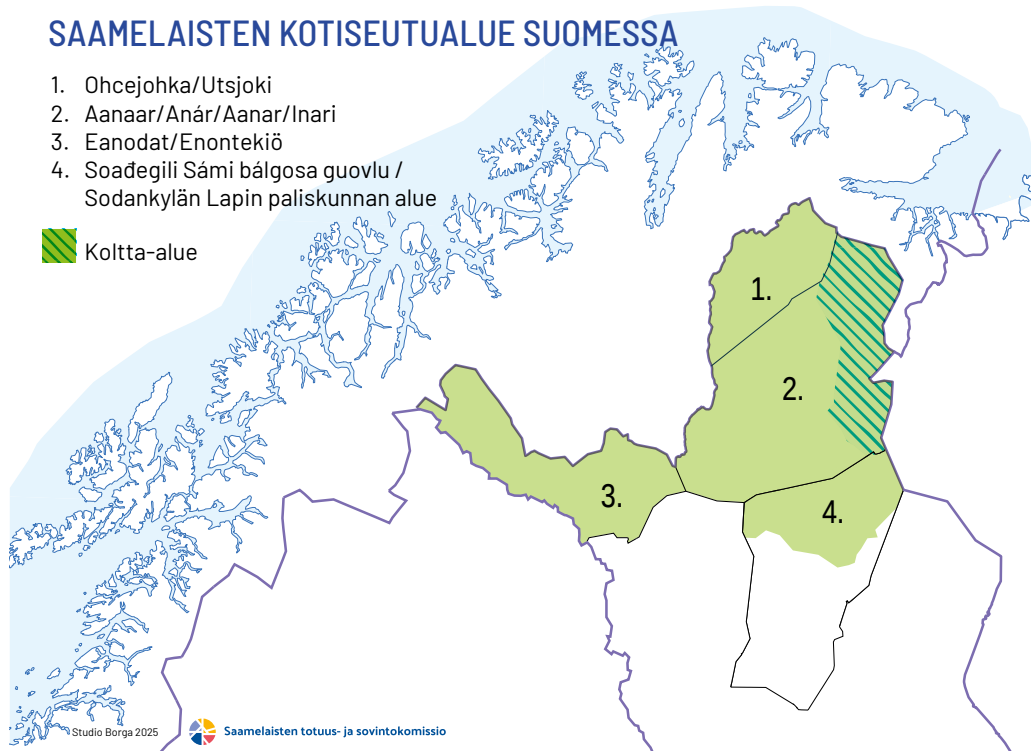
Saamelaisten kotiseutualueesta (*Sámiid ruoktoguovlu/Sämmilij päikkikuávlu/Sä'mmlai dommvu'vdd*) säädettiin ensimmäisen kerran vuonna 1973, jolloin valtaosa maan saamelaisväestöstä vielä asui alueella.

Kotiseutualueen määrittäminen liittyi saamelaisten oman parlamentin saamelaisvaltuuskunnan perustamiseen. Saamelaisten edustuksellinen demokratia käynnistyi Suomessa ensimmäisenä Pohjoismaista. Saamelaisvaltuuskunnan työtä on vuodesta 1997 alkaen jatkanut omalla laillaan perustettu saamelaiskäräjät (*Sámediggi/Sámitigge/Sää'mte'gǵ*), jonka päätehtävänä on kehittää ja toteuttaa Suomen perustuslaissa säädettyä saamelaisten kieltään ja kulttuuriaan koskevaa itsehallintoa kotiseutualueellaan.

Saamelaisten kotiseutualueen määrittämisellä saamelaiskäräjälaissa on edelleen suuri merkitys siitä huolimatta, että huomattava osa maan saamelaisväestöstä asuu muualla maassa. Monet saamelaisia lainsäädännössä koskevat oikeudet, kuten oikeus käyttää saamen kieltä viranomaisasioinnissa, ovat muuta maata laajemmat saamelaisten kotiseutualueella.

Koltta-alueesta (*sää'mvu'vdd*) on säädetty kolttalaissa (253/1995), ja sen tarkoituksena on ollut Suomeen asutettujen kolttsaamelaisten asumisen ja elinkeinojen tukeminen. Inarin kunnan ja saamelaisten kotiseutualueen itälaidalla sijaitsevalla koltta-alueella on edelleen käytössä osa vuosisatojen ajan keskeytyksettä toimineesta perinteisestä hallinnosta. Itsehallintoelimenä toimii kolttien kyläkokous (*Saa'mi siidsååbbar*), jota johtaa kolmen vuoden välein vaaleilla valittava päätoiminen kolttien luottamusmies (*ouddooumaz*). Kyläkokousten välillä juoksevia asioita hoitavat koltthaneuvostot, joista toinen toimii Sevettijärven ja Näättämon ja toinen Nellimin ja Keväjärven alueella. Perinteinen hallintomalli on sovitettu suomalaiseseen hallintoon, ja sen tehtävät koskevat perinteisten elinkeinojen ja elinolosuhteiden sekä koltansaamen kielen ja kolttsaamelaisten kulttuurin ylläpitämistä ja edistämistä.

Kuva 2. Saamelaisten kotiseutualueeseen kuuluvat Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat kokonaisuudessaan sekä Sodankylän kunnasta sen pohjoisosa, Lapin paliskunnan alue. Saamelaisten kotiseutualueen itälaidalla sijaitsee kolttalaissa säädetty kolttala-alue, jonka sisällä toimivat kolttien oma perinteinen kyläkokous, kolttaneuvostot ja luottamusmies.

Saamelaisväestön kehitys

Tilastot osoittavat, että kotiseutualueen ulkopuolella asuvien osuus koko saamelaisväestöstä on ohittanut saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamelaisten määrän vuosituhaten vaihteessa. Vuonna 1983 saamelaisväestön kokonaismäärä oli noin 5 700 henkeä, joista reilut 1 800 (noin 30 prosenttia) asui kotiseutualueen ulkopuolella. Vuonna 2023 koottujen tilastojen mukaan Suomen yhteensä 11 589 saamelaisesta kotiseutualueella asui 29,1 prosenttia (3 371 henkilöä), muualla Suomessa 65,06 prosenttia (7 540 henkilöä) ja ulkomailla 5,85 prosenttia (678 henkilöä). Noin puolet Suomen saamelaisväestöstä asuu kuitenkin edelleen Lapin maakunnan alueella.

Muuttoliike on voimistunut 1990-luvun puolivälin jälkeen, ja tilastot osoittavat muuttajien olevan useimmiten parhaassa työiässä olevia henkilöitä ja lapsiperheitä. Tilastojen mukaan vuonna 2003, jolloin saamelaisväestön kokonaismääräksi

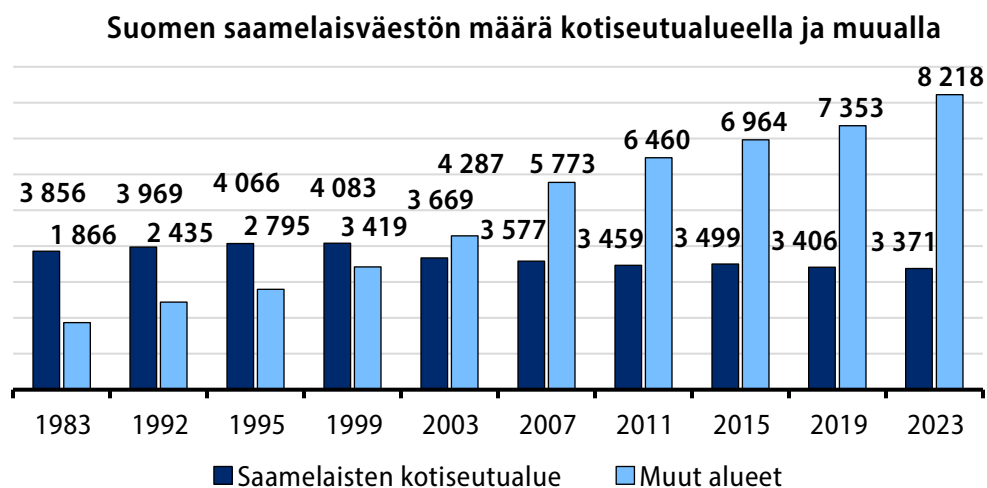
ilmoitettiin vajaat 8 000 henkilöä, jo noin 70 prosenttia alle 10-vuotiaista lapsista ja 62 prosenttia alle 45-vuotiaista saamelaisista asui saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Vuoden 2023 tilastoissa prosenttiosuudet ovat kasvaneet edelleen: 11–17-vuotiaista saamelaisnuorista kotiseutualueen ulkopuolella muualla Suomessa asuu noin 74 prosenttia ja 18–24-vuotiaista reilut 75 prosenttia.

Saamelaiskäräjävaalien yhteydessä koottujen tilastojen mukaan saamelaisia asuu yhteensä yli 200 kunnassa. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolisia saamelaisväestön keskittymiä ovat Rovaniemi, Oulu ja sen lähialueet sekä Helsinki ja sen lähialueet.

Saamelaiskäräjien vaalilautakunnan vuonna 2023 kokoamien tilastojen mukaan kymmenen suurinta saamelaisväestön keskittymää ovat seuraavat:

1. Inari 2 147
2. Rovaniemi 1 363
3. Oulu 926
4. Helsinki 748
5. Utsjoki 625
6. Enontekiö 441
7. Sodankylä 427
8. Espoo 280
9. Tampere 266
10. Vantaa 257.

Kuva 3. Suomen saamelaisväestön määrä saamelaisten kotiseutualueella ja sen ulkopuolella vuodesta 1983 vuoteen 2023. Tiedot perustuvat saamelaisvaltuuskunnan ja saamelaiskäräjien vaalien yhteydessä koottuihin tilastotietoihin.

Kaupunkisaamelainen² haluaa tuntea juurensa

Saamelaisten muuttoliike kaupunkiin on pitkäaikainen ilmiö, kuten muuttoliike yleensäkin Suomessa. Sen juuret ovat sotien jälkeisessä ajassa. Suuri muuttoaalto tapahtui 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin muutettiin maalta kaupunkiin ja Ruotsiin työpaikan ja paremman toimeentulon saamiseksi. Koulutuksen ja työelämän tarpeet ohjaavat muuttoliikettä edelleen. Saamelaisten kotiseutualueella on nuorille rajallisesti koulutusmahdollisuuksia, ja muutto on monille välttämättömyys. Paluumuutto saamelaisten kotiseutualueelle opintojen jälkeen ei ole aina mahdollista, koska koulutusta vastaavaa työtä ei ole saatavilla.

Kaupunkisaamelaiset eivät muodosta yhtenäistä ryhmää. Heitä yhdistää moninaisuus niin kieli- ja kulttuuritaustan kuin elämäntilanteidenkin osalta. Yhteys sukuun, perinteisiin ja kotiseutuun pohjoisessa yhdistää heitä ja on voimavara. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvat kohtaavat usein samankaltaisia haasteita oman kielensä ja kulttuurinsa säilyttämisessä ja kehittämisessä. Kaupungeissa syntyneet ja kasvaneet miettivät usein omaa identiteettiään. He kysyvät itseltään, olenko oikea saamelainen, jos en puhu saamen kieltä eikä minulla ole poroja. Samalla he pohtivat, miten he voivat vahvistaa siteitään saamelaisten kotiseutualueelle.

Lainsäädäntö erottaa saamelaisten kotiseutualueella ja sen ulkopuolella asuvien oikeudet. Eroja on kielellisissä oikeuksissa ja myös oikeudessa harjoittaa perinteisiä elinkeinoja kuten poronhoitoa tai kalastusta saamelaisten kotiseutualueella.

Monen vanhemman polven kaupunkiin muuttaneen saamelaisen elämää ovat varjostaneet kouluaikojen huonot kokemukset ja kielteiset asenteet saamelaisia kohtaan. Kun he muuttivat etelään, he halusivat rakentaa mahdollisimman suomalaisen elämän ja identiteetin. Vasta tämän sukupolven lapset tai lapsenlapset ovat jälleen halunneet palata juurilleen ja oppia saamen kielen. Nuoremmat myös kantavat usein vanhempiensa häpeää saamelaisuudesta sukupolvien yli. Kun aiemmin kaupunkiin muuttaneen saamelaisen kokemuksia usein sävytti häpeä omasta saamelaisuudesta, viime vuosina häpeän tilalle ovat nousseet kokemukset poliittisista kiistoista ja niistä kumpuavista ristiriidoista. Kolme vuosikymmentä kestänyt, 1990-luvulla alkanut kiista saamelaiskäräjälaista jatkui aina siihen asti, kun laki viimein hyväksyttiin eduskunnassa kesäkuussa 2025. Saamelaisten keskuudessa elää nuoria, joiden koko lapsuutta ja varhaisnuoruutta on sävyttänyt kiista siitä, kuka on ”oikea saamelainen.”

2 Tässä tekstissä kotiseutualueen ulkopuolella asuvista saamelaisista käytetään nimitystä *kaupunkisaamelainen*, vaikka kaikki muuttajat eivät asu kaupungeissa.

1990-luvulla ja sen jälkeen kaupunkeihin muuttaneilla saamelaisilla on ollut, toisin kuin aiemmilla sukupolvilla, mahdollisuus liittyä halutessaan kaupunkeihin syntyneisiin saamelaisyhteisöihin. Kaupunkien saamelaisyhdistykset toimivat yhdysiteenä kaikille saamelaisille, olipa kysymyksessä inarin-, koltta- tai pohjois-saamelainen. Yhdistykset toimivat kulttuurin ylläpitäjinä ja usein myös neuvottelevat kaupunkien ja kuntien kanssa saamelaisten omakielisistä palveluista ja kulttuurikysymyksistä. Yhdistykset tarjoavat paikan tavata muita saamelaisia, vahvistaa identiteettiä sekä ylläpitää kieltä ja kulttuuria. Keskeinen haaste yhdistysten toiminnassa on kuitenkin rahoitus ja jatkuvuus, sillä yhdistykset toimivat vapaaehtoisvoimin. Keski-Suomen eri alueilla asuvia saamelaisia yhdistämään on perustettu Bárbmu ry. Oulu Sámit ry puolestaan yhdistää Oulun seudun saamelaisia ja Mii ry Rovaniemen alueen saamelaisia. Helsingissä toimi pitkään City Sámit- yhdistys, mutta sen toiminta on lakannut.

Suomen saamelaisnuorten järjestöstä (Suoma Sámi Nuorat, SSN) on tullut tärkeä foorumi saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle muuttaneille, kotiseutualueen ulkopuolella syntyneille ja kotiseutualueella asuville saamelaisnuorille. Se on valtakunnallinen nuorisojärjestö, joka järjestää kieli- ja kulttuuritapahtumia, toteuttaa kehittämishankkeita, työpajoja sekä tapaamisia, jotka tukevat nuorten saamelaista identiteettiä ja mahdollisuuksia käyttää ja oppia saamen kieltä. Samalla SSN toimii saamelaisnuorten äänenä yhteiskunnallisessa keskustelussa.

Saamelaisyhdistykset ovat olleet tärkeässä roolissa myös saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja saamen kielen opetuksen järjestämisessä eri puolilla Suomea. Ne ovat toimineet perheiden äänitorvena ja neuvottelleet kaupunkien ja kuntien kanssa lasten kielellisten oikeuksien toteuttamisesta. Yhdistysten kautta saamelaiset ovat voineet osoittaa, ettei kyse ole vain yksittäisten perheiden tarpeista, vaan oikeudesta ylläpitää ja vahvistaa saamen kieltä sekä kulttuuria. Ne ovat mahdollistaneet sen, että saamenkielinen varhaiskasvatus ja opetus ei jää yksittäisten vanhempien harteille, vaan ne rakentuvat pysyvämmäksi osaksi paikallisia palveluita.

Äidinkieleltään saamenkielisillä lapsilla on varhaiskasvatuslain mukaan oikeus saamenkieliseen varhaiskasvatukseen koko Suomessa. Saamen kielten opetusta on kehitetty kotiseutualueen ulkopuolella 1990-luvun alkuvuosista lähtien, mutta opetus on edelleen epävarmalla pohjalla riippumatta siitä, järjestääkö opetuksen paikallinen kunta, kaupunki vai Utsjoen kunnan ja saamelaiskäräjien yhteinen etäopetushanke. Suurimman oppilasmäärän tavoittava etäyhteyksin järjestetty opetus on edelleen kehittämishanke eikä pysyvää toimintaa.

Kun saamelaiset muuttavat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle, he menettävät usein poronhoitoon, kalastukseen tai metsästykseen liittyviä oikeuksia. Poronhoitolaki rajaa poronhoito-oikeuden vain poronhoitoalueella asuviin henkilöihin, mikä käytännössä tarkoittaa, ettei muualle muuttanut saamelainen voi omistaa poroja ja hänen on luovuttava poromerkistään, joka on usein suvussa kulkenut merkki. Tenon kalastussäännössä kotiseutualueen ulkopuolella asuvat saamelaiset rinnastetaan turistikalastajiin. Perustuslain mukaan oikeutta saamelaiskulttuuriin ja siihen liittyviin perinteisiin elinkeinoihin ei ole kuitenkaan sidottu asuinpaikkaan. Metsästys- ja kalastuslait eivät ota saamelaiskulttuuria ja siihen kuuluvia perinteisiä elinkeinoja huomioon edes saamelaisten kotiseutualueella.

Lopuksi

Suomen saamelaisväestön monikielisyys ja monikulttuurisuus on rikkautta, jonka säilymistä elinvoimaisena voi kuvata saamelaiseksi ihmeeksi ja piirteeksi, josta suomalaisessa yhteiskunnassa ei olla kovin laajasti tietoisia. Saamelaiset tavat ja perinteet, kuten myös perheitä ja sukuja yhteen sitova yhteisöllisyys on edelleen vahvaa. Yhteisöllisyyden rinnalla vahvana elää myös vanha tapaoikeus eli omaan historiaan, maankäyttöön ja elinkeinoihin perustuvat vuosisatojen aikana syntyneet oikeuskäsitykset. Vanha tapaoikeus elää saamelaisyhteisöissä edelleen esimerkiksi käsityksinä sukujen ikiaikaisista nautinta-alueista. Myös perinteinen siidajärjestelmä on säilynyt osana saamelaista poronhoitoa, ja kolttasaamelaisten satoja vuosia vanhan hallintomallin toiminnan jatkuminen edelleen 2020-luvulla on ainutlaatuista.

4 Oma kieli on perusoikeus

Kieli kantaa sisällään kansansa yhteistä historiaa ja kulttuuria, perinnettä ja kokemusta, ja se liittyy nykyiset puhujansa yhteen sekä aikalaistensa että aikaisempien sukupolvien kanssa. Se on merkittävin yhdysside eri maissa asuvien samaa kieltä puhuvien kanssa. Saamelaisille saamen kieli on silta valtioiden rajojen yli. ”Oma kieli on aarreaitta täynnä tietoa ja kokemusta, kokonainen kirjasto”, kuten saamelainen kirjailija Kerttu Vuolab on usein todennut. ”Jokainen kieli on korvaamaton”, hän sanoo.

Kielellisiin enemmistöihin kuuluvien ihmisten kielelliset oikeudet ovat näkymättömiä ja huomaamattomia itsestäänselvyyksiä, kuin hengitettävä ilma. Vähemmistöasemassa oleville ihmisille ja ryhmille kielellisten oikeuksien olemassaolo puolestaan on elintärkeää. Kielioikeuksia tarvitaan turvaamaan kielen oppimis-, käyttö- ja kehittymismahdollisuuksia ja normaalin arkipäiväisen elämän edellytyksiä. Ilman mahdollisuutta esimerkiksi oman kielen kouluopetukseen kieli ei kehity ja sen puhuja jää luku- ja kirjoitustaidottomaksi omassa kielessään. Näin on käynyt useimmille peruskouluaikaa edeltäneen oppivelvollisuuskoulun, kansakoulun, aika-kaudella koulunsa käyneille saamelaisille. Monet saamelaiset ovat kertoneet komissiolle näistä kokemuksista. Luku- ja kirjoitustaito ovat edellytyksiä muun muassa kirjallisuuden synnylle. Kielelliset oikeudet ovat myös edellytys normaalille arkielämälle, jossa omaa kieltä ei tarvitse hävetä, piilottaa eikä vaihtaa toiseksi.

Kielellisten oikeuksien puuttuminen johtaa kielen- ja kulttuurinvaihdoksiin, joita saamelaisyhteisöissä on tapahtunut paljon. Monet sellaiset saamelaiset, jotka eivät ole enää oppineet vanhempiensa tai sukunsa alkuperäiskieltä, ovat myöhemmin elvyttäneet kieltä. Kielellisiä oikeuksia tarvitaan myös aiempien sukupolvien aikana aiheutettujen vahinkojen korjaamiseen eli menetetyn kielen uudelleen oppimisen mahdollistamiseen.

Saamelaisten kielelliset oikeudet ovat perusoikeuksia, joita Suomessa perustuslain (L 731/1999) lisäksi turvaavat saamen kielilaki (L 1086/2003) sekä useat erityislait kuten varhaiskasvatusta, opetusta, koulutusta ja sote-palveluiden järjestämistä koskevat lait. Perustuslain 17 §:n mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Perustuslain mukaan saamelaisilla on saamelaisten kotiseutualueella omaa kieltään ja kulttuuriaan koskeva

itsehallinto. Sitä toteuttaa saamelaiskäräjät, jota koskeva laki uudistettiin kesäkuussa 2025 (L 414/2025). Laki vahvistaa saamelaisten omaa kieltään ja kulttuuriaan koskevaa itsemääräämisoikeutta, mutta loppuraporttia kirjoitettaessa loppuvuodesta 2025 ei tarkkaa kuvaa lain soveltamisesta vielä ole.

Kotimaisen lainsäädännön lisäksi Suomi on sitoutunut useisiin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, joihin sisältyy kielioikeuksia turvaavia artikloja. Suomi on allekirjoittanut myös vähemmistökieliä tai alueellisia kieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan (*European Charter for Regional or Minority Languages*) ja sitoutunut sen kautta yhteensä 59:n saamen kieliä koskevan velvoitteen soveltamiseen. Peruskirja pyrkii vahvistamaan vähemmistökielten asemaa eurooppalaisten valtioiden joukossa. Sekä eurooppalaisiin että yleismaailmallisiin ihmisoikeussopimuksiin sisältyy yhdenvertaisen kohtelun periaate ja muun muassa kieleen perustuvan syrjinnän kielto.

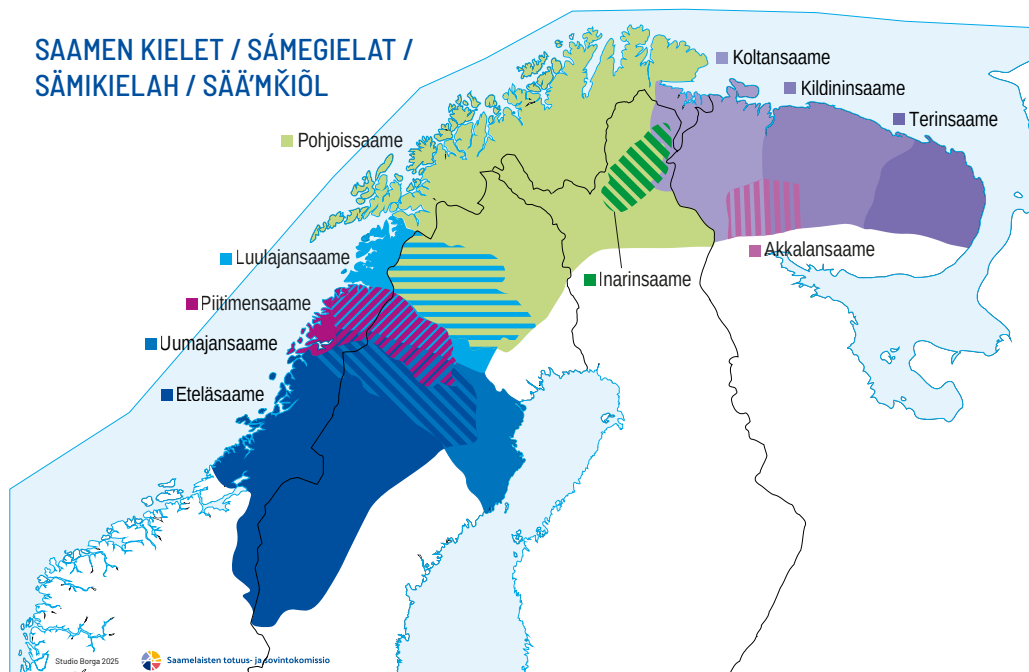
Saamen kielet Suomessa

Suomessa puhutaan kolmea saamen kieltä, pohjois-, inarin- ja koltansaamea, jotka kuuluvat yhteensä kymmenen saamen kielen perheeseen ja ovat itämeren-suomalaisten kielten kuten suomen, viron ja karjalan sukukieliä. Inarin-, koltan- ja pohjoissaame ovat puhuma-alueidensa, kokonsa ja puhujayhteisöjensä historiallisen kehityksen suhteen hyvin erilaisia.

Inarinsaamea (*aanaar kielâ*) on tunnettujen tietojen valossa puhuttu aina suunnilleen samalla alueella kuin nykyäänkin eli nykyisen Inarin kunnan järvi- ja jokiseuduilla. Inarinsaamen puhujamäärän ei tiedetä koskaan ylittäneen tuhatta henkeä. Kielen puhujia arvioidaan nykyisin olevan noin 300–400. Koltansaamen (*nuõrttsää m'kiõll*) alkuperäinen puhuma-alue on ollut paljon nykyistä laajempi, ja se on kattanut nykyisen Murmanskin alueen länsiosan ja Inarin koillisosan. Koltansaamelaiset olivat ennen II maailmansotaa jakautuneet seitsemään siidaan, ja 1900-luvun tietojen perusteella myös heidän määränsä on aina ollut alle tuhat henkeä. Suurin osa koltansaamelaisesta väestöstä asettui Inarin kunnan alueelle toisen maailmansodan jälkeen, kun Petsamon alue luovutettiin Neuvostoliitolle. Koltansaamen kieltä puhuu arvioiden mukaan äidinkielenään noin 300 henkilöä Suomessa. Norjassa ei tiettävästi enää ole koltansaamen puhujia.

Pohjoissaamen kielen (*davvisámegiella*) vahvimmat alueet ovat Norjan puolella Sisä-Finnmarkissa. Nykyisen Suomen kunnista sitä on perinteisesti puhuttu Enontekiöllä, Utsjoella ja Inarissa sekä Sodankylän pohjoisosissa Vuotson alueella. Pohjoissaamen kielen puhujia arvioidaan olevan Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa yhteensä 20 000–25 000.

Kuva 4. Kartta antaa viitteellisen kuvan saamen kielten perinteisistä puhuma-alueista. Pohjoissaame on suurin saamen kielistä, ja sitä puhutaan Suomen lisäksi Norjassa ja Ruotsissa. Inarinsaamea on perinteisesti puhuttu vain Suomessa. Koltansaamen perinteiset puhuma-alueet sijaitsevat Suomen lisäksi Norjassa ja Venäjällä. Ruotsissa ja Norjassa puhutaan pohjoissaamen lisäksi etelä-, piitimen-, uumajan- ja luulajansaamea. Venäjän puolella on puhuttu koltansaamen lisäksi kildinin-, terin- ja akkalansaamen kieliä, joista viimeksi mainittua monet tutkijat pitävät sammuneena kielenä.

Uhanalaiset saamen kielet ja kielityö

Kaikki saamen kielet ovat Unescon mukaan uhanalaisia tai vakavasti uhanalaisia kieliä. Kielten uhanalaistumisella tarkoitetaan sitä, että kielet ovat vaarassa sammua, koska ne eivät enää siirry uusille sukupolville tai niiden siirtyminen uusille sukupolville on merkittävästi heikentynyt. Kaikki saamen kielten puhujayhteisöt ovat kokeneet kielenvaihtoa saamesta suomeen, mutta sen laajuus ja syvyys vaihtelevat suuresti eri yhteisöissä.

Sytä kielenvaihdoskehityksen taustalla ovat valtionrajojen muutokset ja sulkemiset, yksikielinen suomalainen koululaitos ja toinen maailmansota kaikkine seurauksineen. Saamen kielten uhanalaistumisen pääasiallisena aiheuttajana Pohjoismaissa on pidetty sulauttamispolitiikkaa, jolla pyrittiin rakentamaan kielellisesti ja kulttuurisesti yhtenäisiä kansakuntia ja jota toteutettiin erityisesti koulupolitiikan keinoin.

Kansakouluuikaa pidetään saamen kielten historian synkkänä aikana, jolloin kielenvaihdoskehitys saamen kielistä suomen kieleen voimistui ja on sittemmin jatkunut vuosikymmenten ajan.

Inarin- ja koltansaamen kielten uhanalaistuminen eteni 1900-luvun jälkipuoliskolla niin pitkälle, että tarvittiin radikaaleja kielenelvytystoimia suunnan kääntämiseksi. Kielenvaihdoskehitys oli myös joillakin pohjoissaamen alueilla, kuten Sodankylän Vuotsossa, edennyt pitkälle. Kielten elinvoima oli hiipumassa nuorempien sukupolvien puuttuessa puhujien ketjusta, ja niistä oli nopeasti tulossa vain vanhojen ihmisten puhumia kieliä.

Vuosikymmeniä jatkuneen kielenvaihdoskehityksen katkaisemiseksi kehitettiin uusia menetelmiä ja toimintamalleja, joista tehokkaimmat ovat jo 2020-luvulla institutionalisoituneet osaksi varhaiskasvatusta ja koulutusta ja herättäneet laajasti kiinnostusta muiden alkuperäiskansojen ja kielellisten vähemmistöjen parissa. Tällaisia ovat esimerkiksi varhaista täydellistä saamen kielikylpyä varhaiskasvatuksessa toteuttavat kielipesät ja aikuisille järjestetyt saamen kielten intensiivikoulutukset. Saamelaisalueen koulutuskeskus Inarissa on jo pitkään järjestänyt saamen kielten eritasoisia verkkokursseja sekä aikuisille suunnattuja lukuvuoden mittaisia saamen kielten intensiivikoulutuksia, jotka tuottavat uusia aktiivisia saamen kieliyhteisön jäseniä vuosittain. Ne ovat lisänneet opiskelijoiden valmiuksia saamenkielisiin työpaikkoihin ja yliopisto-opintoihin ja edistäneet monin tavoin saamen kielten käyttöä yhteiskunnassa.

Inarinsaamen kieli, *aanaar kielâ*

Inarinsaamen kielen tilanne heikkeni nopeasti sotien jälkeen niin, että sen siirtyminen perheissä vanhemmilta lapsille loppui yksittäistapauksia lukuun ottamatta vuosikymmeniksi. Kielen tilanne oli hälyttävä vielä reilut 30 vuotta sitten. Inarinsaamen kielen yhdistyksen (*Anarâškielâ servi*) perustaminen ja sen käynnistämät monenlaiset kielen elvytyshankkeet tuottivat kuitenkin tulosta. Yhdistys käynnisti Inarin kirkonkylässä vuonna 1997 alle kouluikäisille tarkoitetun saamen kielipesän (*Kielâpiervâl*), joka jatkaa edelleen toimintaansa ja on saanut rinnalleen kaksi uutta inarinsaamen kielipesää. Kielipesä on alle kouluikäisille saamea osamattomille lapsille tarkoitettu päivähoitopaikka, joka toteuttaa toiminnassaan varhaista täydellistä kielikylpyä (*early total immersion*). Lapset saavat kielipesässä äidinkielenomaisen kielitaidon, kasvavat kaksikielisiksi ja voivat varhaiskasvatuksen jälkeen siirtyä saamenkieliseen kouluopetukseen. Kielipesiä toteutetaan nykyisin kaikilla kolmella Suomessa puhutulla saamen kielellä, ja niitä on vuonna 2025 toiminnassa yhteensä 12.

Inarinsaamen oikeinkirjoitustapa, ortografia, hyväksyttiin vuonna 1992. Inarinsaamenkielinen perusopetus aloitettiin 2000-luvun alussa onnistuneen kielipesätoiminnan seurauksena. Inarinsaamenkielinen kouluopetus on saavuttanut perusopetuksen yläluokat, ja inarinsaamenkieliset luokat toimivat nykyisin Inarin ja Ivalon kouluissa. Inarinsaamen kielen elvyttäminen on saanut suurta kansainvälistä huomiota kaksikielisyystutkijoiden, muiden kielellisten vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen keskuudessa sen odotettua parempien tulosten ansiosta. Inarinsaamen kielen elvytys on muodostunut maailmanlaajuisesti ainutlaatuiseksi esimerkiksi siitä, miten pieni kieli voi nousta sosiolingvistisestä kriisitilasta lasten kieleksi, koulutuksen ja median kieleksi ja takaisin perheisiin.

Koltansaamen kieli, *nuõrttsää´mkiõll*

Koltansaamen kielen uhanalaistumis- ja elvytyshistoriassa on paljon yhteneviä piirteitä inarinsaamen kanssa, mutta kielen siirtyminen katkesi sen ydinalueella paria vuosikymmentä myöhemmin ja myös kielenelvytystoimet pääsivät käyntiin hitaammin. Tutkijat Taarna Valtonen ja Markus Juutinen jäsentävät koltansaamen kielen ja kolttsaamelaisten kouluhistorian vaiheet 1850-luvulta 2020-luvulle viiteen aikakauteen.

Ensimmäisessä vaiheessa koltansaame oli kaikkien kolttsaamelaisten yhteisöjen pääasiallinen kieli ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Kolttsaamelaiset ottivat 1800-luvun loppupuolelta lähtien osaa Venäjän ortodoksisen kirkon järjestämään koulutukseen. Vuonna 1905 Norjassa alkoi norjankielinen koulupakko, joka tähtäsi norjalaistamiseen.

Toisessa vaiheessa, vuonna 1920, jolloin osasta kolttsaamelaisia tuli Suomen kansalaisia, Petsamossa otettiin heti käyttöön kolttsaamelaisten kielelliseen ja kulttuurilliseen assimiloimiseen pyrkineet toimintatavat. Ne eivät perustuneet lainsäädäntöön, kuten Norjassa, mutta käytännöt olivat pitkälti identtisiä ja niihin kuului suomenkielinen koulujärjestelmä. Neuvostoliitossa 1920- ja 1930-luvuilla koltansaamea kehitettiin ja sen käyttöä edistettiin. Positiivinen kehitys loppui Stalinin vainoihin vuonna 1937, joita seurasi vuosikymmeniä jatkunut assimilaatiovaihe.

Kolmannessa vaiheessa, toisen maailmansodan ja evakon jälkeen lasten kielellinen assimiloiminen jatkui suomenkielisissä kouluissa Inarissa. Etelä-Inarissa, Inarijärven eteläpuolella, kielenvaihto suomeen alkoi 1950-luvulla.

Neljännessä vaiheessa koltansaamea alettiin opettaa Sevettijärven koulussa, mikä tapahtui vasta 1970-luvulla. Kielenvaihto suomeen alkoi kuitenkin myös Sevettijärvellä 1970-luvun kuluessa.

Ennen 1990-lukua Suomessa asuvilla koltansaamelaisilla ei ollut minkäänlaisia kielellisiä oikeuksia ja heitä kohdeltiin suomenkielisinä, vaikka he eivät sitä olleet. 1990-luvulla alkoi tutkijoiden erittelemä viides vaihe, kielenelvytys. Osana elvytystä perustettiin kaksi kielipesää, ja 2010-luvulla kielenopetusta alettiin suunnata myös aikuisille. Koltansaamen yliopisto-opetus alkoi vuonna 2015, ja kieli on saanut uusia eri-ikäisiä puhujia.

Koltansaame on Unescon arvion mukaan kriittisesti uhanalainen kieli. Sen tulevaisuus näyttää tutkijoiden mukaan kuitenkin paremmalta kuin pitkään aikaan, koska kieli on saanut uusia aktiivisia kielenkäyttäjiä ja se siirtyy jälleen joissakin perheissä lapsille.

Pohjoissaamen kieli, *davvisámegiella*

Pohjoissaamen kielen uhanalaistumis- ja elvytysprosesseja ei voi kuvata pienempien saamen kielten tavoin yhtenäisenä kehityksenä, koska kielellä on laaja puhuma-alue, jolla on ollut useita hyvin erilaisia tilanteita. Paikoin, selkeimmin Vuotson seudulla, kehitys on kulkenut samaan tapaan kuin inarin- ja koltansaamen puhuma-alueilla, aina jyrkästä kielellisestä romahduksesta uuteen nousuun. Enontekiön, Utsjoen ja Inarin kuntien pohjoissaamenkielisen väestön parissa saamen kieli on siirtynyt jossain määrin katkeamatta sukupolvelta toiselle, mutta myös kielenvaihtoa saamesta suomeen on tapahtunut paljon. Lisäksi pohjoissaamen kielen tilannetta on ongelmallista kuvata vain yhden valtion näkökulmasta, koska siihen liittyvät ponnistelut ja saavutukset ovat usein ylittäneet valtionrajat. Valtioiden rajat ylittänyt saamelaisliike käynnistyi 1960-luvulla pohjoissaamen vahvimmilta puhuma-alueilta ja avasi tietä saamen kielten ja saamenkieliselle opetukselle sekä kielten elvyttämiselle kaikissa saamelaisten kotivaltioissa. Tutkija Annika Pasanen toteaa, että esimerkiksi inarinsaamen kielen elvytyksen lähtökohdat, resurssit ja onnistumisen mahdollisuudet 1990-luvun Suomessa olisivat olleet täysin erilaiset ilman tätä pohjaa.

Pohjoissaamen kielen tulevaisuus Suomen, Norjan ja Ruotsin saamelaisia yhdistävänä yhteisenä kielenä ei ole itsestään selvää, sillä maiden pääkielet vaikuttavat siihen voimakkaasti. Valtioiden rajat ovat viime vuosikymmenten aikana muodostuneet pohjoissaamen uusiksi murrerajoiksi, jotka ovat syntyneet enemmistökielten vaikutuksesta. Valtakielten vaikutus muovaa kieltä kaikilla tasoilla. Eri maissa asuvien pohjoissaamen puhujien keskinäinen ymmärtäminen on professori

Ánte Aikion mukaan jo vaikeutunut. Kieli pirstaloituu ja kehittyy eri valtioissa yhä enemmän erilleen. Erilliskehitys on vauhdittunut viime vuosikymmeninä. Aikio käyttää esimerkkeinä Tenonlaakson pohjoissaamen puhujia. Kuunnellessa paikallista pohjoissaamen murretta puhuvia iäkkäitä ihmisiä ei puheesta voi huomata, kummalta puolen rajaa, Norjasta vai Suomesta puhuja on kotoisin. Sen sijaan lasten puhumassa pohjoissaamen kielessä on dramaattisia eroja Suomen ja Norjan kielimuotojen välillä. Aikion huomio siitä, että pohjoissaamen kieli on eriytymässä Norjan, Ruotsin ja Suomen saamen kieliksi, on vakava.

Kommunikoinnin vaikeutuminen kielellä, joka on vuosisatojen aikana yhdistänyt eri puolilla rajaa asuvia saamelaisia, johtaa helposti englannin kielen käytön lisääntymiseen aluksi nuorten ja jatkossa myös aikuisten saamelaisten keskinäisessä kommunikoinnissa. Se puolestaan merkitsisi jälleen kielenvaihdoskehityksen kiihtymistä ja saamen kielen käytön hiipumista. Saamenkielisten nuorten kommunikointia omalla kielellään on tuettu mm. kehittämällä saamenkielistä pelimaailmaa, kuten saamenkielistä Minecraftia. Nettiuutinen vuodelta 2021 kertoo *Deanuleagis sámástit* ("Tenonlaaksossa puhumme saamea") -hankkeen tarjoavan yhdessä School of Gaming pelikoulun kanssa saamenkielisiä Minecraft-kerhoja netissä.

Sámi giellagáldu rakentaa saamen kielten yhtenäisyyttä

Saamen kielten kehittyminen nopeasti muuttuvassa maailmassa, jossa kielten kirjallinen ja julkinen käyttö lisääntyy ja saamen kieliä käytetään yhä useammilla elämänalueilla, merkitsee kasvavaa tarvetta kielenhuoltoon, kielten kehittämiseen, kielentutkimukseen ja normittamistyöhön. Tarve koskee kaikkia saamen kieliä.

Saamelainen parlamentaarinen neuvosto (*Sámi parlamentáralaš ráđđi*) käynnisti vuonna 2013 yhteispohjoismaisen saamen kielen ammatti- ja resurssikeskuksen perustamishankkeen. Hankkeessa käynnistettiin yhteinen saamen kielikeskus, *Sámi Giellagáldu* (Saamen kielikaltio). Sille annettiin ylin vastuu saamen kieliyhteistyöstä, kieliammatillisesta työstä ja kielenkäyttäjille suunnatuista saamen kieliä koskevista kielipalveluista. Sámi Giellagáldua ei sijoitettu fyysisesti yhteen paikkaan, vaan sen toiminta järjestettiin Suomen, Ruotsin ja Norjan saamelaiskäräjien välisenä yhteishankkeena. Hankkeille ominaiseen tapaan sen toiminta on ollut katkonaista. Vuonna 2025 kielikaltion toiminta jatkuu Norjan saamelaiskäräjien johtamana ja myös eniten rahoittamana hankkeena.

Sámi Giellagáldua vastaavia pohjoismaisia kielenhuoltoelimiä ovat muun muassa Norjan (*Språkrådet*) ja Ruotsin kielineuvostot (*Språkrådet – Isov*) sekä Suomessa toimiva Kotimaisten kielten keskus (Kotus). Sámi Giellagáldu vastaa saamen kieleen liittyvän kieliyhteistyön koordinoinnista, vahvistamisesta ja kehittämisestä sekä

tarjoaa kielenkäyttöön liittyvää neuvontaa ja opastusta. Lisäksi se vastaa Pohjoismaissa puhuttujen saamen kielten kielenhuollosta ja toimii yhteisenä asiantuntijaelimenä saamen kirjakielten normittamisessa. Sámi Giellagáldusta on kehittynyt saamen kielten käyttämisen ja kehittämisen kivijalka, jolla turvataan saamen kielten tulevaisuutta Pohjoismaissa. Sen tulevaisuus on kuitenkin edelleen epävarmalla pohjalla pysyvän rahoituksen puuttuessa.

Yhteinen kielen suunnittelu ja kirjoitustapa ovat keskeisimpiä asioita, kun kielet pyritään pitämään yhtenäisinä tilanteissa, jossa niitä puhutaan useamman valtion alueella. Pelkän ortografian lisäksi tämä kysymys koskettaa kaikkia kielen osalualueita, etenkin sanastoa ja terminologiaa. Rajat ylittävä yhteistyö takaa sen, että esimerkiksi oppimateriaaleja valmistettaessa saamenkielinen terminologia on yhtenäinen riippumatta siitä, minkä valtion opetussuunnitelman pohjalta materiaaleja tehdään.

Rajat ylittävä kieliyhteistyö on saamen kielten tulevaisuuden kannalta välttämättömyyksiä ja edellytys saamen kielten säilyttämiselle ja kehittämiselle. Rajat ylittävän kielenhuolto- ja normitustyön yksi tärkeimmistä lähtökohdista on saamen kielen yhteisen perustan säilyttäminen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että sanastoa, termistöä ja normitusta kehitetään siten, että kielen puhujat eri valtioissa ymmärtävät ja kokevat omakseen uudet termit ja käsitteiden määritelmät. Ilman koordinoitua rajat ylittävää yhteistyötä vaarana on kieliyhteisöjen jakautuminen ja eri maissa puhuttavan saman saamen kielen eriytyminen eri suuntiin.

Rajojen yli tapahtuva yhteistyö mahdollistaa asiantuntemuksen ja vähäisten resurssien yhdistämisen. Yhteisillä toimilla on mahdollista varmistaa, että kielet pysyvät elävinä ja merkityksellisinä tuleville sukupolville – sekä viestintävälineinä että saamelaisen kulttuurin ja identiteetin kantajina. Ilman rajat ylittävää kielenhuolto- ja normitustyötä saamen kielet ovat vaarassa menettää entistä enemmän jansijaa valtakielille. Yksittäisen henkilön tasolla kysymys on kielellisten oikeuksien toteutumisesta.

Yle Sápmi – kielityötä radiossa, netissä ja televisiossa

Suomen Yleisradion saamelaistoimitus, Yle Sápmi, on tärkein saamenkielinen media Suomessa. Se tuottaa sisältöjä internetiin, radioon ja televisioon kaikilla kolmella Suomessa puhutulla saamen kielellä, toimii omalla radiokanavallaan, ja sillä on verkossa oma etusivunsa, yle.fi/sapmi. Saamenkielinen Yle Oddasat tv-uutislähetys lähetetään Yle TV1 -kanavalla joka arkipäivä, samoin myöhäisillan pohjoismaainen

Oddasat-uutislähetys, joka nähdään myös Norjassa ja Ruotsissa. Yle Sápmi toimii läheisessä yhteistyössä Norjan ja Ruotsin yleisradioyhtiöiden saamelastoimitusten (NRK Sápmi, SVT Sápmi ja SR Sameradion) kanssa.

Saamenkielinen radio on jo pitkään ollut tärkeä tuki saamen kielten elvyttämiselle. Yle Sápmi verkkosivut ovat puolestaan jo reilun vuosikymmenen ajan toimineet tärkeimpänä saamenkielisenä uutiskanavana. Radio ja televisio perinteisinä julkaisuväylinä ovat Yle Sápmille edelleen merkityksellisiä, mutta samaan aikaan verkon ja jossain määrin myös sosiaalisen median alustojen merkitys kasvaa ihmisten mediakulutuksen suuntautuessa entistä enemmän digialustoille. Syksystä 2025 lähtien Ylen tuottamia pohjoissaamenkielisiä artikkeleita on voinut myös kuunnella puhesynteesin (tekoälyn luoman koneäänen) avulla. Yle kertoo tukevensa tekoälyavusteisella toiminnalla pohjoissaamen kielen säilymistä ja saavutettavuutta.

Yle Sápmi poikkeaa muista uutistoimituksista sille annetun erityisen tehtävän takia. Sen erityisenä tehtävänä on vahvistaa saamen kieliä, saamelasta kulttuuria ja identiteettiä. Yle Sápmi toteuttaa toiminnassaan saamelaisyhteisöön kohdistuvaa julkisen palvelun periaatetta palvellen kaikenikäistä mediayleisöään sen omilla kielillä ja tuottaen lasten- ja nuortensisältöjä sekä uutis- ja ajankohtaissisältöjä.

Yle Sápmi on pyrkinyt nostamaan inarin- ja koltansaamen kielet tasavertaisempaan asemaan pohjoissaamen kielen kanssa ja parantamaan kielten välistä ymmärtämistä. Radion suorat lähetykset voidaan nykyään juontaa millä tahansa Suomessa puhutulla saamen kielellä. Lisäksi toimituksella on käytössä monisaamenkielinen toimintamalli, joka tarkoittaa sitä, että samassa lähetyksessä käytetään useampaa saamen kieltä rinnakkain. Kielten välistä yhdenvertaisuutta on rakennettu myös verkkoon ja TV-uutisiin, joissa kummassakin julkaistaan ja toimitetaan sisältöjä kaikilla kolmella kielellä.

Ensimmäinen Yle Sápmi radio-ohjelma, jossa juontaminen useammalla saamen kielellä otettiin käyttöön, oli vuonna 2012 aloittanut nuorille suunnattu *Sohkaršohkka* (Sokerishokki), jota tehtiin sekä pohjoissaameksi että inarinsaameksi. *Sohkaršohkka*-radio-ohjelma lopetettiin vuonna 2020, ja sisällöntuotanto siirtyi nuoret paremmin tavoittavaan sosiaaliseen mediaan. Nykyään *Sohkaršohkka* tuottaa nuorille samaistuttavaa sisältöä Instagramiin ja Tiktokiin.

Vuonna 2022 käynnistyi koltansaamenkielinen podcast, *Má'st jiđm mainste'če ääkkain* (Mistä en puhuisi mummon kanssa), jota julkaistiin aluksi kaksi kertaa kuussa ja sittemmin kerran kuussa. Sen tarkoitus on lisätä koltansaamenkielistä tarjontaa ja palvella etenkin koltasaamelaisia nuoria aikuisia. Päivittäisten suosien radiolähetysten lisäksi Yle Sápmi lähettää radiossa arkisto- ja hartausohjelmia

kolmella saamen kielellä sekä saamelaismusiikkia. Lasten radio-ohjelma Binna Bámma, jonka ensimmäiset lähetykset kuultiin vuonna 2002, toimitetaan myös kolmella saamen kielellä. Lasten tv-ohjelma Unna Junná näki päivänvalon vuonna 2007, mutta resurssien puutteen takia ohjelmaan ei ole kyetty tuottamaan uusia jaksoja joka vuosi. Saamelaiskäräjät on lausunnossaan Yleisradiolle pitänyt saamenkielisten lastenohjelmien tilannetta huonona.

Yle Sápmi oli aikaisemmin yksi Ylen uutis- ja ajankohtaistoiminnan alue-toimituksista. Vuonna 2025 toteutetussa organisaatiouudistuksessa se siirtyi alue-organisaatioista osaksi uuden Uutiset ja urheilu -yksikön toimintaa, jossa se säilyi edelleen omana kokonaisuutenaan. Se ei osallistunut yhtiössä käytyihin muutosneuvotteluihin, eikä sen resursseja pienennetty. Yle Sápmissa työskentelee vajaat 20 henkilöä.

Tieto kielten puhujamääristä puuttuu

Saamen kielten puhujia arvioidaan olevan kaiken kaikkiaan noin 20 000–30 000 neljässä valtiossa. Saamen kielten puhujamääristä Suomessa ei ole saatavilla luotettavaa tietoa. Tilanne on huolestuttava, koska viranomaiset käyttävät usein väestötietojärjestelmään kirjattuja äidinkieli-merkintöjä palvelutarpeiden ennakointiin. Vuoden 2023 saamelaiskäräjävaalien yhteydessä kerättyjen tietojen mukaan Suomessa oli yhteensä 11 589 saamelaista, joista 2 143 henkilölle oli merkitty jokin kolmesta maassa puhutusta saamen kielestä heidän ensiksi oppimaksen kieleksi. Väestötietojärjestelmän tiedot saman vuoden lopussa poikkeavat saamelaiskäräjien vaalilautakunnan kokoamista tiedoista. Niiden mukaan yhteensä 2 051 henkilöä oli ilmoittanut jonkin saamen kielistä äidinkielekseen.

Sytä siihen, miksi kumpiakaan edellä mainituista tiedoista ei voi pitää luotettavana, on monia. Ensinnäkin on yleistä, että saamea äidinkielenään puhuvat ovat kaksi- tai monikielisiä. Sekä väestötietojärjestelmään että saamelaiskäräjien vaaliluetteloon voi molempiin ilmoittaa vain yhden äidinkielen tai ensiksi opitun kielen. Kaksi- tai monikielisten saamelaisten ja kaksi- tai monikielisten perheiden on siten tehtävä valinta kielten välillä rekisteritietoja ilmoittaessa. Lasten kohdalla se merkitsee monesti valintaa isän ja äidin kielten välillä, ja tilanne voidaan kokea epäoikeudenmukaiseksi.

Yksi syy väestötietojärjestelmän äidinkieli-merkintöjen epäluotettavuuteen juontuu saamelaisten kohtaamasta sulauttamisen historiasta, johon liittyen saamenkielisyyttä on opittu häpeämään. Omaa saamen kielen taitoa saatetaan vähätellä suomenkielisen koulupolun ja ympäröivän yhteiskunnan takia tai siksi, että sitä käytetään jokapäiväisessä elämässä suomen kieltä vähemmän.

Yksi syy tilastojen epäluotettavuuteen puolestaan liittyy saamen kielten virallisen aseman puuttumiseen vuoteen 1992 saakka. Tällöin säädettiin ensimmäinen saamen kielilaki (L 516/1991) astui voimaan, ja vasta sen jälkeen saamelaisella ollut laissa säädetty oikeus ilmoittaa henkikirjoittajalle äidinkielekseen saamen kieli. On todennäköistä, etteivät kovin monet ryhtyneet jälkikäteen muuttamaan henkikirjoittajalle ilmoitettuja tietoja. Vuodesta 2013 lähtien ilmoituskäytäntö on hieman muuttunut ja väestötietojärjestelmään on ollut mahdollista ilmoittaa yksi kolmesta saamen kielestä aiemman, yleisluontoisemman *saamen kieli* -merkinnän sijaan.

Lisäksi on huomattava, ettei tietoja saamen kielten muista kuin äidinkielisistä tai ensimmäisenä kielenään kieltä puhuvista ole saatavilla lainkaan. Osa tähän ryhmään kuuluvista kielen puhujista on saamen kielensä takaisin ottaneita eli sukunsa alkuperäiskielen elvyttäneitä. Osa kielten nykyisistä puhujista on muita kuin etnisiä saamelaisia ja käyttää kieltä perheissään tai työyhteisöissään.

Saamelaiskäräjien vaalien yhteydessä kokoamat ja väestötietoihin ilmoitetut tiedot kuitenkin kertovat yhden merkittävän myönteisen asian: uhanalaistumisestaan huolimatta kaikki Suomessa puhutut saamen kielet ovat edelleen myös ensiksi omaksuttuja äidinkieliä. Kielten puhujien sukupolviketju ei ole missään vaiheessa kokonaan katkennut, kuten monien muiden alkuperäiskansojen kielille on tapahtunut. Se merkitsee hyvää perustaa tulevaisuuden kielityölle. Tutkijat muistuttavat, että ratkaisevimmat päätökset saamen kielten tulevaisuudesta tehdään kodeissa ja perheissä, joissa päätetään lapsille puhuttavista kielistä sekä varhaiskasvatuksen ja kouluopetuksen kielestä.

Lopuksi

Saamen kielityötä tehdään monella tasolla. Pohjoismainen kieliyhteistyö luo saamen kielille yhteistä tulevaisuutta yli rajojen. Saamelaiskäräjien saamen kielen lautakunta ja saamen kielen toimisto toteuttavat saamen kielilakia muun muassa tuottamalla viranomaisille niiden tarvitsemia saamenkielisiä asiakirjakäännöksiä. Lisäksi saamelaiskäräjät kehittää yhteistyömuotoja, joilla edistetään saamenkielisten julkisten palveluiden aikaansaamista. Se tuottaa asiantuntijatietoa muun muassa saamelaisten kielellisistä oikeuksista ja kaksikielisten lasten kielellisestä kehityksestä varhaiskasvatuksen, opetuksen, perheiden ja saamelaisyhteisön tueksi. Tiedon tuottaminen on koettu tärkeäksi aiemmilta vuosikymmeniltä periytyneiden saamen kielten edistämistä estävien ajattelutapojen ja usein jopa väärän tiedon korjaamiseksi. Tärkeää työtä saamen kielten käytön edistämiseksi tekevät myös saamelaisten kotiseutualueen kunnat, jotka ovat laatineet omaa toimintaansa koskevia saamen kielistrategioita alueillaan.

Utsjoella vuosina 2020-2022 toiminut *Deanuleagis sámástit* -hanke (Tenonlaaksossa puhumme saamea) loi perustaa Norjan mallin mukaisten saamen kielikeskusten perustamiselle Suomeen. Hanke kehitti muun muassa saamenkielistä pelimaailmaa ennen kaikkea lapsia ja nuoria ajatellen. Hankkeen tuloksena Utsjoen kunta perusti Sámi Giellagárdin eli saamen kielikeskuksen, jonka toimintaresurssit ovat kuitenkin hankkeen päätyttyä olleet minimaaliset. Sekä hankkeen että kielikeskuksen toiminta on kuitenkin ollut merkittävää saamen kielten käyttöön liittyvän neuvonnan ja eri tasoisten kielikurssien järjestämisessä, kunnan saamenkielisten palveluiden toteuttamisessa ja paikallisen kieliyhteisön tukemisessa. Giellagárdi on palvellut myös muita saamen kieliyhteisöjä Suomessa muun muassa järjestämällä saamen kielineuvolatoimintaa yhdessä saamelaiskäräjien kanssa. Se on myös tehnyt rajat ylittävää yhteistyötä Tenojoen toisella puolella sijainneen Tenon kunnan saamen kielikeskuksen kanssa.

Saamen kielityön ongelma on jo pitkään ollut kehittämistyön keskittyminen hankkeisiin. Hankkeiden sijasta saamen kielten käytön ja kehittymisen tueksi tarvitaan jatkuvuutta ja pysyviä rakenteita. Kielityön ei pitäisi olla vain väliaikainen projekti, joka päättyy, kun tavoite on saavutettu. Assimilaatiota ja kielenvaihdosta aiheuttavat tekijät eivät häviä yhteiskunnasta projektien aikana. Saamen kielten uhanalaistuminen ja puhujayhteisöjen pienuus tarkoittaa sitä, että kielten siirtyminen sukupolvelta toiselle on jokaisen sukupolven varmistettava yhä uudestaan.

II HISTORIAN JÄLKIÄ

5 Valtion poukkoileva saamelaispolitiikka

Saamelaisten ja valtion suhteella on satojen vuosien historia. Uuden ajan keskusjohtoiset, alueellisesti selkeärajaiset valtiot ottivat kirkkojen tuella saamelaisten asuttamat alueet haltuunsa 1500-luvulta lähtien. Ne ulottivat vähitellen saamelaiseen yhteiskuntaan oman hallintojärjestelmänsä ja oikeudenkäyttönsä sekä kulttuuriset rakenteensa. Saamelaisen yhteiskunnan ja saamelaisten ihmisten oli sopeuduttava valtiollisen ja kirkollisen vallan alamaiseksi ja valtioiden rajoihin.

Saamelaisten kollektiivisessa muistissa oli heidän monisatavuotisen kohtelunsa ja siihen sopeutumisen mekanismit, kun suomalaisen kansallisvaltion rakentaminen lisäsi kiinnostusta maan pohjoisia osia kohtaan 1800-luvun lopulla.

Kansallisvaltiota luotiin vahvistamalla valtakunnan alueen hallintoa, hyödyntämällä sen kaikkia resursseja ja lujittamalla kansallista yhtenäisyyttä. Saamelaisten kannalta kyse oli sekä Saamenmaan että saamelaisten suomalaistamisesta.

Toisin kuin Norjassa ja Ruotsissa, joissa norjalaistamis- ja ruotsalaistamispolitiikka oli lainsäädännön avulla määritelty tavoite, Suomessa saamelaisten suomalaistaminen tapahtui ilman viranomaisia ja muita toimijoita sitovia lakeja ja määräyksiä. Tavoitetta ei myöskään suoraan ilmaistu. Suomalaistamispolitiikka oli laajalti sisäistetty toimintamalli.

Luonnonvarojen hyödyntämisen politiikka

Suomalaistaminen kiihtyi 1890-luvulta lähtien. Saamelaisalueelle, etenkin Inariin, suuntautui huomattavaa suomalaista muuttoliikettä. Vuoden 1865 kunnallislaki toteutettiin saamelaisalueella seurakuntarakenteen pohjalta, jolloin suomalaisen yhteiskunnan hallintomallin mukainen paikallishallinto sivuutti perinteisen saamelaisen yhteiskuntajärjestelmän. Vuoden 1898 kansakouluasetus velvoitti kuntia perustamaan kansakouluja ja pyrki takaamaan kaikille kansalaisille oikeuden peruskoulutukseen. Kansakouluverkosto jäi pohjoisessa harvaksi, mutta merkitsi keskeisen suomalaisen kansalaiskasvatuksen instituution rantautumista saamelaisalueelle.

Valtion tarve kehittää maan pohjoisimpia alueita ja kiinnittää ne tiiviisti emämaan yhteyteen johti vuonna 1901 komitean asettamiseen tutkimaan Lapinmaan taloudellisia oloja. Tehtävänä oli selvittää metsätalouden ja uudisasutuksen suhdetta perinteisiin elinkeinoihin kuten poronhoitoon.

Komitea antoi mietinnön vuonna 1905. Se oli ensimmäinen hahmotelma valtion politiikaksi koskien Lapin kihlakuntaa ja saamelaisaluetta. Näkökulma oli emämaan näkökulma. Saamelainen katsantokanta ei kuulunut eikä näkynyt.

Paikallisten elinkeinojen kehittämisen osalta mietintö pyrki sovittamaan poronhoidon ja maatalouden ristiriitoja sekä selkiyttämään sivuelinkeinona poronhoitoa harjoittavien uudisasukkaiden oikeuksia ja velvollisuuksia. Yhteen asuinpaikkaan kiinnittyvä maatalous nähtiin varsinaisena elämänmuotona ja yhteiskunnallisen kehityksen avaimena. Se asettui perinteisen saamelaisen vuotuiskiertoa perustuvan poronhoidon edelle.

Kauaskantoisin komitean linjauksista koski liikenneverkkoa. Komitea suunnitteli laajan liikenneverkon rakentamista Lappiin. Suunnitelmiin sisältyivät muiden liikenneyhteyksien ohella valtamaantiet etelästä pohjoiseen Norjan rannikolle asti sekä rautatieyhteys Jäämerelle. Suunnitelmat eivät sellaisenaan toteutuneet. Ne antoivat kuitenkin pohjan infrastruktuurin muutokselle, joka tulevana vuosikymmeninä kytki saamelaisaluetta yhä tehokkaammin ja tiiviimmin osaksi emämaata. Ensimmäinen valtavyöly Sodankylästä Ivaloon rakennettiin 1910-luvulla. Myös lännempänä maantie ulotettiin Hettaan saakka.

Liikenneverkon rakentamisen tähtäimessä oli Lapinmaan luonnonvarojen, erityisesti metsien suurempi hyödyntäminen kasvavan metsäteollisuuden tarpeisiin. Tieyhteyksien mukana tulivat suuret metsänhakkuut Inarissa ja Enontekiöllä. Metsien arvonnousu ja tuleva isojako johtivat 1910-luvulla laajamittaiseen keinotteluun tilakaupoilla. Tästä kärsi erityisesti inarinsaamelainen väestö.

Infrastruktuurin laajentamisen myötä kirkon, koulun, kauppiaiden ja viranomaisten ote pohjoisessa lujittui. Kaikkien näiden kielenä oli suomi. Lapin komitean hahmotelma politiikka merkitsi valtion ja suomalaisuuden vaikutuksen vähittäistä vahvistumista niin hallinnossa kuin ihmisten mielissä. Katseen suunta Saamenmaalla oli yhä enemmän etelään, kun se perinteisesti oli kohdistunut pohjoiseen.

Yhtenäisen suomalaisuuden politiikka

Itsenäistyneessä Suomessa saamelaispolitiikka noudatti autonomian ajan lopulla muodostunutta suuntaa. Suomea rakennettiin entistä tietoisemmin kulttuurisesti yhtenäiseksi, ensi sijassa maa- ja metsätaloudesta eläväksi maaksi.

Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki tehosti kansakouluverkoston rakentamista. Oppivelvollisuudesta vapautettiin tosin harvaan asutuissa kunnissa ne oppilaat, jotka asuivat viittä kilometriä kauempana koulusta. Saamelaisalue kuului lähes kokonaan tähän kategoriaan. Sielläkin tavoitteena oli korvata kirkon ylläpitämät perinteiset katekeettakoulut valtion kiinteillä kouluilla ja ympärivuotisella opetuksella. Saamelaisalueen kylissä kiertävät katekeetat olivat usein saamen kielen taitoisia, kansakoulun opettajat taas suomenkielisiä, vaikka laki olisi periaatteessa antanut mahdollisuuden saamenkieliseen opetukseen. Tullakseen toimeen kansakoulussa lasten piti opetella opettajan kieli.

Koulu- ja kielipolitiikassa asenne saamen kielen kehittämiseen oli nihkeä. Vastaargumenttina vedottiin saamen kielen pienuuteen ja hajanaisuuteen tai siihen, että saamen kieli oli katoava kieli, jonka kehittämiseen käytetyt varat olivat hukkaan heitettyjä. Jälkimmäisessä taustalla oli sotien välisenä aikana vaikuttanut rotu- ja kulttuuriteoreettinen ajatus, jonka mukaan lappalaiskansa ”jutaa kohti kuolemaansa” ja saamelaisten ainoa mahdollisuus selviytyä on omaksua suomalainen kulttuuri.

Toinen saamelaisväestöä koskenut laintasoinen päätös oli vuoden 1932 poronhoitolaki, joka vahvisti vuoden 1898 poronhoitoasetuksen ja Lapin komitean linjauksia. Pohjana oli suomalainen poronhoito. Toisin kuin Norjassa ja Ruotsissa, Suomessa myös uudisasukkaat olivat alkaneet pitää poroja jo 1600-luvulla. Poronhoitolaissa poronomistajat veloitettiin perustamaan paliskuntia, joilla oli tarkat rajat ja velvoitteet. Hallintokäytäntö perustui suomalaisen hallinnon malliin, joka oli vieras vanhaan siida- ja lapinkylärakenteeseen perustuneelle saamelaiselle poronhoidolle. Poronhoitolaki muovautui näin suomalaisen maatalousyhteiskunnan ehtojen mukaiseksi.

Nuoren valtion koulu- ja elinkeinopolitiikka pohjoisilla alueilla perustui ajatukseen ”kaikkien kansalaisten edun” turvaamisesta, kunhan se tapahtui suomalaisten mallien pohjalta. Se merkitsi suomalaisten etujen ensisijaisuutta.

Petsamon suomalaistaminen

Kun Petsamo Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä vuonna 1920 solmitussa Tarton rauhassa tuli osaksi Suomea, suomalaiset haaveilivat Petsamon metsien, koskivarojen ja luonnonrikkauksien, kuten nikkelin, tuomista rikkauksista. Saamelaisilla ei ollut juurikaan osaa näissä kaavailuissa.

Petsamo vaikutti koko Lappiin. Kun Petsamon tie eli Jäämerentie valmistui vuonna 1930, liikenne pohjoiseen lisääntyi. Esimerkiksi suomalaisväestön määrä tien varrella sijaitsevassa Ivalon kylässä kasvoi yli 50 prosenttia. Kuntakeskus siirtyi Inarin kirkonkylästä Ivaloon, ja saamelaisten vaikutusvalta kunnassa väheni.

Petsamon alueella toteutettiin samaa politiikkaa, jota Saamenmaalla oli toteutettu aikaisemmin, nyt vain suoraviivaisemmin ja määrätietoisemmin. Siinä oli kolonialistisia piirteitä.

Petsamossa maantieverkosto rakennettiin kolttsaamelaisten siidajärjestelmästä välittämättä. Asutuspolitiikka lähti uudisasutuksen ensisijaisuudesta. Petsamon asutuslain pohjalta muodostettiin vuosina 1929–1935 lähes 700 viljelys- tai asunto-tilaa. Suomen viranomaiset katsoivat kolttsaamelaisten siidajärjestelmän piirissä vanhastaan olleiden maiden kuuluvan valtiolle. Ainoastaan Petsamon luostarille mitattiin omat maat, minkä jälkeen muuta maata alettiin asutuslain nojalla jakaa suomalaisille uudisasukkaille.

Lisääntyvän suomalaisasutuksen ja laajenevien elinkeinojen vaikutuspiirissä olleet siidat joutuivat ahtaalle. Suomalaisen kalateollisuuden myötä Petsamonkylän kolttien kalastuspaikat otettiin suomalaisten haltuun ilman korvauksia. Paatsjoen kolttien kalastusoikeudet Suomi myi Norjalle. Huonosti tuottavien perinteisten elinkeinojen rinnalla koltat turvautuivat yhä enemmän ansiotöihin. Osa koltista jäi hätäavun varaan ja riippuvaiseksi suomalaisesta yhteiskunnasta. Suomalaisille matkailijoille muodostui mielikuva tien varteen asettuneista köyhistä koltista ja heidän ”alemmuudestaan”.

Kauempana pääteistä sijainneeseen Suonikylään Petsamon asetuslaki ei vielä ulottunut. Kyläkokous teki vuonna 1930 sisäministerille aloitteen kolttakokouksen kaltaisen itsehallinnon ottamisesta virallisesti mukaan suomalaiseen hallintojärjestelmään. Asia sai tukea kolttakulttuuria tuntevilta suomalaisilta. Aloite siirtyi eteenpäin, ja useat viranomaiset suhtautuivat siihen myönteisesti Lapin lääninhallitusta lukuun ottamatta. Hanke jäi kuitenkin talvisodan jalkoihin.

Saamelaiskysymys

Lisääntyneet yhteydet herättivät 1920- ja 1930-luvuilla suomalaisessa sivistyneistössä kasvavaa kiinnostusta Lappia ja saamelaisia kohtaan. Mukana oli kansatieteellistä, rotuteoreettista ja sosiaalista mielenkiintoa. Julkisuudessa keskusteltiin saamelaisasioista, tosin keskustelijoina olivat lähinnä suomalaiset.

Suomalaiset ”lapinystävät” perustivat vuonna 1932 Lapin Sivistysseuran, joka halusi nostaa esiin saamelaisten etujen turvaamisen Suomessa. Se keskittyi pääasiassa saamen kieli- ja kulttuuriasioihin. Käytännön aloitteena yhdistys ehdotti komiteaa tutkimaan mahdollisuuksia ”rajaseudulla asuvan lappalaisväestön omintakeisten elämänmuotojen turvaamiseksi ja säilyttämiseksi” sekä Petsamossa olevan kolttakulttuurin suojelualueen suunnittelemiseksi.

Komitea kyllä asetettiin vuonna 1935, mutta sen tehtäväksi tuli koko uuden Lapin läänin strategisen suunnitelman luominen. Siinä saamelaisasiat olivat hyvin pienessä roolissa.

Mietinnössään vuonna 1938 komitea linjasi, että koko lääniä koskevat ehdotukset niin elinkeinojen, liikenteen kuin sivistysolojenkin suhteen palvelivat myös saamelaisia. Komitea jatkoi politiikkaa, jossa saamelaisille annettiin periaatteessa samat edellytykset elintason nousuun ja hyvinvointiin kuin kaikille muille. Erityiskohtelulle ei nähty tarvetta. Saamelaisten ajateltiin olevan sopeutumassa tai heidän olisi sopeuduttava suomalaisen enemmistön ehtoihin. Saamelaisten omat käytännöt ja perinteet sivuutettiin. Lapin lääniä haluttiin kehittää perinteisten elinkeinojen pohjalta. Sellaisina nähtiin maa- ja metsätalous, ja porotalous jäi sivuosaan.

Erillisen saamelaiskysymyksen komitea rajoitti koskemaan vain saamen kieltä ja siihen liittyvää opetusta. Siinä komitea painotti opettajien koulutusta ja oppikirjojen tuottamista, mutta jätti opetuksen riippumaan vanhempien tahdosta.

Sota-, evakko- ja jälleenrakennusaika muovaavat elinoloja

Sota-aikana saamelaismiehet palvelivat rintamalla muiden Suomen kansalaisten tavoin. Samoin kotirintamalla saamelaiset olivat lojaaleja Suomen valtiolle, vaikka esimerkiksi poroluovutukset koettiin kohtuuttomina. Saksalaisjoukkojen läsnäolo Pohjois-Suomessa vuosina 1941–1944 toi Saamenmaahan uutta infrastruktuuria ja rahatalouden, joka etenkin Tenolla oli siihen asti ollut mitättömän pientä.

Lapin sota ja Pohjois-Suomen evakuointi syksyllä 1944 kouraisivat syvältä saamelaisväestöä. Itse evakuointi sujui järjestelmällisesti, nopeasti ja tehokkaasti. Saamelaisten evakuointialue oli keskisellä Pohjanmaalla. Siellä saamelaiset olivat

pakolaisia omassa maassaan, vieraan kulttuurin keskellä. Kokemus saattoi johtaa väheksymään omaa kieltä ja kulttuuria, mutta toisaalta vahvisti kykyä pärjätä saamelaisena suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kun paluu evakosta oli mahdollista kesällä 1945, alkoi nopea jälleenrakennus. Tuhottu saamelaisalue rakennettiin nyt täysin suomalaiseksi, suomalaisten tyyppitalojen standardien mukaan. Suomalaiset ihanteet alkoivat näkyä arkipäivässä ja käytännöissä vaatteita ja tarvekaluja myöten.

Petsamo jäi vuonna 1944 Neuvostoliiton alueeksi, ja kolttasaamelaiset asutettiin saksalaisten lähdettyä Inarijärven etelä- ja pohjoisranta-alueille. Kokemus oli monille vaikea. Arkielämä oli aloitettava uudessa ympäristössä ja totuttauduttava uudenlaiseen elämänmuotoon, jossa jo poronhoitokin rakentui erilaisen hallintojärjestelmän pohjalle. Kolttasaamelaisten oli myös sovittauduttava elämään alueen inarinsaamelaisten, suomalaisten ja pohjoissaamelaisten keskellä. Valtiovalta osoitti sijoitusalueen, mutta ei seurannut asuttamisen vaikutuksia.

Saamelaispolitiikka jälleenrakennuspolitiikan varjoon

Evakko aika vieraassa ympäristössä oli myös vahvistanut saamelaisten kokemusta siitä, että he ovat samaa kansaa, jolla on oma erityinen kulttuuri, kieli ja perinteet. Se johti keväällä 1945 Samii Litto -yhdistyksen perustamiseen. Yhdistys näki tehtäväkseen turvata saamelaisten etuja jälleenrakennuksen suomalaistavissa paineissa. Samii Litto käynnisti vuonna 1947 vaikuttamistoiminnan, johon se sai tukea Lapin Sivistysseuralta.

Molemmat järjestöt katsoivat, että valtiolta puuttui johdonmukainen saamelaispolitiikka. Ne vaativat valtiota perustamaan saamelaisten asioiden hoitoa varten ”erikoisen valtion vakinaisen elimen”, joka suunnittelisi saamelaispolitiikkaa pitkällä tähtäimellä.

Vaikuttamistoiminnan tuloksena valtioneuvosto asetti vuonna 1949 komitean suunnittelemaan ”valtion toimenpiteitä lappalaisten tulevaisuuden turvaamiseksi taloudellisella ja sivistyksellisellä alalla”. Ensimmäistä kertaa valtion komiteassa oli saamelaisten edustus, jopa kohtalaisen vahvana.

Saamelaisasiain komitea jätti mietintönsä vuonna 1952. Komitea ehdotti lakia saamelaisrahastosta, jolla valtio suuntaisi vakituisten rahoituksen saamelais-toiminnoille. Se esitti myös poronhoitolakia muutettavaksi saamelaisten etuja vastaavaksi. Merkittävin esitys oli esitys saamelaislaista, joka koskisi erityistä

saamelaisaluetta, johon kuuluisivat Enontekiön, Utsjoen ja Inarin kunnat sekä Sompion saamelaisten asuttama alue Sodankylästä. Saamelaisalueella oli tyrehdyttävä ulkopuolista muuttovirtaa lainsäädännöllä.

Ehdotukset eivät valtionhallinnossa johtaneet mihinkään. Ne jäivät jälleenrakennuspolitiikan jalkoihin ja vaiettiin. Vasta vuonna 1960 perustettiin oikeusministeriön alaisuuteen saamelaisasiain neuvottelukunta, jonka puheenjohtaja oli Lapin läänin maaherra. Jäsenistä puolet oli saamelaisia. Vaatimukseen johdonmukaisesta valtion saamelaispolitiikasta se ei vastannut.

Koulupolitiikan pitkät jäljet

Sodanjälkeinen valtion koulupolitiikka tähtäsi siihen, että kaikki kansalaiset saisivat yhdenmukaisen kasvatuksen ja modernisoituvan yhteiskunnan edellyttämät tiedot ja taidot.

Vuoden 1947 oppivelvollisuuslaki poisti oppivelvollisuuden rajoitukset harvaan asutuilla alueilla. Tämän seurauksena syrjäalueidenkin vanhempien piti lähettää lapsensa ympärivuotiseen koulutukseen keskuskylien kouluihin. Saamelaisalueen katekeettalaitos hiipui pois.

Kansakoulujen ja niiden yhteydessä olevien asuntoloiden rakentaminen tapahtui nopeasti. Saamelaislapset – köyhemmätkin – pääsivät nyt osallisiksi opintiestä, jonka avulla selviytyä ja pärjätä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kansakoululaitos kuitenkin toimi pelkästään suomalaisten koulutus- ja sivistysihanteiden ja suomen kielen varassa. Saamen kieli ja kulttuuri jäivät huomiotta. Muualta tulevilla kansakouluopettajilla ei ollut velvollisuutta opetella saamen kieltä, joka jäi opetuksessa yksittäisten opettajien aktiivisuuden varaan. Ainoastaan Saamelaisten kristillisessä kansanopistossa saamen kielellä oli pysyvä asema.

Asuntolakoulujen vaikutus saamelaisiin oli suuri. Ne irrottivat lapset yhteydestä kotiin, kotikieleen ja kodin kulttuuriin. Heidät ohjattiin enemmän tai vähemmän pakottaen suomalaiseen ajattelutapaan ja maailmankuvaan. Saamelaiset alkoivat ajatella suomeksi ja suomalaisittain. Monet vanhemmat katsoivat, että menestyäkseen lasten ja heidän vanhempiansa oli omaksuttava suomalainen arvomaailma. Saamen kieli syrjäytyi ja muuttui yhä enemmän vanhempien ihmisten kieleksi.

Jälleenrakennusajan valtion koulupolitiikka avasi saamelaisille koulutusmahdollisuudet, mutta oli samalla saamen kielen ja kulttuurin kannalta tuhoisaa ja inhimillisesti traumatisoivaa.

”Hyvä valtio”

Elämäntavan modernisoituminen, elintason nousu ja hyvinvointivaltion rakentaminen vaikuttivat 1950-luvulta lähtien kaikilla politiikan osa-alueilla. Se koski myös saamelaisia. Valtio pyrki takaamaan universaalin palveluajattelun pohjalta kaikille kansalaisille yhdenvertaiset palvelut koulutuksen lisäksi niin terveydenhoidossa kuin sosiaalitoimessa ja hallintopalveluissa. Yhdenvertaisuus koski yksittäisiä kansalaisia, mutta ei ottanut huomioon saamelaisten kulttuurista erityisyyttä. Saamelaisia ei kuultu heitä itseään koskevien muutosten kehittämisessä.

Samanaikaisesti sekä suomalaisten muuttoliike saamelaisalueelle että saamelaisten muutto työn ja opiskelun perässä muualle maahan lisääntyi. Tämä oli omiaan peittämään saamelaisten erityistarpeita näkyvistä.

Elintason nousun keskeinen moottori oli energiapolitiikka. Sen nimissä rakennettiin Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat, jotta yhteiskunnan kasvava energiatarve tulisi tyydytetyksi. Tekoaltaiden alle jäi laajoja alueita Sodankylän pohjoisosassa. Valtaväestön energiatarpeet sivuuttivat tekoaltaiden paikalliset vaikutukset Sompion alueen saamelaiseen poronhoitoon ja allasevakkojen sosiaaliseen tilanteeseen.

Hyvinvointivaltion rakentaminen muovasi saamelaista elämänmuotoa ja samalla asetti saamelaiset asemaan, jossa oli suostuttava siihen, että ”hyvä valtio” oli hyvä suomeksi ja suomalaisittain.

Saamelaispolitiikan suunta kääntyy

Valtion saamelaispolitiikassa tapahtui muutos 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Taustalla olivat vähemmistöjen oikeuksille suotuisa kansainvälinen ja kotimainen poliittinen ilmapiiri sekä koulutusta saaneiden nuorten saamelaisten uudenlainen aktiivisuus. Uudet saamelaisyhdistykset toivat 1960-luvulla saamelaisten asioita julkiseen keskusteluun.

Saamelaisten tilanne nousi valtakunnan politiikan agendalle. Seurasi useita aloitteita, jotka koskivat saamelaisten sosiaalista ja taloudellista asemaa sekä oikeutta itse päättää itseään koskevista asioista. Tuloksena oli uuden saamelaiskomitean asettaminen vuonna 1971. Komitea oli saamelaisemmistöinen, ja se jätti mietintönsä vuonna 1973.

Saamelaiskomitean työ muovasi valtion saamelaispolitiikan suuntaa. Komitean mietinnössä korostettiin saamelaisten oikeuksia saamelaisalueen luonnonvaroihin, maahan ja veteen. Tähtäimessä oli saamelaislaki, jossa saamelaisalueen maankäyttö tulisi saamelaishallinnon valvontaan. Saamen kielen asema haluttiin virallistaa lainsäädännössä, ja saamelaisille tuli tunnustaa erityisoikeuksia lain edessä.

Jo työnsä aikana komitea järjesti koevaalin saamelaisten oman parlamentin valitsemiseksi. Tulos vahvistettiin virallisesti, ja saamelaisvaltuuskunnan työ alkoi 1973. Kyseessä oli ensimmäinen saamelaisten parlamentaarinen elin Pohjoismaissa. Saamelaisvaltuuskunnan tehtävä oli valvoa saamelaisten oikeuksia, mutta resursseja ja valtuuksia sillä oli niukasti. Viranomaisia ei veloitettu kuulemaan saamelaisien näkemyksiä.

Tilanne ohjasi saamelaisvaltuuskunnan toimimaan pääosin reaktiivisesti: antamaan lausuntoja valmisteilla olevista hankkeista. Kuvaavaa oli valtuuskuntaa jakanut kiista tiloille määritellyistä vesialueista, jossa tuli esiin, että laissa ei tunnettu ikimuistoisen nautinnan käsitettä. Vesialueet jaettiin suomalaismallisen maanomistuksen pohjalta, johon osa saamelaisistakin oli jo kiinnittynyt.

Saamelaisvaltuuskunnan työn aikana edistysaskeleita tapahtui kieli- ja koulutuspolitiikassa. Saamen kieli sai 1980-luvun ja 1990-luvun alun koululaeissa oppiaineen aseman saamelaisalueen peruskoulussa ja lukiossa. Saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaislapsia tämä ei koskenut. Saamen kielilaki vuonna 1992 vakiinnutti ja virallisti saamen kielen asemaa.

Alkuperäiskansa-asema perustuslakiin

Koulu- ja kielilait olivat 1990-luvulla osa saamelaisille suotuisaa lainsäädännön kehitystä, jonka pohja oli luotu vuoden 1973 saamelaiskomiteassa. Sitä vauhditti kansainvälinen alkuperäiskansaoikeuksia koskeva keskustelu ja Suomen aktiivinen osallistuminen siihen.

Kysymykset tulivat poliittiseen keskusteluun sen myötä, että Kansainvälisen työjärjestön (ILO) alkuperäiskansoja koskeva yleissopimus nro 169 tuli vuonna 1990 ratifioitavaksi. Sopimuksen tarkoituksena oli turvata alkuperäiskansoille yhdenvertainen kohtelu ja estää niiden kielten ja kulttuurien kuolema. Keskeistä oli maankäyttöön ja -omistukseen liittyvien asioiden ratkaiseminen alkuperäiskansaa tyydyttävällä tavalla.

Suomessa ILO 169 -sopimusta ei ratifioitu. Saamelaisten oikeuksia pyrittiin kuitenkin ratkaisemaan sen suuntaisesti. Saamelaisasiain neuvottelukunta ehdotti vuonna 1990 saamelaislakia, jossa tilajaotuksen ulkopuolella olevat valtionmaat siirrettiin saamelaisten yhteisesti hallitsemien lapinkylien omistukseen. Esitys herätti runsaasti paikallista ja alueellista vastustusta eikä lopulta edennyt.

Saamelaisten maaoikeuksiin liittyvät asiat jäivät selvittämättä. ILO 169 -sopimuksen ratifioinnin jäädyttäminen pysyi hiertävänä valtion ja saamelaisten suhteissa. Sen sijaan itsehallinto eteni. Saamelaisten kulttuuri-itsehallintolait hyväksyttiin vuonna 1995.

Perustavinta valtion saamelaispolitiikan kannalta oli, että saamelaisten alkuperäiskansa-asema vahvistettiin vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen yhteydessä ja siirrettiin sellaisenaan vuonna 2000 hyväksytyyn perustuslakiin. Sen mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana ”on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan”.

Itsehallinto vahvistaa vaikutusmahdollisuuksia

Saamelaiskäräjälaki hyväksyttiin vuonna 1995, ja saamelaiskäräjät aloitti toimintansa vuonna 1996. Saamelaishallinto vakiintui ja laajeni. Kolttsaamelaisten kyläkokous jäi edustamaan vanhempaa saamelaista hallintomuotoa.

Saamelaisten kulttuuri-itsehallinto toteutui valtionavustusten käytössä kulttuurin ja saamelaisjärjestöjen tukemiseksi sekä saamenkielisen oppimateriaalin tuottamiseksi. Saamelaiskäräjistä tuli huomattava työllistäjä, jonka vaikutus säteilee laajalle saamelaiseen yhteiskuntaan. Lakien edellyttämät saamelaispoliittiset päätökset toimeenpantiin kunta- ja läänitasolla, mikä on johtanut paikallisten ja alueellisten saamelaisinstituutioiden syntyyn. Kouluihin, päiväkoteihin, sosiaali- ja terveys-toimeen, oikeuslaitokseen ja luterilaiseen kirkkoon perustettiin saamenkielisiä virkoja. Kehitystä on kutsuttu saamelaisyhteiskunnan institutionalisoitumiseksi.

Saamelaisyhteiskunnan lainsäädännöllinen määrittely ja sen sisäisen hallinnon muodostaminen kiinnittivät saamelaisia valtiolliseen organisaatioon tunnustettuna kansana. Tämä kohotti saamelaisten itsetuntoa. Samaan suuntaan vaikuttivat vahvistunut koulutus ja saamelaisen taiteen vahva ilmaisuvoima saamelaisten äänenä ulospäin.

Saamelaisten oli nyt mahdollista nähdä itsensä toimivana subjektina yhteiskunnassa eikä vain suomalaisen yhteiskunnan sopeuttavan toiminnan kohteena.

Kehitys tuntui 2000-luvun alussa erityisesti kieli- ja koulupolitiikassa. Kielen- elvytyksessä on saavutettu merkittäviä tuloksia, mikä on vahvistanut myös inarin- saamelaisten ja kolttasaamelaisten erityispiirteitä saamelaisyhteiskunnan sisällä.

Samanaikaisesti muuttoliike on kiihtynyt. Saamelaisista valtaosa asuu kotiseutu- alueen ulkopuolella, ja saamelaisalueella saamelaisten perinteiset elinkeinot kuten poronhoito ja kalastus joutuvat kamppailemaan uusien elinkeinojen kuten turismin ja uusien maankäyttömuotojen kanssa.

Saamelaiskäräjälaki ja epäjohdonmukaisuuden politiikka

Saamelaisten asemaa ja oikeuksia vahvistanut lainsäädännöllinen kehitys 1990-luvulla muutti suomalaisten ja saamelaisten väestöryhmien välisiä asetelmia saamelaisalueella. Saamelaiset eivät näkyneet vain suomalaisilla ehdoilla. Se herätti vastareaktioita etenkin paikallisella ja alueellisella tasolla. Reaktiot kulminoituivat kiistoihin saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkitsemisestä, johon saamelaiskäräjä- lain lainsäädäntöprosessissa oli jäänyt epäselvä määrittely.

Kiistojen yhteydessä on synnytetty uuslappalais- ja metsäsaamelaisliikkeitä. Ne ovat pyrkineet muovaamaan saamelaista historiakertomusta ohittaen vakiintuneen historiakäsityksen ja saamelaisten elävän perinnetietoisuuden. Tämä on 2000-luvun kontekstissa synnyttänyt ristiriitoja ja ollut omiaan hämärtämään kuvaa saamelai- sesta alkuperäiskansaidentiteetistä, mikä on jarruttanut lainsäädännön kehittämistä edelleen. Se on muun ohella näkynyt saamelaiskäräjälain uudistamisen pitkittymi- sessä, mikä on ollut saamelaisille erityisen kuormittavaa ja turhauttavaa.

Saamelaiskäräjälain uudistuksen hyväksyminen vuonna 2025 poisti pitkään hier- täneen kipupisteen valtion ja saamelaisten välisissä suhteissa. Se ei kuitenkaan muuttanut sitä seikkaa, että perustuslain turvaama ja kansainvälisten alkuperäis- kansaoikeuksien tunnustama saamelaiskulttuurin suoja ei lainsäädännössä kaikilta osin edelleenkaan toteudu.

ILO 169 -sopimuksen ratifiointi on toistuvasti pysähtynyt hallituksen ja eduskunnan prosesseissa, viimeksi vuonna 2015. Vastarinnan kärjessä on ollut Lapin alueen poliittisia vaikuttajia. Eteneminen on jäänyt saamelaiskäräjälaista ja saamelais- määritelmästä käytyjen kiistojen jalkoihin. Samoin on käynyt pohjoismaisen saamelaisopimuksen, jonka tarkoitus on yhdenmukaistaa saamelaisten oikeudet Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa. Sopimus on parafoitu eli alustavasti vahvistettu vuonna 2017, mutta ei sen jälkeen ole edennyt.

Saamelaiskäräjät, joka on ainoa toimitusilman ilmaisemaan saamelaisen virallisen näkemys heitä koskeissa asioissa, antaa runsaasti lausuntoja, mutta niiden tosiasiallista huomioon ottamista ei ole taattu eikä alkuperäiskansaoikeuksiin kuuluvaa vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen (FPIC) periaatetta säännönmukaisesti noudateta.

Valtion 2000-luvun saamelaispolitiikkaa leimaa saamelaiskäräjälain uudistamisesta huolimatta epämääräisyys ja epäjohtamomukaisuus. Saamelaisen kotiseutualueen kehittämisenäkymiä dominoivat energia-, kaivos-, metsä- ja talouspolitiikka. Tilannetta kuvataan tämän raportin muissa osioissa.

Mitä selkiytymättömämpi on valtion saamelaispolitiikka, sitä suurempi ja sattumanvaraisempi on eri viranomaisen valta laintulkinnoissa.

Lopuksi

Valtion saamelaispolitiikka on runsaassa sadassa vuodessa muuttunut saamelaisalueen taloudelliseen hyödyntämiseen ja saamelaisen suomalaistamiseen tähänneestä politiikasta alkuperäiskansaoikeuksiin nojaavaan saamelaisen erillisen kulttuurisen ja kansallisen olemassaolon oikeuden tunnustavaan politiikkaan. Tämän kehityksen avainjakso oli 1990-luvulla, jolloin luotiin saamelaisen kulttuuri-itsehallintoon perustuvaa lainsäädäntöä ja alkuperäiskansa saamelaisen oikeudet otettiin perustuslakiin.

Saamelaisalueen taloudellinen hyödyntäminen ja kulttuurinen suomalaistuminen on kuitenkin jatkunut. Saamelainen elintila on jatkuvasti kaventunut. Suomalainen yhteiskunta on työntynyt yhä syvemmälle saamelaisen elämänmuodon alueelle, mikä näkyy konkreettisesti saamelaisalueen maankäytössä ja hallinnollisesti saamelaisen näkökohtien sivuuttamisena. Perustuslain linjauksia saamelaisen oikeuksista ei ole sisällytetty alempaan lainsäädäntöön eikä saamelaisen oikeuksien toteutuksen seurannalle ole pysyviä ja kattavia rakenteita, joilla eri toimien vaikutuksista raportoitaisiin eduskunnalle.

Suomeen tarvitaan kokonaisvaltainen, johtamomukainen ja pitkäjänteinen valtion saamelaispolitiikan linjaus, joka luodaan yhdessä saamelaiskäräjien kanssa. Tässä linjauksessa tulee myös määritellä pysyvät rakenteet saamelaisen oikeuksien valvonalle julkisessa hallinnossa ja parlamentaariselle oikeuksien toteutumisen seurannalle.

6 Kansainväliset alkuperäiskansaoikeudet – kehitys Suomessa

Vuodesta 1995 Suomi on perustuslaissaan tunnustanut saamelaisten aseman alkuperäiskansana ja saamelaisten oikeudet ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan. Samanaikainen saamelaiskäräjälain säätäminen ja saamelaisen alkuperäiskansan oikeuksien huomioon ottaminen lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä ovat vahvistaneet saamelaisten asemaa suhteessa Suomen valtioon. Tässä suhteessa perustuslain 17 §:n 3 momentti on tärkeä: se turvaa saamelaisille alkuperäiskansana oikeuden omaan kulttuuriin ja siihen liittyviin elinkeinoihin. Lisäksi perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Kukin ministeriö vastaa perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta omalla hallinnonalallaan. Suomen kansainvälisestä ihmisoikeuspolitiikasta vastaa ulkoasiainministeriö.

Kansainvälisellä tasolla Suomi on ollut aktiivisesti myötävaikuttamassa alkuperäiskansaoikeuksien tärkeimmissä läpimurroissa: sekä Kansainvälisen työjärjestön yleissopimuksen n:o 169 että YK:n alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen laadinnassa ja hyväksymisessä.

Suomessa ILO-sopimuksen ratifiointista on tämän raportin kirjoitushetkellä keskusteltu 26 vuotta. Yrityksiä ratkaisemiseksi on toki ollut. Pääministeri Jyrki Kataisen hallitus asetti tavoitteeksi ILO-sopimuksen ratifiointin hallituskaudella 2011–2015. Uudistus ei toteutunut. Pääministeri Juha Sipilän hallitus yritti lieventää polkua kohti sopimuksen ratifiointia lisäämällä tuolloin käsittelyssä olleeseen lakiin Metsähallituksesta saamelaiskulttuurin heikentämiskiellon, jota kuitenkin ei lopulta sisällytetty lakiin.

ILO 169-sopimus painottaa alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeutta, joka kattaa myös maa- ja vesioikeudet. Valtio on perustellut ratifiointin viivästymistä sillä, että saamelaisten maankäyttöoikeuksia ei ole selvitetty.

Vuonna 2015 valtioneuvosto tilasi kansainväliseltä tutkijaryhmältä tutkimuksen ILO-sopimuksen ratifiointin edellytyksistä. Tutkimus valmistui 2017. Tutkijaryhmän mukaan ILO 169 -sopimuksella pyritään suojaamaan ennen kaikkea alkuperäiskansan perinteistä tapaa käyttää maitaan kulttuurinsa mukaisesti. Ratifiointi ei siten

edellyttäisi maa- ja metsäoikeuksien turvaamista perinteisessä kiinteistöoikeudellisessa merkityksessä. Sopimuksen kanssa linjassa ovat sen sijaan vahvat käyttöoikeudet ja tehokas osallistuminen valtion maiden hallintaan saamelaiden kotiseutualueella.

Työnsä aloittanut YK:n ihmisoikeusneuvosto – ja samalla myös Suomi sen ensimmäisten jäsenten joukossa – hyväksyi vuonna 2006 yli 20 vuotta valmistellun alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen, jonka sitten myös YK:n yleiskokous hyväksyi vuonna 2007. Myös muissa yhteyksissä Suomi on edistänyt alkuperäiskansaoikeuksien turvaamista kansainvälisellä tasolla.

Vaikka alkuperäiskansaoikeudet ovat erityisesti 1980-luvulta lähtien olleet intensiivisen kiinnostuksen kohteena YK:ssa ja muissa kansainvälisissä järjestöissä, mihinkään luonteeltaan oikeudelliseen asiakirjaan ei ole sisällytetty termin alkuperäiskansa varsinaista käsitelmää. Tämä selittyy osin eri alkuperäiskansojen vaihtelevalla historialla ja asemalla sekä toisaalta sillä, ettei valtioilla, jotka vastaavat kansainvälisten sopimusten laadinnasta, ole nähty olevan oikeutusta määritellä alkuperäiskansoja ohi niiden ryhmien, joita määritelmä koskisi. ILO:n yleissopimus ja YK:n julistus alkuperäiskansojen oikeuksista sisältävät pikemminkin alkuperäiskansojen tunnusmerkkejä kuin yritystä määritellä, kuka on alkuperäiskansan jäsen.

Oikeuskirjallisuudessa on tehty yrityksiä esittää tutkimuksen kautta yhteenvedonomaista määritelmää alkuperäiskansasta, yleensä tarkoittamatta liittää niihin oikeusvaikutuksia. Tunnetuin ja laajaa hyväksyntää nauttiva alkuperäiskansan käsitteen työmääritelmä sisältyy YK:n alkuperäiskansajulistuksen varhaisessa valmisteluvaiheessa vuonna 1986 laadittuun silloisen YK:n ihmisoikeustoimikunnan alatoimikunnan erikoisraportin José Martínez Cobon raporttiin alkuperäiskansojen kohtaamasta syrjinnästä.

Martínez Cobon määritelmässä alkuperäiskansayhteisöille on ominaista, että ne edustavat historiallista jatkuvuutta kolonisaatiota edeltävistä, omilla alueillaan kehittyneistä yhteiskunnista. Työmääritelmässä tarkoitettu historiallinen jatkuvuus voi perustua useisiin eri tekijöihin, kuten tiettyjen alueiden hallintaan, ihmisten biologiseen polveutumiseen, kulttuurimuotoon yleisesti tai sen erityisiin ilmenemistapoihin taikka kieleen. Martínez Cobo myös korosti kaksisuuntaisen itseidentifikaation kriteeriä: alkuperäiskansan jäsen (*indigenous person*) on henkilö, joka kuuluu alkuperäiskansaan identifioitumalla osaksi sen ryhmätietoisuutta alkuperäiskansana ja jonka ryhmä tunnistaa ja hyväksyy jäsenekseen. Ryhmälle tulee siksi turvata suvereeni oikeus ja valta päättää, kuka siihen kuuluu, ilman ulkoista puuttumista.

Alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksesta on sittemmin tullut enemmän kuin pelkkä julistus. YK:n ihmisoikeussopimusten valvontaelimet kuten ihmisoikeuskomitea, TSS-komitea (taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien toteutumista valvova komitea) , rotusyrjinnän vastainen komitea ja lapsen oikeuksien komitea tukeutuvat julistukseen ja sen yksittäisiin määräyksiin, kun ne tulkitsevat yleisten ihmisoikeussopimusten sitovia määräyksiä. Esimerkiksi YK:n alkuperäiskansajulistus on tuonut alkuperäiskansaoikeuksiin pysyvänä vapaan ja tietoon perustuvan *Free, Prior and Informed Consent, FPIC*).

Ennakkosuostumusperiaatteen mukaan alkuperäiskansojen kanssa on neuvoteltava kaikista heitä koskevista kysymyksistä tai hankkeista. Laaja-alaisten ja huomattavia vahingollisia vaikutuksia aiheuttavien kysymysten osalta alkuperäiskansoilta on saatava ennakkosuostumus.

Oikeusministeriön yhteistyössä saamelaiskäräjien kanssa yhdessä vuonna 2017 viranomaistyön ohjeeksi laatiman muistion mukaan pelkkä lausunto ei riitä täyttämään neuvotteluvollisuutta. Neuvottelut tulee käydä viranomaisten ja saamelaiskäräjien välillä vilpittömästi, yhteisymmärrykseen pyrkien ja oikea-aikaisesti niin, että neuvotteluilla on aito mahdollisuus vaikuttaa suunniteltuun toimenpiteeseen. Oleellista neuvottelujen tarkoituksen toteutumiseksi on, että molemmilla osapuolilla tulee olla riittävän kattavat tiedot neuvoteltavasta asiasta ja suunnitellun toimenpiteen vaikutuksista. Neuvottelujen olennainen osa on vaikutusten arviointi, jota ilman alkuperäiskansojen on mahdotonta saada kaikkea tarpeellista tietoa hankkeen vaikutuksista. Lisäksi alkuperäiskansajulistuksessa on kirjattu veto-oikeus koskien väestönsiirtoja ja vaarallisten jätteiden sijoittamista alkuperäiskansan maille.

Alkuperäiskansaoikeuksien sisällöllinen kehitys on johtanut myös alkuperäiskansaoikeuksien tulkinnalliseen kehitykseen, mikä näkyy YK:n ihmisoikeuksien toteutumisesta valvovien toimielinten päätöksissä. Keskeistä niissä on ollut esimerkiksi se, että kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimuksen eli KP-sopimuksen 27. artiklan suojaama etnisten vähemmistöjen oikeus nauttia omasta kulttuuristaan on ulotettu koskemaan alkuperäiskansoja ja kulttuurin käsite koskemaan alkuperäiskansan perinteisiä tai muutoin tyypillisiä elinkeinoja. Keskeisiä kriteerejä ovat olleet vähittäisten erillisten häiriöiden yhteisvaikutuksen kumulatiivinen arviointi, alkuperäiskansan oikeus osallistua asiaa koskevaan päätöksentekoon sekä alkuperäiskansan kulttuurin säilyminen elinvoimaisena häiriöstä huolimatta. Kulttuuriin kuuluvat myös perinteiset elinkeinot.

YK:n ihmisoikeuskomitea (ihmisoikeuskomitea) on myös todennut, että KP-sopimuksen 27. artiklan loukkaus voi toteutua myös taloudellisten ja muiden tukitoimien laiminlyönnin kautta. Alkuperäiskansakulttuurin elinvoimaisuuden turvaaminen voi edellyttää myös sopimusvaltiolta aktiivisia toimia esimerkiksi ilmastonmuutoksen vuoksi. Alkuperäiskansan syrjintää voi olla myös heidän kohtelemisensa samalla tavalla kuin muita intressitahoja ottamatta huomioon, että heidän oikeudellinen asemansa on erilainen.

Saamelaiden perustuslaissa turvattu oikeus ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan pitää itsessään sisällään saamelaiskulttuurin heikentämiskiellon. Ihmisoikeuskomitean tapauskäytännössä heikentämiskielto tarkoittaa kieltä aiheuttaa alkuperäiskansakulttuurille huomattavaa haittaa, jota mitataan sitä koskevalla kumulatiivisten vaikutusten arvioinnilla. Huomattavan haitan punninnassa olennaisena osana on se, ovatko alkuperäiskansan jäsenet voineet osallistua riittävän tehokkaasti päätösten tekoon, johon liittyvät toimet voivat vaikuttaa heidän KP-sopimuksen turvaamiin oikeuksiinsa.

Oikeutta vapaaseen, ennakoon annettavaan ja tietoon perustuvaan suostumukseen ei kuitenkaan ole vielä pantu täysimääräisesti täytäntöön Suomessa. Myös eri viranomaisten tulkinta neuvotteluvaihtoista vaihtelee.

Suomen lainsäädännössä saamelaiskulttuurin heikentämiskielto on kirjattu kaivoslakiin, ympäristönsuojelulakiin, vesilakiin sekä luonnonsuojelulakiin. Myös metsähallituslaissa, erämaalaissa ja Suomessa voimassa olevassa biologista monimuotoisuutta koskevassa yleissopimuksessa on saamelaiden oikeuksia sisältäviä velvoitteita. Tämän lisäksi myös muiden saamelaiden kannalta keskeisten lakien toimeenpanossa tulee soveltaa heikentämiskielltoa silloinkin, kun lait itsessään eivät sisällä saamelaiskulttuurin suojaa.

Heikentämiskiellossa ei ole kyse pelkästään kiellosta aiheuttaa huomattavaa, olennaista tai vähäistä suurempaa haittaa, vaan sekä KP-sopimus että perustuslain 17 §:n 3 momentti edellyttää viranomaisilta aktiivisia toimia turvata ja edistää saamelaiden perinteisten elinkeinojen ylläpitämistä ja kehittämistä niin, että ne säilyvät elinvoimaisina myös tulevaisuudessa.

Saamelaiset poronhoitajat ovat kuitenkin tuoneet ilmi, että maankäytön suunnittelusta vastaavilla virkahenkilöillä ja päättäjillä ei ole riittävästi ymmärrystä saamelaisesta kulttuurista ja perinteisestä tiedosta. Nykyinen poronhoitolaki ei tunnista saamelaisen poronhoitokulttuurin erityispiirteitä, minkä seurauksena saamelaiden perinteistä tietoa ei riittävästi huomioida maankäytön suunnittelussa. Myöskään

kalastuslainsäädäntö ei ota huomioon saamelaisten perinteistä tietoa, mikä olisi merkityksellistä kalakantojen suojelun ja kestäväen käytön sekä niitä koskevien suojelutoimenpiteiden ja niihin liittyvien oikeudellisten päätösten näkökulmasta.

YK:n biodiversiteettisopimus pyrkii suojelemaan maailman uhattuja luonnonvaroja sekä turvaamaan luonnonvarojen ja perinnetiedon käytöstä koituvan hyödyn reilun ja tasapuolisen jaon. Lisäksi se tunnustaa perinnetiedon arvon päätöksenteossa. Sopimuksen toimintaohjeissa lähdetään siitä, että perinteistä tietoa tulee arvostaa tasa-arvoisena tietomuotona tieteellisen tiedon rinnalla sekä sen täydentäjänä.

YK:n biodiversiteettisopimuksen osapuolet hyväksyivät vuonna 2004 vapaaehtoiset ohjeet alkuperäis- ja paikallisväestöjen luontosuhteiden säilyttämiseksi (Akwé: Kon -ohjeet). Ohjeiden suosituksiin kuuluu, että alkuperäis- ja paikallisväestöt saavat osallistua päätöksentekoon, jolla on vaikutuksia niiden perinteisillä mailla. Ohjeet pitävät luontoarvoja yhteenkuuluvina muiden elämänarvojen kuten kulttuuriarvojen kanssa ja edistävät yhteistyötä valtion ja alkuperäiskansojen välillä. Suomessa ohjeita on käytetty Metsähallituksen hoito- ja käyttösuunnitelmissa Käsivarren erämaa-alueella, Hammastunturissa, Saanalla ja Mallalla, ja niitä sovelletaan saamelaisiin yhteisöihin. Sen sijaan perinnetietoa ei hyödynnetä saamelaisille tärkeiden elinkeinojen kuten kalastuksen tai poronhoidon sääntelyä kehitettäessä.

Saamelaiset ja heidän yhteisönsä ovat vieneet kiista-asioita YK:n ihmisoikeuselinten ratkaistaviksi lukuisia kertoja. Valitukset ovat koskeneet metsähakkuita, kalastusta, poronhoitoa ja saamelaiskäräjävaaleja.

Eräiden saamelaispaliskuntien valitukset metsänhakkuista, joita käsiteltiin sekä Ihmisoikeuskomiteassa että kotimaisissa tuomioistuimissa, eivät johtaneet metsänhakkuiden kieltämiseen. Ihmisoikeuskomitea kuitenkin ilmaisi tuolloin huolestumisensa Metsähallituksen toimien vaikutuksista saamelaisten poronhoitajien oikeuteen nauttia omasta kulttuuristaan ja varoitti, että jatkuessaan vastaavat toimet saattaisivat muodostua KP-sopimuksen 27. artiklan loukkaukseksi. (Ilmari Länsman et al. v. Finland valitus 511/1992, O.S. et.al. v. Finland valitus 431/1990, Jouni E. Länsman et.al. v. Finland valitus 671/1995, Anni Äärelä ja Jouni Näkkäläjärvi v. Finland valitus 779/1997, Kalevi Paadar et.al.v. Finland valitus 2102/2011)

Myönteinen vaikutus oikeudenkäynneistä, joita saamelaiset nostivat Metsähallitusta vastaan myös kotimaan tuomioistuimissa, oli, että ne osaltaan johtivat niin sanottuun metsärauhaan Metsähallituksen ja saamelaispaliskuntien välillä vuoteen 2030 saakka. Oikeudenkäynneissä selvisi myös, että kansainväliset ihmisoikeusnormit ovat sitovaa oikeutta.

Metsähallituksen toimia käsitelleiden kotimaisten ja YK-tason oikeusprosessien rinnalla oli 1990-luvulla toinen, lukumääräisesti paljon suurempi saamelaisten tekemä valitusten sarja, joka ei johtanut kansainvälisiin ihmisoikeusvalituksiin vaan ratkaistiin kotimaassa. Kun Suomi liittyi Euroopan talousalueen ETA-sopimukseen ja sen jälkeen EU:n jäseneksi, ulkomaiset kaivostoimijat osoittivat kiinnostusta Ylä-Lapin mineraalivaroja kohtaan.

Tuolloin voimassa olleen kaivoslain perusteella kauppa- ja teollisuusministeriö myönsi rutiiniluontoisesti valtauspäätöksiä sekä kotimaisille että ulkomaisille toimijoille. Saamelaiset valittivat valtauksista järjestelmällisesti, ja vuonna 1996 korkein hallinto-oikeus kumosi ja palautti 104 valtausasiaa ministeriössä laillisesti eli saamelaisten kannan ja oikeudet huomioon ottaen käsiteltäviksi. Ministeriö yritti ratkaista valitukset kuulemalla saamelaiskäräjiä ja saamelaispaliskuntia yleisellä tasolla, mutta KHO kumosi ministeriön päätökset viittaamalla silloin voimassa olleeseen hallitusmuodon 14 §:n 3 momenttiin (nykyisin perustuslain 17 §:n 3 momentti) ja KP-sopimuksen 27. artiklaan. Valitusprosessien vaikutuksesta ulkomaisten kaivosyhtiöiden kiinnostus hiipui, ja ne vetäytyivät saamelaisten kotiseutualueelta.

”Kaivosrauhasta” ei kuitenkaan tullut pitkäaikaista. Vuonna 2011 voimaan tullessa kaivoslaissa ja siihen myöhemmin tehdyissä muutoksissa saamelaiset menettivät mahdollisuuden valittaa kaivosvaltauksista, koska valtaukset muuttuivat uudessa laissa varaukseksi. KHO on jättänyt varauspäätöksistä tehdyt valitukset tutkimatta, koska tuomioistuin on katsonut, ettei aluevarauksella ole vielä vaikutuksia saamelaisten oikeuksiin (mm. KHO 2013:179 ja KHO 8.3.2021H731/202. Malminetsintäluvin hyväksytään muodollinen kuuleminen, joka on kaukana kansainvälisen alkuperäiskansaoikeuden FPIC-periaatteen noudattamisesta. Kaivosvarauksia ja malminetsintäluvia on sittemmin hyväksytty saamelaisten kotiseutualueelle.

Lokakuussa 2024 annetuissa YK:n lapsen oikeuksien komitean ja YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen oikeuksien komitean päätöksissä moititaan Suomea liian myöhäisestä ja vajavaisesta kuulemisesta kaivoslain mukaisen malminetsintäluvin ja -varauksen myöntämisestä koskevassa asiassa. YK-komiteoiden mukaan esimerkiksi vaikutusarvioita alueen perinteiseen poronhoitoon ei ollut tehty malminetsintävarauksessa ja -luvassa Käsivarren paliskunnan alueella, mikä rikkoi alkuperäiskansan oikeutta omaan kulttuuriin.

Ennen YK:n ihmisoikeusvelvoitteiden päätöksiä asia oli käynyt Suomen oikeusprosessin korkeinta hallinto-oikeutta myöten. KHO ei nähnyt kaivosviranomaisen menettelyssä puutteita.

Ratkaisuissa KHO 2011:13 ja KHO 2023:55 torjuttiin saamelaisen poronhoidon harjoittajien yritykset luoda valtion pakolliseksi määräämän paliskuntajärjestelmän puitteissa tilaa saamelaisen poronhoitotavan ja tapaoikeuden mukaiselle siidajärjestelmälle poronhoidossa.

Ilmastonmuutoksen aiheuttamien poikkeuksellisten sääolosuhteiden vuoksi talvet 2019–2020 ja 2021–2022 aiheuttivat huomattavia porotuhoja erityisesti luonnonmukaisen saamelaisen poronhoidon harjoittajille. Talven 2021 ja 2022 poikkeukselliset luonnonolosuhteet ja niistä seurannut porotuho painottuivat alueellisesti nimenomaan luonnonlaitumiin vahvasti tukeutuviin saamelaispaliskuntiin, joiden koko poroluku edustaa noin 38 prosenttia ja luonnonmukainen saamelainen poronhoito noin kolmannesta koko Suomen poroluvusta. Valtioneuvosto päätti kuitenkin 5.10.2023 olla toteamatta katoa porovahinkolaissa tarkoitetuksi porotuhoksi.

Korkein hallinto-oikeus hylkäsi 15.2.2024 talven 2019–2020 porotuhokorvauksista tehdyt poronhoitajien valitukset (KHO 2023:19) ja valituskiellon johdosta se myös jätti tutkimatta valtioneuvoston päätöksen olla käynnistämättä korvausprosessia talven 2021–2022 porotuhojen suhteen (KHO 2024:19).

Vuonna 2017 eräät saamelaiset turvautuivat kansalaistottelemattomuuteen Tenojoen vesistön aiempaa ankarampien ja saamelaista alkuperäiskansaa syrjivinä pitämiensä kalastusrajoitusten vastustamiseksi. Rikossyytteet hylättiin korkeimman oikeudet ratkaisuilla KKO 2022:25 ja KKO 2022:26. Korkein oikeus tukeutui perustuslaissa ja KP-sopimuksen 27. artiklassa suojattuun saamelaisten oikeuteen nauttia omasta kulttuuristaan, mitä Tenojokilaakson vuosisatainen yhteisöllinen lohienkalastus heille merkitsi. Ratkaisussaan korkein oikeus seurasi kansainvälisiä oikeustapauksia, joiden mukaan paikallisten saamelaisten kohtelu samalla tavoin turistikalastajien kanssa ilman heidän erityisen kulttuurimuotonsa huomioimista saattaa olla syrjinnän muoto. Rikossyytteet hylättiin.

Saamelaiskäräjälain 3 §:n saamelaismääritelmän tulkinnasta korkeimman hallinto-oikeuden saamelaisten itsehallintoa kunnioittavat ratkaisut KHO 1888:55 ja KHO 2003:61 ovat vuodesta 2011 lukien korvautuneet sadoilla päätöksillä, joissa KHO on arvioinut asianosaisen sille esittämien asiakirjojen perusteella, onko tämä saamelainen, kun saamelaiskäräjien vaalilautakunta oli hylännyt asianomaisen henkilön pyynnön päästä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon. KHO:n vuosikirjaratkaisuja ovat olleet mm. KHO 2011:81, KHO 2015:145, KHO 2019:128 ja KHO 2024:44.

Sekä YK:n ihmisoikeuskomitea että rotusyrjinnän vastainen komitea ovat todenneet KHO:n saamelaismääritelmän tulkinnasta antamien ratkaisujen olevan ihmisoikeusloukkauksia. Niissä oli käytetty niin sanottua kokonaisharkintaa ilman, että päätöstä

tehdessä olisi todettu saamelaiskäräjälain 3 §:n jonkun yksittäisen kriteerin täyttyneen. Rotusyrjintäkomitean päätöksellä puolestaan vahvistettiin, että saamelaisryhmänä oli myös rotusyrjinnän vastaisen sopimuksen nojalla oikeus määrittää oman jäsenyytensä ehdot (YK-asiakirja CERD/C/106/D/59/2016, YK-asiakirja CCPR/C/124/D/2950/2017 ja YK-asiakirja CCPR/C/124/D/2668/2015).

KHO:n eriaikaisista ja eri suuntiin menevistä yksittäisistä ratkaisuista koostuva laaja käytäntö on muodostunut epäjohtonmukaiseksi, mikä on heikentänyt paitsi KHO:n omaa asemaa, myös saamelaiskäräjien asemaa sekä saamelaisten itsensä että suuren yleisön silmissä.

Miksi saamelaisten oikeusaseman vahvistaminen käytännössä pysähtyi kolmeksi kymmeneksi vuodeksi? Tähän selitystä on etsittävä ensimmäisen saamelaiskäräjälakiesityksen käsittelystä 1990-luvun alussa. Ensimmäistä saamelaiskäräjälakiesitystä (He 284/1994) vastustivat ponnekkaisesti Ylä-Lapin suomalaisväestö sekä Enontekiön ja Inarin kunnat, jotka saivat Lapin kansanedustajilta tukea vaatimuksilleen saamelaiskäräjälain hylkäämisestä. Nämä tahot pelkäsivät erityisesti sitä, että saamelaisille annetaan muut paikallisen ihmiset poissulkeva yksinoikeus perinteisten elinkeinojen kuten poronhoidon harjoittamiseen. Monella lakiesityksen vastustajalla oli mielessä muutama vuotta aikaisemmin valmistunut ehdotus saamelaislaiksi, jota oli valmistellut saamelaisasiain neuvottelukunta maa-herra Asko Oinaksen johdolla.

Saamelaisasiain neuvottelukunta oli vuonna 1990 ehdottanut, että Suomeen säädettäisiin saamelaislaki, jonka tarkoituksena oli palauttaa saamelaisväestölle oikeus maahan, veteen ja elinkeinoihin saamelaisalueella sijaitsevilla valtion mailla. Samaan aikaan oikeustieteellisessä tutkimuksessa oli tapahtunut merkittävä harppaus saamelaisten maahan ja veteen perustuvien oikeuksien osalta, kun Kaisa Korpiaakko julkaisi vuonna 1989 oikeushistoriallisen väitöskirjan *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa*. Suomen Euroopan unionin liittymissopimuksessa puolestaan hyväksyttiin saamelaisia koskeva pöytäkirja, jonka mukaan Suomella oli oikeus ilman EU:n myötävaikutusta turvata poronhoito saamelaisten yksinoikeudeksi perinteisellä saamelaisalueella.

Saamelaislakiehdotus ei koskaan toteutunut. Hallituksen esityksessä saamelaiskäräjälainsäädännön nimenomaan torjuttiin mahdollisuus siihen, että laki vaikuttaisi elinkeinojen harjoittamiseen tai maanomistukseen (HE 190/1995).

Saamelaiskäräjälain (22.12.1995/1725) 3 §:n mukaan saamelaisella tarkoitetaan tässä laissa henkilöä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen jotain seuraavista asioista:

1. että hän itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään tai
2. että hän on sellaisen henkilön jälkeläinen, joka on merkitty tunturi-, metsä- tai kalastajalappalaiseksi maa-, veronkanto- tai henkikirjassa taikka
3. että ainakin yksi hänen vanhemmistaan on merkitty tai olisi voitu merkitä äänioikeutetuksi saamelaisvaltuuskunnan tai saamelaiskäräjien vaaleissa.

Lakiesitykseen oli otettu rajaus, jonka mukaan lappalaisperusteeseen saattoi vedota, jos henkilö oli merkitty virallisiin asiakirjoihin lappalaiselinkeinojen harjoittajaksi vielä 1875. Rajausta pidettiin tarpeellisena, koska mitä kauemmaksi historiassa mentäisiin, sitä ohuempi hakijan yhteys saamen kansaan ja kulttuuriin olisi.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta kuitenkin poisti ajallisen rajauksen, mikä mahdollisti sen, että saamelaiskäräjien vaaliluetteloon hakeuduttiin hyvinkin vanhojen asiakirjojen pohjalta. Tämä johti jatkuviin oikeudenkäynteihin vaaliluetteloon pääsystä ja korkeimman hallinto-oikeuden vaihtuviin tulkintoihin.

Huomionarvoista on, että perustuslakimuutos (HE 309/1993), jolla vahvistettiin saamelaisten asema alkuperäiskansana ja saamelaisten oikeus omaan kulttuuriin mukaan luettuna perinteiset elinkeinot, ei herättänyt lainkaan samanlaista keskustelua kuin saamelaisten omaa itsehallintoa sääntelevä saamelaiskäräjälakiesitys. Sittemmin säännös saamelaisista alkuperäiskansana ja oikeudesta omaan kulttuuriin on siirretty sellaisenaan nykyiseen perustuslakiin (L 731/1999)

Viime vuosina kiivainta keskustelua saamelaiskäräjälain uudistuspyrkimysten yhteydessä on herättänyt kysymys siitä, kuka on oikeutettu pääsemään saamelaiskäräjäluetteloon. Kun valtaväestön keskuudessa saamelaisasiat koetaan muutoinkin etäisiksi, pientä vähemmistöä koskeviksi asioiksi, jatkuva kiistely saamelaismääritelmästä on aiheuttanut hämmennystä myös eduskunnassa.

Viime vuosien saamelaiskeskusteluun ovat aktiivisesti ottaneet osaa ryhmät, jotka kutsuvat itseään metsäsaamelaisiksi ja jotka vaikuttavat pääasiassa saamelaisien kotiseutualueen ulkopuolella. Uudet ryhmät ovat tuoneet julkiseen keskusteluun keminsaamen kielen, jota puhuttiin vanhan Sompion (Keski- ja Itä-Lapin) alueella. Keminsaamen taitajia ei tiedetä olleen enää 1800-luvun alkupuolen jälkeen. Saamelaiskäräjät ei ole tunnistanut metsäsaamelaisia vaalikelpoisiksi käräjien vaaleissa.

Petteri Orpon hallituksen esitys (He100/2023) uudeksi saamelaiskärjälain hyväksyttiin eduskunnassa 19.6.2025 äänin 150–27. Uuden lain perustelujen mukaan alkuperäiskansalla tulee olla oikeus itse päättää omasta identiteetistään tai jäsenyydestään sekä oikeus määrätä toimielintensä rakenteet ja valita niiden jäsenet omia menettelyjään noudattaen.

Oikeus tulla merkityksi vaaliluetteloon on saamelaiskärjistä annetun lain 3 §:ään ehdotetun säännöksen mukaan henkilöllä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen että henkilö itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan, isovanhemmistaan tai isoisovanhemmistaan on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan on merkitty tai on ollut merkittynä äänioikeutetuksi 1. tammikuuta 2027 tai sen jälkeen järjestetyissä saamelaiskärjien vaaleissa. Kiistaa herättänyt aiemman lain ”lappalaispykälä” ei enää sisälly lakiin.

Vaaliluetteloon ottamisen uudet kriteerit ja lakiin otettu uusi muutoksenhaku-menettely toteuttavat kansainvälisen oikeuden vaatimukset siitä, että alkuperäiskansalla tulee olla oikeus määrätä omasta identiteetistään tai jäsenyydestään tapojensa ja perinteidensä mukaisesti sekä oikeus määrätä toimielintensä rakenteet ja valita niiden jäsenet omia menettelyjään noudattaen. Saamelaiskärjälain 3 §:n säännös kokonaisuudessaan koskee vaaliluetteloon ottamisen ehtoja, eikä sitä ole tarkoitettu saamelaisen määritelmäksi.

Saamelaiskärjistä annetun lain 26 §:n mukaisissa vaaliluetteloon ottamista ja siitä poistamista koskevissa asioissa ensimmäisenä muutoksenhakuasteena toimii saamelaiskärjien vaaliluetteloasioiden muutoksenhakulautakunta. Lautakunnan päätökseen saa hakea muutosta valittamalla korkeimpaan hallinto-oikeuteen, jos korkein hallinto-oikeus myöntää valitusluvan. Lautakunta toimii saamelaiskärjien yhteydessä ja on itsenäinen ja riippumaton toimielin.

Saamelaiskärjälain 9 §:ssä säädetään yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvollisuudesta. Lain 9 b §:n mukaan yhteistoiminta tulee käynnistää ja neuvottelut käydä vilpittömin mielin ja oikea-aikaisesti niin, että asian lopputulokseen on mahdollisuus vaikuttaa ennen asian ratkaisemista, mikä viittaa FPIC-periaatteen eli vapaan ja tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen toteuttamiseen. Säännös ei nimenomaisesti mainitse saamelaiskulttuurin heikentämiskieltoa, mutta sen, samoin kuin vaikutusten arvioinnin voidaan katsoa kuuluvan uudistetun yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvollisuuden sisältöön.

Viranomaisten ja muiden julkisia hallintotehtäviä hoitavien tulee neuvotella saamelaiskärjien kanssa valmisteltaessa lainsäädäntöä, hallinnollisia päätöksiä ja muita toimenpiteitä, joilla voi olla erityinen merkitys saamelaisille. Pyrkimyksenä on

näin saavuttaa yksimielisyys saamelaiskäräjien kanssa tai saada saamelaiskäräjien suostumus ennen päätöksentekoa. Yhteistoiminta- ja neuvotteluveto koskee saamelaisten kotiseutualueella toteutettavia tai vaikutuksiltaan sinne ulottuvia sekä muita erityisesti saamelaisten kieleen tai kulttuuriin taikka heidän asemaansa tai oikeuksiinsa alkuperäiskansana vaikuttavia toimenpiteitä. Mietinnössään perustuslakivaliokunta korosti, ettei yksimielisyyteen pyrkiminen tarkoita saamelaiskäräjille annettua veto-oikeutta.

Lopuksi

Tämän artikkelin katsaus uusimpaan suomalaiseen oikeuskäytäntöön ja monien viranomaisten sekä poliittisten toimijoiden ilmeinen haluttomuus hyväksyä kansainvälisen alkuperäiskansaoikeuden periaatteita Suomen valtion ja alkuperäiskansa saamelaisten välisen ”yhteiskuntasopimuksen” lähtökohdaksi, antaa saamelaisten oikeuksien kehityksestä Suomessa synkän kuvan.

Näköalat olivat selvästi optimistisemmat 15–30 vuotta sitten. Suomessa säädettiin ensimmäinen saamelaiskärjälaki ja perusoikeusuudistus vuonna 1995. Suomi muiden Pohjoismaiden kanssa oli aktiivinen alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeuden tukemisessa ja siten avaamassa YK:n alkuperäiskansajulistuksen umpisolmua. Vuonna 2006 työnsä aloittanut YK:n ihmisoikeusneuvosto ja Suomi sen ensimmäisten jäsenten joukossa hyväksyi ensi töikseen yli 20 vuotta valmistellun alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen. YK:n yleiskokous hyväksyi julistuksen seuraavana vuonna. Suomessa kärjekäs keskustelu siitä, kuka on oikea saamelainen, jatkui vuodesta toiseen. Saamelaisille tärkeän lainsäädännön uudistaminen käytännössä pysähtyi.

Uusi, saamelaisten itsemääräämisoikeutta kunnioittava saamelaiskärjälaki hyväksyttiin kesäkuussa 2025. Eduskunnan suuri enemmistö äänesti lain puolesta. Tämä päätös antaa toivoa.

7 Arkipäivän rasismi ja tietämättömyys

Saamelaistietoisuuden puute yhteiskunnassa vaikuttaa vahvasti valtaväestön asenteisiin ja ennakkoluuloihin saamelaisia kohtaan. Saamelaiset kärsivät rakenteellisten ongelmien lisäksi myös niin kutsutusta ”arkipäivän rasismista”, joka näkyy esimerkiksi syrjintänä ja muiden vihamielisten asenteiden kohtaamisena. Saamelaiset saavat osakseen myös paljon vihapuhetta. Yhdenvertaisuusvaltuutettu määrittelee vihapuheen viestinnäksi, joka lietsoo vihaa yhtä ihmistä tai ihmisryhmää vastaan. Viestintä voi olla puheen lisäksi esimerkiksi kirjoituksia, kuvia, symboleja, musiikkia, piirroksia ja elokuvia. YK:n ihmisoikeusneuvosto on nostanut maakohtaisissa tarkasteluissaan esiin sen, miten vihapuhe on yksi Suomen suurimmista ihmisoikeusongelmista.

Nyky-yhteiskunnassa vihapuhetta kohdataan arkipäivän lisäksi sosiaalisessa mediassa, mutta enenevässä määrin myös julkisessa keskustelussa. Vihapuhetta ei tulisi ajatella tavalliseen vuorovaikutukseen kuuluvana elementtinä, vaan se tulisi aina kyseenalaistaa. Saamelaisten kohtaama vihapuhe, kuten vihapuhe lähtökohtaisestikin, ilmentää asenteita, jotka liittyvät laajempiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Tämän takia saamelaisten kohtaamia vihamielisiä asenteita ei tulisi vähätellä, eikä niiden tulisi antaa normalisoitua.

Arkipäivän rasismin yhteiskunnalliset vaikutukset

Saamelaisten kohtaama arkipäivän rasismi ilmenee usein huomaamattomasti. Sitä ilmenee jokapäiväisessä elämässä epäkohteliaina kommentteina, syrjivänä käytöksenä, stereotypioina sekä epätasa-arvoisena kohteluna työpaikoilla, kouluissa, palvelujärjestelmissä, julkisessa tilassa ja sosiaalisessa mediassa. Nämä vaikuttavat selkeästi saamelaisten kokemuksiin ja itsetuntoon, sekä erityisesti nuorten saamelaisten identiteetin rakentamiseen. Rakenteelliset ongelmat ja tiedon puute ylläpitävät epätasa-arvoa ja vaikeuttavat saamelaiskulttuurin säilyttämistä ja hyvinvoinnin parantamista.

Saamelaisiin kohdistuva häirintä ja vihapuhe on median murroksen myötä siirtynyt sosiaaliseen mediaan. Oikeusministeriön selvityksen mukaan saamelaisten kohtaan vihapuheen tai häirinnän yleisin tapahtumapaikka on nykyään internet. Anonyymina esiintyminen internetissä mahdollistaa asenteelliset kannanotot, joiden

lähettämistä kannustavat etenkin tilanteet, joissa saamelaispoliittiset asiat ovat laajasti näkyvillä julkisesti. Vihapuhe tai häirintä liittyy usein niihin tilanteisiin, joissa yksittäinen saamelainen tai saamelaisyhteisö on nostanut esiin epäkohtia, jotka liittyvät saamelaisten oikeuksiin tai esimerkiksi kulttuuriseen omimiseen.

Saamelaisiin kohdistuva vihapuhe sisältää useita riskejä yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Mikäli saamelaisten kohtaaman vihapuheen annetaan normalisoitua, se voi pahimmillaan vahvistaa valheellista kokemusta siitä, että vihan kohdistaminen saamelaisiin on oikeutettua. Vihapuheen levitessä sen mukanaan tuoma ajatusmaailma voi myös ”periytyä” sukupolvelta toiselle. Lapset ja nuoret eivät usein ole tietoisia vihapuheen takana olevista laajemmista yhteiskunnallisista asenteista, eikä heillä ole välttämättä valmiutta ottaa niistä selvää. Mikäli koulutusjärjestelmäkään ei korjaa vihapuheeseen liittyviä, saamelaisia koskevia väärinkäsityksiä, he eivät välttämättä koskaan opi saamelaisten ja suomalaisten yhteisestä historiasta muualta kuin värittyneiltä ja konflikteja korostavilta verkkopalstoilta. Tämä taas vahvistaa entisestään negatiivista kehää, joka luo vastakkainasettelua saamelaisten ja valtaväestön välille. Äärimmillään tilanne voi johtaa fyysiseen väkivaltaan. Poliisin tietoon tulleen viharikollisuuden katsauksissa todetaan, että saamelaiset voivat joutua viharikosten kohteeksi etnisen taustansa vuoksi.

Saamelaistietoisuuden puute toiseuttamisen taustalla

Koko suomalaisen yhteiskunnan tasolla ilmenevä tietämättömyys saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta ja saamelaisesta kulttuurista saa aikaan sen, että iso osa suomalaisista muodostaa käsityksensä saamelaisista pirstaleisen saamelaiskuvaston ja konflikteihin keskittyvän julkisuuden kautta. Tämä on ongelmallista, koska tällöin kuvaukset ovat usein värittyneitä ja korostavat lähinnä puutteita ja vastakkainasetteluja.

Asetelma luo sekä turvattomuuden tunnetta saamelaisten ja valtaväestön välille että jännittyneisyyttä, joka usein purkautuu negatiivissävytteisinä yleistyksinä. Yleistyksien leviäminen taas voi johtaa tilanteeseen, jossa yksittäiseltä saamelaiselta ”riisutaan inhimillisyys”, ja häntä kohdellaan vain oman kulttuurinsa ja kansansa edustajana, ikään kuin tietynlaisena objektina. Tällöin myös kynnys vihamielisten asenteiden ilmentämiseen esimerkiksi vihapuheen kautta madaltuu, kun saamelainen kohdataan yksilön sijasta kansansa edustajana.

Tietämättömyys saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta, kulttuurista ja historiasta ei ole kuitenkaan vain valtaväestön ongelma. Suurin osa saamelaisnuorista asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, eivätkä monet heistäkään tunne kovinkaan laajasti oman kansansa nykypäivää tai historiaa oman perheensä ulkopuolelta.

Suomalaisessa koulutusjärjestelmässä saamelaisista opetetaan hyvin vähän, eikä saamelaistietoa liitetä osaksi Suomen historiaa tai nykypäivän yhteiskuntaa. Oppikirjojen kuvitus toistaa vanhoja, jopa rasistisia stereotypioita saamelaisista. Lisäksi saamelaisaiheita käsitellään usein ei-saamelaisen oppilaan näkökulmasta, jolloin saamelaisoppilaiden omat tarpeet kielensä ja kulttuurinsa ymmärtämiseen jäävät huomiotta. Lasten oikeuksien sopimuksen mukaan vähemmistöryhmään tai alkuperäiskansaan kuuluvalla lapsella on oikeus omaan kulttuuriinsa ja kieleensä. Ennakkoluulot ja kankea saamelaiskuva voivat heikentää nuorten saamelaisten itsetuntoa ja estää heitä elämästä avoimesti saamelaisena.

Myös saamelaisten kotiseutualueella osa jättää mieluummin puhumatta omasta saamelaisuudestaan. Komission kuulemisissa yleisimmäksi syyksi olla puhumatta saamelaisuudesta kerrottiin pelko pilkasta tai ennakkoluuloista. Saamelaisuudesta puhumisen esteiksi mainittiin myös oma tai keskustelukumppanin tiedon vähäisyys saamelaisuudesta. Lisäksi vanhemmat saamelaissukupolvet muistavat myös joutuneensa pilkan kohteeksi esimerkiksi erilaisten television sketsiviihdeohjelmien takia, jotka levittivät negatiivisia stereotypioita saamelaisista.

Nykypäivänä saamelaisia kuormittaa myös etnostressi. Etnostressillä tarkoitetaan yksilön kokemaa stressiä, joka kumpuaa hänen etnisen identiteettinsä kyseenalaistamisesta ja ulkopuolelta määrittelystä. Siihen voi liittyä myös vahva tunne siitä, että yksilön pyrkii jokaisessa asiassa toimimaan oman etnisen ryhmän hyväksi, koska hän kuuluu etniseen vähemmistöön. Saamelaisnuoret esimerkiksi kokevat painetta siitä, että he eivät voi antaa edellisten sukupolvien tekemän työn valua hukkaan, jotta saamen kulttuuri ja kielet eläisivät myös tulevaisuudessa.

Romantisointi ja eksotisointi kuormittavat

Sekä suomalaiset että saamelaiset romantisoivat saamelaiskulttuuria, vaikka myös saamelaiset elävät arkeaan kulutusyhteiskunnassa. Eksotisoinnilla viitataan tilanteeseen, jossa kulttuurisen tai etnisen vähemmistön edustaja nähdään ainoastaan vähemmistöön liitettyjen stereotyyppien kautta. Eksotisointi on usein jopa tiedostamaton tapa toiseuttaa ihmisiä, ja tähän myös lähtökohtaisesti hyväntahtoiset valtaväestön edustajat saattavat vahingossa syyllistyä. Eksotisointi toiseuttaa, sillä silloin saamelaisesta pyritään löytämään ja korostamaan asioita, jotka erottavat hänet valtaväestöstä ja suomalaisesta yhteiskunnasta – tietynlaista ”outoutta”. Se on myös yksi tapa typistää saamelaiset ainoastaan oman kansansa edustajiksi ja häivyttää jälleen saamelaisten identiteettiä yksilöinä.

Saamenpuku on saamelaisille yksi näyttävimmistä tavoista tuoda oma alkuperänsä esiin. Saamenpuku ja muut näkyvät tavat tuoda esille saamelaisuutta herättävät toisinaan mielenkiintoa ja uteliaisuutta, mutta valitettavan usein myös negatiivista

huomiota. Saamenpuku herättää usein henkiin myös eksoottiset stereotypiat saamelaisista. Eksotisoinnin kohteeksi eivät joudu vain aikuiset saamelaiset, vaan myös saamelaislapset. He ovat kertoneet lapsiasiainvaltuutetulle epämukavista eksotisoinnin kokemuksista, kuten lapsen kuvaamisesta ilman lupaa tämän ollessa saamenpuvussa. Tästä syystä moni saamelainen kokee ahdistavana pukeutua saamenpukuun saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.

Hyväntahtoinenkin ihminen voi saamelaisia eksotisoimalla edistää negatiivisten saamelaisstereotyyppien leviämistä. Samalla hän saattaa tehdä tilasta turvattoman tuntuksen saamelaiselle, jolle tilanne voi vaikuttaa lähinnä hänen ”outoutensa” korostamiselta. Tämä luo ulkopuolisuuden, turvattomuuden ja toiseutetuksi tulemisen tunnetta.

Lopuksi

Suomessa vallitsee selkeä rakenteellinen tietovaje saamelaiskulttuurista ja saamelaisten alkuperäiskansa-asemasta. Tämä johtuu osittain siitä, ettei saamelaisista opeteta riittävän kattavasti peruskouluissa, toisen asteen oppilaitoksissa tai yliopistoissa. Tämän seurauksena sekä valtaväestön että saamelaisalueen ulkopuolella asuvien saamelaisnuorten tieto saamelaiskulttuurista ja saamelaisten oikeuksista voi olla puutteellista. Tämä heikentää demokratian toimivuutta ja saamelaisnuorten mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon.

Objektiivisen faktatiedon puute taas johtaa siihen, että asiat voidaan julkisuudessa kääntää pääläelleen. Asia, joka johtuu päättäjien päätöksistä tai päättämättä jättämisestä, saadaan näyttämään saamelaisten keskinäiseltä riitelyltä. Saamelaisyhteisön sisäistä kriittistä keskustelua vaikeuttaa valtayhteiskunnan saamelaisilta vaatima yhtenäisyys ja yksimielisyys, vaikka suomalainen yhteiskunta ja suomalaiset päättäjät ovat harvoin yksimielisiä mistään. Valtaväestön ristiriidat ja erimielisyydet luetaan kuuluvaksi normaaliin kansalaisyhteiskunnan keskusteluun ja demokratiin, kun taas saamelaisten monimuotoinen keskustelu leimataan helposti riitelyksi.

Saamelaisten omaan tietoon ei myöskään usein uskota, eikä sitä haluta hyödyntää, olipa kyse paliskuntien laidunoloista, Tenon kalastuksesta tai muusta saamelaiseen perinteiseen tietoon ja yhteiskuntaan liittyvästä asiasta. Sen sijaan että saamelaisia kuultaisiin, usein kutsutaan mieluummin ulkopuolinen asiantuntija, kuten valtion virkahenkilö kertomaan, miten saamelaisten asioihin pitää suhtautua. Yleinen tietotaso saamelaisista on kuitenkin alkanut nousta, ja saamelaisten ääntä halutaan kuunnella enenevissä määrin. Silti usein valtaväestön edustajat yhä asettuvat saamelaisten yläpuolelle. Tämä voi ja usein johtaakin siihen, että päätöksiä tehdään puutteellisen tiedon varassa.

8 Saamelaiset ja tutkimus

Saamelaisia on tutkittu runsaasti vuosikymmenten ja -satojenkin mittaan. Saamelaisen itsensä parissa tutkimuksella on ollut jokseenkin huono maine. Se liittyy osaltaan tutkijoiden tai tutkijaryhmien väärinkäytöksiin, kun saamelaisyhteisöiltä on edellytetty suostumista nöyryyttäviinkin toimenpiteisiin ilman, että tutkimuksen lähtökohtia on edes kerrottu, tuloksista puhumattakaan. Tutkimukset ovat olleet osaltaan muokkaamassa saamelaisille haitallisia stereotyyppioita.

Suurimpana puutteena on kuitenkin nähty se, että tieto ei ole palannut saamelaisyhteisöihin eli sitä on kerätty muiden kuin saamelaisten itsensä tarpeisiin. Luke-mattomien tutkimuksiin osallistuneiden saamelaisten aikaa ja osaamista on hyödynnetty ilman korvausta, ja samalla on viety perinteistä tietoa ilman asianmukaista suostumusta. Myöhemmin, kun saamelaiset ovat päässeet tutustumaan tutkimuksiin, on myös havaittu tutkijoiden keskittyneen kysymyksiin, jotka ovat saamelaisen näkökulmasta usein epäolennaisia. On kuitenkin muistettava, että varhaisissa tutkimuksissa tuotettua tietoa on myös hyödynnetty saamelaisten poliittisessa liikehdinnässä ja revitalisaatio- eli elvytysprosesseissa. Julkaistu tieto on laajentanut valtaväestön tietoisuutta ja kiinnostusta saamelaisia kohtaan.

Saamelaisia koskevalla tutkimuksella voidaan tarkoittaa eri tasoilla ja osittain päällekkäin tapahtuvaa toimintaa. Tutkimus voi koskea saamelaisten kotiseutualuetta, jolloin sillä on tai voi olla vaikutusta saamelaisten oloihin ja perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen. Tällaista on esimerkiksi luonnonvaratutkimus tai laajat kyselytutkimukset eri aiheista. Joissakin tutkimuksissa saamelaiset ovat yhtenä osana laajempaa kysymyksenasettelua tai tutkittavaa ilmiötä.

Vielä vahvemmin saamelaisia koskeva tutkimus sivuaa ihmistieteellistä tutkimusta, jonka aihe käsittelee saamelaisuutta, saamelaisyhteiskuntaa, saamen kieliä tai muita nimenomaan saamelaisiin liittyviä kysymyksiä. Varsinaisesta saamentutkimuksesta puhutaan, kun tekijöinä ovat saamelaiset tai saamelaisesti orientoituneet tutkijat. Jälkimmäisillä tarkoitetaan jonkinlaista sidosta esimerkiksi saamelaisiin instituutioihin tai muuten saamelaisten kanssa tehdystä yhteistyöstä nouseviin kysymyksiin, kuten itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen.

Saamen- tai alkuperäiskansatutkimuksen ihanteena on viime vuosina pidetty sitä, että saamelaiset osallistuvat tutkimukseen aktiivisina toimijoina erilaisissa rooleissa, kuten suunnittelemassa ja toteuttamassa tutkimusta sekä osallistumassa tutkimusryhmään ja analyysien ja tuloksien työstämiseen. Ihanteen vastapainona on huoli saamelaisten tai saamelaisyhteisöjen liiallisesta kuormittamisesta, jolloin tutkimuksesta voi tulla näille ylimääräinen rasite. Tähän liittyy vaikeus määritellä sitä, ketä osallistetaan, mitä se tarkoittaa ja mitä hyötyä siitä on saamelaisille. Kysymyksiä liittyy saamelaisten vaivannäköön ja tiedontuotannon kompensaatioon, samoin tutkijan vastuuseen yhteisöä kohtaan.

Saamelaisia koskevan tutkimuksen vaiheet määritellään usein niin sanotun lappologian eli ulkopuolisten tekemän tutkimuksen ja uudemman saamentutkimuksen peräkkäisyyden tai vastakkaisuudenkin kautta. Seuraava katsaus kuvaa tämän kehityksen vaiheita Suomessa. Siinä tulee selväksi, että niin lappologia kuin saamentutkimuskin ovat vahvasti yleistäviä käsitteitä, joihin liittyy erilaisia traditioita ja monia uusista vaikutteista syntyviä muunnelmia.

Tieteen populaarit tulkinnat

Lappologialla on tarkoitettu saamelaisiin kohdistunutta tutkimusta, joka oli aiemmin lähinnä ulkopuolisten tekemää. Tradition todetaan joskus alkaneen Johannes Schefferuksen *Lapponiasta* (1673), joskus jopa roomalaisesta Cornelius Tacituksesta. Yleensä tutkimuksen alku liitetään kansallisten tieteiden kehitykseen 1800-luvulla, kun saamelaisten kulttuuria alettiin kuvata aiempaa laajemmin osana pohjoismaisia valtioita. Erityisesti Ruotsissa ja Norjassa kehitysteoreettisia ja rodullisia määritelmiä käytettiin myös kulttuurikehityksen kuvaajina.

Alusta lähtien lappologiaa leimasi monitieteisyys, sillä esimerkiksi J. K. Qvigstad, K. B. Wiklund ja T. I. Itkonen olivat niin kielitieteen, etnologian kuin folkloristiikan tutkijoita, ja tekivät he väestötieteellisiä ja rodullisiakin päätelmiä. Lappologien tavoitteena oli soveltaa luonnontieteiden menetelmiä myös ihmistutkimuksessa. He näkivät saamelaiset tutkimuskohteena, josta oli saatavissa objektiivista eli ”puhdasta” tietoa.

Lappologit kohosivat aikansa saamelaistietämyksen asiantuntijoiksi, eksper-teiksi, joista oli kysyntää valtaväestöjen hallinnossa. Lappologeilla oli oma roolinsa kolonialistisessa hallinnossa, olivathan he tuottamassa tietoa ja suuntaviivoja Pohjoismaiden ja Venäjän määrittelemän yhteiskunnallisen kehityksen tarpeisiin.

Lappologiaa luonnehti ulkopuolisen näkökulma: se oli kytkeytynyt kansallisiin teiteisiin, joiden avulla rakennettiin norjalaisten, suomalaisten ja ruotsalaisten omaa identiteettiä. Saamelaisista luotiin kuvaa pohjoismaisen, talonpoikaisen yhteiskunnan vastakohtana, jonakin ”toisena”, jolla ei ollut mahdollisuuksia selviytyä modernissa maailmassa. Lappologeille saamelaisen yhteiskunnan murros ja modernisoituminen 1800-luvun puolivälistä alkaen merkitsi luonnotonta vaihetta, joka rappeutti ”perinteistä” tai ”aitoa” lappalaiskulttuuria.

Suomalaisten osuus rotututkimuksessa oli vaatimattomampi kuin Norjan ja Ruotsin virkaveljien. Vielä 1900-luvun alussa suomalaiset itsensäkin luettiin yleensä kehittymättömään mongoliseen rotuun. Suomalaiskansallisen retoriikan tehostuminen Suomen itsenäistymisen jälkeen johti osaltaan haluun sanoutua irti mongolien maineesta. Laajin satsaus oli Yrjö Kajavan tutkimushanke Suomen väestön rodullisista ominaisuuksista 1920- ja 1930-luvuilla.

Teknisen kaluston kanssa liikkuvat tutkimusryhmät aiheuttivat monenlaisia kielteisiä tuntemuksia saamelaisalueella. Kylien asukkaat saattoivat piiloutua tutkijoiden tullessa, jotkut kieltäytyivät ja latelivatpa paikalliset tutkijoille jopa ”hävyttömyyksiä”, kun eivät hyväksyneet näiden tekemisiä. Herran pelko lienee vaikuttanut siihen, että monet alistuivat nöyryyttäviinkin tutkimuksiin. Erityistä tyytymättömyyttä aiheutti saamelaisten hautausmaiden kaivaminen. Vuoden 1934 retkikunta kaivoi Inarin Vanhasta hautuumaasaaresta noin 70 luurankoa, jotka siirrettiin Helsingin yliopiston anatomiselle laitokselle. Näiden tapahtumien jättämiä kielteisiä jälkiä saamelaisten muistissa on sittemmin pyritty korjaamaan monissa niin sanottuun palauttamispolitiikkaan ja kirkon sovintotoimintaan liittyvissä hankkeissa.

Suomalainen rotututkimus joutui sisäiseen ja osittain poliittiseen kriisiin 1930-luvulla, joskin suomalaisessa tieteessä myös suomalais-ugrilainen kansatiede tarjosi oman mallinsa kehittyneiden ja kehittymättömien suomensukuisten kansojen hierarkisoimiseksi. Saamelaisia koskevan tutkimuksen alalla 1920- ja 1930-luvut merkitsivät kuitenkin merkittävää saamelaistietouden syntymistä, kun johtavat lappologit Itkosesta Karl Nickuliin ja Väinö Tannerista kirjailija Samuli Paulaharjuun julkaisivat pääosan tuotannostaan.

Toisaalta on muistettava, että tieteentekijöiden tuotanto sinällään julkaistiin usein pienilevikkisissä tai vieraskielisissä julkaisuissa. Ongelmallisempaa oli se, että tieteen tuloksia popularisoitiin tai tulkittiin usein yksipuolisestikin julkisuudessa. Niinpä se ”tieto”, jota päättäjät ja virkamiehet hyödynsivät omassa toiminnassaan, ei välttämättä perustunut pelkkään tieteseen, vaan se syntyi puolitieteellisessä ja

populaarissa kirjallisuudessa matkakirjoista oppikirjoihin. Tämä näytti pätevän myöhempäänkin suomalaisten saamelaiskuvaan, jonka pohjalta saamelaisia koskevia päätöksiäkin on tehty.

Ihmistieteitä ja terveysprojekteja

Lapin läänin nopea kehitys sotienjälkeisinä vuosikymmeninä vireytti suomalaista pohjoisten alueiden tutkimusta, joka koski erityisesti taloudellisia oloja ja luonnontieteellisiä aloja. Vuonna 1959 perustetun Lapin tutkimusseuran piirissä tehtiin myös jonkin verran saamelaisia koskevaa tutkimusta. Esimerkiksi vesistörakentaminen vilkastutti arkeologista tutkimusta, mikä tarkoitti koko Lapin esihistorian uudelleen arviointia. Muinaistieteellinen toimikunta käynnisti saamelaisperäisten muinaisjäänteiden inventoinnin laajemminkin vuosina 1962–1966.

Pohjoismaisen neuvoston alainen Saamelaisneuvosto aloitti vuonna 1962 demografisen eli väestötieteellisen tutkimuksen. Turun yliopiston sosiologian tutkija Erkki Asp toteutti osittain tähän liittyen vuosina 1963–1965 saamelaisten parissa laajan kyselytutkimuksen, jonka tavoitteena oli kartoittaa saamelaisten sopeutumista suomalaiseen yhteiskuntaan tai suoranaista suomalaistumista (*"Finnicization"*). Aspin työ oli ensimmäisiä tutkimuksia modernisoituvan saamelaisväestön näkemyksistä ja asenteista siitä huolimatta, että tutkimuksen aineistoista koostetun kirjan nimi *Lappalaiset ja lappalaisuus* antoi hieman vanhahtavan vaikutelman.

Päärahoitus saamelaisia koskevalle tutkimukselle tuli erilaisilta säätiöiltä ja Suomen Akatemialta, kuten Talvadaksen kylässä Tenojoella vuosina 1967–1970 tehtyyn saamelaisen kansanperinteen tutkimusprojektiin, jota Turun yliopisto koordinoi. Eri yliopistoissa tehty tutkimus keskittyi esimerkiksi perinnetieteisiin ja lingvistiikkaan, kun taas kiinnostus sosioekonomisiin ja poliittisiin kysymyksiin oli vähäisempää.

1960-luvun tutkimuksista muistetaan usein luonnontieteelliset projektit, joissa tutkittiin saamelaisten terveyttä ja fyysisiä ominaisuuksia. Vuonna 1962 alkaneet radioaktiivisuusmittaukset johtuivat Neuvostoliiton ydinkokeista Suomen lähi-alueilla, joilta saasteet kulkeutuivat Suomeen. Saamelaisten säteilyarvot eivät ylittäneet kansainvälisiä suosituksia.

1960-luvulla toteutettiin myös suuren mittaluokan kansainvälinen tutkimushanke (*International Biological Programme Human Adaptability*), joka tarkasteli saamelaisten sopeutumista arktiseen ympäristöön. Keväällä 1966 Sevettijärveltä alkaneet

tutkimukset, jotka kattoivat kaikkiaan 689 henkilöä eli lähes koko kolttasaamelaisen väestön, huipentuivat vuosiin 1969–1973, jolloin muista Inarin alueen saamelaisista tutkittiin 60 prosenttia eli noin 1 200 saamelaista.

Kyseisen tutkimushankkeen monikansallinen, Yhdistyneiden kansakuntien alaisten WHO:n ja ILO:n tutkijaryhmä koostui eri alojen lääkäreistä, sosiologeista sekä kieli- ja kansatieteilijöistä yhteensä kahdeksasta eri maasta. Laajojen fysiologisten tutkimusten ohessa saamelaisille tehtiin täysi lääkärintarkastus. Röntgenkuvauksen lisäksi heille määrättiin tarvittaessa ilmainen hammashoito sekä silmälasireseptejä ja lääkkeitä. Tutkimuksen tulokset kerrottiin jokaiselle tutkittavalle suullisesti.

Näkemykset 1960-luvun sopeutumistutkimuksista ovat vaihdelleet kovasti niin omana aikanaan kuin myöhemminkin. Median haastattelemat saamelaiset kokivat tilanteen hyödylliseksi, sillä he saivat hoitoa, reseptejä ja lääkkeitä. Toiset saamelaiset ovat nimittäneet niitä ”rotututkimukseksi”, joka aiheutti hyvin kielteisiä tai vähintään hämillisiä kokemuksia. Yleinen kokemus oli, että tutkimukset tehtiin muiden ehdoilla eikä tietoa ollut, mitä niissä mahdollisesti saatiin selville ja mihin tietoa käytettiin.

Tuoreessa selvityksessään norjalainen tutkija Astri Andresen toteaa, että vaikka saamelaisilla itsellään oli sekä myönteisiä että kielteisiä kokemuksia, hanketta voidaan tulkita perusteiltaan rotututkimusten jälkimainingeiksi. Lukuun ottamatta uusien teknologioiden käyttöä hänen mielestään on vaikea erottaa sopeutumistutkimuksia perinteisestä fyysisestä antropologiasta: ”uudempi” tutkimus ei vaikuttanut olevan paljon vanhaa kummempaa.

Suuri osa hankkeen tutkijoista oli lääkäreitä tai muita luonnontieteilijöitä, joiden kulttuuriset päätelmät ”lappalaisista” edustivat varsin vanhakantaista näkemystä. Samoin eettiset lähtökohdat eivät omana aikanaan täyttäneet humanististen tieteiden edellytyksiä. Ehkä konkreettisinta aineistoa sopeutumishankkeessa tuottivat saamelaisten fyysiseen terveyteen liittyvät käytännön tutkimukset hoitoineen ja resepteineen. Rotutieteellisten painotusten lisäksi erityisesti kasvatustieteelliset ja psykologiset osuudet ovat jälkikäteen katsottuina kaikkein ongelmallisimpia.

Kansainvälinen tutkimushanke oli esimerkki Lappiin suuntautuvasta tieteellisestä mielenkiinnosta, jolle oli tyypillistä keskittyminen luonnontieteisiin, tässä tapauksessa biologiaan ja lääketieteeseen. Niissä saamelaisiin suhtauduttiin usein tutkimuskohteina ilman sen kummempia eettisiä pohdintoja. Siksi pelkästään biologian ja lääketieteen alan kuvaaminen ei anna täyttä käsitystä Suomessa tehdystä saamelaisista koskevasta tutkimuksesta.

Oppineen saamelaisnuorison myötä myös saamelaiset itse alkoivat tutkia omaa kulttuuriaan. Näkyvin merkki siitä oli Pohjoismaisen saamelaisinstituutin toiminnan aloittaminen vuonna 1974 saamelaisia koskevan tutkimuksen saattamiseksi saamelaisten omiin käsiin. Tämä tarkoitti saamentutkimuksen lähtökohtien selkeää argumentointia, ja instituutin pääteemoiksi määriteltiin kielitieteen, elinkeinojen ja oikeushistorian tutkimus saamelaiselta pohjalta. Suomen saamelaisilla oli merkittävä rooli instituutin kehittämisessä ja jopa sen johtamisessa.

Saamentutkimuksen piti lähteä saamelaisyhteisöjen omista tarpeista ja käsitteistä. Esimerkkinä tyypillisestä lähtökohdasta toimii oikeushistoriallinen projekti, jossa tavoitteeksi tuli selvittää saamelaisten perinteiset maa-oikeudet muistitiedossa olevan ylimuistoisen nautintaoikeuden pohjalta, mutta uuden historiatutkimuksen menetelmin. Myös tieteen yleinen kehitys vaikutti siihen, että etnografisen, lingvistisen ja geografisen tutkimuksen rinnalle tulivat arkeologian ja historia-tieteen, sosiaalianthropologian, juridiikan ja kasvatustieteiden menetelmät.

1970- ja 1980-luvun saamentutkimus arvosteli lappologisia näkemyksiä sekä käytti esimerkiksi kolonialismin ja imperialismin käsitteitä kuvaamaan saamelaisten alistettua valta-asetelmaa. Vastakohtaistava asenne oli tarpeellinen vaiheessa, jossa omia kysymyksenasetteluja luotiin, mutta johti ennen pitkää ongelmiin, tulivat-han sen määrittelyt ”länsimaisen kulttuurin” vastakohtana lähelle niitä lappologian näkemyksiä, joista haluttiin sanoutua irti.

Vaikutteet alkuperäiskansatutkimuksesta (*indigenous research*) alkoivat näkyä erityisesti 1990-luvulta lähtien. Suoria yhtäläisyyksiä saamelaisten ja muiden alkuperäiskansojen välillä ovat samankaltaiset historialliset kokemukset, ulkopuolisen koulutusjärjestelmän vaikutukset sekä kilpailutilanne eri maankäytön tapojen välillä. Pohjoismaiden saamelaisten tilanne on kuitenkin myös erilainen kuin muilla alkuperäiskansoilla, joten teorioita ei voi ”maahantuoda” sellaisinaan.

Uudelle vuosituhannele

Suomessa saamelaisia koskeva tutkimus keskittyi vielä 1970-luvulla kielen-tutkimukseen, etnologiaan, uskontotieteeseen ja perinnetutkimukseen. Saamelais-ten osallistuminen tieteentekoon yhä vahvemmin tutkijoina ja tutkimuskysymysten asettajina 1980- ja 1990-luvuilla vahvisti oikeustieteiden, kulttuurintutkimuksen, yhteiskuntatieteiden sekä kulttuuriympäristön tutkimuksen roolia.

Tutkija Karina Lukinin mukaan saamentutkimuksen perinnettä vielä 1990-luvulla luonnehti ”vanhan ja uuden, ulko- ja sisänäkökulmien vastakkainasettelu” samoin kuin vahva tieteenalajaottelu. Sen sijaan 2000-luvulla monitieteiset rajanylitykset

ovat tuottaneet entistä kattavampaa ja moniulotteisempaa kuvaa saamelaisuudesta. Myös ”toistuvat kolonialismin, alistamisen ja väärintulkintojen tarinat ja tietoisuus näiden ongelmien globaalista ilmenemisestä” saavat rinnalleen muita näkökulmia.

Viime vuosikymmeninä saamelaiset itse ovat nousseet enemmän tutkimuksen subjekteiksi eli tekijöiksi. Saamelaisinstituutin lisäksi on syntynyt laitoksia ja instituutioita, joissa saamelaisilla on mahdollisuus sekä opetuksen että tutkimuksen kautta vaikuttaa saamelaiskulttuurin ja saamelaisen yhteiskunnan nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Kansallinen lainsäädäntö, pohjoismainen saamelaishallinto ja kansainvälinen alkuperäiskansojen toiminta ovat luoneet tarvetta uusien asiantuntijoiden kouluttamiseen.

Yliopistoissa saamelaisen kulttuurin opetus laajemmassa mitassa alkoi toteutua varsin myöhään. Se oli pitkään osa saamen kielen opetusta, jota on ollut esimerkiksi Helsingin yliopiston ohjelmassa jo 1800-luvun lopulta lähtien. Saamen kielen ja kulttuurin lehtorin virka perustettiin 1986. Sen myötä Helsingin yliopiston saamen-tutkijat alkoivat 1990-luvulla koordinoida eri oppiaineissa tehtyä saamelaisuuteen liittyvää opetusta erilliseksi opinto-ohjelmaksi.

Oulun yliopistossa kielenopetuksen perinne on jatkunut yhtenäisenä 1960-luvun lopulta nykypäivään. Vuonna 1998 perustettiin saamelaista ja muita pohjoisia kulttuureja tutkivan yliassistentin virka, joka muuttui professuuriksi vuonna 2004. Uusi saamelaisen kulttuurin pääaine sijoittui vuonna 2001 perustettuun Giellagas-instituuttiin, jolle opetusministeriö antoi ”valtakunnallisen vastuun kehittää sekä saamen kiel(t)en että saamelaisen kulttuurin ylintä opetusta ja tutkimusta Suomessa”.

Saamentutkimus on kehittynyt 2000-luvulla myös Lapin yliopistossa, johon on perustettu saamelaistutkimuksen professuuri ja alkuperäiskansatutkimuksen professuuri. Lapin yliopistossa saamentutkimuksen painopiste ja vastuualue on yhteiskunta-, oikeus- ja kasvatustieteissä. Muissakin Suomen yliopistoissa on tehty saamentutkimusta, joka on perustunut yksittäisten professorien tai tutkijoiden kiinnostukseen. Helsingin yliopistoon on perustettu useampikin alkuperäiskansatutkimukseen liittyvä virka.

Saamentutkimuksen näkökulmien uusiutuminen 2000-luvulla on tiiviisti yhteydessä saamelaisyhteiskunnan institutionalisoitumiseen, joka on juontunut pyrkimyksestä parantaa saamelaisten mahdollisuuksia toimia suomalaisessa yhteiskunnassa. Myös akateeminen saamentutkimus on saanut aiempaa enemmän tukea niin yliopistojen sisällä kuin ulkoisilta rahoittajiltakin. Tämä on osaltaan voimistanut saamelaisten

äänenpainoja tutkimuksessa. Professori Laura Junka-Aikio on kuitenkin huomauttanut, että lisääntynyt ulkopuolisten tekemä tutkimus ja heidän siihen saamansa rahoitus voi jopa vähentää saamelaisten omaa panosta tutkimuspolitiikan suhteen.

Junka-Aikio on kiinnittänyt huomiota myös siihen, miten yhteiskunnallinen kiista saamelaisuudesta voi vaikuttaa tutkimukseen. Saamelaisten yhteiskunnallisen aseman vahvistuminen ja keskustelu alkuperäiskansaoikeuksista on luonut kilpailua saamelaisuuden statuksesta. Tämä on tuttua muidenkin alkuperäiskansojen parista, jossa aiemmin valkoisena valtaväestönä pidetyt ihmiset julistautuvat jonkin alkuperäiskansan jäseniksi (*self-indigenization*). Saamelaisten tekemä tutkimus ilmiöstä voi joutua kyseenalaistetuksi näennäisen puolueellisuuden takia.

Muiden alkuperäiskansojen parissa ongelmaksi on noussut se, että jotkut akateemisissa maailmassa vaikuttavat tutkijat väittävät kuuluvansa alkuperäiskansaan kaukasiin esivanhempiin vedoten. Näin he hyödyntävät urakehityksessään sepitteellistä asemoitumista alkuperäiskansaan. Suomalaisissa instituutioissa, kuten yliopistoissa tai rahoitusinstrumenteissa, ei välttämättä ole kompetenssia arvioida tutkijoiden itseidentifikaatioon sisältyviä ongelmia verrattuna saamelaisten ryhmäidentifikaatioon. Ne voivat jopa tulkita ristiriidat pelkästään saamelaisten sisäisiksi kysymyksiksi.

Monitieteisyys ja useat näkökulmat ovat olennainen osa saamelaistutkimusta. Niiden avulla on mahdollisuus ristivalottaa kysymyksiä, jotka yhden tieteenalan näkökulmasta saattaisivat näyttää itsestään selviltä. Monitieteisyys on usein koskenut ihmistieteiden sisäisiä jaotuksia, mutta myös vahvoja tiederintamien jakoja aksellilla luonnontieteet–ihmistieteet on ylitetty esimerkiksi oikeushistoriassa, kulttuuriympäristön tutkimuksessa ja porotutkimuksessa, jossa käytetään esimerkiksi biologian ja kulttuuritieteiden menetelmiä. Tämä on tulevaisuudessa entistä välttämättömämpää, kun keskeiset saamelaisyhteiskunnan haasteet liittyvät maankäyttöä ja luonnonriistoa koskeviin kulttuuriin kiistoihin.

Eri valtioissa – esimerkiksi Pohjoismaissa ja Venäjällä – tapahtuva saamelais-tutkimus antaa lisää vertailevaa näkökulmaa. Tämä on tullut näkyviin erityisen hyvin kielen ja koulutuksen tutkimisessa. Jos tutkitaan vain yhden valtion koulutusjärjestelmiä, kysymyksenasettelut saattavat helposti muodostua itsestäänselviksi ja yksinkertaisiksi. Eri valtioiden koulutusjärjestelmien tutkiminen rinnakkain tuo vertailevaa perspektiiviä, ja tuloksena saattaa olla myös uusia malleja toisen maan kansalliseen koulutuspolitiikkaan.

Rajat ylittävän yleissaamelaisen tutkimuksen hahmottamisessa on omat haasteensa. Valtioiden rajat saamelaisalueella vedettiin erityisesti 1800-luvun kuluessa, mutta saamelaispolitiikan johtotähtenä on ollut nähdä saamelaiset yhtenä ylijarajaisena kansana. Tosiasia kuitenkin on, että eri maiden tutkimusperinteet ovat kehittyneet jo pitkään omiin suuntiinsa niin, että yhtenäisen kuvan luominen on ollut vaikeaa. Kun kaikissa Pohjoismaissa saamentutkimus on kehittynyt valtavasti viimeisten 20–30 vuoden aikana, yksittäisen tutkijan on mahdotonta pysyä perillä eri maiden tutkimustuloksista, jolloin yleisesityksen laatiminen on hyvin vaikeaa ilman yksipuolisuutta joidenkin (yleensä kansallisten) saamelaisalueiden osalta.

Alkuperäiskansatutkimus on erityisesti 1990-luvulta lähtien tuonut mukanaan uusia teoreettisia ja metodologisia keskusteluja puhumattakaan periaatteellisista eettisistä pohdintoista. Alkuperäiskansatutkimuksen alkuvaiheissa tieteellinen maailmankuva ja alkuperäiskansatieto nähtiin vastakkaisina toisilleen, mutta nykyisin niitä pidetään toisiaan täydentävinä lähestymistapoina: molempia voi kritisoida ja molemmat voivat tuottaa innovaatioita.

Eettiset periaatteet

Saamelaisia koskeva tieto on problematisoitunut entisestään viime vuosina, kun populistiset puhetavat ja verkkofoorumien argumentointi huomiodaan mediassa jopa samalla painoarvolla kuin tieteellinen tieto. Tieto on kuitenkin kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti tuotettua: se perustuu tulkinnoille ja näkemyksille, jotka ohjaavat muun muassa poliittista päätöksentekoa, koulutusta ja tiedonvälitystä.

Saamelaisuus on suomalaisesta näkökulmasta katsoen marginaalinen aihe, jota ei opeteta kouluissa. Tämä on valtava puute, koska saamelaisia koskeva tutkimuskin törmää usein perustiedon puutteeseen niin viranomaisten kuin tutkijoidenkin tasolla. Tämän takia asiantuntijoiden rooli korostuu. Nykyisin saamelaisasioiden asiantuntijoita kouluttavat erityisesti yliopistojen saamentutkimukseen keskittyneet oppiaineet.

Tärkeä kysymys saamelaisten kannalta on se, keitä hallinnossa pidetään saamelaisuuden asiantuntijoina ja millainen tieto vaikuttaa päätöksentekoon ja saamelaisten julkiseen kuvaan. Tiedon alallakin käydään kamppailua vallasta: asiantuntijat kilpailevat argumentoinnissa ja uskottavuudessa. Saamelaisten asiantuntijuus pyritään usein mitätöimään tai jääväämään eturistiriitoihin vedoten, kun taas enemmistön edustajat katsovat olevansa oikeutettuja määrittämään, kenen tieto on relevanttia ja kenen ei.

Saamentutkimuksen eettisyyttä on valvottu julkaisujen vertaisarviointien avulla sekä tutkimuseettisen neuvottelukunnan laatimien hyvän tieteellisen käytännön ohjeiden mukaisesti. Saamelaiskäräjät on laatinut saamelaisten kulttuuriperintöä ja perinteistä tietoa koskeviin tutkimushankkeisiin ennakkosuostumusjärjestelmän, joka pyrkii todentamaan saamelaisten aidon mukanaolon. Saamelaiskäräjillä ei kuitenkaan ole sen toteuttamiseen riittäviä resursseja, mikä saattaa viivästyttää juuri niitä projekteja, joissa halutaan noudattaa alkuperäiskansatutkimuksen periaatteita.

Vuonna 2024 Suomessa julkaistiin saamentutkimuksen eettiset periaatteet, jotka antavat käytännön työkaluja luoda kulttuurisesti turvalliset toteutustavat ja olosuhteet tutkimuksen tekemiseen. Periaatteet koskevat kaikkien tieteenalojen hankkeita, joilla on tai voi olla vaikutusta saamelaisiin tai saamelaisyhteiskuntaan. Niiden yhteyteen ei luotu varsinaista elintä periaatteiden toteuttamiseen ja valvomiseen, koska ajatus pohjoismaisesta prosessista yhteisten tutkimuseettisten sääntöjen luomiseksi on koettu riittäväksi tavoitteeksi. Se vähentäisi myös liiallisia jääviyksiä ja tutkimuksen byrokratiaan liittyvää kuormitusta.

Nykyisin saamelaiset ovat aiempaa tietoisempia heihin kohdistuneen tutkimuksen ongelmallisesta historiasta, mikä voi aiheuttaa myös ylireagoitua jopa saamelaisten tutkijoiden pyrkimysten suhteen. Monet saamelaiset osaavat jo odottaa, että tutkimus on suunniteltu hyvin ja mielellään saamelaisille tärkeistä aiheista. Tutkimuksilta voidaan kuitenkin myös odottaa liikaa, esimerkiksi ratkaisuja oikeushistorian tai maankäytön haasteisiin.

Odotukset tutkimuksen yhteisölähtöisyydestä ovat suuret puolin ja toisin. Yhteisölähtöisyyttä tai osallistamista saamentutkimuksessa ei pidä ymmärtää liian kapeasti pelkkänä jalkautumisena saamelaisten pariin tai yhteydenottoina, jotka saattavat lisätä kuormitusta. Sen sijaan tarkoituksena on saamelaisten omien näkemysten ja tarpeiden syvällisempi kuuleminen sekä tutkimusasetelmien laatiminen tämän pohjalta. Saamelaisia ei tule pitää *open access* -yhteisöinä, joiden tulisi ehdoitta avata ovensa tutkijoille sekä luottaa näiden tutkimusintresseihin.

Saamentutkimukseen on saatu varsin hyvin rahoitusta erityisesti väitöskirjavaiheessa ja erilaisiin projekteihin. Kuten muussakin tieteessä, väitöskirjan valmistumista seuraava post doc -vaihe on saamentutkijoillekin haastava. Saamelaisia koskevan tutkimuksen rahoituksen lisääntyessä myös kilpailu alalla on kovempaa. Sen myötä saamelaiset tutkijat ja instituutiot ovat kokeneet joutuneensa usein ”kumileimasimiksi”, kun osallistamisen tarpeeseen heränneet hakijat ovat viime hetkillä etsineet saamelaisia kumppaneita. Tämä ei vastaa osallistamisen ajatusta,

jolle on ominaista pitkäaikainen yhteistyö. Yhteistyön suunnittelussa ja toteuttamisessa olisi tärkeää huolehtia siitä, että kumpikaan osapuoli ei tunne tulevansa hyväksikäytetyksi.

Saamentutkimuksen akateemisia vastuualueita Oulun yliopistossa ja Lapin yliopistossa olisi tärkeä vahvistaa. Alkuperäiskansatutkimukseen liittyvät professuurit niin Lapin kuin Helsinginkin yliopistoissa ovat tukeneet vahvasti saamentutkimusta. Saamentutkimuksen kehittymisen saamelaislähtöisenä tieteenalana toivotaan aset-tavan standardit sille, miten saamelaisia koskevaa tutkimusta tulisi toteuttaa.

9 Lähetykskolonialismista hiljaisuuden politiikkaan

Luterilainen kirkko

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa Tapio Luoma pyysi Turun tuomio-kirkossa 8.5.2025 saamen kansalta anteeksi sitä, että kirkko ei ole kunnioittanut saamelaisten itsemääräämisoikeutta, että kirkko ei ole kohdellut saamelaisia ihmis-arvon edellyttämällä tavalla ja että kirkko on osallistunut valtion ja valtaväestön toimiin, joilla saamelaisia on sulautettu valtaväestöön ja heidän kieltään ja kulttuuriaan on tukahdutettu. Anteeksipyyntö kosketti syvältä saamelaisten kollektiivista muistia ja kokemusta.

Tilaisuus oli Saamelaiset kirkossa -hankkeen päätösjumalanpalvelus. Kirkko toteutti hankkeen vuosina 2023–2025 samanaikaisesti saamelaisten totuus- ja sovinto-komission työn kanssa. Hankkeen tarkoituksena oli pyrkiä purkamaan kirkon historiallista ja nykyistä painolastia suhteessa saamelaisiin nimenomaan uskonnollisen ja hengellisen elämän alueella.

Totuus- ja sovintokomission näkökulmasta olennaista on, että kirkot ovat kietoutuneet valtion saamelaispolitiikkaan ja vahvistaneet sitä. Tämä koskee sekä luterilaista että ortodoksista kirkkoa, joilla on lainsäädännöllinen erityisasema. Luterilaisen kirkon osalta toiminnalla on vuosisatojen historia.

Luterilaisen valtion alamaiseksi

Ruotsissa kirkon muuttuminen luterilaiseksi 1500-luvun reformaatiossa oli alusta pitäen valtion ohjaama hanke. Kun maassa seuraavina vuosisatoina rakennettiin uuden ajan keskusjohtoista valtiota, siitä tehtiin määrätietoisesti luterilainen ja luterilaisesta kirkosta valtion tavoitteiden tuki. Näihin tavoitteisiin kuului saattaa saamelaiset ja saamelaisten asuttama alue yhtenäisen hallintovallan alaisuuteen.

Saamenmaalle tuohon aikaan lähetettyjen pappien tehtävänä oli ulottaa valtion ja kirkon henkinen, kulttuurinen, taloudellinen ja hallinnollinen valta saamelaisiin. Se tarkoitti aikaisempien satunnaisten kristillisten vaikutusten lujittamista ja järjestytyneen kirkollisen elämän rakentamista. Saamelaisille tämä merkitsi kajoamista perinteiseen maailmankuvaan, kosmologiaan, uskomusmaailmaan, etiikkaan, tapakulttuuriin ja sosiaalisiin rakenteisiin.

Papit kitkivät pakanallisiksi tulkitsemiaan saamelaisia käytäntöjä ja maailmankuvaa kovalla kädellä. Valtakunnan yli 1600-luvulla pyyhkäissyt noitavainojen aalto ulottui myös Saamenmaalle, jossa saamelaisten keskeinen henkinen johtaja oli papiston noidaksi ymmärtämä *noaidi* ja tämän tärkeänä välineenä rumpu. Näihin iskemällä kirkko iski saamelaisen uskomusmaailman ja yhteiskunnan ytimeen. Rumpuja anastettiin, tuhottiin tai kuljetettiin museoihin, ja noaideja vietiin käräjille ja tuomittiin kuolemaan.

Luterilainen kirkko raivasi näin tietä valtion taloudellisen ja hallinnollisen vallan sekä suomalaisen asutuksen työntymiselle Saamenmaalle. Saamelaisten kannustaminen paikalleen asettuviksi uudistilallisiksi vuotuiskiertoa perustuvan elämänmuodon sijaan palveli sekä kruunun että kirkon lähetystyön tarpeita. Kirkon toiminnan piittaamattomuus saamelaisen kulttuurin henkisestä syvärakenteesta jätti pitkän ja hiertävän jäljen saamelaiseen kollektiiviseen muistiin.

Ajan oloon kirkon ja kruunun tavoitteiden kannalta vaikuttavinta oli pappien opetustoiminta. Pappeja oli harvassa ja Saamenmaa laaja, joten apuna tarvittiin kristinuskon omaksuneita saamelaisia lukkareita ja kirkkovääreitä. Se tehosti opetustoimintaa, jonka lähtökohta pysyi kuitenkin paternalistisena: saamelaisten alempiarvoinen maailmankuva tuli korvata ylempiarvoisella valtakunnan yhtenäisyyttä lujittavalla kristillisyydellä ja sen mukaisilla käytännöillä, kuten jumalanpalveluksilla ja kirkollisilla toimituksilla.

Saamelaisten valtaosa oli 1700-luvun mittaan omaksunut kristinuskon ainakin ulkoalaisilta muodoiltaan. Alueellisiin seurakuntiin perustunut toimintamalli ja käytännöt sekä hallintorakenne verotusjärjestelmiseen vakiintuivat. Se ei tarkoittanut perinteisen saamelaisen luontosuhteeseen nojanneen maailmankuvan, uskomusjärjestelmän ja käytäntöjen katoamista. Arjessa ne jatkoivat elämäänsä samanaikaisesti kristinuskon kanssa. Kaikkea ei välttämättä papeille paljastettu. Käytännöt lomittuivat kristinuskoon, mutta painuivat vähitellen yhä enemmän taka-alalle, kun kristillisyydestä tuli hallitseva osa saamelaista henkistä ja konkreettista todellisuutta.

Kansallisvaltion luterilaisiksi kansalaisiksi

Suomen alueen siirtyminen vuonna 1809 Ruotsin luterilaisen kruunun alaisuudesta Venäjän ortodoksisen tsaarin alaisuuteen muutti luterilaisen kirkon ja hallitsijan suhdetta. Kirkon toiminnassa Saamenmaalla muutos vaikutti välillisesti ja vähitellen. Siinä missä kirkko aikaisempina vuosisatoina oli tehnyt saamelaisista luterilaisen valtion alamaisia, kansallisuusaatteen vahvistumisen myötä kirkko ymmärsi tehtäväkseen kasvattaa saamelaisista tulevan suomalaisen kansallisvaltion luterilaisia

kansalaisia. Kirkon roolia vahvisti se, että kansakoululaitos rantautui saamelais-alueille hitaasti. Kansanopetus oli pitkälle 1900-luvun puolelle asti kirkollisen kiertokoulu- eli katekeettajärjestelmän varassa. Katekeettakouluissa opettajat olivat usein saamenkielentaitoisia.

Valtion paikallishallinto siirtyi 1800-luvun puolimaissa seurakuntarakenteen pohjalta muodostetuille kunnille. Seurakuntien ja papiston tehtävät rajoittuivat nyt yhä enemmän uskonnolliseen elämänpiiriin, mutta seurakunnilla säilyi verotusoikeus ja eräitä viranomaistehtäviä, joten saamelaisten näkökulmasta papit olivat edelleen myös osa yhteiskunnan auktoriteettijärjestelmää.

Suomen itsenäistyttyä Suomen evankelis-luterilaisella kirkolla oli kansallisvaltion henkisten edellytysten rakentamisessa merkittävä asema. Kirkkoa leimasivat esi-valtauskollisuus ja suomalaiskansallisen kulttuurin tuki. Näistä lähtökohdista kirkko ei kyseenalaistanut vaan antoi ainakin hyväksyntänsä, ellei suoraa tukeaan saamelaisiin kohdistuneelle suomalaistamispolitiikalle sekä valtion ja viranomaisten toimille saamelaisalueella, oli sitten kyse rotubiologisista tutkimuksista, asutus-toiminnasta tai alueen taloudellisesta hyödyntämisestä.

Samalla tavoin kuin saamelaisalueiden kolonialistinen suomalaistaminen oli valtiollis-vallan sisäistetty toimintamalli vailla selkeää säädöspohjaa, myös luterilaisen kirkon osallisuus siinä oli itsestään selvä ja kyseenalaistamaton. Suomen evankelis-luterilainen kirkko nähtiin ja se myös itse näki itsensä suomalaisen kansallisvaltion uskonnollis-moraalisena selkärankana.

Lestadiolaisuuden vaikutus

Virallisen kirkollisen vaikutuksen ohella saamelaisten kristillisyyttä on 1840-luvulta alkaen muovannut, vahvistanut ja syventänyt lestadiolainen herätysliike. Herätysliikkeen käynnisti pappi, Ruotsin Kaaresuvannon kirkkoherra Lars Levi Laestadius. Saamelaistaustaisena Laestadius tunsu saamelasta kulttuuria ja elämänmuotoa. Hän hyödynsi puheissaan saamelasta mytologiaa ja luontosuhdetta. Se kosketti ja ravis-teli monien saamelaisten sisäistä hengellistä maailmaa.

Varsin pian lestadiolainen liike kehittyi maallikkojohtoiseksi. Sen seuraperinteestä muodostui omia kirkon hierarkiasta riippumattomia, uskon sisäiseen omaksumiseen perustuvia ja selkeärajaisia uskonyhteisöjä. Ne tarjosivat yhtäältä osalle saamelaisista hengellisen turvan yhteiskunnallisten muutospaineiden keskellä ja toisaalta rikkoivat perinteisiä saamelaisia yhteisörakenteita.

Lestadiolaisuuden tärkeä rooli saamelaisessa kristillisyydessä jäi pysyväksi. Sotien jälkeen vanhoillislestadiolaisuuden rinnalla esikoislestadiolaisuus sai jalansijaa etenkin Utsjoella. Lestadiolaisliikkeet ovat integroituneet seurakuntiin ja saaneet kirkon tuen. Liikkeiden suhde saamelaiseen kulttuuriperintöön on ollut torjuva. Siinä on nähty kristillisyydelle vieraita elementtejä, mistä syystä esimerkiksi joikaamista ei ole hyväksytty. Lestadiolaisliikkeiden arvo- ja moraaliopetus on ollut jyrkkää. Se on jättänyt jälkensä saamelaisalueen seurakuntiin ja saamelaisyhteisöihin.

Lestadiolaiset liikkeet ovat sisäiseltä valtarakenteeltaan auktoritatiivisia. Valtaa käytetään pääosin suomalaisten toimesta ja suomeksi. Vanhoillislestadiolaisuuden valtakeskus on Oulu, esikoislestadiolaisuudessa Ruotsin Jällivaara ja Suomen Lahti. Uskon varsinainen kieli liikkeessä on suomi. Toisinaan puheet on saatettu tulkata seuroissa saameksi.

Luterilaisen kirkon kielipolitiikka

Historian pitkässä kaaressa luterilaisen kirkon saamelaispolitiikan olennainen elementti on ollut kieli. Suhtautuminen saamen kieliin on riippunut kulloisestakin papista ja piispasta. Linjoja on ollut kolme.

Hallitseva linja kirkossa on ollut saattaa saamelaiset sen kristillisen kielen piiriin, jolla papit ovat kristinuskon käsitteistön, sanat ja ajattelutavan oppineet ja jolla niitä ylläpitävä kirjallisuus on kirjoitettu. Kristillisyyden vakiintumisvaiheessa 1700-luvulla Turun hiippakunta, johon nykyisen Suomen alueen osa Saamenmaasta kuului, oli tässä suhteessa Ruotsin kirkon muita hiippakuntia jyrkempi. Papit olivat suomenkielisiä, joten kirkon edustama kieli oli suomi eikä valtiollisen vallan kieli ruotsi. Kristinuskon omaksumisen katsottiin edellyttävän suomen kielen omaksumista ja kristillisyydelle vieraaksi nähtyä maailmankuvaa kantavan saamen kielen kitkemistä. Mitä suuremmaksi suomalaisen väestön osuus seurakunnassa on kasvanut, sitä itsestäänselvemmin papisto on seurannut tätä kielipolitiikkaa. Lestadiolaisuudessa käsitys suomesta ”pyhänä kielenä” on jatkunut.

Toinen kirkon saamelaispolitiikan linjoista on ollut luterilainen ajatus siitä, että kaikilla tulee olla oikeus saada kuulla kristinuskosta omalla äidinkielellään. Varhaisempina vuosisatoina saamen kielen taitoisten pappien toiminta on ollut satunnaista. Saamenkielinen julistus ja opetus ovat olleet pitkälle 1900-luvulle asti saamelaiden lukkarien ja kiertävien katekeettojen hartioilla. Sen jälkeen, kun saamelaiden asuinalue siirtyi vuonna 1851 perustetun Kuopion hiippakunnan ja vuodesta 1900 Oulun hiippakunnan alaisuuteen, alueen kirkollisessa johdossa on ollut piispoja, jotka ovat painottaneet pappien saamen kielen taidon tärkeyttä. Painotus on tuottanut vaihtelevia tuloksia. Oman kielen käyttämisestä huolimatta kyse on usein ollut siitä, että

saamelaiset on nähty kirkon lähetystyön kohteina. Suomalaisten pappien on toivottu oppivan saamen kielen, jotta he voisivat viedä hengellistä sivistystä siitä osatomien saamelaisten keskuuteen.

Tämän kielipoliittisen linjan seurauksena kirkko on osallistunut saamenkielisen kirjallisuuden luomiseen ja painattamiseen. Pohjoissaamen kielelle on tähän mennessä käännetty kaikki keskeiset kirkolliset kirjat, inarinsaamen kielelle virsikirja ja osia kirkkokäsikirjasta ja Uuden testamentin evankeliumit ja koltansaamen kielelle Johanneksen evankeliumi.

Nämä kaksi luterilaisen kirkon kielipoliittista linjaa ovat olleet toisilleen osittain vastakkaisia, vähintään keskenään ristiriitaisia. Käytäntö on vaihdellut saamen kielen tietoisesta tukahduttamisesta sen puolustamiseen ja etenkin inarinsaamen osalta kielen elvyttämiseen.

Kolmas kielipoliittinen linja on ollut liittyä kielen osalta yleiseen suomalaistamispolitiikkaan, koska se on ollut seurakuntien suomalaistaustaisille papeille luontevinta ja vaivattominta. Suomalaisjohtoisessa seurakunnassa saamenkielinen yhteisö on jäänyt näkymättömäksi. Pappi on saattanut kasteen yhteydessä merkitä kirkonkirjoihin saamelaisen sijasta suomalaisen nimen joko suomalaistaakseen lapsen tietoisesti tai ymmärtämättä, että nimen muuttamisessa kyse on enemmästä kuin kielestä. Kyse on kajoamisesta saamen kielen kantamaan maailmankuvaan ja saamelaiseen yhteisölliseen, sukuun perustuvaan syvärakenteeseen, johon nimi ihmisen liittää.

Luterilaisen kirkon epävakaa, vaihteleva ja epäjohdonmukainen suhde saamen kieleen on luonut saamelaisille ristiriitaisen kokemuksen siitä, miten kirkossa arvostetaan saamelaista kulttuuria, elämänmuotoa ja saamelaisia ihmisiä.

Saamelaiset näkyviksi

Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa tapahtui sodan ja evakkovaiheen jälkeen havahtumista saamelaisten tilanteeseen. Kansakoululaitos oli syrjäyttänyt kirkolle tärkeät, osittain saamenkieliset katekeettakoulut. Havahtumisen taustalla oli myös valtakunnan henkiseen jälleenrakennukseen liitetty tarve kiinnittää saamelaisväestö tiiviisti eteläisten instituutioiden yhteyteen. Vuonna 1945 kirkkoon perustettiin ensimmäinen saamelaisten papin virka. Vuonna 1953 aloitti toimintansa Saamelaisten kristillinen kansanopisto.

Lisääntyneeseen huomioon ja aktiivisuuteen vaikutti edelleen vuosisatojen perintönä ylhäältä ja ulkoapäin katsomisen sävy, jossa saamelaiset nähtiin kirkon toiminnan kohteina. Poikkeuksen muodostivat Samii Litto -yhdistyksen organisoimat vuonna 1947 aloitetut saamenkieliset radiohartaudet.

Vasta saamelaisen alkuperäiskansatietoisuuden nousun ja valtion saamelaispolitiikan muuttumisen myötä 1970-luvulta lähtien saamelaisten olemassaolo omana erillisenä kansana on tullut luterilaisessa kirkossa näkyvämmäksi. Muutoksen konkreettisina merkkeinä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksessa on ollut vuodesta 2000 saamelaiskäräjien valitsema saamelaisedustaja, Oulun tuomiokapituliin on perustettu saamelaistyön sihteerin virka vuonna 2008 ja kirkon keskushallinnossa on ollut saamelaistyön neuvottelukunta vuodesta 2009.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon asema suhteessa valtioon on vähitellen muuttunut. Siteet ovat 150 vuoden aikana höltyneet. Kirkko ei enää ole itsestään selvästi valtion politiikan jatke tai toteuttaja. Tämä koskee myös saamelaispolitiikkaa. Seurakuntien rooli viranomaistehtävissä on entisestään supistunut. Ne järjestävät paikallisyhteisöissä monenlaista toimintaa, jos kohta seurakuntien jäsenmäärä on saamelaisalueella 2000-luvulla laskenut. Saamelaisten kannalta tilanne on vaihdellut riippuen siitä, miten suuri osuus seurakunnan väestöstä on saamelaisia ja millainen hengellinen perinne ja herätysliiketausta seurakunnassa vaikuttaa.

Evankelis-luterilaisessa kirkossa on myös vähitellen havahduttu käsittelemään omaa alistavaa historiaa suhteessa saamelaisiin. Piispa Samuel Salmi avasi keskustelua vuonna 2012 henkilökohtaisella anteeksipyyntöllä saamelaisilta. Rituaalisina eleinä kirkon johto on osallistunut aktiivisesti rotututkimuksia varten vietyjen saamelaisten vainajien jäänteiden palauttamiseen alkuperäisille hautapaikoilleen vuosina 1995 ja 2022.

Saamelaiset kirkossa -hanke

Merkittävin ja viimeisin luterilaisen kirkon ja saamelaisten historian käsittelyn prosessi on alussa mainittu, vuosina 2023–2025 toiminut Saamelaiset kirkossa -hanke. Hankkeessa työskenneltiin rinnan ja vuoropuhelussa saamelaisten totuus- ja sovintokomission ja saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön Uvjan kanssa. Hankkeen yhteydessä käsiteltiin sekä menneisyyden että nykyhetken saamelaisia haavoittaneita kysymyksiä kirkon elämässä ja toiminnassa.

Viidessäsadassa vuodessa kristinusko on kiinnittynyt erottamattomaksi osaksi saamelasta henkistä maisemaa. Samalla se kantaa monitasoista ja moniulotteista valtiollisen ja kirkollisen vallankäytön painoa. Tätä taustaa vasten arkkipiispa Tapio Luoman Saamelaiset kirkossa -hankkeen päätösjumalanpalveluksessa esittämä anteeksipyyntö on merkittävä askel.

Saamelaiset kirkossa -hankkeen loppuraportissa esitetään useita toimenpidesuosituksia. Toimenpiteillä tähdätään siihen, että saamelainen kulttuuri ja saamelaisten hengelliset tarpeet tulisivat paremmin huomioiduiksi kirkon oman organisaation sisällä ja saamelaisten oma ääni kuuluisi. Toimenpiteet koskevat kirkon hallinnon eri tasoja yksittäisistä seurakunnista kirkkoon kokonaisuutena. Toimenpiteet pyrkivät ottamaan huomioon sekä saamelaisten kotiseutualueella että kotiseutualueen ulkopuolella asuvat saamelaiset.

Suosituksia on käsitelty kirkon päätöksentekoeleimissä. Tämän raportin kirjoitusvaiheessa ei ole vielä näkyvissä, missä laajuudessa suosituksia tullaan toteuttamaan ja miten sitoutuneita kirkon organisaation eri tasot niihin ovat.

Saamelaiset kirkossa -hankkeen loppuraportissa todetaan saamelaisia tällä hetkellä hiertävinä yksittäisinä asioina Vuotsen kappelihankkeen kariutuminen, muiden paikallisesti tärkeiden kiinteistöjen kohtalo, saamen kielen asema seurakunnissa etenkin Utsjoen seurakuntaa koskeneen rakennemuutoksen yhteydessä sekä saamelaisen kulttuuriperinteen kuten joiun ja saamenpuvun käyttö.

Totuus- ja sovintokomission kuulemisissa on tämän lisäksi noussut esiin kaksi raskaana koettua asiaa. Toinen liittyy siihen, että kirkko sekä valtavirtansa että lestadiolaisliikkeiden tulkitsemana edustaa edelleen suomalaista kulttuuritaustaa ja maailmankuvaa. Sen katveessa perinteiseen saamelaiseen maailmankuvaan ankkuroitunut uskonnollisuus on joutunut piiloutumaan, ja sen tila on kapea.

Toinen kuulemisissa esiin noussut asia koskee herätysliikkeiden, erityisesti lestadiolaisuuden monitahoista, ristiriitaista, sekä turvaa että rikkoutumista aiheuttanutta roolia saamelaisissa yhteisöissä ja ihmisissä. On epäselvää, missä määrin nämä kirkon tukemat ja kirkossa toimivat liikkeet ovat sitoutuneet kirkon hyväksymiin saamelaisia ja saamelaiskulttuuria koskeviin suosituksiin.

Ortodoksinen kirkko

Kirkollista lähetystyötä Kuolan niemimaan läntisissä siidoissa

Samoihin aikoihin kuin luterilainen usko saavutti saamelaiset Ruotsi-Suomen pohjoisilla alueilla, pyrki myös tsaarin Venäjä ulottamaan valtakuntansa pääuskonnon kauas pohjoiseen, Jäämeren rannoille asti. Kuolan alueelle saapui lähetystyöhön Mitrofan-niminen henkilö, joka oli papin poika Keski-Venäjältä. Hän asettui asumaan Petsamon alueelle itäsaamelaisten keskuuteen ja alkoi julistaa heille evankeliumia. Tarkoituksena oli myös saada heidät luopumaan vallalla olevasta luonnonuskostaan. Parinkymmenen vuoden kuluttua osa saamelaisista oli valmis ottamaan vastaan kasteen. Novgorodilaisen arkkiepiispa Makarin siunauksella voitiin aloittaa kirkon rakentaminen Petsamoon. Vuonna 1533 saapui pappismunkki Ilja Petsamoon vihkiäkseen tulevalle luostarille Petsamojoen suualueelle rakennettun Pyhän Kolminaisuuden kirkon, vihkiäkseen Mitrofanin munkiksi nimellä Trifon ja jakaakseen kasteen sakramenttia kirkkoon liittyville saamelaisille. Vuotta 1533 pidetään myös Petsamon alueen ja sen hallinnon perustamisaikana.

Tämän jälkeen alueella päästiin rakentamaan luostaria, mutta edessä oli vaikeuksia luostarin toiminnan vakiinnuttamisessa. Munkki Trifon teki matkan Moskovaan hakeakseen tukea tsaari livana Julmalta. Häneltä saatiin 1556 päivätty tsaarillinen lahjakirja, jolla määrättiin kaikki Petsamojokeen rajautuvat alueet Paatsjoelta Nuortijokeen ja Suenjelinkylään kuuluvaksi luostarille. Tällä luotiin aineellista perustaa luostarille, mutta samalla tsaarin lahjakirjalla koskettiin kovakouraisesti alueen alkuperäisväestön elämisen perusteisiin ja perinteisiin oikeuksiin. Luostari vaurastui ja harjoitti kaupankäyntiä ulkomaisten ostajien, muun muassa hollantilaiden kauppiaiden kanssa. Tsaarin lahjoituksia apuna käyttäen Trifon sai rakennutettua Paatsjoen Kōnkäälle vuonna 1565 valmistuneen, marttyyriveljeksille Borikselle ja Glebille pyhitetyn kirkon sekä Näätämon alueelle Pyhälle Georgiokselle pyhitetyn rukoushuoneen vuonna 1565.

Tsaarin Venäjän ja Ruotsi-Suomen sissijoukkojen välillä kahakoitiin 1400- ja 1500-luvuilla ilman, että rajat muuttuivat Pähkinäsaaren rauhan rajasta vuodelta 1323. Petsamon aluetta ja sen saamelaiskylä kohtasi 1500-luvun loppupuolella kova kohtalo: vuonna 1589 Pekka Vesaisen sissijoukko hyökkäsi Petsamoon surmaten luostarin erakolassa ennen joulua 2 henkilöä ja jouluyönä pääluostarissa 51 munkkia ja 65 noviisia ja luostarin työntekijää. Myös luostarin rakennukset poltettiin, alukset hajotettiin ja arvokas omaisuus ryöstettiin. Kauempana töissä olleista muutama henkilö pelastui. Luostarin toiminta siirrettiin hallitsija tsaari Feodor Ivanovitsin määräyksestä pois vanhalta paikaltaan Kuolan linnoitukseen, minkä jälkeen luostaria kutsuttiin Kuolan–Petsamon luostariksi. Samalla tsaari Feodor vahvisti livana Julman lahjakirjan luostarille. Läheinen yhteys Petsamon

alueen saamelaisiin heikkeni maantieteellisen etäisyyden takia. Runsaan sadan vuoden kuluttua, vuonna 1707, rakennettiin pyhittäjä Trifonin haudalle Herran temppeliin tuomisen pyhäkkö, josta paikalliset saamelaiset huolehtivat.

Pitkän vihan jälkeisessä Täyssinän rauhassa vuodelta 1595 oli määritelty raja Ruotsin ja Venäjän välille. Pohjoisessa raja halkaisi Inarijärven ja ulottui Varanginvuonolle asti. Jakamatta jäi tuolloin viimeinen yhteisverotettava alue, jonka rajalinjan Paatsjoelle Norja ja Venäjä määrittivät keskenään vuonna 1826. Trifonin Paatsjoen Könkääle rakennuttama Pyhien Boriksen ja Glebin kirkko ja alueen itäsaamelainen väestö jäivät kuulumaan Venäjän alaisuuteen ja Neidenin siidan saamelaisväestö puolestaan Norjalle.

Uusi Borikselle ja Glebille pyhitetty kirkko saatiin Paatsjoen Könkääle vuonna 1874. Arkangelin läänin kuvernööri perusti komission pohjoisen alueen kehittämistä varten. Petsamojoen varrelle, erakkolan kohdalle, valmistui vuonna 1896 kirkko, veljestön asuintalo, vierastalo, koulurakennus ja asuntola. Aluetta alettiin kutsua Yläluostariksi. Rakennustyöt niin sanotulla Alaluostarin alueella alkoivat myöhemmin. Vanha Pyhän Mikaelin kirkko siirrettiin pohjoisemmaksi vuonon rannalle, ja se tunnettiin myöhemmin Kalastajien kirkkona. Alaluostariin rakennettiin Vesaisen joukkojen hävittämän kirkon tilalle uusi kirkko, joka valmistui vuonna 1911.

Petsamon alueen ortodoksisamelaiset Suomen ortodoksisen kirkon jäseniksi

Petsamon siirtyminen vuoden 1920 Tarton rauhassa osaksi itsenäistynyttä Suomea vaikutti alueella asuvien kolttsaamelaisien uskonnolliseen elämään. He olivat ortodokseja, joista osa oli elänyt Petsamon luostarin vaikutuspiirissä. Vuonna 1919 muodostetun Suomen ortodoksisen kirkon päähuomio Petsamon alueella kohdistui luostarin suomalaistamiseen. Virka- ja jumalanpalveluskieleksi määrättiin aikaisemmin käytettyjen venäjän ja kirkkoslaavin tilalle suomi. Suomen kieli oli kolttille pääosin vieras. Määräys koski myös alueella asuvia ortodokseja varten perustettua Petsamon ortodoksista seurakuntaa. Seurakunta ei kyennyt korvaamaan pohjoisten siidojen kolttsaamelaisille ominaista luostarikeskeistä hengellisyyttä. Toiminnassaan Petsamon alueella ja kolttien parissa Suomen ortodoksinen kirkko niveltui valtion suomalaistamispolitiikkaan. Tämä näkyi esimerkiksi Petsamon ortodoksiselle seurakunnalle ja kansakouluille tulleen kehotuksena pyrkiä pois vaikeista venäläisperäisistä etu- ja sukunimistä.

Kotiseudun menetyksen, sotien evakkovaiheiden ja uudelleenasetuttamisen jälkeen ortodoksisuus muodosti kolttsaamelaisille heidän identiteettiään vahvistavan tekijän. Se erotti ja samalla toiseutti kolttia sekä suhteessa luterilaiseen ympäristöön että muihin saamelaisryhmiin.

Suomen ortodoksinen kirkko pyrki kiinnittämään kolttia yhteyteensä Rovaniemelle perustetun Lapin seurakunnan puitteissa. Kirkollista työtä kolttien parissa haittasivat pitkät etäisyydet ja alkuvaiheessa tien puuttuminen Sevettijärvelle. Lapin ortodoksisen seurakunnan keskus sijoitettiin Rovaniemelle, jonne rakennettu kirkko vihittiin Pyhän Andreaan muistolle Petsamon Parkkinassa olleen pääkirkon mukaisesti. Ensimmäiseksi valmistui Lapin ortodoksisen seurakunnan pohjois-osaan Pyhittäjä Trifonin rukoushuone Sevettijärvelle vuonna 1953 ja seuraavaksi vuonna 1959 Pyhän Nikolaoksen rukoushuone Ivaloon. Tämä kantoi puolestaan Petsamovuonon Kalastajakirkon perinnettä. Nellimin suunnalla palveluksia pidettiin aluksi seurakuntalaisten kodeissa ja myöhemmin Nellimin koululla. Nellim sai vasta vuonna 1988 oman Pyhälle Kolminaisuudelle ja Trifon Petsamolaiselle pyhitetyn kirkon. Keväjärven vuonna 2009 valmistunut tsasouna pyhitettiin suurmarttyyreille Borikselle ja Glebille ja se kantoi Paatsjoen Könkäällä olevan menetetyn kotikirkon nimeä.

Kolttsaamelainen ortodoksisuus osaksi suomalaista ortodoksisuutta

Kirkko alkoi kertoa erillistä kolttsaamelaisen ortodoksisuuden historiaa 1500-luvulla eläneen Trifon Petsamolaisen perinnön kautta ja selitti perinnön osaksi Suomen ortodoksisen kirkon historiaa. Kirkko astui ikään kuin Trifonin ja Petsamon luostarin paikalle kolttsaamelaisten historiassa. Niin kolttien ortodoksisuutta integroitiin osaksi suomalaista ortodoksisuutta. Samassa tehtävässä toimi jumalanpalveluksen suomenkielisyys.

Tietoisuus alkuperäiskansaoikeuksista vaikutti myös kolttien asemaan Suomen ortodoksisessa kirkossa, etenkin 1980-luvulta lähtien. Jumalanpalvelustekstejä alettiin kääntää koltan kielelle. Koltansaameksi on käännetty ortodoksisia kirkkolauluja ja rukouksia, Johanneksen evankeliumi, Pyhän Isä Johannes Krysostomoksen liturgia sekä *Ortodoksisuuden mitä, miksi, miten – Kirkkotiedon käsikirja*. 2000-luvulla koltat saivat edustuksen kirkon hallintoon. Koltankielistä pappia kirkossa ei toistaiseksi ole ollut, mikä on vaikeuttanut koltan kielen aseman vakiinnuttamista kirkossa. Ortodoksisen kolttakulttuurin arvoa ja omaleimaisuutta on tuotu esiin kirkossa eri yhteyksissä. Se on tapahtunut pääosin suomalaisten kirkon edustajien toimesta, ja myös kolttien ortodoksisuuden omistajuus on pidetty kirkon käsissä. Kolttien oma ääni on edelleen kirkossa ohut. Niin ikään vähällä huomiolla on mennyt se seikka, että avioitumisen ja ympäröivän kulttuurin vaikutuksesta kolttien parissa on myös luterilaisuutta.

Suomen ortodoksisessa kirkossa ei ole toteutettu oman historian ja nykyhetken käsittelyn prosessia suhteessa saamelaisiin.

Monet kysymykset, kuten vallankäyttö, historiankirjoitus ja kulttuurinen representaatio tai käytetyt stereotypiat eivät koske vain kolttasaamelaisia vaan kaikkia saamelaisia. Eri saamelaisväestöjen huomioonottaminen edellyttäisi yhteistyötä Suomen, Ruotsin ja Norjan luterilaisten kirkkojen ja myös Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa, mikäli tilanne sen sallisi. On tärkeää kehittää yhteistyötä Suomen ortodoksisen kirkon ja eri kirkkokuntien saamelaisten jäsenten kanssa ja heidän välillään.

Lopuksi

Kirkkojen rooli paikallisyhteisön toimijana ja arvovaikuttajana saamelaisalueella on edelleen vahva. Tämä pätee sekä luterilaiseen että ortodoksiseen kirkkoon. Molempien kirkkojen asenne suhteessa valtiollisten toimijoiden ja valtakulttuurin taholta saamelaisiin kohdistuneisiin oikeudenloukkauksiin on ollut kääntyä sisäänpäin ja keskittyä ensi sijassa oman organisaationsa toimintaan ja uskonnolliselle elämänalueelle. Suhtautumisessa siihen, mitä saamelaisille tämän ulkopuolella tapahtuu, kirkot ovat noudattaneet ja noudattavat hiljaisuuden politiikkaa.

Vaikka kirkkojen osallisuus valtion ja yhteiskunnan toimiin muilla kuin uskonnollisella elämänalueella voidaan katsoa nyt olevan aikaisempaa etäisempää, historiallinen osallisuus ja vastuu on ilmeistä. Tämän arkkipiispa Luoma nosti Suomen evankelis-luterilaisen kirkon osalta esiin anteeksipyyntönsä.

Kirkkojen historiallinen vastuu edellyttää hiljaisuuden politiikan murtamista ja saamelaisten oikeuksien näkyvää puolustamista myös muilla kuin uskonnollisella elämänalueella. Kirkoilla on vaikutusmahdollisuuksia valtion, viranomaisten ja valtaväestön toimintaan arvojen ja asenteiden osalta sekä paikallisella että valtakunnallisella tasolla.

Dikta gieđaid ja váimmuid birra

Lean leamaš cuovkanan
 nu guhká go muittán
 Dainnago seinniin ledje távvalat ja hilduin dávvirat ja telefovnnaš
 muitalusat ja čuovgagovain olbmot ja oaivvis jurdagat
 Vaikko lean álo leamaš ollislaš
 nu ollislaš go sáhtta leat
 Dat čuožžu namalassii das, mii lea mihttosabbii
 Jos lea dakkár beaivi go lean suopmelaš
 lean ollislaš
 Ja jos lea dakkár beaivi go lean sápmelaš
 lean cuovkanan
 go in máhte giela
 inge namahit bohccuid
 inge duddjot
 Vaikko justa dalle go lean cuovkanan lean buot eanemus MUN
 Dalle buot lea mearkkašahtti

Ja nu guhká go muittán
 háliidin ahte musge livčče gákti
 Muhto ii eadni máhttán goarrut
 vaikko son lei čeahpes goarru doppe gos moai oruime
 Muhto son ii máhttán goarrut doppe gos munno váimmut ledje

Ja nu guhká go muittán
 háliidin ahte munge máhtášin hállat
 Muhto ii eadnige máhttán hállat
 vaikko son lei čeahpes hálli gos moai oruime
 ja munge ledjen,
 Muhto ean moai goabbáge máhttán hállat doppe gos munno váimmut
 ledje

Ja oktii seammái luohkkái bođii nubbi sápmelaš
 Ja sus lei buot dat maid mus ii lean
 maid eatnisge ii lean
 Inge diehtán mo orrut go buot dat maid mun in ožžon oaidnit šattai
 oainnusin
 Ja dan nuppi juolggit ledje dan máilmmis gos muge váibmu lei muhto
 gosa mu juolggit eai ollán.

Ja easkka manjáleabbos,
 Go ledjen viđád guđadassii oahpahallan dadjat mii mu namma lea ja gos
 lean eret ja mii lea guvttiidlohku ja mii lea lokatiiva
 Ja vaikko máhtten daid juo nu oahpahallen ovttot ládje
 Dainnago dat lei DOAIVVA ahte muge juolggit muhtun beaivve
 beasešedje dohko gos mu váibmu juo lea
 Nu easkka dalle duodaid áddejin man ollu mus lea
 Man ollu máttaráhkku lea addán áhkku lea addán eadnái lea addán
 munnje

Ja dalle mun dollejin suohpana
 ja báddádallágohten daid áššiid mat ledje fierralan reagat ja fieradit juostá
 Ja suohpaniin oppa mu gieđat besse dohko gos mu váibmu juo lei
 Vaikko juolggit leat vel eará sajis
 nu gal gieđatge sáhttet juoida dahkat
 eai viega
 muhto háhpohallat? Oppa háhpohallat?

Ja dat sáhttet čállit dán divtta
 Dán fuones divtta
 guhte lea geafes giella ja boastut čállon, diedusge
 Muhto dan in áno ándagassii go ii dat leat min siva

Ja munhan jurddašan riehta
 havssán riehta
 dovddan riehta
 smáhken riehta
 Nugo máttaráhkku lea jurddašan, haksán, dovdan ja smáhken
 Inge mun leat mannonan
 fidnen hállat áhkuin seammá gillii go máttaráhkku lea hállan suinna
 Ja doallat gitta su gieđas nu ahte munno giehtamáddaga gokčá gávtti
 soadji

Ja dál, go lihkus lea earálágan áigi
 earálágan áigi go dalle go áhku manjel bođii soames
 Nu dan mun áiggun sihkkarastit
 SIHKKARASTTÁN
 Ahte son gii bohtá mu manjel,
 ahte váimmu lassin su gieđat leat juo doppe gos min buohkaid váimmut
 leat
 Ja dat gieđat eai dárbbas háhpohallat.

- Jomppá Ásllat Biret Ristena Kaisa-Mari

Runo käsistä ja sydämistä

(käännetty saamenkielisestä alkutekstistä)

Olen ollut rikki
niin kauan kuin jaksan muistaa
Koska seinillä oli tauluja ja hyllyillä esineitä ja puhelimessa kertomuksia ja valokuvissa ihmisiä ja päässä ajatuksia
Vaikka olen aina ollut ehjä
niin ehjä kuin voi olla
Se riippuu nimittäin mittapuusta
Niinä päivinä kun olen suomalainen
olen ehjä
Ja niinä päivinä kun olen saamelainen
olen rikki
kun en osaa kieltä
enkä nimetä poroja
enkä ommella
Vaikka juuri silloin kun olen rikki tunnen olevani kaikkein eniten MINÄ
Silloin kaikella on merkitys

Ja niin kauan kuin jaksan muistaa
Halusin että minullakin olisi gákti
Mutta ei äiti osannut ommella
Vaikka oli taitava ompelija siellä missä me asuimme
Mutta ei hän osannut ommella siellä missä meidän molempien sydämet olivat

Ja niin kauan kuin jaksan muistaa
Halusin että minäkin osaisin puhua
Mutta ei äitikään osannut puhua
Vaikka oli taitava puhuja siellä missä me asuimme,
ja minäkin olin,
Mutta meistä kumpikaan ei osannut puhua siellä missä meidän molempien sydämet olivat

Ja kerran samaan luokkaan tuli toinen saamelainen,
jolla oli kaikkea sitä mitä minulla ei ollut,
mitä äidilläkään ei ollut
Enkä tiennyt miten olla kun kaikki se mitä minä en saanut nähdä tuli yhtäkkiä näkyväksi
Ja sen toisen jalat olivat siinä maailmassa jossa minun sydämeni oli mutta johon minun jaloillani ei koskaan ollut pääsyä

Ja vasta joskus paljon myöhemmin

Kun olin viidettä kuudetta kertaa opetellut sanomaan mikä minun nimeni on ja mistä minä olen kotoisin ja mikä on kaksikko ja mikä on lokatiivi
Ja vaikka osasin ne niin opiskelin niitä yhä uudelleen
Koska se oli TOIVO että jalkani edes joskus pääsevät sinne missä sydämeni jo on,
niin vasta silloin todella ymmärsin kuinka paljon minulla on
Kuinka paljon mattarahku on antanut ahkulle on antanut äidille on antanut minulle

Ja silloin minä otin suopungin
ja aloin toden teolla heittää niitä asioita jotka ovat tippuneet reestä ja lojuvat siellä jossakin
Ja suopungin kanssa edes minun käteni pääsivät sinne missä minun sydämeni jo oli
Vaikka jalat ovat vielä muualla
Niin kädetkin voivat tehdä jotakin
Eivät juosta
mutta hapuilla? Edes hapuilla?

Ja ne voivat kirjoittaa tämän runon
Tämän huonon runon
Joka on köyhää kieltä ja kirjoitettu väärin, tietenkin
Mutta sitä en aio pyytää anteeksi sillä se ei ole meidän vikamme

Ja minähän ajattelen oikein
Haistan oikein
Tunnen oikein
Maistan oikein
Niin kuin mattarahku on ajatellut, haistanut, tuntenut ja maistanut
Enkä minä ole myöhässä
Saan puhua ahkun kanssa samaa kieltä jota mattarahku puhui hänen kanssaan
Ja tuntea ahkun käden minun kädessäni, niin että meidän molempien käsivartta peittää gaktin hiha

Ja nyt, kun on onneksi erilainen aika
erilainen aika kuin silloin kun ahkun jälkeen tuli joku
Niin sen minä varmistan
VARMISTAN
että sen, joka tulee minun jälkeeni,
että sydämen lisäksi sen kädetkin ovat jo siellä missä meidän kaikkien sydämet ovat
Ja niiden käsien ei tarvitse hapuilla.

- Kaisa-Mari Jama

III SAAMELAINEN KULTTUURIYMPÄRISTÖ JA PERINTEISET ELINKEINOT UHAN ALLA

10 Ilmastonmuutos on ihmisoikeuskysymys

Vuosina 2021–2023 julkaistu hallitustenvälisen ilmastonmuutospaneelin (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*) kuudes arviointiraportti toteaa, että useiden vahinkoa aiheuttavien sääilmiöiden todennäköisyys on kasvanut. Myös monet meriä ja mannerjäätiköitä koskevat muutokset ovat jo nyt peruuttamattomia tai palautuvat hitaasti. Tulevien muutosten laajuus riippuu siitä, miten kasvihuonekaasujen, erityisesti hiilidioksidin, päästöt kehittyvät tulevaisuudessa.

Ilmatieteen laitos on tunnistanut lämpöennätyksiä sekä merkittäviä muutoksia talveen, sadantaan ja ääreisilmiöihin. Suomen vuosisadan pakkasennätys $-44,3\text{ °C}$ on Enontekiöltä. Kesä 2024 puolestaan oli saamelaisalueella ja Lapin maakunnassa lämpimin yli 2 000 vuoteen. Heinäkuussa 2025 mitattiin Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa poikkeuksellisen korkeita lämpötiloja.

IPCC tunnisti erityisesti kylmiin vesiin sopeutuneiden lajien olevan uhattuna. Kun ilmasto lämpenee edelleen, Euroopassa eläviin lajeihin tulee kohdistumaan merkittäviä haittoja. Saamelaisalueella tämä heijastuu erityisesti talviin ja vesistöjen jääpeitteiseen aikaan.

Tuoreimpien inventointien mukaan tunturipaljakan lajistosta lähes 40 prosenttia on arvioitu uhanalaiseksi. Tunturialueista 85 prosenttia on suojeltua, joten tunturiluonnon tilaa ei voida parantaa suojelualueita perustamalla. Tunturiluontotyyppien uhanalaistumisen syyksi on määritetty ilmastonmuutos ja porojen laidunnuspaine.

Ilmastolaki vahvisti saamelaisten oikeuksia

Ilmastonmuutoksen lisäksi saamelaiskulttuuri kohtaa erilaisia paineita, jotka vaikuttavat koko saamelaisyhteisöön sekä yksilöön. Perinteisten saamelaiselinkeinojen – poronhoidon, kalastuksen, metsästyksen ja keräilyn – kanssa alueista kilpailevat muut maankäyttömuodot, kuten metsätalous, matkailu, malminetsintä, erilaiset infrastruktuurihankkeet sekä luonnon monimuotoisuuden heikkeneminen. Vihreä siirtymä eli pyrkimys fossiilisista energialähteistä uusiutuviin voi tuoda saamelaisalueelle lisää uusia teollisia maankäyttöhankkeita.

Saamelaisille, kuten kaikille alkuperäiskansoille, ilmastonmuutos on ihmisoikeuskysymys. Ilmastonmuutoksen kielteiset vaikutukset alkuperäiskansoihin, niiden kulttuureihin ja asemaan on tunnustettu vuonna 2015 hyväksytyssä Pariisin ilmastosopimuksessa sekä kansainvälisten ihmisoikeustoimielinten ratkaisuisissa ja suosituksissa. Kansainvälisessä oikeudessa on vahvistunut vaatimus alkuperäiskansojen vapaasta ja tietoon perustuvasta ennakkosuostumuksesta (*Free, Prior and Informed Consent, FPIC*).

Suomessa vuonna 2022 voimaan tullut ilmastolaki (L 432/2022) toi mukanaan useita saamelaisten oikeuksia vahvistavia elementtejä. Lain tavoitteena on edistää saamelaiskulttuuria ilmastosuunnitelmien valmistelussa. Ympäristöministeriöllä on tällöin velvollisuus neuvotella saamelaiskäräjien kanssa sekä pyytää saamelaiskäräjiltä, kolttien kyläkokoukselta ja saamelaiselta ilmastoneuvostolta lausunto. Ilmastolain lain myötä Suomeen perustettu saamelainen ilmastoneuvosto tukee riippumattomana asiantuntijaelimenä ilmastosuunnitelmien valmistelua ja edustaa sekä tieteellistä asiantuntemusta että saamelaisten perinteistä tietoa.

Vuoden 2022 ilmastolain toimeenpanoon on kuitenkin liittynyt merkittäviä haasteita, mistä kertovat korkeimmalle hallinto-oikeudelle vuosina 2022 ja 2024 jätetyt kaksi ilmastovalitusta. Tuoreimman, vuonna 2024 jätetyn valituksen yksi allekirjoittaja oli Suomen saamelaisnuoret ry. Valittajien keskeinen argumentti oli, että valtioneuvoston toimet ovat riittämättömiä ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi. Ensimmäisen valituksen KHO jätti tutkimatta. Toisen valituksen KHO tutki, mutta antoi hylkäävän päätöksen.

Vuoden 2022 ilmastolaki on vahvistanut saamelaisten oikeuksia, mutta niiden käytännön toteutus on ilmastolain toimeenpanoviiveiden ja KHO:n ratkaisujen valossa edelleen haasteellista.

Ilmastonmuutosta ei voi käsitellä täysin irrallaan saamelaisten ja saamelaiskulttuurin asemasta. Yhteiskunnallisilla muutoksilla on merkittävä vaikutus siihen, millaisia edellytyksiä saamelaiskulttuurilla on sopeutua ilmastonmuutokseen.

Saamelaisten perinteiset elinkeinot, poronhoito, kalastus ja metsästys, ovat yleisoikeuksia kaikille suomalaisille. Saamelaisia tai saamelaiskulttuuria lainsäädäntö ei huomioi.

Saamelaisten kotiseutualueella Metsähallituksen hallinnoimilla alueilla saamelaisilla ei ole mitään erityisoikeuksia muihin kuntalaisiin verrattuna. Saamelaisten perinteisille elinkeinoille kuten poronhoidolle luonnon monimuotoisuus ja suojelualueet ovat hyvin tärkeitä. Suojelualueita perustamalla on osaltaan turvattu

saamelaiskulttuurin säilymistä. Samanaikaisesti saamelaisten perinteiset hallinta- ja päätöksentekomallit ovat kuitenkin korvautuneet Metsähallituksen viranomaispääöksillä. Näin ne ovat etäännyttäneet saamelaisyhteisöt heidän perinteisistä nautintaoikeuksistaan ja -alueistaan. Myös saamelaisten mahdollisuudet ylläpitää perinteisiä saamelaisia hallintoyksiköitä, siidoja, ovat heikentyneet.

Tutkimustiedon perusteella nykyiset suojelutoimet eivät ole riittäviä turvaamaan saamelaisten kotiseutualueen luonnon monimuotoisuutta ja ilmastonmuutoksen hillintää.

Perinteinen tieto käyttöön

Kun luonnon monimuotoisuus heikentyy, häviää samalla saamelaisten perinteistä tietoa. YK:n biologista monimuotoisuutta koskevan yleissopimuksen artikla 8 (j) käsittelee alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen osallistumista ja perinteistä tietoa luonnon monimuotoisuuden suojeluun ja kestäväan käyttöön liittyvissä toimenpiteissä.

Suomessa perinteisen tiedon käsitettä on yleisellä tasolla määritellyt saamelaiskäräjien edustajista ja viranomaisista koostunut työryhmä vuonna 2011. Valmistelu liittyy YK:n biodiversiteettisopimuksen alkuperäiskansoja koskeviin vapaaehtoiisiin ohjeisiin ja niiden toimeenpanoon Suomessa. Ohjeet kannustavat kehittämään lainsäädäntöä ja hyviä käytänteitä saamelaisten kulttuuriperinnön suojelemiseksi osana luonnon monimuotoisuuden turvaamista.

Nopeutuvan ilmastonmuutoksen seurauksia poronhoidolle

Ilmastonmuutoksen vaikutukset ovat alkaneet näkyä selvästi saamelaisten kotiseutualueen elinympäristössä 1980- ja 1990-luvuilla ja kiihtyneet 2000-luvulla.

Poronhoidossa aloitettiin sopeutumistoimet 1990-luvulla. Sopeutumiskeinoina ovat olleet muun muassa porojen lisäruokinta, siidajärjestelmän ja laidunkiertojärjestelmän hyödyntäminen sekä teknologiset keinot. Syksyn ja talven olosuhteilla on ratkaiseva merkitys vasonnan onnistumiselle ja porojen selviytymiselle talvesta. Merkittävin vaikutus on maapohjalla sekä lumen syvyydellä ja laadulla eli sillä, pysyykö poro kaivamaan ravintoa lumen alta.

Poromiehet puhuvat laidunolosuhteista nimityksellä kaivos (*guohtun*), jonka arviointi kuuluu lumenajan porotyöhön ja siitä keskustellaan päivittäin. Kaivos on yläkäsite, joka voidaan saamen kielessä jakaa 20 eri luokkaan lumen ja kaivoksen

laadun ja saavutettavuuden perusteella. Käsité sisältää lumen määrän, kovuuden, kerroksellisuuden, maapohjan ja poron mahdollisuuden kaivaa ravintoa maapohjasta.

Poronhoitajat ovat kertoneet kaivoksen muuttuneen kerroksellisemmaksi. Lumi saattaa sulaa ja taas jäätyä talven aikana, jolloin porojen ravinnonsaanti vaikeutuu. Puuston leviäminen ja tihentyminen vaikeuttavat maastossa liikkumista sulaan aikaan, sillä mönkijöillä ei pääse tiheikköihin ja porojen etsiminen ja kokoaminen vaikeutuu. Poronomistajat ovat ottaneet käyttöön sopeutumisvälineinä GPS-pantoja, droneja ja myös porokoiria helpottamaan porojen kokoamista tiheiköissä.

Yksi ilmastonmuutoksen merkittävistä vaikutuksista on ikiroutaisten turvekumpujen, palsojen sulaminen tunturialueilla 1980-luvulta lähtien. Palsat ovat porojen ravinnon kannalta tärkeitä paikkoja. Palsojen sulamisen myötä maisema muuttuu ja liikkuminen vaikeutuu. Ennen kovat pakkaset säilyttivät routaa ja palsoja, ja niiden sisus pysyi kosteana ja jäkälävarret saivat vettä. Ilmastonmuutoksen seurauksena kovia pakkasia on harvoin, ja tällä on ollut vaikutusta jäkäläkasvustoon.

Lumisuudessa on tapahtunut muutoksia, ja sään ennakoitavuus on heikentynyt. Tyypillistä on, että ensilumi sataa monta kertaa ja pysyvän lumen tulo viivästyy. Lunta tulee epänormaali määrä: joko liian paljon tai liian vähän. Ääriämpötilojen vaihtelu on yleistynyt talvella, mutta toisaalta lumen on havaittu sulavan aikaisemmin ja nopeammin, mikä antaa poroille mahdollisuuden hyödyntää vihreää ravintoa varhemmin. Ilmastonmuutoksen vahvistamat kesän pitkät hellejaksot aiheuttavat poroille lämpöstressiä. Eniten kuumuudesta kärsivät vasat, joiden syyspaino alenee ja niiden mahdollisuus selvitä talvesta heikkenee.

Saamelaisten perinteinen vuodenaikakierto ei ole enää samanlainen kuin ennen. Tämän myötä saamenkielinen tieto perinteisestä vuotuiskierrosta, menneistä olosuhteista sekä ihmisen ja luonnon vuodenaikoihin liittyvistä suhteista korvautuu uudella olosuhteiden muuttumisen seurauksena. Uudenlaista tietoa on syntynyt porojen lisäruokinnasta ja lumiolosuhteista. Poronhoitajat ovat ottaneet käyttöön myös uusia tapoja porojen paimennukseen ja etsimiseen.

Poronhoidosta apua ilmastonmuutokseen sopeutumisessa

Poro on tärkeä eläin lämpenevässä ilmastossa. Saamelaisten mielestä poro on yksi ratkaisu ilmastonmuutoksen hillitsemisessä tunturialueella, sillä poro estää laidunnuksellaan tunturiluontoa pensastumasta ja pitää siten tunturiluonnon avoimena.

Luonnonsuojelussa tarvitaan uudenlaisia ratkaisuja, joiden onnistuminen on riippuvainen käyttäjien tuesta, sitoutumisesta ja elinkeinojen valjastamisesta suojelun tueksi sekä suojelun ja hoidon uudelleenarvioinnista.

Selvää on, että ilmastonmuutokseen on sopeuduttava poronhoidossa alueellisesti eri tavoin. Jotta saamelainen poronhoito voi sopeutua ilmastonmuutokseen, poronhoidon lainsäädäntöä ja -hallintoa on kehitettävä tutkimustietoon ja saamelaisten perinteiseen tietoon pohjautuen. Näin mahdollistetaan saamelaisen poronhoitokulttuurin säilyminen ja ilmastonmuutoksen hillintä.

Ilmastonmuutos, kalavedet sekä riista- ja marjamaat

Ilmastonmuutoksen odotetaan yleisesti muuttavan tulvia, sadantaa, kuivuutta, jääolosuhteita ja virtaamia sekä vaikuttavan vesistöjen hiilitasapainoon.

Vesistöt ovat jääneet lohikysymyksiä lukuun ottamatta vähälle huomiolle saamelaisten kokemuksista, oikeuksista ja alueen luonnontilaa koskevissa keskusteluissa. Monet saamelaisten kotiseutualueen vesistöasiat ovat paikallisia ja vaativat mitta-kaavaltaan ja sijainniltaan lujaa historiantuntemusta. Saamelaisten kannalta kalavedet ovat avainasemassa kulttuurin, ruokaturvallisuuden, kielen, elinkeinojen ja alkuperäiskansaoikeuksien kannalta.

Osassa saamelaisten kotiseutualueen vesistöistä näkyy ihmisen käden jälki, kuten esimerkiksi Saariselän matkailukeskuksen, Inarijärven säännöstelyn, koneellisen kullankaivuun tai metsänhakkuiden vaikutukset. Näillä alueilla korostuu myös ilmastonmuutoksen suora vaikutus.

Saamelaisten nykyään harjoittama kalastus muodostaa kulttuurisen jatkumon ja sopeutumisen siidayhteiskunnan ajoista tähän päivään eri muodoissa.

Saamelaisia ammattikalastajia on kotiseutualueella arvioiden mukaan vain muutamia, mutta kotitarvekalastus on tärkeä osa kotiseutualueen saamelaisten elämää ja ravinnonhankintaa. Ilmastonmuutos vaikuttaa saamelaisten perinteiseen tietoon ja pyyntikulttuuriin hyvin monin eri tavoin, kuten esimerkiksi pyyntikaloissa tapahtuvina muutoksina, pyyntimenetelmien vaihtumisena ja kalakantojen liikkeissä tapahtuvina vaihteluina. Suurimmat muutokset tapahtuvat pienissä lammissa ja puroissa. Ilmastonmuutoksen ennustetaan lisäävän sään vaihtelua runsassateisuudesta kuivuuteen ja hellejaksoihin. Tällä on vaikutusta veden korkeuteen, laatuun, lämpötilaan, jokien virtaamaan, kiintoaineen huuhtoutumiseen vesistöihin sekä veden happipitoisuuteen. Muutoksilla on vaikutuksia myös kieleen, kun moni sana jää pois käytöstä tai korvautuu uudella.

Keskilämpötilan nousu ja veden lämpötilan nousu vaikuttavat kielteisesti erityisesti kylmään ja viileään sopeutuneisiin kalalajeihin kuten loheen, taimeneen, siikaan ja rautuun. Saamelaisten tunturialueella järvet ovat usein matalia, ja lämpötilamuutokset vaikuttavat niihin merkittävästi. Rautu on saamelaisille tärkeä pyyntikala, jota esiintyy vain pohjoisimman Lapin tunturijärvissä ja isoimmissa pohjoisen vesistöissä kuten Inarijärvessä ja Kilpisjärvessä. Raudun ennakoidaan katoavan matalista tunturijärvistä, joihin lämpötilamuutokset vaikuttavat nopeasti.

Kalakantojen turvaaminen edellyttää toimenpiteitä sekä merialueella että sisävesissä. Meriveden lämpeneminen lienee osaltaan aiheuttanut vieraslaji kyttyrälohen valtavan nousun Atlantin lohen perinteisille reiteille.

Ilmastonmuutoksella on vaikutuksia myös riistakantaan ja marja- sekä sienisatoihin. Tärkeimmät saamelaisten pyyntieläimet ovat nykyään hirvi ja riekko. Keräilyssä hilla on perinteisesti ollut tärkeä marja.

Ilmastonmuutos muuttaa niin riistakantojen kuin marjojen ja sienien ympäristöjä. Lumisuudessa tapahtuvat muutokset vaikuttavat riekko- ja kiirunakantaan. Suurimmat uhat niille ovat metsistyminen, pensastuminen ja elinympäristöjen umpeenkasvu. Hirvikantojen oletetaan hyötyvän ilmastonmuutoksesta.

Metsästyksessä ja keräilyssä, kuten hillastuksessa, saamen kieli on luonteva osa tekemistä. Metsästyksen ja keräilyn kautta tietoa ja taitoa siirretään sukupolvelta toiselle.

Lopuksi

Ilmastonmuutos ja siihen liittyvät kielteiset vaikutukset eivät jakaudu tasaisesti. Saamelaisten itse aiheuttamien kasvihuonepäästöjen määrä on vähäinen, mutta ilmastonmuutos globaali ilmiö. Sen vaikutukset uhkaavat saamelaiskulttuuria ja siihen liittyviä elinkeinoja.

Kansainvälisen kehityksen myötä Suomessa vahvistettiin saamelaisten oikeuksia vuoden 2022 ilmastolakiuudistuksessa. Ilmastolain toimeenpanoon liittyy kuitenkin edelleen haasteita, jotka vaikuttavat myös alkuperäiskansojen oikeuksien toteutumiseen. Lisäksi ilmastohallinta muodostaa monitasoisen järjestelmän, jossa kansallinen lainsäädäntö, EU-oikeus ja kansainväliset velvoitteet kietoutuvat yhteen. Tässä kokonaisuudessa saamelaisten oikeuksien huomioiminen edellyttää edelleen kehittämistä.

Saamelainen ilmastoneuvosto voisi edesauttaa oikeudenmukaisen saamelaisten ilmastonmuutokseen sopeutumissuunnitelman laadinnassa. Tällainen suunnitelma tarvitaan pikaisesti.

Ilmastonmuutokseen sopeutumisen kannalta ratkaisevaa on tuki saamelaisten perinteisten elinkeinojen sopeutumistyöhön ja ilmastonmuutoksen hillintään. Perustamalla saamelaisten ilmasto- ja elinkeinorahasto voitaisiin tukea saamelais-ten perinteisten elinkeinojen ilmastotoimia ja elinkeinojen kannattavuutta tukevia hankkeita.

Ilmastonmuutos vaikuttaa myös suojelualueiden tilaan. Siksi suojelualueiden hoitoa ja käyttöä on uudelleenarvioitava ja etsittävä saamelaiseen perinteiseen tietoon ja tutkimustietoon pohjautuen ratkaisuja, joilla alueiden biokulttuurinen moninaisuus voidaan säilyttää ja turvata myös lämpenevässä ilmastossa. Tämä tulee tehdä yhteistyössä viranomaisten, tutkijoiden ja perinteisen tiedon haltijoiden kanssa.

11 Saamelainen elinkeinojen murros - väistämisaalueet loppuvat

Saamelainen kulttuurimaisema

Tutkija Päivi Magga on kehittänyt käsitteen *saamelainen kulttuuriympäristö* kuvaamaan saamelaisten perinteisiä nautinta-alueita. Hallinnon kielellä puhutaan rakennetusta ympäristöstä ja luonnonympäristöstä, mutta saamelainen kulttuuriympäristö sijoittuu näiden väliin. Se ei ole pelkästään fyysisesti näkyviä rakenteita tai maisemia, vaan siihen sisältyy myös aineetonta tietoa, käytäntöjä ja perinteitä, jotka ohjaavat luonnon käyttöä ja alueen elinkeinoja. Magga on kuvannut saamelaisen maiseman merkitystä näin:

”Maisema on saamelaiselle historiankirja, joka kertoo menneisyyden tapahtumista. Maisemassa elää koko yhteisö, me maanpäälliset, menneet sukupolvet ja maanalaiset. Maisemassa on läsnä myös pyhyys ja jumaluus. Maisemassa on paljon selailaista, joka on selittämisen tavoittamattomissa.”

Maggan mukaan saamelaisen kulttuuriympäristön jäljet voivat olla hienovaraisia, kuten esimerkiksi paikannimet, kota- ja tulisijat, pyhät paikat ja poroaidat tai niiden jäänteet, mutta ne kertovat saamelaisten elämäntavasta ja pitkään jatkuneesta alueen käytöstä. Saamelaiset ovat säännelleet ennen kansallisvaltioiden tuloa maankäyttöään saamelaisessa kulttuuriympäristössä tapaoikeutensa mukaisesti. Kansainväliset ihmisoikeusnormit, kuten YK:n alkuperäiskansajulistus ja ILO:n yleissopimus nro 169, edellyttävät, että valtioiden on tunnustettava alkuperäiskansojen tapaoikeus ja sen merkitys heidän yhteisöjensä elämänmuodon ja kulttuurin ylläpidossa.

Hakkuut vai metsärauha?

Saamelaisalueen metsät, jotka ovat vielä välttäneet alueella yleistyneet teolliset hakkuut, ovat rakenteeltaan pääosin niin luonnontilan kaltaisia, että ne täyttävät Euroopan Unionin biodiversiteettistrategiassa annetut, niin sanotut vanhan metsän kriteerit. Suomi on EU:n jäsenmaana sitoutunut suojelemaan tiukasti kaikki vanhat metsät osana EU:n biodiversiteettistrategian toimeenpanoa. Saamelaiselle poronhoidolle nämä metsät ovat korvaamattoman arvokkaita, mikä selittää vuosikymmenten varrella nousseita metsäkiistoja ja oikeusprosesseja, joissa poronhoitajat ovat pyrkineet suojelemaan jäljellä olevia metsiään.

Saamelaisten maankäyttöoikeuksia koskevan tutkimustiedon mukaan esimerkiksi inarinsaamelaisten perinteiset pyyntipaikat ja muut nautinta- alueet oli jaettu sukulaisiin, joiden rajat tiedettiin ja niitä kunnioitettiin.

Inarinsaamelaistelle metsä merkitsi sitä, että sieltä saatiin riistaeläimiä. Se oli petun lähde, ja se oli suojaisa paikka pystyttää kota tai uudistila. Metsä antoi tarvepuun rakennusten tekoon, polttopuiksi ja aidaksiksi ja muuksi jokapäiväisessä elämässä käytettäviksi tarpeiksi. Ennen kuin valtion metsien ja niitä hallinnoivan metsä-hallituksen asema vahvistui, inarilaisilla oli vapaus kulkea metsällä ja ottaa tarvitse-mansa puut sieltä.

Saamelaisten kotiseutualueen valtion maita hallinnoi valtion liikelaitos Metsähallitus ja sen alainen Metsätalous Oy. Tässä raportissa kummastakin toimi-jasta käytetään yhteisnimeä Metsähallitus.

Metsähallituksen käyttämien maankäyttöluokkien runsaus ja niiden varsin sekavat määritelmät tekevät tosiasiallisen metsiensuojelun määrän arvioimisen haasteel-liseksi. Lakisääteisesti suojeltuja alueita Metsähallituksen maista on 23 %. Jos erä-maalailla perustetut erämaa-alueet lasketaan metsiensuojelualueiksi, saamelaisten kotiseutualueen pinta-alasta noin 63 % on suojeltu. On kuitenkin huomioitava, että myös osassa erämaa-alueita metsänhakkuu on sallittua, vaikka alueet perustettiin alun perin muun muassa suojaamaan saamelaiskulttuuria ja siihen liittyviä perinte-iä elinkeinoja.

Puuntuotantoon määriteltyjä alueita on noin 17 % koko kotiseutualueen maa-alasta. Puuntuotannon ulkopuolelle Metsähallituksen omalla päätöksellä toistai-seksi siirrettyjä alueita on noin 20 % koko pinta-alasta.

Merkittävä osa Metsähallituksen tuottavista metsämaista on määritelty talous-käyttöön. Nämä metsäiset alueet ovat myös poronhoidon kannalta tärkeitä talvilaitumia.

Osa saamelaispaliskuntien laidunalueista on ollut voimakkaan metsätalouden koh-teena jo yli puoli vuosisataa ja myös vähemmän hakatuilla saamelaispaliskuntien laitumilla on alueita, joissa tietyt saamelaistokkakunnat ovat joutuneet huomatta-van haitan kärsijöiksi. Komissiolle jätetyssä selvityksessä (Jan Saijets & Jarmo Pyykkö 2025) on arvioitu, että voimakkaasti käsiteltyjä metsiä on noin 290 000 heh-taaria, mikä vastaa noin 9 % koko saamelaisten kotiseutualueen maa-alasta. Pohjois-Lapissa vanhat hakkuualueet eivät ole pitkään aikaan uudistuskypsiä, sillä puu kasvaa pohjoisessa hitaasti.

Valtio aloitti uudistushakkuut Inarin metsissä viime vuosisadan alkupuolella. Hakkuut sijoituivat alueille, joissa oli uittokelpoisia vesistöjä. Lapin paliskunnan alueella Sodankylässä alueen metsien hyödyntäminen teollisuuden tarpeisiin alkoi 1930–1940-luvuilla ja laajeni 1950-luvulla isoiksi savotoiksi, kun tulevien tekoaltaiden alle jäävää puustoa ruvettiin korjaamaan pois.

Saamelaisten ja heidän poronhoitoyhteisöjensä oikeudellinen asema on periaatteessa varsin hyvin suojattu sellaiselta maankäytöltä, josta aiheutuu huomattavaa haittaa esimerkiksi poroelinkeinolle. Oikeudet on vahvistettu useissa kansainvälisissä sopimuksissa ja kotimaisessa lainsäädännössä. Ongelmana on, ettei tämä suoja toteudu käytännössä konkreettisten maankäyttöhankkeiden ja suunnitelmien kohdalla.

Saamelaiset eivät ole jääneet passiivisiksi sivustaseuraajiksi, vaan he ovat olleet aktiivisia yhteisöjensä ja maidensa puolustajia. Saamelaiset ovat käyneet, usein tuloksettomia neuvotteluja Metsähallituksen kanssa, ja he ovat turvautuneet oikeudenkäynteihin sekä Suomen tuomioistuimissa että YK:n toimielimissä. Pieniä edistysaskeleita on saavutettu, mutta yleiskuvaa tilanteesta leimaa perinteisten elinkeinojen tarvitseman elintilan jatkuva kaventuminen.

Vuonna 2020 toteutettiin Metsähallituksen tilaama saamelaisten kotiseutualueen ja metsätalouden välisiä jännitteitä käsittelevä konfliktikartoitus. Sen mukaan Metsähallituksen toiminta on sotien jälkeisenä aikana ollut omavaltaista, eikä vuorovaikutteinen tai osallistuva suunnittelu ole kuulunut toimintatapoihin. Kartoituksessa tehtyjen haastattelujen mukaan metsähallitus aloitti yhteydenpidon paliskuntiin 1970-luvulla. Vuorovaikutus oli pitkään lähinnä tiedottamiseen perustuvaa. Metsähallitus kertoi paliskunnille ja muille sidosryhmille, missä se aikoi seuraavaksi hakata puuta. Tällainen viestintätapa ei antanut paliskunnille tosiasiallisia vaikutusmahdollisuuksia hakkuiden suunnitteluun tai toteuttamiseen. Tämä johti konflikteihin ja oikeudenkäynteihin.

Vielä 1990-luvulle asti saamelaisalueen metsistä käytiin kiistaa luonnonsuojelutahojen ja metsätaloustoimijoiden välillä. Kumpikin taho katsoi omien toimiensä hyödyttävän myös poronhoitoa.

Vuonna 1974 perustettu kansallispuistokomitea otti lähtökohdakseen Koilliskaira-suunnitelmassaan poronhoidon turvaamisen metsätaloudelta ja retkeilyltä. Porotalouden katsottiin kärsineen huomattavasti tekoaltaiden, avohakkuiden ja metsäaurauksen vaikutuksesta sekä Saariselän kasvaneesta turismista.

Vuonna 1970 poromies Oula Aikio Lapin paliskunnasta kritisoi Suomen Luonto -lehdessä Metsähallituksen toimintaa suorasanaisesti:

”Porolaitumiin haitallisesti vaikuttavat hakkuut aloitettiin laajemmassa mitassa Lokan ja Porttipahdan allashakkuiden yhteydessä suunnilleen 1957. Toimintaa laajennettiin ja kymmenen vuotta myöhemmin oli paliskuntamme perinteellinen poronhoito lyöty hajalle. Porot oli karkoitettu laidunmailta satojen moottorisahojen voimalla. Samalla metsähallitus oli innostunut allashakkuiden laitamilla suorittamaan ns. metsänhoitohakkuitaan. Täällä sekaantui moottorisahojen pörinään katerpillarin telaketjujen kolina. Vanhoja porolaitumia kynnettiin pillareilla ympäri. Myöskin lentokoneet olivat leikissä mukana hormooniruiskujen kanssa. Tarkoitus oli kerralla muuttaa Lapin hitaasti kasvavat puulajit rotupetäjiköiksi.

Sodankylän Lapin paliskunta on kärsinyt tekoaltaiden rakentamisen ja niiden yhteydessä riehuneiden hakkuiden takia niin suuria vahinkoja, että tulevaisuudessa olisi välttämätöntä kuulla enemmän poromiesten ääntä silloin, kun täällä 'kokeillaan' metsien hoitomenetelmiä.

Lapin paliskunnan poronhoito on hyvin vaikeiden pulmien edessä. Valtio on ollut kaiken tämän sotkun aiheuttajana. Sen pitäisi ehdottomasti tehdä jotain tilanteen korjaamiseksi, tai edes säilyttämiseksi ennallaan. Itä-Lapin kansallispuiston perustaminen olisi eräs keino, jolla jäljellä olevien laidunmaiden säilyminen turvattaisiin. Kansallispuiston alue on parasta poromaata ja niiden säilyminen on paliskunnalle elinehto. Mutta, jos puistoa ei perusteta, vaan paljaaksihakkuin, ruutuhakkuin ja pillarikynnöksiin jatketaan tuhoavaa toimintaa, joudutaan porolukua vähentämään tuntuvasti ja ainakin pienemmät poronomistajat joutuvat työttömiksi”

1980-luvun kiista käytiin erämaista, jossa luonnonsuojelijoiden esittämällä erämaa-alueilla Inarissa sijaitsevia merkittäviä metsävaroja. Tuloksena oli erämaalaki, jolla rajattiin laajoja alueita teollisen maankäytön ja tienrakennuksen ulkopuolelle saamelaisien kotiseutualueella (L62/1990).

1990-luvulla ja 2000-luvulla ristiriitoja metsien käytöstä käsiteltiin useissa oikeudenkäynneissä. Vaikka YK:n ihmisoikeuskomitean päätöksissä poronhoitajien oikeudellista asemaa ja heidän esittämiään näkökulmia pidettiin relevantteina, oikeusprosessit päättyivät poronhoitajien tappioon. Saamelaisien poronhoitajien ääni ei kyennyt juurikaan muuttamaan metsähallituksen käytäntöjä.

Huomion arvoista on kuitenkin m. YK:n ihmisoikeuskomitean päätös vuodelta 2001 (Äärelä ja Näkkäljärvi vs. Suomi 779/2997), jossa todetaan, että suomalaisen oikeuden päätös maksattaa Metsähallituksen kulut poron hoitajilla oli vastoin

tasavertaisuuden periaatetta oikeuden edessä sekä vastoin oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja tehokkaihin oikeussuojakeinoin. Valitus oli koskenut oikeusprosessia, jossa kaksi Sallivaaran paliskunnan poronhoitajaa vaati Metsähallituksen hakkuita ja tien rakentamista kiellettäväksi. Kanne kaatui hovi-oikeudessa ja huomattavan suuret kulut määrättiin kantajan maksettavaksi.

2000-luvun alussa alkanut poronhoitajien ja paliskuntien yhdessä ympäristöjärjestöjen kanssa esittämä voimakas kritiikki alkoi vähitellen muuttaa tilannetta.

Paliskuntien kuuleminen ja niiden hyväksynnän hakeminen otettiin Metsähallituksen hakkuusuunnitelmissa käytännöksi 2000-luvun alkupuolella, kun metsäkiistat Inarissa kärjistyivät. Lähtökohtana neuvotteluissa on kuitenkin aina ollut hakkuiden jatkaminen.

Metsähallituksen Saamelaiden kotiseutualueen luonnonvarasuunnitelman 2022–2027 laadintaprosessissa tehtiin erillinen arviointi suunnitelman vaikutuksista saamelaiskulttuurin harjoittamisen edellytyksiin. Arvioinnin suoritti Saamelaiskäräjien nimeämä Akwe:Kontyöryhmä. Luonnonvarasuunnitelma on Metsähallituksen sisäinen asiakirja, jonka hyväksyy metsähallituksen hallitus.

Metsähallitus kertoo luonnonvarasuunnitelmassaan, että se on laatinut vuosien 2022–2027 suunnitelman paliskunnittain. Neuvottelut käytiin erikseen kunkin saamelaisalueen paliskunnan kanssa yhteisymmärrykseen pyrkien. Neuvottelut saatiin päätökseen Ivalon, Näkkälän, Muotkatunturin ja Sallivaaran paliskuntien kanssa. Muddusjärven, Paatsjoen ja Hammastunturin paliskuntien kanssa neuvotteluja päätettiin jatkaa ja tarkentaa metsäsuunnitelmia ja hakkuutavoitteita.

Luonnonvarasuunnitelmassaan Metsähallitus vahvistaa, ettei se tee suunnittelualueella hakkuita, jos paliskunta niitä vastustaa eikä neuvotteluissa päästä yhteisymmärrykseen. Tämä koskee suunnittelukautta, joka päättyy vuoden 2027 lopussa. Samalla tavalla neljän metsäpaliskunnan ja Nellimin tokkakunnan kanssa tehdyt sopimukset keskeisten laidunalueiden jättämisestä määräajaksi metsätalouden ulkopuolelle päättyvät vuosina 2029–2030. Saavutettu metsärauha ei siten ole pysyvä.

Metsärauha ei ole kuitenkaan estänyt Metsähallitusta myymästä tai vuokraamasta rakennuspaikkoja. Metsähallitus edisti aktiivisesti matkailurakentamisen sallimista muun muassa Nellimin tokkakunnan alueella, joka kuuluu metsärauhan piiriin. Alueet ovat tokkakunnalle tärkeitä porojen laidunalueita.

Metsätaloustoimien vaikutukset kohdistuvat aina todellisiin, toimiviin saamelaisiin poronhoitoyhteisöihin, mikä tarkoittaa paitsi paliskuntia, niin myös pienempiä yhteisöjä: tokkakuntia eli paliskunnan sisällä olevia siidoja. Näiden yhteisöjen nimitys vaihtelee. Suomalainen paliskuntajärjestelmä on korvannut siidajärjestelmän poronhoidon virallisessa hallinnossa, mutta käytännössä siidat eli tokkakunnat toimivat edelleen monilla alueilla, mutta Metsähallituksella on ollut vaikeuksia hyväksyä näitä paikallisia toimijoita neuvotteluosapuoliksi.

Nykyinen tilanne, jossa saamelaispaliskuntien suostumus on edellytys isojen metsäyhtiöiden puunhankintaan alueella, johtuu suurelta osin kansainvälisen FSC-sertifiointikehyksen niin sanotusta kontrolloidun puun kriteereistä ja tähän liittyvästä kansallisesta riskiarvioinnista. FSC:n kontrolloidun puun järjestelmässä ovat mukana käytännössä kaikki isot suomalaiset metsäyhtiöt ja niiden kautta isoimmat sahat. Kontrolloidun puun järjestelmässä on kiellettyä hankkia puuta alueilta, joilla perinteisiä oikeuksia tai ihmisoikeuksia rikotaan. Näiden lisäksi puun hankinta ei saa uhata niin sanottua korkeita suojeluarvoja eikä alkuperäiskansoille tärkeitä arvoja. FSC:n kontrolloidun puun kansallisessa riskinarviossa on päädytty toteamaan, että Suomessa metsien hakkuu on riski saamelaisille ja saamelaisten oikeuksille.

FSC:n sääntöjen mukaan kontrolloidun puun järjestelmään kuuluvilla yhtiöillä oli riskiarvion julkaisemisen jälkeen puoli vuotta aikaa luoda sellaisia kontrollitoimenpiteitä, joilla ilmoitettu riski saataisiin hallintaan. Metsäyhtiöiden vastaus kuitenkin viipyi, eikä lopulta johtanut sellaisiin toimenpiteisiin, joilla ne olisivat voineet jatkaa puun ostamista alueilta, joissa oli ilmennyt saamelaisten oikeuksia uhkaavia riskejä. Riittävänä toimenpiteenä yhtiöt näyttävät pitäneen sitä, että kulloinkin saamelaispaliskunta hyväksyi hakkuut. Huoli kansainvälisen brändin heikkenemisestä on osaltaan vaikuttanut siihen, että isot metsäyhtiöt eivät enää osta puuta saamelaisten kotiseutualueelta.

Saamelaiskulttuurin heikentämiskielto oli tarkoitus sisällyttää metsähallituslakiin, kun lakia uudistettiin vuonna 2015. Maa- ja metsätalousministeriö kuitenkin poisti heikentämiskieltoa koskevat pykälät lakiesityksestä, eikä eduskunta lisännyt niitä sinne lakiesitystä käsitellessään.

Mustan siirtymän kaivostoiminta

Suomessa arvioidaan olevan runsaasti energiasiirtymässä tarvittavia kriittisiä raaka-aineita. Valtaosa malminetsinnästä kohdistuu Lappiin. Akkumineraaleja ja harvinaisia maametalleja etsitään myös saamelaisten kotiseutualueelta.

Päätöksenteossa kansallisen lainsäädännön ja kansainvälisen oikeuden alkuperäis-kansaoikeuksia ei joko tunneta tai niitä ei huomioida, eikä alkuperäiskansojen keskeinen itsemääräämisoikeuden elementti, vapaa, tietoon perustuva ennako-suostumus toteudu. Saamelaiset ovat joutuneet yhä useammin hakemaan oikeutta YK:n ihmisoikeusvalvontatoimielimiltä. Vaikka saamelaiset ovat saaneet näkemyk-silleen tukea kansainvälisiltä valvontaelimiltä, eivät nämä päätökset juurikaan näy, kun kotimaista lainsäädäntöä toimeenpannaan tai uudistetaan.

Energiasiirtymä merkitsee siirtymistä fossiilitaloudesta hiilineutraaliin talouteen ja päästöttömän teknologian kehittämistä. Fossiilisten raaka-aineiden käytön lopetta-minen ja siirtyminen uusiutuvaan energiaan on merkinnyt ennen muuta lisääntyvää tarvetta uusiutuvasti tuotetulle sähkölle. Sähköä tuotetaan nyt Suomessa enene-vässä määrin tuulivoimalla. Myös aurinkoenergian osuus on lisääntymässä. Teolli-suuden, liikenteen ja energiantuotannon sähköistyessä energian tarve kasvaa, ja tämän johdosta myös metallien tarve kasvaa. Metalleja tarvitaan muun muassa tuu-limyllyjen lavoissa, vetytaloudessa, teollisuuden sähköistymisessä, sähköautojen akuissa, matkapuhelimissa ja muussa elektroniikassa.

Euroopan unionin tavoitteena on olla ensimmäinen hiilineutraali maanosa vuoteen 2050 mennessä. Suomi aikoo olla hiilineutraali vuoteen 2035 mennessä. EU:n tavoit-teet julkistettiin edellisen komission vihreän kehityksen ohjelmassa ja kirjattiin EU:n ilmastolakiin. Myös Suomella on kansallinen ilmastolaki, johon kansallinen ilmasto-tavoite on kirjattu.

Euroopan unioni tuottaa tarvitsemistaan metalleista vajaa 3 prosenttia, mutta käyt-tää maailman metalleista noin 20 prosenttia. EU:n vuonna 2024 hyväksymän krite-tisten raaka-aineiden asetuksen (*Critical Raw Materials Act, CRMA*) tarkoituksena on vähentää riippuvuuksia ja vahvistaa EU:n omavaraisuutta. Omaa kaivostuotantoa, metallien jalostusta ja kierrätystä on tarkoitus merkittävästi nostaa. Maaliskuussa 2025 Euroopan komissio myönsi ensimmäistä kertaa strategisen aseman 47 hank-keelle raaka-aineiden saatavuuden varmistamiseksi Euroopassa. Strateginen asema myönnettiin Suomessa kuudelle hankkeelle. Yksikään niistä ei sijoitu saamelais-ten kotiseutualueelle. Strateginen asema tarkoittaa muun muassa etusijaa lupa-prosesseissa, nopeutettua lupien käsittelyä ja mahdollista asemaa erittäin tärkeän yleisen edun mukaisena hankkeena.

Saamelaisneuvosto, joka on vuonna 1956 perustettu Norjan, Ruotsin, Suomen ja Venäjän saamelaisen riippumaton kulttuuripoliittinen järjestö, katsoo, että EU edis-tää mineraalien louhinnalla ihmisoikeusrikkomuksia.

Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan, ilmastomuutos ja maailmanpolitiikan jännitteiden lisääntyminen ovat nostaneet energiaturvallisuuden Euroopan politiikan keskiöön. Energiaomavaraisuudesta on tullut tärkeä osa turvallisuuspolitiikkaa ja huoltovarmuutta, ja unionin jäsenvaltiot etsivät nopeita ratkaisuja vahvistaakseen energiaomavaraisuuttaan. Vaarana kuitenkin on, että tästä seuraa lyhytjänteisiä päätöksiä, jotka vaarantavat ympäristöturvallisuutta ja ihmisoikeuksia.

Uudessa, vuoden 2025 eurovaalien jälkeen aloittaneessa Euroopan komissiossa Vihreän kehityksen ohjelma (*Green Deal*) on vaihtunut *Clean Industrial Deal* -ohjelmaksi, millä halutaan painottaa eurooppalaisen teollisuuden kilpailukyvyn tärkeyttä. Tavoitteet uudessa ohjelmassa ovat käytännössä samat kuin aikaisemmassa Green Deal -ohjelmassa, mutta toimeenpanossa korostuvat sääntelyn keventäminen ja joidenkin edellisellä kaudella säädettyjen direktiivien yritystoiminnalle asettamien kestävyys- ja vastuullisuusvaatimusten lieventäminen.

Saamelaiden kotiseutualueella ei ole yhtään toiminnassa olevaa kaivosta, mutta viimeisen kymmenen vuoden aikana kiinnostus alueen mineraaliesiintymiin on lisääntynyt.

Malminetsintä alkaa kaivosvarauksella, josta tehdään ilmoitus kaivosviranomaiselle, joka on työ- ja elinkeinoministeriön alainen turvallisuus- ja kemikaalivirasto (Tukes). Varauksella toimija saa etuoikeuden malminetsintäluvan hakemiselle. Lupaavalta vaikuttavaan alueeseen tehdään malminetsintähakemus kaivosviranomaiselle. Siihen liittyy usein koneellista näytteidenottoa ja työ on pitkäkestoista. Itse kaivos-toiminnan aloittaminen vaatii useita lupia ja viranomaishyväksyntöjä.

Saamelaiden kotiseutualueella on myös runsaasti koneellista kullankaivuutta, joka ei liity energiasiihtymään, mutta sekin muokkaa voimakkaasti ympäristöä.

Kun Suomi liittyi ETA-sopimukseen ja sitten EU:n jäseneksi, kaivosalan ulkomaiset toimijat osoittivat suurta kiinnostusta Ylä-Lapin mineraalivaroja kohtaan. Kauppa- ja teollisuusministeriö myönsi tuolloin rutiiniluontoisesti voimassa olleen kaivoslain (L503/1965) mukaisia valtauksia sekä koti- että ulkomaisille toimijoille.

Saamelaiden kotiseutualueen paliskunnat valittivat järjestelmällisesti valtauksista korkeimpaan hallinto-oikeuteen, joka 15.5.1996 kumosi ja palautti peräti 104 valtausasia ministeriössä laillisesti eli saamelaiden kannan ja oikeudet huomioon ottaen käsiteltäviksi. Ministeriö yritti ratkaista asian kuulemalla yleisellä tasolla saamelaiskäräjiä ja saamelaispaliskuntia ja tekemällä kumottuihin valtausasiakirjoihin lisämerkinnän, jonka mukaan valtaajan tuli neuvotella ja sopia asianomaisen paliskunnan kanssa. KHO kuitenkin jälleen kumosi ministeriön päätökset

viittaamalla silloin voimassa olleen hallitusmuodon 14 §:n 3 momenttiin (nykyään peruslain 17 §:n 3 momentti) ja KP-sopimuksen (Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus) 27. artiklaan. Valitusprosessien vaikutuksesta ulkomaisten kaivosyhtiöiden kiinnostus Suomen saamelaisalueita kohtaan hiipui.

Uudessa kaivoslaissa (L621/2011) valtaukset muutettiin varausilmoituksiksi, jotka myöntää Tukes. Varausermoituksia koskevat valitukset jäävät oikeusasteissa tutkimatta, koska tuomioistuinten linja on, ettei aluevarauksella ole vielä mitään oikeudellisia vaikutuksia.

Kaivoslain 50 §:n mukaan malminetsintälupaa, kaivoslupaa tai kullanhuuhdonta-lupaa ei saa myöntää saamelaisten kotiseutualueella eikä koltta-alueella, jos ”luvan mukainen toiminta yksin tai yhdessä muiden käyttömuotojen kanssa heikentää saamelaisten kotiseutualueella edellytyksiä harjoittaa perinteisiä saamelaiselinkeinoja taikka muutoin ylläpitää ja kehittää saamelaiskulttuuria.” Heikentämiskiellon tarkoituksena on turvata saamelaisten oikeuksia alkuperäiskansana, ja harkinnan tulee perustua kaivoslain 38 §:n mukaan tehtyyn selvitykseen eli vaikutusten arviointiin.

Saamelaisten kotiseutualueelle on viime vuosina tehty useita kaivoslain mukaisia aluevarauksia ja malminetsintähakemuksia sekä myönnetty malminetsintälupia. Kaivospainee ovat keskittyneet erityisesti Käsivarren, Lapin, Hammastunturin ja Ivalon paliskuntien alueelle. Ivalon ja Lapin paliskunnassa on myös runsaasti koneellista kullankaivua.

Vuonna 2023 voimaan tullut kaivoslain muutos (L 505/2023) vahvisti kuntien vaikutusmahdollisuuksia. Kaivosta ei voi hyväksyä ilman kunnan hyväksymää kaavaa, mutta sen sijaan saamelaisten osallistumismahdollisuuksien vahvistaminen jätettiin huomiotta.

Inarin kunta on linjannut vuonna 2022, ettei se puolla kaivoksia alueelleen. Enontekiön kunta toteaa vuonna 2023 hyväksymässään maapoliittisessa ohjelmassaan, että kunnan kanta kaivannais- ja kaivosteollisuudelle on kielteinen.

Syksyllä 2021 Tukes myönsi kolmelle hakijalle yhteensä seitsemän aluevarausta Lapin, Ivalon ja Hammastunturin paliskuntien alueilla. Pohjois-Suomen hallinto-oikeus jätti valitukset tutkimatta vedoten KHO:n aiempiin päätöksiin (KHO 2013:119, KHO 8.3.2021 H731/2021). Käsivarren paliskunnan alueella Tukes on hyväksynyt useita malmisetsintävarauksia ja malminetsintälupia. Hakijoina ovat olleet sekä Geologinen tutkimuskeskus että yksityiset kaivosyhtiöt. Saamelaiskäräjien ja paliskunnan valitukset oikeuslaitoksessa eivät menestyneet.

Malminetsintäluvuissa KHO on hyväksynyt riittäväksi, että saamelaisia kuullaan. Kaivoslain mukainen yhteistoimintamenettely on katsottu riittäväksi, vaikka arvioita vaikutuksista saamelaiskulttuuriin ei ole tehty. (KHO 2021:83). Saamelaisten suostumusta hankkeisiin ei ole pidetty tarpeellisena.

Saamelaisille poronhoitajille jo malminetsintävaraus aiheuttaa stressiä ja epä-tietoisuutta koko poroelinkeinon tulevaisuudesta alueella, etenkin jos porolaitumet on tarkoitus muuttaa avolouhoksiksi. Kun malminetsintähankkeet yleensä kestävät vuosikausia, jopa kymmeniä vuosia, tämä tarkoittaa paikalliselle väestölle vuosikymmenien epävarmuutta tulevaisuudesta.

Kun kaikki kotimaiset oikeussuojakeinot oli käytetty, joukko Käsivarren alueen saamelaisia teki malminetsintävarauksista valituksen YK:n ihmisoikeuskomiteaan. Tammikuussa 2022 Käsivarren saamelaiset valittivat YK:n taloudellisten ja sosiaalisten oikeuksien komitealle. Myöhemmin kolme saamelaislasta teki YK:n lapsen oikeuksien komitealle valituksen Käsivarteen myönnetystä malminetsintäluvasta. Valitukset kattoivat käytännössä kaikki Käsivarren alueelle myönnetyt malminetsintävaraukset ja malminetsintäluvut.

Lokakuussa 2024 YK:n komiteat antoivat Suomea koskevat ratkaisut. Ne katsoivat, että saamelaisten oikeuksia oli loukattu. Vaikutusarvioinnit olivat olleet puutteellisia sekä malminetsintäluvan että aluevarauksen myöntämisen yhteydessä. Vapaata, tietoon perustuvaa ennakkosuostumusta ei ollut hankittu. Ratkaisujen mukaan Suomella on velvollisuus ryhtyä toimiin vastaavien loukkausten estämiseksi tulevaisuudessa.

Suomi antoi vastauksensa huhtikuussa 2025 ja ilmoitti, ettei se ole ryhtymässä erityisiin toimenpiteisiin. Vastauksessaan se vetosi vireillä olevaan saamelaiskäräjälakiuudistukseen ja voimassa olevaan kaivoslakiin.

Ulkomaisen yhtiön Nellimin alueelle tekemä laaja malminetsintävaraus vuodelta 2023 raukesi, kun hakija peruutti hakemuksensa. Asiaan saattoi vaikuttaa, että Inarin kunta linjasi, ettei se puolla kaivoksia kunnan alueelle. Sen sijaan saman yhtiön varaushakemukset jäivät voimaan, sillä hallinto-oikeus jätti lvalon paliskunnan valituksen tutkimatta.

Kaikki kaivosvaraukset ja malminetsintäluvut ovat voimassa määräajan. Varaus raukeaa, kun kahden vuoden määräaika on kulunut loppuun. Malminetsintäilupaa voidaan jatkaa kolme vuotta kerrallaan niin, että se on voimassa yhteensä 15 vuoden ajan. (L505/2023)

Paliskunnat ovat kärsineet pitkään monenlaisesta maankäytöstä alueillaan kuten metsätaloudesta Lapin, Hammastunturin ja Ivalon paliskunnissa. Laajeneva matkailu, puolustusvoimien toiminta, maastoliikennereitit ja metsäautotiet vievät kaikki osansa laidunalueista. Kaivostoiminta olisi jälleen yksi uusi laaja-alainen maankäyttäjä saamelaisten kotiseutualueella. Suojelualueetkaan eivät ole olleet suojattu malminetsinnältä. Vuonna 2023 voimaan tullut uusi luonnonsuojelulaki (L9/2023) kieltää malminetsinnän kansallis- ja luonnonpuistoissa, mutta ei muilla suojelualueilla.

Lapin paliskunta menetti keskeisimmät laidunalueensa Euroopan suurimpien tekojärvien, Lokan ja Porttipahdan alle. Lähes 650 ihmistä Korvasen, Rieston ja Mutenian kylistä joutui muuttamaan pois kotiseudultaan, kun heidän kotikylänsä jäivät altaiden alle. Kulttuuri- ja kieliverkostot rikkoontuivat. Ihmisten juuret omaan kotiseutuun katkaistiin. Porot hajaantuivat ympäri pohjoista, mikä teetti lisätöitä poromiehille. Poroja hukkui tekojärviin ja Vuotson kanavaan.

Tukesin tietojen mukaan saamelaisten kotiseutualueella oli syksyllä 2023 yhteensä 139 koneellista kullankaivuulupaa. Maaliskuussa 2025 lupia oli voimassa 130 kappaletta ja vireillä 80 hakemusta. Koneellinen kullankaivuuta harjoitetaan Ivalon, Hammastunturin ja Lapin paliskuntien alueella. Lemmenjoella on voitu seurata, miten hitaasti luonto palautuu koneellisen kullankaivuun loputtua vuonna 2020.

Kaivostoiminta vaikuttaa aina ympäristöön laaja-alaisesti. Se muuttaa maisemaa, ilman laatua, vesistöjä ja maaperää. Lisäksi se voi aiheuttaa melua, pölyä ja päästöjä vesistöihin. Toiminnan vaikutus riippuu kaivostyypistä ja -menetelmistä, mutta monesti vaikutukset ovat pysyviä eikä luonto palauta itseään aiemmaksi. Kaivostoiminta ja siihen liittyvä infra- ja energiarakentaminen häiritsee ja voi estää laidunkiertoa.

Saamelaiset kokevat jo malminetsintävarauksen lisäävän epävarmuutta tulevaisuudesta. Jos kaivostoiminta alkaisi jollakin alueella, se merkitsisi kuoliniskua poronhoidolle.

Tuuli- ja aurinkovoiman rakentamista selvitetään

Saamelaisten kotiseutualueella on saamelaiskäräjien mukaan vallinnut ”kohtuullisen laaja-alainen” konsensus siitä, ettei tuulivoimaa edistetä lähitulevaisuudessa. Metsähallitus on yhdessä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen sekä saamelaisten kotiseutualueen kuntien kanssa käydyissä neuvotteluissa linjannut

luonnonvarasuunnitelmastaan, ettei saamelaisten kotiseutualueelle aloiteta uusia tuulivoimahankkeita vuosina 2022–2027. Lisäksi Inarin kunta on maapoliittisessa ohjelmassaan linjannut, ettei kunta osoita alueita tuulivoimatuotannolle.

Lapin liitto kuitenkin käynnisti ympäristöministeriön rahoituksella vuonna 2023 Lapin aurinko- ja tuulivoimaselvityksen, joka toisin kuin aiempi, vuodelta 2022 oleva vastaava selvitys, sisälsi myös saamelaisten kotiseutualueen.

Konsulttitoimiston tuottama Lapin aurinko- ja tuulivoimaselvitys valmistui lokakuussa 2024. Selvityksessä esitettiin potentiaalisia aurinko- ja tuulivoimahankkeita Kaldoaivin, Muddusjärven, Muotkatunturin, Hammastunturin, Ivalon, Lapin, Näkkälän ja Käsivarren paliskuntien alueille. Selvityksessä tunnistettiin yhteensä 48 potentiaalista tuulivoimaa-alueita, joista pohjoisimpaan Lappiin sijoittui yhteensä 14 kappaletta, jotka sisälsivät 640 voimalaa. Lapin liiton loppuraportissa tuotiin esille, ettei tarkempia saamelaiskulttuurin vaikutusten arviointia ole voitu tehdä, koska voimaloiden todelliset sijainnit ja suunnitelman tarkkuustaso eivät olleet vielä riittäviä. Arviointi tehtäisiin hankesuunnittelun ja yleiskaavoituksen yhteydessä.

Saamelaiskäräjät vaati, että Lapin liitto poistaisi selvityksestä aurinko- ja tuulivoimala-alueet kokonaan saamelaisten kotiseutualueelta. Lausunnossa painotettiin, ettei Lapin liitolla ole saamelaisten vapaata, tietoon perustuvaa ennako-suostumusta aurinko- ja tuulivoimalle ja ettei uusia alueita väistää muuta maankäyttöä ole enää jäljellä.

Tuulivoimaselvityksen tuloksia hyödynnetään tulevassa maakuntakaavoituksessa, jonka valmistelusta vastaa Lapin liitto.

Onko saamelaisalueen matkailu kulttuurisesti ja ekologisesti kestävä?

Saamelaismatkailusta puhutaan silloin, kun matkailupalveluja tuotetaan saamelaiskulttuurin voimavaroja hyödyntäen ja tarjotaan liiketoiminnallisin perustein. Palvelu voi perustua saamelaisuuteen, jolloin matkailuelinkeinon harjoittajat tulevat saamelaisyhteisön sisältä. Matkailupalvelu voi olla myös saamelaisuutta hyväksikäyttävää, jolloin palvelua tarjoavat saamelaisyhteisön ulkopuoliset toimijat, jotka hyödyntävät saamelaiskulttuurin elementtejä.

Saamelaisalueelle suuntautuvassa matkailussa on ollut useita haasteita, joista yksi koskee saamelaiskulttuurin symbolien käyttöä ja toinen rakentamista infrastruktuureineen. Matkailumarkkinoinnin kuvastoon kuuluvat esimerkiksi perinnekulttuuriin kuuluvat saamenpuvut, porot ja kota. Toisaalta saamelaisalueen matkailukuvastoon on lisätty saamelaiskulttuuriin kuulumattomia ja muilta kansoilta lainattuja

perinteitä, kuten koiravaljakot ja iglut. Matkailun kasvaessa perinteisille elinkeino-alueille tai niiden läheisyyteen on alettu rakentaa etenevässä määrin matkailumajoitusta ja esimerkiksi ohjelmapalveluihin kuuluvia valjakkokoiratarhoja.

Ohjelmapalvelujen tarjoajat ja myös omatoimimatkailijat käyttävät samoja maa- ja vesialueita kuin paikalliset aiheuttaen haittaa perinteisille elinkeinoille. Irtokoirat, kuten karanneet hirvikoirat tai huskyt, voivat raadella tai tappaa poroja tai aiheuttaa niille stressiä pelottelemalla vaatimia vasotusaikana. Matkailu aiheuttaa myös ravinnekuormitusta alueen vesistöille esimerkiksi rantarakentamisen, lisääntyneen jäteveden sekä kelkkailun ja veneilyn päästöjen myötä. Myös kullankaivuu on tuotistettu matkailun oheistoiminnaksi.

Vanhat ja uudet kelkka- ja retkeilyreitit rasittavat luontoa. Esimerkiksi Käsivarren alueella yhden siidan vanha kesälaidunalue on tallottu paikoin kuolleeksi ja joitakin laitumia on menetetty matkailureittien levitessä niiden alueelle. Lisäksi moottorikelkkailijat ja koirat ovat häirinneet vielä jäljellä olevia laidunalueita, joilta ne ovat ajaneet poroja pois. Kun poronhoito häiriintyy yhdellä alueella, lisääntyy laidunpaine koko paliskunnan alueella.

Saamelaisten elinkeinoalueita pidetään usein jokamiehen oikeuden piiriin kuuluvina erämaina, mutta luonnonpuistojen lisäksi saamelaisalueella on myös yksityismaita, jotka kuuluvat kotirauhan piiriin. Tyhjältä ja koskemattomalta vaikuttava tunturi- tai metsäalue voi olla tärkeä laidun, järvet ja niiden eri vyöhykkeet puolestaan paikallisten perinteisiä kalastusalueita. Saamelaisille koti ja kulttuuriympäristö ovat laajoja käsitteitä, jotka tarkoittavat rakennusten lisäksi elinkeinoihin liittyvää lähiseutua. Maankäyttöön liittyvät elinkeinot pohjautuvat vuotuiskiertoon ja alueet voivat olla käytössä, vaikka niillä ei liikuttaisi kaikkina vuodenaikoina eikä niille olisi rakennettu. Vuotuiskiertoon perustuva käyttö antaa alueille myös toipumisaikaa.

Matkailun kantokyky – saamelaisuus ja luonto vetovoimatekijöinä

Saamelaiskäräjien vuonna 2018 julkaisemassa vastuullisen ja eettisesti kestävän saamelaismatkailun ohjeistuksessa painotetaan kulttuurisesti, sosiaalisesti ja ekologisesti kestävä matkailua. Kestävässä matkailussa palvelujen tuottajat ottavat huomioon sekä alueen kulttuurillisen että ekologisen kantokyvyn. Saamelaisuuden perustuvan matkailun tulisi tukea perinteisten elinkeinojen kannattavuutta. Ohjeistuksen mukaan matkailussa tulisi panostaa enemmän laatuun kuin määrään, jotta hauras luonto ei kuluisi ja Saamenmaan matkailun vetovoimatekijät säilyisivät. Saamelaiskäräjien visiona on, että saamelaisalueelle suuntautuva matkailu olisi tulevaisuudessa hallittua ja toimintaa valvottaisiin.

Saamelaisalueelle suuntautuvaa matkailua suunnitellaan ja markkinoidaan strategisesti määritellyille kohderyhmille. Alueiden hyväksikäyttö on tehokasta. Suomessa toimivien matkailuyritysten markkinointitukena toimii Visit Finland, joka toimenkuvaansa perustuen kartoittaa Suomesta kiinnostuneita kansainvälisiä matkailijaryhmiä. Vuonna 2023 teetetyn kuluttajaneelin perusteella saamelaisalueesta potentiaalisesti kiinnostuneimpia matkailijaryhmiä oli neljä. Näille matkailumarkkinoinnin kohderyhmille yhteisenä vetovoimatekijänä oli luonto ja saamelaiskulttuuriin liittyvät elementit kuten porot. Lisäksi kyselytuloksissa mainittiin huskyt, jotka ovat saamelaisalueen ulkopuolelta tuotu matkailutuote.

Tietoa vastuullisuudesta on tarjottu alan toimijoille. Visit Finlandin sivuille on nostettu saamelaismatkailun eettiset ohjeet, minkä lisäksi sivustolla on ohjeistus paikalliskulttuurin ja luonnon huomioon ottamisesta. Ohjeistuksen noudattaminen on kuitenkin kiinni matkailupalvelujen tuottajista, joten voidaan kysyä, onko markkinointistrategioilla todellista vuoropuhelua eettisten ohjeiden kanssa. Visit Finland on vuonna 2024 julkaissut oman Kestävän matkailun raportin, jossa on nostettu esiin matkailun kantokyky sekä ympäristön, paikallisyhteisöjen ja talouden välinen tasapaino. Vaarana onkin, että ilman ennalta ehkäiseviä ja yhteisölähtöisiä toimia lisääntyvä matkailu vaarantaa myös Saamenmaan vetovoimatekijät eli puhtaan luonnon, hiljaisuuden ja saamelaiskulttuurin poroineen.

Ympäristöministeriö on vuonna 2011 julkaissut maankäyttöön ja rakentamiseen liittyvät Akwé: Kon-ohjeet, jossa tuodaan esille, että saamelaiskulttuurin luontosidonnaisessa elämäntavassa ihminen ei ole luonnon hallitsija vaan osa luontoa. Saamelaisten kotiseutualueen luonto on monimuotoinen, mutta myös haavoittuva. Huolena onkin, että kaavoitus-, matkailu- ja liikennetkaisu heikentävät saamelaisten kotiseutualueen luonnon monimuotoisuutta uhaten myös saamelaisen perinteisen tiedon säilymistä ja tavanomaista luonnonkäyttöä. Ohjeistuksessa ehdotetaan, että saamelaiskulttuurin kannalta merkittävässä kaavoitushankkeissa sekä hoito- ja käyttösuunnitelmissa arvioidaan kokonaisvaltaisesti niiden vaikutukset saamelaiskulttuuriin. Uuden saamelaiskäräjälain yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvoitteen on tarkoitus parantaa saamelaisten vaikuttamismahdollisuutta myös matkailuun liittyvissä suunnitelmissa ja hankkeissa.

Lopuksi

Ilmastomuutoksen pysäyttämällä on kiire, jotta myös tulevilla sukupolvilla on elinkelpoinen planeetta. Fossiilisesta taloudesta on siirryttävä hiilineutraaliin yhteiskuntaan. Siksi ilmastomuutoksen lieventämiseksi tulee tehdä töitä, mutta ei saamelaisten ja saamelaiskulttuurin kustannuksella vaan saamelaisten kanssa yhteistyössä.

Menneiden vuosikymmenien metsätaloustoimien vaikutukset haittaavat edelleen tänäkin päivänä harjoitettavaa saamelaista poronhoitoa. Metsähallitus ei tähän mennessä ole tehnyt vaikutusten arviointeja tavalla, jota voisi pitää riittävänä, eivätkä muutkaan valtion toimijat ole ottaneet arviointeja tehtäväkseen. Kumulatiivisten vaikutusten arvioinnilla on keskeinen rooli.

Metsähallituksen hallinnoimien metsien metsätalous on aiheuttanut huomattavaa haittaa saamelaiselle poronhoidolle usean paliskunnan ja tokkakunnan alueella. Valtion maankäyttö on rikkonut saamelaisten perus- ja ihmisoikeuksia.

Metsähallituksen ja saamelaisten vuorovaikutuksen osalta myönteistä kehitystä on tapahtunut. Nykyisissä käytännöissä on kuitenkin edelleen suuria puutteita. Lisäksi kansainvälisen oikeuskäytännön perusteella vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen (FPIC) tulisi olla yhteissuunnittelua ohjaava periaate.

Metsätalouden aiheuttamien haittojen ennaltaehkäisy, lisähaitan estäminen on helpompaa kuin jo aiheutuneiden vahinkojen korjaaminen. Saamelaispaliskunnat ovat useaan otteeseen vuosien varrella esittäneet jäljellä olevien luonnonmetsien suojelua metsätaloudelta ja muulta teolliselta maankäytöltä.

Ennaltaehkäisevät ja korjaavat toimenpiteet eivät kuitenkaan riitä turvaamaan saamelaisen poronhoidon säilymistä niissä yhteisöissä, joissa aiheutettu haitta on ylittänyt huomattavan tai merkittävän haitan kynnyksen ja joissa haitan jatkuminen on edelleen näkyvissä. Sellainen saamelaisen poronhoidon kannattavuutta ja jatkuvuutta uhkaava haitta, joka ei ole ehkäistävissä, poistettavissa tai merkittävästi lievennettävissä, tulee korvata niille, jotka siitä ovat kohtuuttomasti kärsineet tai kärsivät.

Saamelaisia ei ole osallistettu riittävästi energiasiirtymään liittyvissä teollisissa hankkeissa. Neuvottelut saamelaisten kanssa eivät ole olleet oikea-aikaisia. Saamelaiset eivät saa tietoa suunnitellusta hankkeesta riittävän varhaisessa vaiheessa, vaan tieto saamelaisten kotiseutualueelle suunnitellusta uudesta teollisesta hankkeesta tulee usein median kautta. Hankkeiden vaikutusarvioinnit on usein suoritettu puutteellisesti.

Malminetsintävaraukseen ei voi hakea muutosta. Saamelaisten kantoja ei oteta huomioon, vaikka jo kaivosvaraus aiheuttaa suurta epävarmuutta ja huolta perinteisten elinkeinojen harjoittajien keskuudessa.

12 Militarisaation vaikutukset

Venäjän aloittama hyökkäyssota Ukrainaan muutti kansalaisten ajattelua myös Suomessa. Geopoliittiset jännitteet näkyvät muun muassa kasvavana militarisaationa. Militarisaatiolla tarkoitetaan sekä maanpuolustukseen liittyvien tavoitteiden korostumista päätöksenteossa että sotilaallisen maankäytön lisääntymistä. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, kuinka arktisesta alueesta keskustellaan globaalisti enenevässä määrin sotilaspoliittisesta näkökulmasta. Sillä on vaikutuksia myös saamelaisalueille. Toistaiseksi muutos näkyy etenkin sotaharjoitustoiminnan lisääntymisenä ja uusina rakennus- ja infrastruktuurihankkeina. Sotilaalliseen toimintaan, varautumiseen ja huoltovarmuuteen liittyvät hankkeet ja toiminnot ovat nousemassa uudeksi ja merkittäväksi saamelaisten perinteisiä elinkeinoja haastavaksi maankäyttömuodoksi saamelaisten kotiseutualueella.

Saamelaiset jakavat huolen kansallisesta turvallisuudesta, mutta militarisaatio tuo saamelaisten itsemääräämisoikeuden näkökulmasta myös merkittäviä haasteita. Saamelaiskulttuurin oikeussuojasta huolimatta maanpuolustukseen ja sotilaalliseen turvallisuuteen liittyvissä toimenpiteissä ja päätöksissä valtion viranomaiset ovat näyttäneet jättävän väliin pyrkimyksen edes muodollisesti noudattaa sellaisia saamelaisten oikeuksien edellyttämiä kuulemis- ja neuvottelukäytäntöjä, jotka muilla toiminnan aloilla ovat vakiintuneet osaksi normaalia toimintaa.

Militaarinen maankäyttö ja sen historia saamelaisten kotiseutualueella

Militaarisella maankäytöllä voi olla kauaskantoisia kerrannaisvaikutuksia ympäristöön, yhteiskuntaan ja aluekehitykseen. Termillä viitataan sekä puolustusvoimien toimintaan ja sotilaalliseen turvallisuuteen liittyviin maankäyttötapoihin että laajemmin myös sellaisiin liikenneinfrastruktuureihin ja muihin kaksoiskäyttö-hankkeisiin, joiden rakentaminen oikeutetaan maanpuolustuksen, kansallisen turvallisuuden tai huoltovarmuuden nimissä. Laajasti tarkasteltuna militaariseen maankäyttöön ymmärretään mukaan siis myös ne infrastruktuurit, joilla voi olla myös muita käyttötarkoituksia ja tavoitteita.

Kun puhutaan militarisaation ja militaarisen maankäytön vaikutuksista saamelaisiin, tuleekin huomio kiinnittää militaarisen maankäytön suorien vaikutusten lisäksi myös epäsuoriin vaikutuksiin sekä niiden mahdollisiin kauaskantoisiin

seurauksiin. Esimerkiksi huoltovarmuuden vahvistamisen nimissä rakennettu tie voi nimittäin hyödyttää myös esimerkiksi metsä- ja kaivosteollisuutta ja matkailua. Puolustusvoimien kasarmien ja tukikohtien läheisyyteen taas on usein rakennettava myös uusia asuinalueita ja erilaisia palveluita puolustusvoimien henkilöstöä ja heidän perheitään varten. Laajoille alueille perustetut ampuma-alueet taas saattavat estää, rajoittaa tai vaikeuttaa luontaiselinkeinojen harjoittamista ja virkistyskäyttöä, vaikka suojaavatkin aluetta muulta teolliselta maankäytöltä. Näiden kaltaisilla militarisaation epäsuorilla vaikutuksilla voi olla myös merkittäviä vaikutuksia saamelaisen kotiseutualueella.

Nyt näkyvät militarisoitumispaineet, jotka kohdistuvat saamelaisalueelle, muistuttavat saamelaisia myös menneiden sotien vaikutuksista. Sodilla ja niihin varautumisella on ollut historiallisesti merkittäviä vaikutuksia saamelaisten kulttuuriin ja päivittäiseen elämään. Jo ensimmäisen maailmansodan aikana valtioiden sotilaallinen läsnäolo ja kiinnostus pohjoisia alueita kohtaan kasvoi. Sodan seurauksena valtionrajat vahvistuivat ja niiden ylittäminen vaikeutui. Nämä muutokset vauhdittivat kehitystä, jonka seurauksena saamelaisyhteisö on selkeästi jakautunut neljän valtion alueelle, joiden päättäjät eivät ole kehittäneet yhtenäistä saamelaispolitiikkaa.

Toisen maailmansodan aikana saksalaissotilaat rakensivat saamelaisalueelle sotilaskäyttöön ja joukkojen huoltoon tarkoitettuja tukikohtia, vankileirejä, puolustuslinjoja, maanteitä ja muita taisteluvälineiden ja huoltovarmuuden vaatimia rakennelmia. Suomessa olleista saksalaisjoukoista ylivoimaisesti suurin osa oli saamelaisten kotiseutualueella. Lisäksi toisen maailmansodan loppuvaiheessa lähes kaikki saamelaisalueiden asukkaat evakuoitiin sotatoimien alta. Petsamon alueen kolttsaamelaisten asuttaminen Inarin kunnan alueelle osoittautui sotien jälkeen pysyväksi. Evakkoon lähtö merkitsi tavallisen elämänkulun mullistusta, mutta sodanajan evakuointiin sisältyi myös erityisiä riskejä ja vaaroja. Niistä vaarallisimpia olivat tarttuvat taudit, mutta evakuoinnit merkitsivät myös lähes aina suurempia tai pienempiä aineellisia menetyksiä.

Sodan tuhot olivat saamelaisten kotiseutualueella mittavat. Saksalaissotilaat hävittivät vetäytyessään niin rakennuksia, irtaimistoa, karjaa kuin porojakin. Enontekiön alueella jopa yhdeksänkymmentä prosenttia rakennuksista poltettiin. Sotilaiden taakseen jättämät miinat ja muut räjähteet tappoivat ihmisiä ja poroja vielä kauan sodan jälkeenkin – 1970-luvulle tultaessa räjähteitä oli löydetty maastosta jo reilusti yli miljoona. Raivausurakka jatkuu edelleen.

Saamelaisilla oli sodassa tärkeä rooli niin huoltovarmuuden, tiedustelun kuin varsinaisen sodankäynninkin näkökulmista. Sota näkyi selvästi maastossa ja maankäytössä. Saamelaiset myös menettivät, tai joutuivat luovuttamaan, merkittävän osan poroistaan armeijan ja muiden valtiollisten toimijoiden käyttöön. Porojen luovutusta armeijan ja valtion käyttöön ei kaikissa tapauksissa korvattu, ja silloinkin kun korvauksia suoritettiin, ne eivät vastanneet porojen käypää arvoa. Tämä herättää edelleen voimakkaita tunteita ja tyytymättömyyttä niin saamelaisten kuin suomalaistenkin poronhoitajien parissa.

Toisen maailmansodan jälkeen valtio suuntasi huomattavia resursseja Lapin jälleenrakennukseen, mikä johti nopeaan aluekehitykseen. Nämä hankkeet seurasivat kuitenkin pitkälti lähinnä suomalaisen yhteiskunnan tarpeita, ja jälleenrakennuskauden talot rakennettiin myös saamelaisalueella suomalaisten tyyppitalojen standardien mukaan. Uudet tiet toivat mukanaan runsaasti Lapin jälleenrakentamiseen osallistuvaa väestöä, jonka myötä saamelaisalue alkoi voimakkaasti suomalaistua. Saamelaishistoriallisesta näkökulmasta tämä kehitys merkitsi aineellisen elintason nopeaa kohoamista sekä koulutusmahdollisuuksia. Samalla se tarkoitti kuitenkin myös assimilaation aikaa, johon sisältyi saamen kielten ja perinteisten elinkeinojen väistymistä pois uuden yhteiskunnan tieltä. Esimerkiksi ansiotyö, johon saamelaiset tottuivat jälleenrakennusaikana, vaati kiinteämpää oleskelua ansiotyön lähellä. Jälleenrakennus vauhditti saamelaisten siirtymistä pois perinteisestä vuotuiskierron mukaisesta elämäntyylistä talolliseen elämäntyyliin. Perinteisten elinkeinojen ja kulttuurin murros johti saamelaisten omavaraisen elinkeinopohjan murenemiseen.

1960-luvulta eteenpäin Suomen maanpuolustuksen painopiste on vähitellen siirtynyt kohti pohjoista. Pohjois-Suomen maanpuolustuksen toiminnot on kuitenkin edelleen keskitetty pitkälti alueen eteläosiin, etenkin Rovaniemen läheisyyteen. Saamelaisten kotiseutualueella keskeinen maanpuolustukseen liittyvä toimija on sotien jälkeen ollut Lapin rajavartiosto, joka rajavallvonnan lisäksi osallistuu varusmieskoulutuksen järjestämiseen. Rajavartioston keskeinen toimipiste on vuonna 1974 perustettu Ivalon kasarmi, jossa koulutetaan asevelvollisia erityisesti rajavoukkojen reserviin. Lisäksi Rovaniemeltä ja Sodankylästä käsin toimiva jääkäriprikaati operoi osin myös saamelaisten kotiseutualueella, ja esimerkiksi Utin jääkäriyrykmentti järjestää saamelaisten kotiseutualueella talviolosuuhdeharjoituksia säännöllisesti.

Geopoliittisten jännitteiden heijastuminen saamelaisalueelle 2020-luvulla

Suomen ja Ruotsin Nato-jäsenyyden myötä koko saamelaisten asuttama alue Kuolan niemimaata lukuun ottamatta muodostaa nyt yhtenäisen alueen. Naton ja sen liittolaismaiden näkökulmasta tämä niin kutsuttu *High North*, suomeksi

”kaukainen pohjoinen”, muodostaa alueen, jossa sotilaallista toimintaa on tarkoitus suunnitella yli valtionrajojen. Natolle *High North* on tärkeä prioriteetti, sillä alueella on strategisesti merkittävä asema esimerkiksi merireittien, resurssien ja alueellisen turvallisuuden puolustamiseksi.

Lisäksi Suomen ja Yhdysvaltojen välinen puolustusyhteistyösopimus (*Defence Cooperation Agreement*, DCA) tuli voimaan 1.9.2024. DCA-sopimuksen tarkoitus on sujuvoittaa Suomen ja Yhdysvaltojen yhteistoimintaa kaikissa turvallisuustilanteissa. DCA-sopimus osoittaa Yhdysvaltojen joukkojen käyttöön alueita myös saamelaisten kotiseutualueelta Ivalosta. Sopimus takaa yhdysvaltalaisille joukoille esteettömän pääsyn sovituille alueille sekä mahdollisuuden käyttää esteettä niitä sopimuksen mukaisiin tarkoituksiin. Sopimuksen vaikutukset eivät kuitenkaan välttämättä rajoitu ainoastaan Ivalon rajavartiolaitoksen kasarmialueeseen, sillä sopimuksessa on viittauksia myös sovittujen tilojen ja alueiden ulkopuolelle. Suuri osa DCA-sopimuksen valmistelupöytäkirjoista on salassa pidettävää tietoa.

On selvää, että näillä muutoksilla tulee olemaan kauaskantoisia vaikutuksia saamelaisten kotiseutualueella, mutta niiden laajuutta on mahdotonta ennakoida. Pohjois-Suomessa toistaiseksi näkyvintä on ollut sotaharjoitustoiminnan kasvu ja sen kansainvälistyminen. Puolustusvoimien mukaan Suomessa harjoitteluvien ulkomaalaisten joukkojen kokonaismäärä on kymmenkertaistunut koronaviruspandemiaa ja Nato-jäsenyyttä edeltävästä ajasta. Pohjois-Suomessa suuri osa kasvusta keskittyy Rovajärven ampuma-alueelle Rovaniemen ja Kemijärven kupeeseen. Sotaharjoitustoiminta on kuitenkin jo nyt lisääntynyt myös saamelaisten kotiseutualueella.

Tähän asti merkittävin esimerkki saamelaisten kotiseutualueella järjestetystä harjoituksesta on Naton keväällä 2024 järjestämä *Nordic Response 24* -sotaharjoitus, joka toi yhdentoista päivän ajaksi Suomen, Norjan ja Ruotsin saamelaisalueille yli 20 000 sotilasta kolmestatoista eri maasta. Yhteinen harjoitus osoitti, että Norjalla on koenneena Nato-maana selkeät käytännöt yhteistyön tekemiseen saamelaisten kanssa saamelaisalueella. Suomelta nämä vielä puuttuvat. Norjassa sotilasharjoitusten mukaista maankäyttötilannetta ja niistä neuvottelua selkeyttää myös se, että maa on ratifioinut ILO 169-sopimuksen.

Suurten sotaharjoitusten ohella tulee huomioida myös pienimuotoisemman harjoitustoiminnan kasvaminen, sotavoimien käytössä joko vakituisesti tai tilapäisesti olevien alueiden lisääntyminen ja laajeneminen, sekä kaiken toiminnan kumulatiiviset vaikutukset saamelaiseen kulttuuriin ja elinkeinoihin yhdessä muun kilpailevan maankäytön kanssa.

Sotaharjoitusten ja aiempaa laajemman sotilaallisen läsnäolon lisäksi muutokset näkyvät saamelaisten kotiseutualueella myös erilaisina infrastruktuurihankkeina ja investointeina. Vaikka Nato ei rahoita hankkeita, kanavoi esimerkiksi EU tällä hetkellä tukea erityisesti sotilaallista liikkuvuutta lisääviin projekteihin. Merkittävä muutos on myös Nato-maiden kesällä 2025 tekemä sitoumus nostaa puolustusmenonsa viiteen prosenttiin, josta yksi ja puoli prosenttia on investoitava nimenomaan kriittisiin infrastruktuureihin. Osa infrastruktuurihankkeista voi toki tukea saamelaisen yhteiskunnan elinvoimaisuutta, varsinkin kun kyseessä on jo olemassa olevan liikenneverkoston kunnostaminen, mutta vaikutukset voivat kuitenkin olla myös päinvastaisia.

Sekä Norjassa, Ruotsissa että Suomessa on suunnitteilla useita sekä kansallisia että rajat ylittäviä liikenne- ja logistiikkahankkeita, joita edistetään ennen kaikkea maanpuolustuksen, sotilaallisen liikkuvuuden ja huoltovarmuuden lähtökohdista käsin. Pohjoisessa kansainvälisen puolustusyhteistyön keskeisenä tavoitteena on vahvistaa poikittaisia, itä-länsisuuntaisia maayhteyksiä kolmen valtion alueella ja kohentaa sotilaallista liikkuvuutta ja huoltovarmuutta etenkin Norjan rannikolla sijaitsevien satamien ja sotilastukikohtien sekä Pohjois-Ruotsin ja Pohjois-Suomen välillä. Toteutuessaan näillä hankkeilla olisi kuitenkin monenlaisia kerrannaisvaikutuksia ympäröivään luontoon ja aluekehitykseen. Saamelaisten näkökulmista monet näistä hankkeista uhkaavat saamelaisen kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen, etenkin poronhoidon, jatkuvuutta. Siksi ne herättävät myös merkittävää huolta.

Saamelaisten oikeuksien turvaaminen kasvavan militarisaation aikana

Valtionrajojen sisällä militarisaatio ja militarististen ajattelutapojen ja arvojen normalisoituminen kaventavat yhteiskunnan moniäänisyyttä ja heikentävät poliittisen järjestelmän sitoutumista demokraattiseen, avoimeen keskusteluun ja vähemmistöjen oikeuksiin. Yhteiskunnan militarisaatio on tutkitusti erityisen ongelmallista vähemmistöjen oikeuksien, poliittisen osallistumismahdollisuuden ja sananvapauden näkökulmista. Kun vastassa on kansallinen turvallisuus, mahdollinen kriittikki turvallisuuden edistämiseksi valittuja keinoja kohtaan leimautuu herkästi kansallisen turvallisuuden vaarantavaksi tai jopa epäisänmaalliseksi ja voi johtaa vihapuheeseen. Sananvapauden sekä yhteiskunnallisten ja poliittisten osallistumismahdollisuuksien näkökulmasta vihapuhe, sen uhka ja muut hiljentämisen tavat ovat erityisen haitallisia jo valmiiksi marginalisoituneessa tai vähemmistöasemassa oleville ryhmille.

Suomi on sitoutunut alkuperäiskansojen oikeuksien edistämiseen kansainvälisten sopimusten mukaisesti, ja saamelaisten asema alkuperäiskansana on kirjattu Suomen perustuslakiin. Sekä kansallinen lainsäädäntö että kansainväliset

sopimukset velvoittavat valtiota neuvottelemaan saamelaiskäräjien kanssa toimenpiteistä, jotka voivat vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana tai saamelaiseen kulttuuriin ja elinkeinoihin. Neuvottelun keskiössä on vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen periaate eli FPIC (eng. *Free, Prior and Informed Consent*). FPIC-periaate on keskeinen kansainvälisten alkuperäiskansaoikeuksien toimeenpanon kannalta. Vuoden 2025 saamelaiskäräjälakiuudistuksen myötä periaate on integroitu selkeästi myös kansalliseen lainsäädäntöön erityisesti saamelaiskäräjälain 9 §:n ja sen a- ja b-kohtien muodossa, ja neuvotteluvelvotteen rinnalle on astunut yhteistoimintavelvoite, joka velvoittaa valtion paitsi ehkäisemään haittoja, myös aktiivisesti edistämään saamelaisten oikeutta ja edellytyksiä ylläpitää kulttuuriaan, perinteiset elinkeinot mukaan lukien.

Nämä velvoitteet pätevät myös maanpuolustukseen tai kansalliseen turvallisuuteen liittyvissä kysymyksissä. Siinäkin tapauksessa, että militaarinen maankäyttö tai muu toiminta saamelaisten kotiseutualueella nähdään välttämättömäksi yleisen edun nimissä, on toimenpiteistä neuvoteltava saamelaiskäräjien kanssa FPIC-periaatteen hengessä. Jos ristiriitoja kansainvälisen oikeuden, Suomen perustuslain ja sektorilainsäädännön välillä havaitaan, tulee ratkaisu aina tehdä perus- ja ihmis-oikeuksien sekä kansainvälisten alkuperäiskansaoikeuksien näkökulmista, sillä sopimuksiin sitoutuneissa valtioissa nämä oikeudet säätelevät lain tulkintaa myös kansallisella tasolla. Saamelaiskäräjälain uudistuksen myötä velvoitteisiin liittyvistä menettelyistä on kirjattu aiempaa tarkemmin ja selkeämmin myös kansalliseen lainsäädäntöön.

Kansainvälisen puolustusyhteistyön syentyessä Suomen valtio on vastuussa saamelaisille myös kansainvälisten joukkojen ja Naton toiminnasta saamelaisten kotiseutualueella. Valtio ei kuitenkaan edes muodollisella tasolla pyrkinyt noudattamaan näitä jo vakiintuneita velvoitteitaan Suomen Nato-jäsenyysprosessin ja DCA-sopimuksen aikana tehtyjen puolustuspoliittisten ratkaisujen ja niiden toimeenpanon yhteydessä. Näin ollen FPIC-periaate ei toteutunut millään tasolla. Saamelaisia ei tiedotettu etukäteen eikä pidetty ajan tasalla jäsenyys- ja sopimusneuvotteluiden edetessä. Saamelaiskäräjiltä ei erikseen pyydetty aiheesta lausuntoja, ja sopimuksiin liittyvistä asiakirjoista puuttuu kirjauksia, joita saamelaiskäräjät olisi valtiolta niihin edellyttänyt. Oma-aloitteisen pyynnön jälkeen Saamelaiskäräjät kutsuttiin perustuslakivaliokuntaan kuultavaksi DCA-sopimuksesta kesäkuussa 2024. Saamelaiskäräjien pyynnöistä huolimatta saamelaiskäräjälain 9 §:n mukaisia neuvotteluja ei ole järjestetty jäsenyys- ja sopimusneuvottelujen jälkeen sopimusten vaikutusten arvioimiseksi ja mahdollisten haittojen ehkäisemiseksi ja minimoimiseksi käytännön toimeenpanossa. Tapa, jolla saamelaisten oikeudet on Nato-jäsenyyden ja DCA-sopimuksen yhteydessä ohitettu, on poikkeuksellinen, ja

sellaisena prosessi on merkittävästi heikentänyt saamelaisten ja valtion välistä luottamusta. Sittenkin laiminlyönnit jatkuivat myös konkreettisten militaariseen maankäyttöön liittyvien hankkeiden ja käytäntöjen yhteydessä.

Omissa lausunnoissaan saamelaiskäräjät on ilmaissut johdonmukaisesti haluavansa tehdä yhteistyötä puolustusvoimien kanssa ja tukevansa valtion puolustuspoliittisia ratkaisuja, kunhan ne tehdään saamelaisten oikeuksia kunnioittaen. Militarisaatio näkyy tällä hetkellä saamelaiskäräjien työssä ennen kaikkea laajoina puolustuspoliittisina päätöksinä sekä valtavana uutena maankäyttöpaineena, joista molempien yhteydessä valtio näyttää lähes täysin unohtaneen jo vakiintuneet, saamelaisten oikeuksia suojaavat ja kansainvälisen oikeuden mukaiset kuulemiskäytännöt ja toimintatavat. Muutos on huolestuttava, sillä näillä päätöksillä ja uusilla maankäyttötavoilla on todennäköisesti laajoja ja kauaskantoisia vaikutuksia saamelaisten perinteisiin elinkeinoin, kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Saamelaiskäräjiltä tilanne vaatii huomattavaa valppautta, oma-aloitteisuutta ja uudenlaisen asiantuntijuuden kehittämistä sotilaalliseen turvallisuuteen, maanpuolustukseen ja geopolitiikkaan liittyvissä kysymyksissä.

Sotaharjoitusten vaikutukset saamelaisten perinteiseen poronhoitoon

Sotaharjoitustoiminta on Suomessa kasvanut muutaman vuoden aikana merkittävästi erityisesti Pohjois-Suomessa, ja muutos näkyy jossain määrin myös saamelaisten kotiseutualueella. Tarkkoja faktatietoja jo toteutuneesta kasvusta on vaikea kerätä, eivätkä tulevaisuuden suunnitelmat ole julkisia. Oletettavissa on, että tulevaisuudessa esimerkiksi DCA-sopimuksen mahdollistama Yhdysvaltojen joukkojen läsnäolo Ivalossa ja Naton maavoimajoukkojen keskittäminen Sodankylään kasvattavat painetta sotaharjoitusten lisäämiseen myös saamelaisten kotiseutualueella. Lisäksi päätökset Norjan puolella, kuten uuden prikaatin perustaminen Finnmarkiin ja Naton sotaharjoitustoiminnan salliminen myös Pohjois-Norjan itäisimmissä osissa, voivat osaltaan vaikuttaa sotaharjoitustoiminnan ja kansainvälisen puolustusyhteistyön painopisteen siirtymiseen yhä pohjoisemmaksi.

Vaikka sotaharjoituksia on järjestetty saamelaisten kotiseutualueella aiemminkin, on toiminta ollut pienimuotoista. Siitä ei ole koitunut huomattavaa haittaa saamelaisten perinteisille elinkeinoille, ja siten tarve toimivan yhteistyön ja pelisääntöjen kehittämiseen Puolustusvoimien kanssa ei ole ollut kovinkaan suuri. Nyt sotaharjoitustoiminnan kasvaessa häiriöt poronhoitoon ovat kuitenkin lisääntyneet samalla kun selkeät pelisäännöt Puolustusvoimien kanssa puuttuvat. Puolustusvoimat on tottunut toimimaan poronhoitoalueella ja huomioimaan poronhoitolain asettamat velvoitteet sen toiminnalle, mutta saamelaisten oikeuksiin ja niiden soveltamiseen liittyvä asiantuntemus on puutteellista. Toistaiseksi sotaharjoitustoiminnassa ei ole kunnolla huomioitu saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia ja

niiden asettamia lakisääteisiä reunaehtoja, kuten saamelaiskäräjälain yhteistointa- ja neuvotteluvetoa silloin, kun Puolustusvoimat toimii saamelaisten kotiseutualueella.

Tällä hetkellä ongelmia tuottavat etenkin sotaharjoitustoiminnasta koituvat välittömät haitat, kuten melu ja häiriöt, poronhoidon keskeisen infrastruktuurin eli aitojen ja veräjien rikkoutuminen ja auki jättäminen ja laidunvauriot. Lisäksi kysymyksiä nousee sotaharjoitustoiminnasta poronhoitajille koituvien tosiasiallisten kustannusten, menetysten ja ylimääräisen työn korvausvastuusta. Korvausten hakumenettelyt, korvauskäytännöt ja niiden perustelut ovat epäselviä, korvausten hakeminen työlästä ja lisäksi tapa, jolla viranomainen tulkitsee valtion korvausvastuuta sääteleviä lakeja, on saamelaisia rakenteellisesti syrjivä. Ongelmalliseksi on osoittautunut esimerkiksi se, että laissa säädetty Puolustusvoimien korvausvelvollisuus perustuu pitkälti yksityiseen maanomistukseen, mikä aiheuttaa korvaushakemusten käsittelyssä haasteita, sillä saamelaisten kotiseutualueella suurin osa maasta on merkitty valtion omistamaksi. Tämä epäkohta laissa ja sen tulkinnaissa vaikeuttaa korvausprosessia saamelaisten näkökulmasta.

Huolta herättävät myös uudet infrastruktuurihankkeet. Saamelaisten kotiseutualueella toteutettavista infrastruktuurihankkeista suurin osa liittyy jo olemassa olevan liikenneverkoston kuten teiden ja siltojen parantamiseen paremmin raskaan kaluston kestäväksi. Tämänkaltaisille hankkeille, kuten esimerkiksi Kilpisjärventien kunnostukseen, löytyy yleensä vahva paikallinen tuki. Saamelaiskäräjät onkin useaan otteeseen ilmaissut tukevansa jo olemassa olevan liikenneinfrastruktuurin parantamista ja kunnostamista maanpuolustuksen tarpeita vastaavaksi. Sen sijaan huolta herättävät hankkeet, jotka edellyttävät täysin uusien kulkuväylien rakentamista poronhoidolle tärkeiden laidun- ja metsämaiden läpi.

Toistaiseksi keskeisin esimerkki huolta herättävistä hankkeista on niin kutsuttu Kutturantien kehittämishanke, jota kutsutaan myös nimillä Kuttura–Pokantie- tai Kuttura–Repojoki-tiehankkeeksi. Lapin liitto lisäsi tiehankkeen Lapin liikennestrategiaan Puolustusvoimien pääesikunnan pyynnöstä syksyllä 2024. Kyseessä on hieman alle 20 kilometriä pitkä tieosuus, joka toteutuessaan kulki Hammastunturin erämaa-alueella sijaitsevan Kutturin saamelaiskylän läpi halkaisten Sallivaaran saamelaispaliskunnan porolaitumet ja yhdistäen tien länsissä Kittilästä Inariin kulkevaan seututiehen. Kutturantien kehittämishankkeella olisi toteutuessaan merkittävä negatiivinen vaikutus saamelaista kulttuuria monin tavoin kannattelemaan poronhoitoon, johon laidunmaiden menetykseen johtava tiehanke ei millään tavoin ole yhteensovittavissa. Saamelaiset ovat hakeneet ratkaisua ehdottamalla olemassa olevien tieyhteyksien parantamista, jonka avulla itä-länsisuuntaisia tieyhteyksiä ja huoltovarmuutta voitaisiin parantaa saamelaisten kotiseutualueella kuormittamatta kohtuuttomasti poronhoitoa ja alueen herkkää, suojeltua luontoa.

Saamelaiskäräjät, Saamelaispaliskunnat ry ja saamelaispaliskuntien poroisännät ovat tehneet aloitteita yhteistoiminnan kehittämiseksi. Yhteistoiminta nähdään tärkeäksi sotaharjoitustoiminnasta poronhoidolle aiheutuvien haittojen ehkäisemiseksi ja minimoimiseksi. Lisäksi yhteistoiminnasta voisi olla hyötyä myös Puolustusvoimille etenkin saamelaisten poronhoitajien pohjoiseen luontoon ja siellä liikkumiseen ja pärjäämiseen liittyvän tiedon ja taidon ansiosta. Puolustusvoimat on ilmaissut alustavan kiinnostuksensa yhteistoiminnan kehittämiseen ja vakiinnuttamiseen.

Lopuksi

Geopoliittisten ja puolustuspoliittisten muutosten myötä Puolustusvoimat ja Nato ovat nousemassa saamelaisten kotiseutualueella uudella tavalla merkittäväksi maankäyttäjäksi. Lisäksi lisääntyvät sotaharjoitukset ovat vakiintumassa maankäyttömuodoksi, joka asettaa haasteita enenevissä määrin saamelaisten perinteisille elinkeinoille, erityisesti poronhoidolle.

Saamelaiskäräjät on ilmaissut johdonmukaisesti tukevansa valtion puolustuspoliittisia ratkaisuja ja haluavansa tehdä yhteistyötä puolustusministeriön ja Puolustusvoimien kanssa, kunhan ratkaisut tehdään saamelaisten oikeuksia kunnioittaen.

Vaikka Suomen valtio on tunnustanut saamelaisten oikeudet alkuperäiskansana ja sitoutunut niitä edistäviin kansainvälisiin sopimuksiin sekä ottanut useita myönteisiä askelia näiden oikeuksien vakiinnuttamiseksi ja soveltamiseksi, sotilaalliseen turvallisuuteen ja maanpuolustukseen liittyvien päätösten ja toimenpiteiden yhteydessä nämä muutoin jo vakiintuneet menettelyt ja toimintatavat näyttävät lähes täysin unohtuneen. Niistä keskeisiä ovat saamelaisten oikeuksia säätelevien jo vakiintuneiden neuvottelu- ja yhteistoimintamenettelyjen ohittaminen sekä saamelaisten oikeuksien kannalta olennaisen tiedon salaaminen tai voimakas rajaaminen sotilaalliseen turvallisuuteen vedoten.

Suomi ei ole poikkeustilassa, vaan elämme vuonna 2025 rauhan aikaa, eikä tätä tulisi unohtaa geopoliittisten jännitteiden ahkerasta uutisoinnista huolimatta. Etenkään rauhan aikana puolustuspoliittiset ratkaisut eivät oikeuta oikeuksien loukkauksiin maanpuolustuksen nimissä, ja vapaan, ennakkotietoon perustuvan suostumuksen periaatteita tulisi edelleen noudattaa.

Puolustusasiat ovat tärkeitä myös saamelaisille. Saamelaiset ovat puolustaneet maata aiemmissa sodissa, ja saamelaiset haluavat puolustaa maata myös tulevaisuudessa. Saamelaiset tulisi nähdä maanpuolustuksellisissakin asioissa tasa-vertaisina kumppaneina.

13 Pyyntielinkeinoista vapaa-ajan harrastuksia

Turistina omilla vesillä

Vielä 1900-luvun alussa kaikki saamelaisten kotiseutualueen vesistöt – Näätäjä, Inarijärvi, Paatsjoki, Tenojoki ja Enontekiön vesistöt – olivat pääasiassa luonnontilaisia tai sen kaltaisia. Myös Kemijoen latvavedet, Luiro, Kitinen ja Tankajoki olivat ennen tekoaltaiden rakentamista luonnontilaisia. Kemijoen lohen tiedetään nousseen Tankajokeen asti. Ihmisen vaikutus on ollut tässä vaiheessa vähäistä ja paikallista.

Inarin alueen vesistä Näätäjäjoen vesistöä voidaan pitää luonnontilaisimpana. Enontekiön alueella suurin osa vesistöistä on erinomaisessa kunnossa. Ounasjärvi, Ounasjoki sekä sen sivujoet, jotka kuuluvat Kemijoen vesistöön, ovat vielä luonnontilaisia. Tornio-Muonionjoen vesistön kalastusta säännellään rajajokisopimuksella ja siihen liittyvällä kalastussäännöllä. Tornio-Muonijoki on arvokas, vapaana virtaava vaelluskalavesistö.

Enontekiön alueen vedet jakautuvat pääasiassa Tornionjoen ja Kemijoen (Ounasjoki) vesistöalueisiin. Ounasjoen merkittävimmät latvajoet ovat Pöyris- ja Käkkälöjoki. Lisäksi alueeseen kuuluu Norjan rajalla Jäämereen laskevien vesistöjen ja Ivalojoen latvajärviä. Suurimmat järvet ovat Ounasjärvi, Kilpisjärvi ja Pöyrisjärvi.

Matkailu, luonnonvarapaine ja geopoliittinen tilanne tuovat omat haasteensa vesistöalueille. Kyttyrälohi, muikku, harmaanieriä ja minkki ovat esimerkkejä uusista vieras- ja istutuslajeista. Kaikki pohjoisimman Lapin vesistöt ovat tärkeitä luonnon ja saamelaisten kannalta.

Ilmastomuutos muuttaa vesistöjen tilaa

Ilmastomuutoksen suorat vaikutukset saamelaisille erittäin tärkeään poronhoitoon ovat olleet jo pitkään tiedossa. Saamelaiset ovat kertoneet havainnoistaan ja tehneet läheistä yhteistyötä tutkijoiden kanssa yli 25 vuotta. Heidän viestinsä on ollut yhtenäinen: saamelaiset kohtaavat ilmastomuutoksen ja siihen liittyvät sääntömuutokset usein vailla riittäviä sopeutumiseen tarvittavia resursseja, keinoja tai kulttuurisia prosesseja. Myös vesistöt, kalastus ja muu veteen liittyvä saamelainen elämänmuoto ovat muutosten etulinjassa.

YK:n ilmastopaneeli IPCC totesi kuudennessa arviointiraportissaan vuonna 2022 Pohjois-Euroopan makeaan veteen liittyvistä havainnoista ja odotetuista muutoksista tulevaisuudessa. Paneeli tunnisti erityisesti kylmiin vesiin sopeutuneiden lajien olevan uhattuina. Lisäksi kuivuus, eroosio ja ääreisilmiöt muodostavat riskejä. Ilmastopaneelin arvio on, että Pohjois-Euroopan vesistöihin ja niissä eläviin lajeihin tulee kohdistumaan merkittävä haitta ja haaste, kun ilmasto lämpenee entisestään. Tutkijat eivät ole kuitenkaan toistaiseksi esittäneet selvää syy-yhteyttä ilmastomuutoksen ja sen välillä, miksi pohjoisiin jokiin kuten Teno- ja Näättäjäjokiin sekä Tornion- ja Muonionjokiin nousevien lohikalojen määrä on merkittävästi pienentynyt. Tenolla on päädytty kalastuksen täyskieltoihin jo usean kesän aikana. Myös Tornionjoen ja Itämeren lohenkalastusta on rajoitettu. Karujen pohjoisten valuma-alueiden luonne tekee niistä haavoittuvia esimerkiksi lämpötilan nousulle. Eri-tyisenä riskinä voidaan pitää kylmää, hapekasta vettä tarvitsevien lajien, kuten lohen, nieriän, mateen, siian ja taimenen selviämistä.

Teollisten hankkeiden jättämä perintö vesistöjen tilaan

1900-luvun merkittävin ”perintö” Inarijärven ja Paatsjoen osalta on ihmisen tuoma muutos vesistöjen luonnontilaan. Tähän kehityskaareen on kuulunut samalla alueen saamelaisten siidojen oikeuksien menettäminen sekä esimerkiksi inarinsaamelaisten vuotuiskierto on pohjaavan elämänmuodon muuttuminen.

Laajamittaisilla metsänhakkuilla, jotka alkoivat jo viime vuosisadan ensimmäisillä vuosikymmenillä Inarin alueella, on ollut vaikutuksensa vesien laatuun, kun ravinteita on huuhtoutunut vesistöihin. Kasvava matkailu on paikoitellen samentanut vesiä.

Paatsjoki on säännöstelty, ja sinne on rakennettu voimalaitoksia sekä Venäjän että Norjan puoleiselle osuudelle Paatsjokea. Paatsjoen valjastaminen ja Inarijärven säännöstely ovat muuttaneet vesistön ekosysteemiä.

Vuotson alueella Euroopan suurimpien tekojärvien, Lokan ja Porttipahdan, rakentaminen ajoi ihmiset alueen saamelaiskylistä pakkomuuttoon. Vanhat kalapaikat jäivät altain alle.

Kilpisjärven tilaan vaikuttaa viime vuosina voimakkaasti lisääntynyt matkailu. Se asettaa haasteita alueen herkälle luonnolle, mutta myös jätevesien puhdistamiselle.

Kolttien asuttaminen Inarin alueelle

Toisen maailmansodan jälkeen Inarijärven ympärille muutti paljon uutta väkeä. Kun pohjoisinta Suomea evakuoitiin syksyllä 1944 Lapin sodan alettua, noin viisisataa Petsamon kolttsaamelasta joutui jättämään kotinsa ja heidät asutettiin sodan jälkeen Inarin kuntaan. Toinen suuri muuttoliike kohdistui Inarin alueelle vuosien 1946–1959 aikana, kun Paatsjoen voimalaitoksia rakennettiin. Myöhemmin 1960-luvulla rakennettiin vielä Ylä-Tuuloman voimalaitos.

Koltat asutettiin perinteisille inarinsaamelaiden alueelle. Tähän ja tuottavien kalavesien jakamiseen inarinsaamelaiset joutuivat sopeutumaan. Kolttien asuttamista valmistelleen toimikunnan ehdotuksista pyydettiin lausuntoja eri tahoilta, mutta inarinsaamelaisilta ei kysytty, mitä he ajattelivat asiasta. Inarinsaamelaiset olivat harjoittaneet kalastusta ympärivuotisesti eri menetelmin omilla sukumaillaan, mutta lainsäädäntö ei tunnistanut eikä nykyäänkään tunnista sukujen vanhoja, perinteisiä pyyntipaikkoja.

Vesistöjen kokonaisvaltaisen muutoksen esittäminen tässä raportissa ei ole mahdollista. Sen sijaan sitä voidaan tarkastella kehityskaarena, jossa eri saamelaisryhmien perinteisiä oikeuksia tai päätöksentekoa ei ole kuunneltu esimerkiksi vesivoimarakentamisen ja laajojen säännöstelyhankkeiden toteuttamisen osalta, tai silloin, kun valtiot neuvottelevat kalastussopimuksista välillään.

Vesipiirirajankäynnit eivät tunnustaneet vanhoja pyyntipaikkoja

Pohjoisten alueiden vesipiirirajankäynneissä määriteltiin kullekin kylälle tai jakokunnalle tulevan yhteisen vesialueen rajat valtiolle tulevaa vesialuetta vastaan. Rajankäynti suoritettiin vuonna 23.7.1902 annetun välirajasta vedessä ja vesialueen jaosta annetun lain nojalla (L31/1902). Suurimmassa osassa maata välirajat oli käyty loppuun 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Maan pohjoisimmissa osissa isojaot saatiin päätökseen vasta 1960-luvulla, mutta heti kun isojaossa oli saatu määrättyä kiinteistöjen sijainti ja ulottuvuus, vesipiirirajankäynti aloitettiin. Toimitukset kuitenkin keskeytettiin alkuunsa, sillä maa- ja metsätalousministeriö katsoi, ettei vesipiirirajankäyntiä pohjoisen erityisolosuhteiden vuoksi voinut järjestää vuoden 1902 lain perusteella. Valtio asetti 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa kolme peräkkäistä toimikuntaa valmistelemaan erityislainsäädäntöä (KM 1968: B109, KM 1971: B69 ja KM 1975:41). Vasta kolmannen toimikunnan ehdotus kelpasi hallituksen esityksen pohjaksi. Siihen mennessä vesipiirirajankäyntitoimitukset, jotka oli jo ennätetty aloittaa, olivat jo ennättäneet valitusvaiheeseen.

Hallitus antoi oman esityksensä pohjoisten alueiden vesipiirirajankäynniksi vuonna 1976 (He 243/1976). Esitys päättyi eduskunnan perustuslakivaliokuntaan. Tässä yhteydessä valiokunta totesi, että ehdotetut lait oli käsiteltävä perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Syynä olivat muut kuin isojaossa vahvistettuun maanomistukseen perustuvat ylimuistoiset kalastusoikeudet. Tämä oli ensimmäinen kerta, kun perustuslakivaliokunta otti kantaa suomalaisen maanomistuksen ulkopuolelle jääneiden saamelaisien oikeuksiin.

Tämän kannan valiokunta muotoili seuraavasti: ”Myös luontaistaloudesta huomattavan osan toimeentulostaan saavilla maata omistamattomilla kysymyksessä olevien kuntien asukkailla, joista valtaosa kuuluu saamelaisväestöön, on perinteisesti ollut ja edelleenkin on puheena olevilla, rajankäyntilain tarkoittamilla vesialueilla sellainen vähintään nautintaperusteisiin oikeuksiin rinnastettava oikeus kalastukseen, joka selvästi kaventuu nyt käsiteltävänä olevan rajankäyntilain mukaisen vesipiirirajankäynnin tultua toteutetuksi ja vesialueiden tultua yleisen kalastuslainsäädännön piiriin. Kun sanottua maata omistamattoman väestön kalastusoikeutta sekä ammattikalastuksen että kotitarvekalastuksen luontoisena on pidettävä sellaisena varallisuusarvoisena etuutena haltijalleen, jonka on perustuslakivaliokunnan käytännössä katsottu nauttivan hallitusmuodon 6 §:ssä tarkoitettua omaisuuden suojaa, on vesialueiden rajankäynti käsiteltävä perustuslain säätämisyjärjestyksessä.” (PeVL 7/1978)

Perustuslakivaliokunnan ottaman kannan seurauksena oli, että hallitus veti esityksensä pois eduskuntakäsittelystä. Tämän jälkeen jo aloitettuja vesipiirirajankäyntejä jatkettiin. Valitusprosessit etenivät peräti kolmeen kertaan korkeimpaan oikeuteen.

Pohjoisten kuntien vesipiirirajankäynneissä Utsjoen, Inarin ja Enontekiön kunnissa on vahvistettu noin 900 erityistä aluetta, joilla muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta on yhteisiä erityisiä etuuksia. Erityisten etuuksien osakaskiinteistöjen määrät vaihtelevat muutamista aina satoihin osakkaisiin. Näitä etuuksia omistavat sekä saamelaiset että muut paikalliset asukkaat. Osa saamelaisien ikimuistoisista kalastusoikeuksista on kuitenkin jäänyt kiinteistörekisteriin kuulumattomina ja maanomistuksesta riippumattomina oikeuksina vahvistamatta. Huomattava kuitenkin on myös, ettei näitä oikeuksia myöskään kumottu.

Valtion metsämaat, luonnonsuojelualueet ja yleiset vedet, jotka ennen 1976 säädettyä jakolain muutosta (He 10: 1975 II vp) olivat olleet kiinteistöjärjestelmän ulkopuolisia alueita, merkittiin jakolain muutoksen yhteydessä kiinteistöiksi. Asia vahvistettiin myöhemmin kiinteistörekisterilain (L 1985/392) ja kiinteistönmuodostamislain (L 1995:554) yhteydessä. Maata omistamattomien kalastusoikeuksista ei näissä hallituksen esityksissä ole mainintoja.

Inarijärven ja sen sivuvesistöjen säännöstelykorvauksista päätettäessä ei huomioitu inarinsaamelaisten erityisperusteisia kalastusoikeuksia, vaikka ne nauttivat samanlaista omaisuuden suojaa kuin kiinteistöt. Nämä menetykset jäivät korvaamatta. Vesialueita omistaneidenkin inarinsaamelaisten korvauskäytännöt olivat muutenkin epäyhtenäisiä, kun kaikki eivät osanneet hakea korvauksia. Viimeksi säännöstelykorvauksia käsiteltiin korkeimmassa hallinto-oikeudessa 1970-luvulla. Järven säännöstely alkoi jo 1940-luvulla. Silloin järveä säännösteltiin Petsamon Nikkeli oy:n tarpeita varten. Viime sotien jälkeen Neuvostoliitto on säännöstellyt järveä Paatsjokeen suomalaisvoimin rakennettujen vesivoimalaitosten tarpeita varten.

Saamenmaan vesistöjen nykytila

Vesistöt ovat jääneet lohikysymyksiä lukuun ottamatta vähälle huomiolle saamelaisten kokemuksista, oikeuksista ja alueen luonnontilaa koskevissa keskusteluissa. Monet saamelaisten kotiseutualueen vesistöasiat ovat paikallisia ja vaativat historiatuntemusta.

Kolttasaamelaiset ovat käynnistäneet vuonna 2011 yhteishallintahankkeen, jonka kolttaneuvosto 2015 hyväksyi vesistön kehittämisen ja hyvän tilan turvaamiseksi. Hankkeen aikana on toteutettu laajoja hydrologisia ja kalataloudellisia kunnostuksia esimerkiksi uittojen ja purojen sekä pienempien jokien perkaamisen jäljiltä. Näillä toimilla Vainosjoella, Kirakkakoskella ja Jäniskoskella on saatu taimenen, harjuksen ja muiden arvokalojen kutualueita, poikaselinympäristöjä ja veden hydrologista kiertoa korjattua. Sevettijärven kunnostamisesta on saatu hyviä kokemuksia eroosiontorjuntahankkeella.

Kyttyrälohen viime vuosina tapahtunut räjähdysmäinen lisääntyminen perinteisillä Atlantin lohen kutujoilla, kuten Teno- ja Näättämojoissa, lisää Atlantin lohen ahdinkoa. Muutoksella on saamelaisille huomattavaa vaikutusta, koska Atlantin lohi on heille kulttuurisesti erittäin merkittävä. Huomattavaa myös on, kuinka kyttyrälohi kuolee kudun jälkeen ja lisää jokeen kohdistuvaa ravinnekuormaa. Uuden lajin mahdollisesti mukanaan tuomat sairaudet ja kilpailu kotoperäisten lajien kanssa elintilasta muuttaa jokien ekosysteemiä.

Kyttyrälohen lisääntymisen myötä on ryhdytty myös sen poistokalastukseen. Kaupallisia mahdollisuuksia pidetään mahdollisena, jopa toivottuna. Tärkein rakenteellinen korjaus olisi kuitenkin saamelaisten oikeuksien toteutuminen osana vesistön hallintaa, jolloin pyynnin, suojelun ja vieraslajien sekä elinympäristöjen tilan kokonaisvaltaisempi perusta olisi turvattu.

Inarijärveen on istutettu säännöstelyhaittojen kompensoimiseksi vieraslajeja kuten harmaanieriää ja muikkua. Nykyään kalatutkimuksessa laajamittaisten kalanistutusten hyödyt on kyseenalaistettu. Tutkijat korostavat luontaisten elinympäristöjen ylläpitämistä ja ennallistamista lohikalakantojen elinvoimaisuuden turvaamiseksi.

Vuosina 1987–1988 Inarijärvellä aloitettiin ammattimainen muikun troolaus. Aluksi saaliit olivat suuria, mutta 1990-luvulle tultaessa saaliit pienenivät ja troolaus hiipui. Troolaus muutti saamelaisten pyynnin mahdollisuuksia ja alueita eikä troolauksen vaikutuksia saamelaiskulttuuriin arvioitu ennen toiminnan aloittamista.

Inarijärveen vaikuttaa myös Kirakkaköngkään voimalaitos. Pienvoimalan purkamisesta on keskusteltu viime vuosina. Se vapauttaisi virran ja palauttaisi taimenelle mahdollisuuden nousta kutuvaellukselle Rahajärven suuntaan. Hanke on edennyt hitaasti.

Saamelaisalueelle kohdistuu merkittävää matkailua ja muuta teollista yritystoimintaa. Jäte- ja hulevedet esimerkiksi Saariselältä Ahkujoki–Ivalojoki–Inarijärvi-reitille, autotestausyritysten aiheuttamat mikromuovikuormitukset ja muut ”uudet” haasteet tulisi ottaa osaksi tarkastelua. Näiden kohdalla korostuvat lisävaurioiden estäminen ja olemassa olevien ongelmien ratkaisu vesistötasolla.

Saamelaiskalastusta lainsäädäntö ei tunne

Saamelaisten kotiseutualueen vesistöihin kohdistuu matkailijoiden ja ulkopaikkakuntalaisten vapaa-ajan kalastusta, muun paikallisen, saamelaisten kulttuurisidonnaista kalastusta sekä ammattikalastusta. Ammattikalastuksen osuus on kuitenkin nykyään erittäin vähäinen.

Suomen kalastuslainsäädäntö ei tunne saamelaiskalastusta. Siihen voidaan katsoa kuuluvan sellaiset katkeamattomat kalastusperinteet, jotka ovat saamelaisen kulttuurin kannalta olennaisia. Tällaisia ovat esimerkiksi Tenon lohenpyynti, koltta-saamelaisten harjoittama kypälänuotto ja inarinsaamelaisten vuotuiskierto pohjaava kalastus. Voidaan sanoa, että saamelaisten harjoittama kalastus muodostaa kulttuurisen jatkumon ja sopeutumisen siidayhteiskunnan ajoista tähän päivään eri muodoissaan, vaikka Suomen lainsäädäntö ei saamelaisten tapaoikeutta tunnista eikä tunnusta.

Yleinen kalastuslainsäädäntö saamelaisten kotiseutualueella on viime vuosien aikana kehittynyt niin, että saamelaisia koskevat erityismaininnat on lainsäädäntöä uudistettaessa poistettu. Nykyisessä, vuodelta 2016 peräisin olevassa kalastuslaissa

saamelaisten kulttuuriin kuuluvan kotitarvekalastus on luokiteltu samaan kategori-
aan virkistyskalastuksen kanssa. Lakiesityksen perustelujen mukaa lainlaatija tuntuu
pitävän saamelaisten kotitarvekalastusta vapaa-ajan harrastuksena, jolla etsitään
elämyksiä ja luontokokemuksia. Lain vaikutuksia saamelaiskulttuuriin ei arvioitu
lainvalmistelun yhteydessä.

Vain koltilla on säilynyt kolttalain perusteella oikeus maksuttomaan kalastukseen
valtion vesialueilla koltta-alueella. Muualla Ylä-Lapin kunnissa saamelaiset saavat
kalastaa maksutta samoilla ehdoilla kuin muukin paikallinen väestö lukuun otta-
matta siika- ja lohipitoisia vesistöjä.

Ylä-Lapin lohi- ja siikapitoiset vesistöt ovat laajoja, joten viimeisimpään kalastus-
lakiin tehty muutos on rajannut merkittävän osan saamelaisten kotiseutualueen
valtion hallinnoimista vesistöistä maksuttoman kalastusoikeuden ulkopuolelle.
Lohen ja siian kalastus on kuitenkin aina kuulunut saamelaiskulttuuriin, ja tämän
seikan myös aiempi kalastuslainsäädäntö otti huomioon.

Erämaat ja pyyntipaikat avattiin kaikille

Saamelaisesta näkökulmasta saamelaiset joutuvat jakamaan kotiseutualueensa
luonnonresurssit monien eri ryhmien kanssa. Luonnonresurssit ovat kovassa pai-
neessa kaikilta tahoilta, ja saamelaiset joutuvat puolustamaan perinteisten elin-
keinojensa maiden ja vesien käyttöä. Valtaväestön suunnalta toistuvat usein väitteet
siitä, miten käyttämätöntä erämaata on paljon. ”Kyllä kairoissa on tilaa” -lausahduk-
set ovat tyypillisiä näkemyksiä, joilla saamelaisten huolet maankäytöstä kuitataan.
Ulkopuolisten silmissä asumattomat alueet, metsät ja erämaat näyttävät koskemat-
tomilta, mutta nämä ”koskemattomat maisemat” ovat saamelaisten perinteisten
elinkeinojen arkipäiväistä kulttuuriympäristöä. Saamelaiset tuntevat sukujen perin-
teiset pyynti- ja nautinta-alueet, mutta suomalainen lainsäädäntö ei niitä tunne eikä
tunnista.

Metsästyslaissa ei säädetä erikseen saamelaisten oikeuksista metsästyksen.
Metsästyslain 8 §:n mukaan henkilöllä, jonka kotikuntalain (201/1994) 2 §:ssä tar-
koitettu kotikunta on Lapin tai Kainuun maakuntaan kuuluvassa kunnassa tai
Kuusamon, Pudasjärven tai Taivalkosken kunnassa, on oikeus metsästää koti-
kunnassaan valtion omistamilla alueilla. Tämä paikkakuntalaiselle kuuluva
metsästysoikeus ei erottele saamelaisia tai muita paikkakunnalla vakituisesti asuvia.

Metsästys, poronhoidon ja kalastuksen ohella, kuuluu perustuslain 17 §:n 3 momen-
tin sekä kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen 27 artiklan tur-
vaamaan saamelaisen alkuperäiskansan kulttuurimuotoon.

Saamelaisten kotiseutualueen valtion maita hallinnoi Metsähallitus, joka myöntää vieraslupia sekä hirvenpyyntiin että pienriistan metsästykseseen valtion mailla. Ulko-paikkakuntalaisten metsästäjien osuus saamelaisten kotiseutualueella on noin yksi kolmannes.

Metsähallituksen luvat ovat saamelaisten kotiseutualueelle menneet perinteisesti nopeasti kaupaksi muualta tuleville metsästäjille. Vuonna 2021 sähköisessä myynnissä luvat menivät sekunneissa. Heikossa riekkokantatilanteessa metsähallituksen riekonpyyntilupien kaupallinen pyynti koetaan ahneeksi luonnonriistoksi, joka koh-telee paikallisia riekonpyytäjiä epäoikeudenmukaisesti. Riekonpyynnissä pääpaino on siirtynyt syksyn tehokkaaseen koirapyyntiin, jolloin perinteiselle saamelaiselle ansapyynnille ei juuri ole enää tilaa.

Metsähallituksen voimassa oleva Saamelaisalueen luonnonvarasuunnitelma vuosille 2021–2027 laadittiin yhteistyössä saamelaiskäräjien kanssa. Saamelaiskäräjien Akwé: Kon -työryhmä antoi suunnitelmasta oman lausuntonsa. Akwé: Kon -ohjeet perustuvat YK:n vuoden 1992 biodiversiteettisopimukseen, jossa vapaaehtoisilla Akwé: Kon -ohjeilla pyritään parantamaan ympäristöpäätöksentekoa alkuperäis-kansojen kotiseutualueella. Akwé: Kon -työryhmän kutsuminen mukaan luonnon-varasuunnitelman laadintaan on ollut selkeä parannus aikaisempaan, jossa saamelaisille on vain kerrottu metsähallituksen tekemistä päätöksistä.

Akwé: Kon -ohjeita on sovellettu myös eräiden saamelaisalueen kansallis- ja luonnonpuistojen järjestyssääntöjen laadinnassa. Metsähallituksen luonnon-varasuunnitelmat hyväksyy Metsähallituksen hallitus.

Päätellen totuus- ja sovintokomission kuulemisissa kerrotuista havainnoista Metsähallituksen metsästyslupa- ja muista käytännöistä, Akwe: Kon -prosessin tulokset eivät täysimääräisesti kirjautuneet luonnonvarasuunnitelmaan. Komission kuulemisissa saamelaiset ovat kertoneet, että perinteisiä erämaatukikohtia, kam-meja, on tuhottu tai niiden kunnostus on estetty. Kun vielä 1900-luvulla saamelai-set saivat rakentaa pieniä erämaakämppejä poronhoitoa ja tunturijärvien kalastusta varten perinteisille sukualueille, Metsähallitus on pakottanut nykyisin siirtämään ja hävittämään näitä.

Lopuksi

Nopeasti etenevä ilmastonmuutos muuttaa saamelaiskulttuuriin kuuluvaa kalas-tusta. Esimerkiksi vieraslaji kyttyrälohen leviäminen pohjoiseen, usein Atlantin lohen kustannuksella, kuivuus ja lämpöaallot sekä biologisen tuotannon lisäänty-minen karujen vesistöjen ravintoketjuissa kertovat vesistöjen muutoksista. Näistä

vaikutuksista voitaisiin saada parempi kuva keräämällä saamelaisten havaintoja heidän omilla ehdoillaan. Tätä varten tarvittaisiin saamelaisten oma vesistöasioita käsittelevä foorumi, joka voisi toimia saamelaiskäräjien tai saamelaisen ilmasto-neuvoston yhteydessä.

Voimassa olevassa kalastuslaissa saamelaisten kalastusoikeuksia on heikennetty verrattuna aikaisempaan lainsäädäntöön. Vanhoihin nautintoihin perustuvat kalastusoikeudet ovat yhä osin selvittämättä.

Kalastus kaikille kuuluvana yleisoikeutena, kuten kalastuslainsäädäntö nykyisin asian määrittelee, ei ota huomioon saamelaiskulttuuria eikä siihen kuuluvaa kalastusta. Lainsäädäntö ja käytännöt eivät ota huomioon saamelaisten perinteistä tietoa. Onkin vaarana, että saamelainen kalastusperinne ja -kulttuuri menetetään. Saamelaisten metsästys samoin kuin muutkin luontoon perustuvat saamelaiskulttuuriin kuuluvat elinkeinot tarvitsevat suojakseen vahvempaa lainsäädäntöä, joka turvaa saamelaisille mahdollisuuden vaikuttaa maankäyttöpäätöksiin riittävän aikaisessa vaiheessa saamelaisten kotiseutualueella.

Enâmeĥ láá mii párnááh

Samudjávri, Samudjuuhâ, Samudvääri, Samudjeggi
Kiedd-suálui, Tupenjargâ, Mattussuálui, Áldunjargâ,
Ruáptuvääri, Koškisjuuhâ
Kälmiláásáš, Čievriinjargâ, Räjinjargâ, Šarideijee
Punccláásáš, Sevtilnoppe, Kiesvärnjargâ,
Suávviljuuhâ, Kiäinujuuhâ, Syeinjuuhâ
Ollámoorâst, Koškeluohtmoorâst, Ruáptuvärmoorâst

Taah noomah láá tego visteseehin
teikkâ sanijguin čielgejum kárttá:
puoh lii čielgâs já uápis
Jyehi nommâ maainâst jieijâs mainâs
jyehi luovtâst já njaargâst lii historjá

Mii maddâreh láá tääbbin aassâm
iállám, kyele já lode pivdám
poccuid viäddám
pääihi nommâ lii eellim merkkâ, historjá

lj nommâ lah tađe komá lub
 kiinii lii adlâm luohťân já vuoddâsân noomâ
 mut nuuvťhân ulmui-uv nommâ adeluvvoo
 eeči piäjä nieidâsis noomâ
 enni algasis
 Taah pääihih láá čuuvťij puárâsuboh ko ohtâgin olmooš
 Taah enâmeh láá mii pärnááh

(Matti Morottaja 1993 – almostittum čállee luvvijn)

Maat ovat lapsiamme

Samudjävri, Samudjuuhâ, Samudvääri, Samudjeggi
 Kiedd-suálui, Tupenjargâ, Mattussuálui, Áldunjargâ
 Ruáptuvääri, Koškisjuuhâ
 Kälmiláásâš, Čievriinjargâ, Räjinjargâ, Šarideijee
 Punccláásâš, Sevtinoppe, Kiesvärnjargâ
 Suávviljuuhâ, Kiäinujuuhâ, Syeinijuuhâ
 Ollâmoorâst, Koškeluohťmoorâst, Ruáptuvärmoorâst.

Nämä nimet ovat kuin huoneen seinät
 taikka sanoin selvitetty kartta:
 kaikki on selvää ja tuttua.
 Jokainen nimi kertoo oman tarinansa
 Joka lahdella ja niemellä on oma historiansa.

Meidän esi-isämme ovat täällä asuneet
 eläneet, kalaa ja lintua pyytäneet
 poroja ventäneet
 paikan nimi on elämän merkki, historia.

Ei nimi ole sen kummempi
 joku on antanut lahdelle ja rantahietikolle nimen
 mutta niinhän ihmisellekin nimi annetaan
 isä antaa tyttarelleen nimen
 äiti pojalleen.
 Nämä paikat ovat paljon vanhempia kuin yksikään ihminen
 Nämä maat ovat lapsiamme.

(Matti Morottaja 1993 – julkaistu kirjoittajan luvalla)

IV SAAMELAISKULTTUURIT MURROKSESSA

14 Mitä Teno on ilman jokisaamelaisten kalastuskulttuuria?

Tenojoki on muodostanut Utsjoen saamelaisväestön olemassaolon keskeisen edellytyksen. Joki on ollut yksi koko Euroopan tuottavimpia, ellei tuottavin lohijoki. Vuosina 1972–2013 vesistön vuotuiset lohisaaliit ovat vaihdelleet 63 ja 250 tonnin välillä, ja keskimäärin ne ovat olleet 130 tonnia. Koko Tenojoen vesistössä pyydettyjen lohien kokonaismäärä oli vielä tuolloin yleensä 30 000 ja 50 000 kappaleen välillä. Huippuvuosina saalis on ollut yli 60 000 kalaa ja niukimpina vuosina noin 15 000 kalaa. Pääosa lohisaaliista kalastetaan Tenon pääuomasta, kun taas sivujoista saatavan saaliin määrä on ollut noin viidennes kokonaissaaliista tai sen alle. Lohisaaliiden taso laski 2000-luvun alun jälkeen alle 100 tonnin, ja Tenon vesistön lohisaaliista on kadonnut selvä jaksoittaisuus, jossa saalishuippu oli toistunut 8–9 vuoden välein. Vuoden 2020 kokonaissaalis oli enää 31,6 tonnia.

Kalastuksen sääntelyä yli sata vuotta

Tenojoen lohikantoja on suojeltu ja kalastusta ohjattu jatkuvasti Suomen ja Norjan välisillä kalastussopimuksilla ja -säännöillä. Kalastussääntöä on tarkistettu ja ajantasaistettu vuosina 1920, 1938, 1953, 1960, 1972, 1979, 1989 ja 2017. Lohikantojen heikon tilanteen vuoksi lohen kalastus on ollut kiellettyä Tenojoen vesistössä vuosina 2021–2025.

Uusin Tenon kalastussääntö vuosille 2024–2030 tuli voimaan toukokuun 1. päivänä 2024. Sen mukaan lohikantojen heikon tilanteen takia lohen kalastusta esitetään säädeltäväksi portaittain muun muassa lohikantojen elpymisen mukaan. Lohen kalastuskielto on jatkanut uuden kalastussäännön jälkeen.

Vuonna 2017 uudistetun kalastussopimuksen jälkeen mereltä jokeen palaavien lohien määrä on edelleen viime vuosina pienentynyt, mikä johtuu suurelta osalta luonnollisen kuolleisuuden kasvusta lohen merivaelluksen aikana. Tutkimus ei ole saanut selvitettyä, mitä lohen merellisessä ympäristössä on tapahtunut. Mitkä syyt aiheuttavat lohikantojen heikkenemisen niiden merivaelluksella? Mitä lohen syönnösalueilla on tapahtunut? Onko ilmastonmuutos lämmittänyt merivettä jo liikaa, jotta kylmien vesien lohi voisi siellä menestyä? Mikä vaikutus Norjan puolella harjoitetulla kalankasvatuksella on luonnonlohien selviytymiseen merivaelluksesta?

Suomi ja Norja perustivat yhteisen Tenojoen lohikantojen seuranta- ja tutkimusryhmän maiden välisellä yhteisymmärryspöytäkirjalla keväällä 2010. Ryhmä asetettiin ja sen toimeksiannosta sovittiin maiden välillä vuonna 2017. Tutkimusryhmä on raportoinut säännöllisesti Tenon lohikantojen tilasta ja kehityksestä. Kala-tutkimuksella on viime vuosina ollut keskeinen rooli Tenon kalastuksen sääntelyssä.

Valtio hallinnoi saamelaisten kalavesiä, vaikka ei omista niitä

Norjassa valtion rooli Tenojoen kalastuksen sääntelyssä vahvistui jo 1800-luvulla, kun kalastusoikeudet sidottiin maatalouden harjoittamiseen heinäkiloja mittaamalla. Suomessa samoihin aikoihin saamelaiset Tenojoen vesistön kalavesien käyttäjät vahvistivat omistusoikeutensa kalavesiinsä perustamalla uudistiloja ja käyttöoikeuksia vanhojen nautintojensa perustalle.

Pohjoisissa kunnissa viime vuosituhannen lopulla toimitetuissa vesipiirirajankäynneissä selvisi, että Tenojoen Suomen puoleisen vesialueen omistajia olivat yksityiset vesialueiden omistajat ja ne, joilla oli vahvistettuja erityisperusteisia oikeuksia. Siihen asti valtio oli otaksunut Tenojoen vesialueiden omistusoikeuden kuuluvan valtiolle. Vesipiirirajankäynnin jälkeen valtion omistus on jäänyt vajaan 10 prosenttiin Suomen puolella jokea. Tästä huolimatta valtio on jatkanut Tenojoen kalastuksesta määräämistä ikään kuin kysymys olisi valtion omistamista kalastusoikeuksista.

Kalaveden omistajien rooli kalastusneuvotteluissa on jäänyt jäsenyydeksi neuvotteluvaltuuskunnissa ilman tosiasiallista mahdollisuutta vaikuttaa neuvottelujen kulkuun tai lopputulokseen. Paikalliset jäsenet ovat saaneet kalastusneuvotteluja koskeissa kokouksissa usein kuulla, mitä virkamiehet ovat keskenään sopineet.

Suomessa ja Norjassa saalista kertyy eri pyyntimuodoilla toisistaan poikkeavasti. Norjassa perinteisten verkkopyydysten käyttö on runsaampaa. Vuoden 2017 jälkeen koko Tenojoen vesistöalueen lohisaaliista saatiin verkkopyyntitavoilla Norjassa 52 prosenttia ja Suomessa 44 prosenttia. Vastaavasti vapapyynnillä Norjassa saatiin 38 prosenttia ja Suomessa 56 prosenttia saaliista.

Kyttyrälohi ja Tenon patoaminen

Vieraslaji kyttyrälohen räjähdysmäinen kasvu on aiheuttanut suurta huolta lajin vaikutuksista alueen alkuperäiseen vesiluontoon, kalalajeihin ja kalastusolosuhteisiin. Norja on toteuttanut Pohjois-Norjan alueella aktiivisesti kyttyrälohen poistokalastushankkeita.

Norja sulki kesällä 2023 Tenojoen suun estääkseen kyttyrälohen nousemisen jokeen. Nähtävästi padon rakentaminen tapahtui Suomen viranomaisten myötävaikutuksella. Kokeilu epäonnistui. Padosta huolimatta Tenoon ui yli 100 000 kyttyrälöhtä, mutta sen sijaan tuhansittain Atlantin lohta jäi parveilemaan padon alle. Kyttyrälöhi osasi kiertää patoesteen, luonnonlohi ei.

Kesällä 2025 Norja rakensi uudestaan poikkipadon Tenon suulle. Samalla Norja aloitti mittavan kyttyrälohen kalastuksen padon alapuolella. Jokisaamelaisille kalastusmahdollisuutta ei avattu. Paikalliset saamelaiset molemmiin puolin jokea katsovat, että patoamisesta on ollut enemmän haittaa kuin hyötyä. Arka Atlantin lohi jää padon alapuolelle eikä päässyt nousemaan Tenojokeen. Myös Suomen puolella toteutettiin vuonna 2023 kyttyrälohen pyyntihankkeita, joita käynnistettiin kaikkiaan 13. Lisäksi Luonnonvarakeskuksen Haitalliset vieraslajit Barentsin alueella -hankkeessa kehitettiin ja testattiin kyttyrälohen pyyntimenetelmiä Tenolla. Kehitystyö sisälsi yhteistyötä tutkijoiden, paikallisten kalastajien, muiden toimijoiden sekä Suomen ja Norjan puolen viranomaisten kesken. Suomen puolelta saaliiksi saatiin kaikkiaan noin 15 000–16 500 kyttyrälöhtä, lähinnä ajoverkkopyynnillä. Kokemusten perusteella kyttyrälöhtä on mahdollista pyytää perinteisiä pyyntitapoja soveltaen. Kala sopii ruokakalaksi, kun se on nousemassa jokeen, mutta vain hyvin lyhyen ajan. Ylempänä Tenojoen vesistössä kala on pian syömäkelvotonta.

Lohenkalastuskiellon vaikutukset jokisaamelaisten kulttuuriin

Lohenkalastusrajoituksilla ja niitä seuranneilla kalastuskielloilla on ollut dramaattiset käytännön vaikutukset Utsjoen ja utsjokelaisten talouteen ja saamelaiskulttuuriin. Lohenkalastuksen tuoman osuuden arvioidaan olleen vuonna 2018 yhteensä 11 prosenttia Utsjoen yritysten toimipaikkojen 40 miljoonan euron liikevaihdosta eli 4,5 miljoonaa euroa.

Tenon saamelaisille kalastus on kuin poronhoito tunturisaamelaisille, ja perinteisesti muutkin elinkeinot, kuten talvinen riekonpyynti, ovat tukeneet ympärivuotista toimeentuloa. Jokirannan kalastuskulttuuria ei ole vain pato- ja verkkokalastus, vaan kalastusvälineet ja niiden materiaalit ovat eri tavoin sopeutuneet moniin muihin aikojen saatossa. Kalastuskulttuuriin kuuluvat myös nykyaikaiset kalastustavat kuten vapapyynti. Kalastuksen merkitys Tenojoella ja sen sivuvesistöissä ei rajoitu koti-, yritys- ja aluetalouden elinvoimaisuuden turvaamiseen, vaan se on keskeinen osa jokirannan asukkaiden elämäntapaa ja Tenojoen sekä Tenon lohen hyvinvoinnista huolehtimista.

Tenojoki ja sen hyödyntäminen on yhdistänyt ihmisiä yhteisönä: lohenkalastus on paikallisille kaikkein tärkein kokoava tekijä. Se on koko jokirannan saamelais-kulttuurin peruspilari ja tärkeää myös ei-saamelaisille. Valtion viime vuosina asettamien kalastuskieltojen koetaan loukkaavan yksilön ja yhteisön itsemääräämis-oikeutta. Ne herättävät pelkoa koko saamelaisten perinnekalastuksen kieltämisestä ja jo sovittujen oikeuksien menettämisestä.

Paikalliset matkailuyrittäjät pyrkivät sopeutumaan vuoden 2017 kalastusrajoituksiin sopeuttamalla toimintaansa. Tuolloin kalastusta vähennettiin 30 prosentilla. Vuoden 2021 täysikiellon seurauksena noin puolet yrityksistä kertoi sopeuttaneensa toimintaansa esimerkiksi tuottamalla uusia palveluita, vaihtamalla toimialaa, suuntaamalla uudelleen, vähentämällä toimintaansa tai lopettamalla sen.

Kansalaistottelemattomuutta ja oikeuden päätöksiä

Vuonna 2017 eräät saamelaiset turvautuivat kansalaistottelemattomuuteen Tenojoen vesistön aiempaa ankarampien ja saamelaista alkuperäiskansaa syrjivinä pitämiensä kalastusrajoitusten vastustamiseksi. Muutamat saamelaiset kalastivat tahallaan laittomasti ja ilmoittivat itsestään poliisille. Kalastajat haastettiin oikeuteen vastaamaan laittomasta kalastuksesta. Rikossyytteet hylättiin korkeimman oikeuden ratkaisulla KKO 2022:25 ja KKO 2022:26. Korkein oikeus tukeutui perustuslaissa ja KP-sopimuksen 27. artiklassa suojattuun saamelaisten oikeuteen nauttia omasta kulttuuristaan, mitä Tenojokilaakson vuosisatainen yhteisöllinen lohenkalastus heille merkitsi. Ratkaisussaan korkein oikeus seurasi kansainvälisiä oikeustapauksia, joiden mukaan paikallisten saamelaisten kohtelu samalla tavoin turistikalastajien kanssa ottamatta huomioon heidän erityistä kulttuurimuotoaan saattaa olla syrjinnän muoto. Rikossyytteet kalastajia vastaan hylättiin, mutta samalla KKO kirjasi, ettei ratkaisulla otettu kantaa lohenkalastuksen täysikieltoon, johon oli siirrytty vuodesta 2021.

Perustuslakivaliokunnan toiveet

Perustuslakivaliokunta katsoi vuosien 2021, 2022 ja 2023 lohen kalastuksen täysikieltoa koskevat lakiesitykset perustuslain ja KP-sopimuksen kannalta hyväksyttäviksi, koska kalastuksen kieltäminen pitkällä tähtäimellä suojaa saamelaisten oikeutta nauttia omasta kulttuuristaan. Kalastuskiellon jatkuminen useana vuotena peräkkäin uhkaa kuitenkin perinteisen tiedon ja kulttuurin siirtämistä sukupolvelta toiselle. Valiokunta on toivonut valtioneuvoston selvittävän mahdollisuuksia sellaisiin toimenpiteisiin, joilla lohikantaa voitaisiin suojella ja elvyttää tavalla, joka puuttuisi vähemmän perustuslain 17 §:n 3 momentin mukaisesti saamelaisten oikeuksiin, tavoitteita vaarantamatta. Lisäksi valtioneuvoston olisi valiokunnan mukaan syytä

selvittää, millaisilla muilla toimilla saamelaisten oikeutta ylläpitää ja kehittää kielten ja kulttuuriaan voidaan tukea ja edistää kalastuksen rajoittamisesta huolimatta. Valiokunta on myös katsonut, ettei saamelaisten kalastusoikeuden omistajien erottelu kalastussäännössä paikkakunnalla pysyvästi asuviin ja muihin ole perustuslain mukaista.

Valiokunnan toivomukset eivät ole toistaiseksi johtaneet mihinkään toimenpiteisiin valtioneuvostossa eli käytännössä neuvotteluista Suomen osalta vastanneessa maa- ja metsätalousministeriössä (PeVL 91/2022 vp, kappale 11 ja PeVL 27/2022 vp, kappale 10).

Perustuslakivaliokunnalla on siten ollut vuosien ”perinne” vaatia Tenon kalastusta koskevan sääntelylain yhteydessä saamelaisten oikeuksien parempaa huomioon ottamista, ja joka kerralla sääntöehdotukset on muuttumattomina hyväksytty eduskunnassa.

Käytännössä eduskunta on liian myöhäinen vaihe saada muutoksia kalastussopimukseen ja -sääntöön muutoksia, koska neuvottelut valtioiden välillä ovat tuolloin jo päättyneet. Saamelaisten kalastusta koskevat parannukset olisi otettava esille silloin, kun valtioiden välillä aloitetaan neuvottelut kalastussopimuksesta ja -säännöstä.

Lopuksi

Suomen valtio on pitänyt Tenojoella kiinni vuosisatoja sitten ottamastaan isännän roolistaan, vaikka se omistaa joen Suomen puoleisesta vesistöstä pienen murto-osan. Tenon kalastusoikeuksien ja erityisperusteisten oikeuksien haltijat, jotka ovat pääosin saamelaisia, on täysin sivuutettu valtioiden välisissä Tenojoki-neuvotteluissa. Saamelaisten lohenkalastajien perinnetietoa ei ole hyödynnetty, vaikka Suomen allekirjoittama kansainvälinen biodiversiteettisopimus tätä edellyttää.

Tenojoen sulkeminen kahtena kesänä poikkipadolla Norjan toimesta on estänyt Atlantin lohen pääsyn Tenojokeen. Pato on mahdollistanut kyttyrälohen kalastuksen ja sen kaupallisen hyödyntämisen norjalaisille, mutta ei jokisaamelaisille.

15 Elävä ja elpyvä inarinsaamelaisuus

Inarinsaamelaiset – muutoksiin mukautetut

Inarinsaamelaiset ovat Suomen puoleisella saamelaisalueella elävä, alkuperäiskansaan kuuluva kieli- ja kansanryhmä, joka on säilyttänyt kielensä ja kulttuuripiirteensä elinpiirissään tapahtuneista muutoksista ja niiden aiheuttamista paineista huolimatta. Inarinsaamen kansanryhmä on ollut arvioiden mukaan suurimmillaan noin 1 000 hengen kokoinen, ja se on asunut varsin omissa oloissaan aina 1700-luvulle saakka pääelinkeinonaan kalastus, pyynti ja keräily sekä pieni-muotoinen poronhoito. Inarinsaamelaisten perinteinen asuma-alue on sijainnut Inarijärven, siihen laskevien vesireittien ja Inarijoen varrella. Asuma-alueet ovat jakautuneet suvuittain, ja perhekunnilla on ollut omat nautinta-alueensa, joilta elanto on saatu. 1900-luvun vaihteeseen asti inarinsaamelaisilla oli elinkeinoyhteys myös Jäämerelle.

Inarinsaamelaisten liikkumista ja kansalaisuutta ovat määrittäneet valtioiden kulloinkin sopimat rajat. Tällaisia ovat esimerkiksi Tanska-Norjan ja Ruotsi-Suomen välinen Strömstadin rajasopimus vuonna 1751 sekä Haminassa vuonna 1809 allekirjoitettu sopimus Ruotsin kuningaskunnan ja Venäjän keisarikunnan välillä.

Inarinsaamelaisista osa on ollut muita enemmän kontaktissa suomalaisten kanssa. Kauempana kyläkeskuksista asuvat elivät pidempään suomalaisvaikutusten ulkopuolella, vaikka talvisin kokoonnuttiinkin markkinoille. Erityisesti Inarin itä- ja koillisrajojen tuntumassa asuneilla on ollut yhteyksiä kolttasaamelaisiin naapureihinsa ja Varanginvuonon yhteisöihin. Yhteyksistä kertoo esimerkiksi Norjan itärannikolle Karlebotniin kulkeva Inarin polkuna (*Anarâš päälgis*) tunnettu reitti, joka on ollut käytössä 1900-luvun alkuun asti. Inarinsaamelaiset ovat käyneet kauppamatkoilla sekä lisäelannon saamiseksi kalastamassa Pohjoisella jäämerellä, mutta huomionarvoinen määrä on myös muuttanut Pohjois-Norjan rannikoille 1830-luvulta alkaen.

Vuonna 1852 tapahtunut Norjan ja Suomen välinen rajasulku rajoitti kalastamista ja lopetti poronhoitajien vuotuismuutot meren rantaan. Rajasulusta johtuen inarinsaamelaisten asuma-alueelle muutti muun muassa Utsjoen porosaamelaisia laidunmaiden perässä. Myös suomalaisia alkoi muuttaa alueelle, ja heidän määränsä kasvoi voimakkaasti 1870-luvulta eteenpäin, jolloin Inarin kunta perustettiin. Samoihin aikoihin Ivalojoen kultalöytö oli aiheuttanut alueelle ryntäyksen, vaikkakin

vain osa tulokkaista jäi ympärivuotiseksi asukkaiksi. Suomalaisia muutti etupäässä Etelä-Inarin alueelle, mutta heitä asettui myös Pohjois-Inariin. Kun Inarin alueella oli vuonna 1810 asunut 20 suomalaista asukasta, oli luku vuosisadan vaihteessa jo yli 600.

Vuonna 1914 alkanut tien rakentaminen Petsamoon toi Inariin suomalaista työväkeä, mutta väestösuhteisiin vaikutti myös vuoden 1920 espanjantauti, johon menehtyi 10 prosenttia Inarin saamelaisenemmistöisestä väestä. Tuolloin suomalaisten määrä ylitti Inarissa ensimmäistä kertaa saamelaisten määrän. Samalla Ivalon väkiluku ylitti Inarin kirkonkylän väkimäärän, ja seuraavalla vuosikymmenellä Inarin kuntakeskus siirtyi Inarista Ivaloon. Toisen maailmansodan jälkeen Inarin alueelle asettui ja asutettiin Petsamon siirtolaisia, niin suomalaisia kuin kolttasaamelaisia. Vaikka asutettuihin suhtauduttiin pääosin myötätunnolla, kavensivat heille osoitetut alueet inarinsaamelaisten perinteistä asuin- ja elinkeinoympäristöä, jolloin osa inarinsaamelaisista joutui muuttamaan pois tai hakemaan toimeentuloa muualta. Esimerkiksi poroelinkeinoon vaikutti Muddusjärven paliskunnan kesälaidunalueesta lohkottu alue asutettujen poronhoitoa varten.

Inarinsaamelaisten elämäntapaan on kuulunut *varriistållâm* eli vuotuismuutto eri elinkeinoalueiden välillä 1900-luvun jälkipuoliskolle asti. Omassa käytössä olleiden nautinta-alueiden lisäksi suvut ja perhekunnat ovat aikoinaan kokoontuneet yhteisiin talvikyliin. Talvipaikan sijaintiin ovat vaikuttaneet pettu- ja polttopuut sekä porojen laidunmaat, kesäpaikan sijaintiin puolestaan kala-apajat. Vuotuiskierron mukaisten nautinta-alueiden käyttö on perustunut perinteiseen tapaoikeuteen.

Valtioiden rajalinjojen vuoksi Inarin aluetta on verotettu 1500-luvulla enimmillään kolmen valtion toimesta. Vaikka kolminkertaisen verotuksen mekanismi on jäänyt osittain epäselväksi, ovat Inarin alueella asuneet saamelaiset katsoneet omistavansa käyttämänsä elinkeinoalueet maksamiensa verojen perusteella.

Inarin perinteiset asuin- ja elinkeinoalueet alkoivat kokea muutoksia 1700-luvulla Ruotsi-Suomen alkaessa asuttaa Lappia uudisasukasplakaattien (ru. plakat) avulla. Uudistilojen perustamiseen houkutti erityisesti 20 vuoden verovapaus. Tilan perustamiseen liittyi myös määräyksiä, mukaan lukien maanviljelyspakko, joskin tilojen tosiasiallisena pääelinkeinona säilyi pyyntielinkeino. Niin sanottuja lappalaiselinkeinoja sai harjoittaa kotitarpeeksi. Uudistiloja perustivat alueelle saapuneiden suomalaisten lisäksi myös inarinsaamelaiset.

Vuoden 1749 plakaatin jälkeen ensimmäinen suomalainen uudisasukas tuli Kittilästä ja haki uudistilaa Ivalojoen varteen yhdessä inarinsaamelaisen hakijan kanssa. Inarinsaamelainen hakija vetäytyi, mutta hänen sukunsa käräjöi

suomalaisen osapuolen kanssa oikeuksista alueen kalavesiin. Vaikka kyseinen käräjöinti päättyi lopulta sopuun, on se yksi esimerkki perinteisen saamelaisen oikeuskäsityksen ja tapaoikeuden joutumisesta vastakkain valtion oikeusjärjestyksen kanssa. Edellä mainitun uudistilan lisäksi ei juurikaan perustettu lisää uusia tiloja ennen 1800-luvun alkua, sillä uudistilan perustamiseen liittyvät määräykset, maanviljelyn haastavuus pohjoisissa olosuhteissa sekä rajoitetut alueet lappalaiselinkeinojen harjoittamiseen hillitsivät ulkopuolisten muuttoa. Lisäksi Inari sijaitsi Itämeren ja Pohjoisen jäämeren välisen vedenjakajan pohjoispuolella eli oli vaikeakulkuisen matkan takana. Suomalaisasutus keskittyikin pääasiassa Kyrön kylän eli nykyisen Ivalon alueelle.

Ajanjaksolla 1758–1900 Inarin alueen asutus alkoi muuttua uudis- eli kruununtilojen myötä vakituiseksi, samalla kun vuotuismuutto edelleen säilyi. Uudistila muutui kruununtilaksi, kun verovapaus loppui. Sittenmin, kun Inarista ei enää löytynyt käyttökelpoisia, riittävän suuria ja tuottavia maa-alueita viljelyyn, alettiin asutusta ohjata kruununmetsätorppien suuntaan. Vuonna 1892 annettu kruunumetsätorppa-asetus pienensi tiluksia ja antoi tiloille 25 vuoden hallintaoikeuden uusintaoikeudella. Kruununtorpan etuna oli halpa verotus, kotipuun saanti ja sekaelinkeinojen harjoittamisen mahdollisuus.

Inarinsaamelaiset alkoivat 1800-luvulta lähtien omaksua perustamiensa uudistilojen myötä elämäntavan, jossa maatalous sopeutettiin vuotuiskiertoon perustuvaan elinkeinojärjestelmään. Verokirjoissa uudistilojen perustaminen näyttäytyi niin, ettei Inarissa ole vuosisadan vaihteessa ollut enää kalastajalappalaiseksi merkittyjä lapinveroa maksavia ruokakuntia. Lapinveroa olivat maksaneet elinkeinon harjoittamisesta ne, joilla ei ollut omaa tilaa, josta maksaa maaveroa. Suomessa lapinvero lakkautettiin vuonna 1924.

Vuonna 1925 asetettiin laki isojaosta, verollepanosta ja valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta. Vuodesta 1901 alkaneella ja 1960-luvulle saakka kestäneellä ajanjaksolla Inarin alue jaettiin lohkokuntiin, joista maat jaettiin, jolloin tilojen manttaalikohtaiset alueet pienenivät. Jaon taustalla oli puunmyynnin mahdollistaminen, sillä maiden erottelun myötä kruununmetsistä voitiin myydä puita vapaammin. Kruununmetsä kuului Metsähallinnon alaisuuteen, ja se tarkoitti kaikkia vapaita metsämaita. Näitä saatiin esimerkiksi erottamalla maita tiloista, ostamalla maata tai yhdistämällä autioita tupia kruununmetsään. Kun metsien arvo nousi, alettiin tilakohtaisten metsäpalstojen sijaan perustaa yhteismetsiä koko kyläkunnan käyttöön. Inarin alueelle perustettiin Utsjoen tilojen yhteismetsiä.

Isojaon valmistelu toi mukanaan 1900-luvun alusta 1920-luvulle kestäneen metsäkeinottelun. Inarilaisia osin erehdyttiin, mutta myös painostettiin myymään tila tai metsäosuus suomalaisille ja norjalaisille keinottelijoille, minkä myötä kolmasosa Inarin tiloista päätyi ulkopuolisille. Suurin osa tiloista oli saamelaisten omistuksessa, ja esimerkiksi erään kyläkunnan 16 tilasta vain yksi inarinsaamelainen tila jäi kokonaisuudessaan alkuperäisille omistajilleen.

Tilojen myyntiin on ollut paineita keinottelun jälkeenkin, kun esimerkiksi luontaiselinkeino- ja porotilalakien myötä rakennettujen tilojen vuoksi on jouduttu velkaamaan alle. Tähän on vaikuttanut luontaistaloudesta saadut liian pienet tuotot muun muassa elintilan kapenemisen ja luonnonantimia käyttävien määrän lisääntymisen vuoksi. Osalla on ollut mahdollisuus täydentää luontaistaloudesta saatavia tuloja luontaiselinkeinoon ulkopuolisilla palkkatöillä, mikäli osaamista vastaavaa työtä on ollut tarjolla ja sen on voinut sovittaa vuotuiskierron rytmiin.

Inarinsaamelaiset ovat aikojen saatossa joutuneet joustamaan ja sopeutumaan perinteisiä elinkeinojaan koskeviin muutoksiin. Jo 1920- ja 1930-luvulla toteutettiin metsänhakkuita, ja toisen maailmansodan jälkeen Inarin alueella aloitettiin kaupalliset hakkuut, jotka ovat metsäautoteineen pirstoneet metsäalueita ja muutaneet alueen luonnonoloja. 2020-luvulle tultaessa Inarin saamelaispaliskuntien ja inarinsaamelaisen tokkakuntien poronhoito on kärsinyt huomattavaa haittaa niiden alueilla tehdyistä metsänhakkuista, minkä vuoksi poronhoitajat ovat esittäneet lisähakkuista luopumista, vaikutusten arviointia ja parempaa vaikuttamismahdollisuutta alueidensa maankäyttöön.

Inarijärven säännöstelyn aloittaminen 1940-luvulla on puolestaan aiheuttanut haittaa niin rantaniityille ja viljelyksille kuin apajapaikoille ja kalastukselle. Kalastuksen kannattavuutta heikensivät myös muikun pyyntiin 1990-luvulla myönnetty toistakymmentä troolauslupaa, joiden sallima kalastus horjutti järven kalakantaa.

Omat haittansa vesistöihin ovat tuoneet kullankaivuun ja matkailun aiheuttama ravinnekuormitus. Ravinnekuormaa on tullut jonkin verran myös porojen lisäruokinnasta, johon on jouduttu pakon sanelemana, sillä luonnonlaitumia loppupuineen ja jäkälikköineen on menetetty metsänhakkuiden vuoksi. Myös turismi ja rakentaminen lisääntyvän maastoliikenteen kanssa kaventavat elintilaa ja heikentävät elannon saamisen edellytyksiä luonnosta. Kun yhä suurempi joukko hyödyntää rajalliseksi käyviä resursseja, on perinteisillä luontaiselinkeinoilla vaikeampaa tulla toimeen. Tämän vuoksi osa inarinsaamelaisista on joutunut luopumaan perinteisestä elämäntavastaan ja muuttamaan muualle.

Edellä mainittujen ihmistoimien lisäksi omat haasteensa luontaiselinkeinoihin tuo ilmastonmuutos, jonka vaikutuksia hakkuut voimistavat ja joka vaikeuttaa vuotuis-kiertoon pohjaavaa elämäntapaa.

Inarinsaamen kieli – uhanalainen, mutta elpyvä

Inarinsaame kuuluu saamen kielten itäiseen murreryhmään. Kielikartalla se sijoittuu läntisiin murteisiin kuuluvan pohjoissaamen ja itäisiin murteisiin kuuluvan koltansaamen väliin. Inarinsaamea on perinteisesti puhuttu Inarijärveä ympäröivillä lähi-alueilla. Inarinsaame on elänyt valtioiden valtakielten paineen alla, ja puhujamäärä alkoi laskea 1900-luvulla. Väestötutkimuksen mukaan vuonna 1910 laskettiin inarinsaamen puhujien määräksi 736 henkeä. Seuraavan 50 vuoden aikana määrä oli vähentynyt noin 500:aan.

Kirkolla on ollut oma roolinsa inarinsaamen kielen kehityssuunnissa, sillä kirkolliset opetukset haluttiin välittää kuulijoiden omalla äidinkielellä niin pyhäkoulu- ja katekeettaopetuksessa kuin myös jumalanpalveluselämässä. Tästä syystä inarinsaamen kieli on ollut tutkijoiden mielenkiinnon kohteena jo 1840-luvulta lähtien, jolloin Elias Lönnrot keräsi inarinsaamen kielinäytteitä Inarissa ja julkaisi niiden pohjalta kieliopillisen artikkelin.

Lönnrotin vuonna 1854 julkaisemaa artikkelia käytettiin eräiden Inarissa työskennelleiden pappien ja katekeettojen suorittaman kielitutkinnon materiaalina ja sitä kautta palkanlisän saamisen perusteena. Ensimmäisenä inarinsaamen kielen tutkinnon suoritti Inarin kappalaisena vuonna 1856 aloittanut pyhäjokelainen E. W. Borg, joka myös julkaisi inarinsaamenkielisen aapisen ja katekismuksen. Borgin kielioppaana toimi Heikki Mattus, jolle Borg piti rippikoulua ja opetti suomea. Mattus toimi saamansa opetuksen myötä katekeettana, ja työura jatkui myöhemmin lukkarina. Katekeetan tehtävänsä Mattus luovutti vuonna 1893 Turtolasta saapuneelle Matti Lehtolalle, joka opetteli saamen kielen saaden siitä palkanlisän.

Lönnrotin jälkeen inarinsaamen tutkimuksia ja kirjaamista jatkoi A. V. Koskimies (Forsman), joka vuonna 1886 kävi Inarissa Suomalais-Ugrilaisen Seuran pyynnöstä. Heikki Mattus toimi myös Koskimiehen kielimestarina, mutta kielinäytteitä antoi lisäksi kymmenkunta muuta inarinsaamenkielistä henkilöä – kaikki miehiä. Vuonna 1899 Inarin kirkkoherrana aloitti Lauri Itkonen, joka oli ennen virkaan hakemistaan tehnyt Lönnrotin artikkelin pohjalta inarinsaamen kielitutkinnon ja jatkoi kielen parissa kääntäen hengellisiä tekstejä inarinsaameksi yhdessä kielimestareidensa Heikki Mattuksen ja lisäksi Mannermaan kanssa.

Vuonna 1912 Inarin pappila paloi tuhoten suomenkielisten asiakirjojen lisäksi Itkosen inarinsaamen arkiston. Myöhemmin Lauri Itkosen poika T. I. Itkonen käänsi A. V. Koskimiehen keräämän inarinsaamenkielisen materiaalin suomeksi, täydensi sitä omilla muistiinpanoillaan ja julkaisi aineiston vuonna 1917 kirjassa ”Inarin-lappalaista kansantietoutta”. Myös T. I. Itkosen veli Erkki Itkonen tutki inarinsaamea 1930-luvulta lähtien, ja aineisto toimitettiin neliosaiseksi inarinsaamen sanakirjaksi vuosina 1986–1991. Sanakirja perustui osittain foneetikko Frans Äimän vuosina 1900–1931 keräämään sanastoon sekä pariltakymmeneltä informantilta kerättyyn aineistoon. Kielimestareiden joukossa oli niin naisia kuin miehiä.

Erkki Itkosen ensimmäisen sanakirjan ilmestyessä 1980-luvulla inarinsaamen puhujia oli enää muutamia satoja eli puhujamäärä oli edelleen laskussa. Syitä tähän voi etsiä monelta suunnalta. Esimerkiksi 1800-luvulla Inarin alueella kiertäneet katekeetat olivat saamelaisia ja oletettavasti inarinsaamen kielen taitoisia, mutta vuosisadan vaihteessa virkaan valittiin muualta tulleita, vaikkakin saamen kielen opetelleita, joten kirkon käyttökieli lienee kääntynyt usein suomeksi. Inarin kappeli-seurakunta kuului 1880-luvulle asti Utsjoen saamenkieliseen kirkkoherrakuntaan, josta irtautumisella omaksi kirkkoherrakunnaksi on todennäköisesti ollut oma kielteinen vaikutuksensa inarinsaamen käyttöön. Irtautumisajankohta osui Inarin kunnan perustamisen jälkivuosiin.

Toinen inarinsaamen kieleen vaikuttanut tekijä on asuntola- ja koululaitos, jossa opettajat ja henkilöstö olivat pääosin suomenkielisiä. Vuonna 1902 perustettiin ensimmäinen kansakoulu asuntoloiheen Inariin. Kiertävä katekeettaopetus kuitenkin jatkui perustettavien koulujen rinnalla vuoteen 1954 asti, jolloin Inarin viimeinen kiertokoulupiiri lakkautettiin Partakon koulun valmistuessa. Koulun avauduttua päättyi viimeisen inarinsaamea osanneen katekeetan virka. Kouluopetuksessa ja asuntolassa saamen kielelle ei ollut sijaa. Ne oppilaat, jotka joutuivat asuntolaan, pääsivät käymään kotona pääosin vain joulu- ja kesälomilla, jolloin yhteys omaan kotikieleen löystyi.

Kolmas inarinsaamen kieleen vaikuttanut tekijä on ollut vuoden 1920 espanjantauti, jonka jäljiltä 120 lasta jäi orvoiksi, jolloin osalla saamenkielisistä lapsista kieliyhteys katkesi. Oma vaikutuksensa on ollut myös suomalaisen väestön muutto-liikkeellä Inarin alueelle, seka-avioliitoilla ja sotavuosilla evakkomatkoineen, jolloin valtakunnan valtakielä on alkanut ottaa entistä enemmän sijaa yhteisön sisällä. Toisaalta joillakin inarinsaamelaisilla kontaktit esimerkiksi Pohjois-Norjaan ja asuminen eri saamen kielten puhumisalueiden rajoilla on johtanut joko inarinsaamen kielen säilymiseen tai kielen vaihtumiseen esimerkiksi pohjoissaameksi. Inarinsaamen säilymisen kannalta yksi tärkeä tekijä on ollut sen parissa tehty tutkimus- ja keräystyö,

joka johti kirjakielen kehittymiseen. Tällä oli vaikutusta myöhemmin aloitetun kielenelvytyksen onnistumiseen. Lisäksi inarinsaame oli elvytystoimien alkaessa edelleen elävä arkikieli ja siirtyi vielä sukupolvelta toiselle.

Katekeettajärjestelmän lakattua 1950-luvulla inarinsaamen opetuskäyttöön tuli katko, kunnes sitä alettiin opettaa kahdessa Inarin kunnan peruskoulussa vuonna 1976, vaikkakin vain yksi tunti viikossa. Vuonna 1986 inarinsaamenkieliset perheenisät Matti Morottaja ja Ilmari Mattus päättivät muutaman muun kieliyhteisöön kuuluvan kanssa perustaa inarinsaamen kieltä tukevan inarinsaamenkielisen Anaråškielâ servi-yhdistyksen, joka alkoi ensitöikseen julkaista inarinsaamenkielistä lehteä ja järjesti kielikursseja aikuisille. Vuonna 1997 seura perusti saamansa rahoituksen turvin inarinsaamen kieltä elvyttävän päivähoitopaikan eli kielipesän, jonka malli oli saatu Uuden-Seelannin maoreilta.

Kieliaktiivien aloittaman yhteistyön tuloksena inarinsaame oli ensimmäistä kertaa ylioppilaskokeen kielenä 1998, ja vuodesta 2000 lähtien inarinsaame tuli opetuskieleksi Inarissa ensin alaluokille ja siitä vaiheittain ylemmille luokille. Yläkoulussa inarinsaamenkielinen opetus alkoi vuonna 2010. Edellisenä vuonna Saamelaisalueen koulutuskeskus yhdessä Oulun yliopiston kanssa oli aloittanut vuoden kestävän inarinsaamen kielen ja kulttuurin intensiivikoulutuksen aikuisopiskelijoille ja on sen jälkeen järjestänyt vuosittain lukuvuoden kestäviä kielikoulutuksia, muutamaa poikkeusvuotta lukuun ottamatta. Yliopistotasolla inarinsaamen perusopinnot on ollut mahdollisuus suorittaa Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa vuodesta 2001 lähtien ja syventävät opinnot vuodesta 2011.

Inarinsaamen kieltä on 2010-luvulta lähtien tutkittu ja kehitetty kieliteknologian avulla, ja Anaråškielâ servi on uudella vuosituhanella keskittynyt kirjallisen ja kirjoitetun kielen edistämiseen sekä inarinsaamenkielisen median kehittämiseen. Kielipesätoiminnan yhdistys luovutti Inarin kunnan hallinnoitavaksi vuonna 2021.

Vuonna 2023 inarinsaamea äidinkielenään puhuvia on ollut saamelaiskäräjiltä saadun tiedon mukaan parisataa. Inarinsaamen kieli on määritelty erittäin uhanalaiseksi, ja kieli oli vaarassa hävitä ennen omaehtoisten elvytystoimien aloittamista. Ensimmäistä kielipesää perustettaessa alle 19-vuotiaat äidinkielliset puhujat oli laskettavissa yhden käden sormilla. Elvytystoimien kautta on saatu uusia puhujia, vaikkakin inarinsaamen iäkkäämpiä puhujia on luontaisesti menetetty.

Kielenelvytystoimien myötä nykyisiä puhujia arvioidaan kokonaisuudessaan olevan noin viitisensataa. Inarinsaamea ovat opiskelleet myös henkilöt, joilla ei ole sukuyhteyttä inarinsaamelaiseen yhteisöön. Kielen opiskeluun on voinut motiivoida yleinen kiinnostus kieltä kohtaan, mutta myös kasvanut tarve saada saamen

kielen taitoista henkilöstöä eri aloille. Yhteisön sisällä jotkut ovat suhtautuneet ulkopuolisten saamen opiskeluun vähemmän myönteisesti, ja osa katsoo kielen muuttuneen liikaa. Anaråškielâ servin puheenjohtaja Marja-Liisa Olthuis on kuitenkin todennut, että inarinsaamen yhteisö on pieni, joten siksi kielen siirtäjiksi tarvitaan myös muita kuin yhteisöön kuuluvia. Toisaalta Olthuisin mukaan ei ole enää tarve kasvattaa kielen puhujien määrää, vaan aletaan olla inarinsaamen ylläpitovaiheessa.

Inarinsaamen kielen yhdistyksen vuonna 1986 aloittama kielenelvytys on 2020-luvulle tultaessa laajentanut inarinsaamen käyttöympäristöjä. Anaråškielâ servin, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen ja Oulun yliopiston Giellagas-instituutin lisäksi tärkeitä inarinsaamen kielitilanteeseen vaikuttavia keskeisiä tahoja ovat saamen kielten ylläpitämisestä ja turvaamisesta huolehtiva saamelaiskäräjät, saamen kielten huollosta ja kehittämisestä vastaava yhteispohjoismainen Saamen Kielikaltio ja saamenkielisiä mediapalveluja tuottava Yle Sápmi. Inarinsaamen kieli elää edelleen myös kirkollisissa yhteyksissä, sillä Inarin seurakunnassa vuonna 2015 aloittanut kirkkoherra on inarinsaamen kielen taitoinen ja kieltä käytetään kirkollisissa toimituksissa. Edistettävää löytyy silti edelleen esimerkiksi inarinsaamenkielisen varhaiskasvatus- ja oppimateriaalituotannon parista ja saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudessa. Lisäksi inarinsaamen kielen elpymisen myötä on kielipesien rinnalle syntynyt tarve myös lakisääteiselle äidinkieliselle varhaiskasvatukselle.

Inarinsaamelaiset politisoituneen identiteettikeskustelun keskiössä

Inarinsaamelaiset päätyivät 2000-luvulle tultaessa saamelaispoliittisen identiteettikeskustelun keskiöön. Debatin juuret ovat vuoden 1995 saamelaiskäräjälaissa (974/1995) ja sen vaaliluetteloa koskevan saamelaismääritelmän lappalaispykälässä, joka mahdollisti vaaliluetteloon hakeutumisen lappalaisperusteella ilman aikarajaa. Vuoden 2025 saamelaiskäräjälaissa oikeus osallistua saamelaiskäräjävaaleihin ja tulla merkityksi vaaliluetteloon perustuu yksinomaan kieliperusteeseen, jota on laajennettu. Kieliperusteisuuden on katsottu laajentavan inarinsaamelaisten mahdollisuutta hakeutua vaaliluetteloon, sillä se ulottuu neljanteen sukupolveen.

Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkitseminen on perustunut ryhmähyväksyntään eli siihen, keitä saamelaisyhteisö tunnistaa ryhmänsä jäseniksi. Osaa vanhan saamelaiskäräjälain mukaiseen vaaliluetteloon pyrkineistä ei tunnistettu, mikä johti valituksiin oikeusasteissa. Joidenkin näkemysten mukaan sukuja oli tullut kuitu suomalaistuneen uudistilallisiksi siirtymisen yhteydessä. Tämän vuoksi vanhan saamelaiskäräjälain saamelaismääritelmää pidettiin suomalaistuneiksi katsottujen sukujen jäseniä poissulkevana. Tätä koettiin tapahtuneen erityisesti inarin-saamelaisiksi identifioituvien kohdalla.

Jotkut inarinsaamelaiseksi identifioituvat tekevät yhteistyötä entisen Kemin Lapin eteläosan asukkaiden jälkeläisten kanssa. Myös jälkimmäisillä on ollut tahtotila päästä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon. Entinen Kemin Lappi kuului Ruotsi-Suomen lapinkyläverkostoon. Nykyisistä saamelaisten kotiseutualueen kunnista siihen kuuluivat Inari ja Sodankylä. Kunnista Enontekiö ja Utsjoki kuuluivat Tornion Lappiin vuoteen 1751 asti.

Entisellä Kemin Lapin alueella asuneiden jälkeläiset alkoivat 1990-luvun alkuperäiskansakeskustelun myötä tuoda ilmi identifioitumisensa lappalaisiksi ja metsälappalaisiksi. Metsäsaamelaiset on ollut alkujaan tutkijoiden käyttämä kattotermi, joka tarkoittaa pohjoisella havumetsävyöhykkeellä asuneita kansanryhmiä, joita aikaisemmin kutsuttiin metsälappalaisiksi erotuksena muun muassa tunturialueilla asuviin ryhmiin.

Saamelaiskäräjien vaaliluetteloon pyrkineet ovat perustaneet yhdistyksiä, joista muun muassa inarinsaamelaisiin nimessään viittaava suomenkielinen seura on saanut kritiikkiä. Esimerkiksi äidinkieleltään ja taustaltaan inarinsaamelainen Ilmari Mattus on Anarâš-lehdessä kritisoinut nimenvaihtoa identiteettivarkautena: *”Jos joku joukko alkaa käyttää tietyn kansan nimeä niin, että osa tästä kansasta ei hyväksy tätä, niin silloin se olisi identiteettivarkaus, tai ainakin -sieppaus. Vaikka ryhmä käyttää kansan nimeä, niin sen omistajat eivät voi vaikuttaa siihen, miten tämä ryhmä käyttäytyy, ketä siihen kuuluu ja minkälaisia lausuntoja se antaa.”*

Yhteenveto

Inarinsaamelaiset ovat historiansa aikana kokeneet monia vaaran aikoja niin kielten kuin kulttuurinsa osalta. Inarinsaamelaisten elinkeinot ovat muiden saamelaisryhmien tapaan perustuneet vuotuiskiertoon ja elannon saamiseen luonnosta. Perinteistä elämäntapaa ovat haastaneet erilaiset maan ja vesistön käyttöön liittyvät lainsäädännölliset toimenpiteet. Yhteisön perustana oleva inarinsaamen kieli on erilaisista paineista huolimatta säilynyt ja elpynyt aktiivisen kieliyhteistyön avulla. Jotta inarinsaamelaisten kieltä ja kulttuuria voitaisiin edelleen edistää ja niitä uhkaavia tekijöitä minimoida, voisi lisätutkimus joistakin aiheista olla tarpeellista. Tutkimusaiheita on tuotu esille saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle tehdyissä selvityksissä ja tilaisuuksissa.

Maankäytön osalta on tuotu esille ehdotus tutkia metsäkeinottelun taustasyitä ja sen jälkivaikutuksia. Lisäksi on esitetty selvitystä tilojen ja maiden omistussuhteisiin vaikuttaneista tapahtumista eri aikakausina. Lisäselvitystä on esitetty myös

asuttamisen ja muiden elintilaa kaventavien toimien tapahtumakuluista ja vaikutuksista. Kalastukseen liittyvää tutkimusta on esitetty Inarijärven säännöstelyn ja muiden troolauksen vaikutuksista.

Inarinsaamen kielen osalta on esitetty seurantatutkimusta inarinsaamen kielipesissä olleiden lasten kielenkäytöstä. Myös selvityksen inarinsaamen kielen asemasta koulujärjestelmässä on katsottu olevan aiheellinen, samoin selvityksen inarinsaamen kielen menetyksen vaikutuksista yhteisöön ja yksittäisiin ihmisiin. Edellä mainittuun liittyen on esitetty tutkimusta myös inarinsaamelaisten suomalaistumisprosessista. Inarinsaamelaisia on kerrottu kohdellun epätasa-arvoisesti, joten sen osalta voitaisiin tehdä selvitys inarinsaamen kielen asemasta ja inarinsaamelaisten historiasta saamelaispolitiikassa.

Inarinsaamelaisten kulttuuriperintöä ja perinteistä tietoa koskevissa hankkeissa on huomioitava ennakkosuostumuksen menettelyohje.

16 Kolttasaamelaiset – rajojen pirstoma kansa

Kolttasaamelaiset ovat olleet Kuolan niemimaan alkuperäisväestöä ja heidän asuin- aluettaan 1900-luvun alussa olivat Petsamon alueen siidat Muotka, Nuortijärvi, Petsamo, Paatsjoki, Suonikylä ja Hirvas. Neiden eli Näättäjä oli jäänyt Norjan puolelle Norjan ja Venäjän välisessä rajankäynnissä vuonna 1826. Mainittu rajankäynti määritteli Petsamon alueen länsirajan Nautsista Paatsjokea pohjoiseen Könkäälle, jonka alapuolella raja poikkesi joen länsirannalle. Siellä olivat Paatsjoen kolttasaamelaisten ikaikaiset kevät- ja kesäpaikat sekä pyhittäjä Trifon Petsamolaisen perustama ortodoksinen Pyhien Boriksen ja Glebin kappeli. Könkäältä raja jatkui itään Vuoremijoelle ja jokea noudatellen kohti pohjoista Jäämerta.

Vuoden 1826 rajanveto aiheutti suuria aluemenetyksiä Paatsjoen kolttasaamelaisille. Paatsjoen suualue oli ollut tärkeä heidän kalastukselleen ja laaja merenrantaan ulottuva tunturialue Paatsjoen ja Vuoremijoen välissä oli ollut tärkeä sekä kalastukselle että poronhoidolle. Paatsjoen kolttasaamelaisten vuotuiskierto kärsi rajanvedosta ja vuosina 1852 ja 1889 voimaan tulleet, valtioiden väliset rajasulut toivat uusia ongelmia.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Suomi kävi aluksi Neuvosto-Venäjän kanssa aseleponeuvotteluja Rajajoella huhtikuussa 1920. Rajaerimielisyyksistä ei päästy sovintoon Rajajoella. Neuvostohallitus esitti rauhanneuvottelujen aloittamista uudelleen jo toukokuussa 1920, ja Suomi suostui tähän ehdotukseen. Rauhanneuvottelut alkoivat kesäkuussa 1920 Virossa, Tarton kaupungissa. Vaikeat alueuovutuksia koskevat neuvottelut puolin ja toisin päättyivät siihen, että Suomi luopui Itä-Karjala-toiveistaan, tyytyi Petsamon alueeseen ja antoi kompensationsa Neuvosto-Venäjälle Porajärven ja Repolan kuntien alueet Itä-Karjalasta. Presidentti K.J. Ståhlberg hyväksyi ehdotuksen. Rauhansopimus allekirjoitettiin Tartossa 14.10.1920.

Vuoden 1826 raja Venäjän ja Norjan välillä pysyi Suomen saaman uuden pohjoisen alueen länsirajana. Itärajaksi piirrettiin rauhanneuvotteluissa viivasuora rajalinja Korvatunturilta Kalastajasaaren nolle niin, että raja päättyi pohjoisessa Jäämeren rannalla sijaitsevaan Vaitolahden kylään, jonka raja halkaisi kahtia. Näin saatua aluetta, Suomen vasenta käsivartta, alettiin kutsua Petsamoksi.

Kolttsaamelaiset Suomen kansalaisiksi

Tarton rauhan rajalla oli vaikutuksia Petsamon alueen alkuperäisväestön, kolttsaamelaisten, elinolosuhteisiin kotiseudullaan. Petsamon siida menetti porojen kesälaitumia Kalastajasaarennon niemimaalla. Suonikylä eli Suenjelin siida menetti osan itäisistä sukualueistaan, osuuden Tuulomajoen Patunankönkään tuottoisaan lohipatoon sekä entisen talvikylänsä, joka jäi niukasti rajan itäpuolelle.

Tienrakennus Kyrön kylästä (nykyinen Ivalo) Petsamoon oli alkanut jo 1916 Venäjän toimeksiantona. Suomi jatkoi hanketta saatuaan Petsamon alueen hallintaansa. Tie kulki Paatsjoen vesistöreittiä myötäillen Salmijärvelle ja kääntyi sieltä kohti koillista ja Petsamovuonoa. Rakennetut tiet rikkoivat Paatsjoen ja Petsamon siidojen perinteisiä porojen kulkureittejä ja laidunalueita. Tiet toivat myös uudisasukkaat ja matkailijat siidoille kuuluneiden kalavesien ulottuville sekä sisämaassa että Petsamovuonolla.

Kaivostoiminnan aloittaminen, vesivoiman rakentaminen kaivoksen ja kaivosyhdyskunnan tarpeisiin, merikalastuksen laajeneminen ja teollistuminen vaikuttivat heikentävästi Paatsjoen, Petsamon ja Suenjelin siidojen perinteisiin elinkeinoihin, mutta alueellisia ja aluetaloudellisia menetyksiä ei millään tavoin korvattu kolttsaamelaisille.

Monille Petsamon alueen kolttsaamelaisille jäi rajan itäpuolelle lähisukulaisia. Neuvostoliiton perustamisen jälkeen vuonna 1922 raja sulkeutui eikä sukulaisista saatu tietoja moneen vuosikymmeneen.

Suomen hallintoa istutetaan Petsamoon

Petsamoon haluttiin luoda suomalainen hallinto ja pyrkiä kaikin tavoin suomalais-tamaan väestöä. Aluksi perustettu Petsamon lääninhallinto muutettiin jo vuoden 1922 alusta Oulun lääninhallinnon alaiseksi Petsamon kunnaksi. Petsamon alueen korkein virkamies oli kruununvouti V.F. Planting.

Petsamon kruununvouti Plantingin toimittama erikoislaskelma geologisia tutkimuksia johtaneelle tohtori Väinö Tannerille koskee Petsamossa vuonna 1926 hengille-pannun väestön jakaantumista eri etnisten ryhmien kesken:

Suomalaisia 1 010
Kolttia 394
Lappalaisia 64
Karjalaisia 279
Venäläisiä 270
Syrjääneitä 11
Yhteensä 2 032

Petsamon väkiluku oli nousujohteinen vuodesta 1921 vuoteen 1941, jolloin väkiluku oli suurimmillaan eli 5 239 asukasta. Suomalaisten osuus väestöstä oli luonnollisesti kasvanut Petsamoon suuntautuneen suuren muuttoliikkeen johdosta. Petsamo luonnonrikkauksineen ja työmahdollisuuksineen houkutteli väkeä muuttamaan alueelle erityisesti Pohjois-Suomesta. Tutkijat FT Taarna Valtonen ja FT Markus Juutinen kuvaavat Suomen hallintojärjestelmän istuttamisessa ja asukkaiden suomalaistamisessa käytetyn suomenkielistä koulujärjestelmää. Petsamoon saatiin perustettua suomalaisia lapsia varten kaksi koulua jo keväällä 1921. Petsamon alue jaettiin useampaan erilliseen koulupiiriin. Opetus oli vain suomeksi, mutta monikielisyyteen tottuneen alueen väestö oppi suomea viranomaisten näkökulmasta yllättävän nopeasti.

Kolttsaamelaisille kouluopetusta järjestyi vasta syksystä 1928 alkaen. Suonikylään saatiin oma koulu ja asuntola, joissa voitiin alkuvuosina hieman joustaa tiukasta suomalaistamislinjasta kolttsaamelaisten lasten tarpeiden mukaan. Sen sijaan Paatsjoen ja Petsamon siidoja kohdeltiin eri tavalla koulutuksen järjestämisessä: näiden siidojen lasten tuli osallistua heti täysin suomalaiseen ja suomenkieliseen kouluun äidinkielestään riippumatta, jos heille oli tilaa koulussa. Koska rannikon kouluissa oli tilanahtautta, jäivät monet kolttsaamelaiset lapset etenkin 1920-luvulla ja 1930-luvun alkupuolella vaille peruskoulutusta.

Tutkijat Valtonen ja Juutinen ovat komission pyynnöstä tehneet lisäksi erilliselvityksen *Kolttsaamelaisten yhteisöjen kieli- ja koulutustilanne 1850-luvulta 2020-luvulle*, mikä tarjoaa yksityiskohtaisempaa tietoa kolttsaamelaisten lasten koulunkäyntimahdollisuuksista Petsamossa.

Toisin kuin suomalainen hallinto ja koulujärjestelmä, Suomen ortodoksinen kirkkokunta toimi suhteellisen ripeästi. Petsamoon perustettiin jo vuonna 1921 oma seurakunta, johon kolttsaamelaiset ortodokseina kuuluivat. Myös Petsamon luostari, joka muodosti oman seurakuntansa, sai presidentti Ståhlbergin luvalla jatkaa toimintaansa entiseen tapaan, mutta valtaosa sen maaomaisuudesta siirrettiin valtion omistukseen. Suomeen liittämisen jälkeen luostarin veljestö ei kasvanut ja se tarvitsi apua hallinnollisten ja taloudellisten asioiden hoitamiseen Laatokan Valamosta sekä talvisodan jälkeen Heinävedeltä.

Kolttsaamelaisten asuinolot ja maankäyttö

Suonikylä eli Suenjel oli Petsamon alueella sijaitsevista siidoista eli lapinkylistä eteläisin. Suonikyläisten talvikylä oli jäänyt uuden rajan taakse, joten kyläläiset joutuivat asumaan kevät-, kesä- ja syyspaikoillaan 1920-luvun loppuun saakka. Suomen valtion kustantama ja kolttsaamelaisten itse mallipiirustusten mukaan rakentama

uusi talvikylä valmistui vuonna 1930 Ma'nnjäu'rrin rannalle. Kylään rakennettiin liian vähän taloja, minkä takia kymmenkunta perhettä joutui asumaan alun perin lampaille tarkoitetuissa piharakennuksissa. Kylään rakennettiin myös koulu, sen asuntola ja rajavartioston tupa. Aluemenetyksistään huolimatta suonikyläläiset jatkoivat nelivaiheista vuotuisikiertoaan Suomen talvisotaan saakka. Siidan talvikylä oli paikka, jossa suvut kokoontuivat vuoden mittaan joululta pääsiäiseen. Muiden vuotuisasuipaikkojen tai muiden siidojen rakennuskannan rakentamiseen valtio ei osallistunut.

Tohtori Väinö Tanner piti Maataloustieteellisen seuran vuosikokouksessa Helsingissä vuonna 1926 esitelmän *Voidaanko Petsamon aluetta käyttää maan hyödyksi? - Keinoja ja tarkoitusperiä*. Maatalousministeriö julkaisi esitelmän vuonna 1927 omassa julkaisusarjassaan kuva- ja karttaliittein. Uuden pohjoisen alueen tuntemus oli vielä 1920-luvulla valtiovallan taholla vähäistä, joten tohtori Väinö Tannerin tietämys otettiin mielenkiinnolla vastaan. Tannerin ehdotuksista huolimatta valtiovallan toimenpiteet kohdistuivat vain alueelle muuttaneen suomalaisväestön maansaantia ja maatalouden harjoittamista tukeviksi. Kolttasaamelaisten olosuhteisiin ei Petsamon asutuslainsäädännöllä vuodelta 1925 ollut parantavaa vaikutusta.

Kolttasaamelaisten oman hallintojärjestelmä

Petsamon suomalaista paikallishallintoa ei haluttu luoda venäläiselle pohjalle, vaan vanha malli syrjäytettiin uuden tieltä lukuun ottamatta Suonikylää, jossa vanhaan Venäjän vallan aikaiseen järjestelmään sopeutettu omaperäinen hallintomalli sai jatkoa suomalaisen järjestelmän rinnalla sellaisenaan. Muissa siidoissa kyläkokoustoiminta oli ilmeisesti suppeampaa, mutta ainakin siidaa edustavat kylänvanhimmat valittiin edelleen.

Petsamon ajan asutusta koskevaa lainsäädäntöä, elinkeinoja kuten poronhoitoa, kalastusta, maataloutta, teollistumista ja palkkatöitä on kuvattu monissa eri yhteyksissä, mutta ylimalkaisesti. Petsamon ja Paatsjoen siidoissa elinkeinoissa tapahtunut muutosprosessi on ollut vähällä huomiolla ja kolttasaamelaisten oma näkökulma asioista puuttuu.

Kolttasaamelaisten kyläkokouksien juridinen asema oli epäselvä, sillä Suomen lait eivät tunnistanee tällaista paikallishallintomallia, mutta epävirallisenakin sen paikallisia oloja koskevia päätöksiä kunnioitettiin hyvin. Osittaisesta sopeuttamisesta suomalaiseen hallintojärjestelmään ja aseman tunnustamisesta kertoo se, että kyläkokouksen virallisena koollekutsujana toimi kruununvouti. Vuonna 1930 uudessa

talvikylässä järjestetyssä kyläkokouksessa Suonikylän kolttasaamelaiset tekivät sisäministeriölle anomuksen, että kyläkokousjärjestelmä tai sen kaltainen itsehallinto voitaisiin virallistaa osaksi suomalaista hallintojärjestelmää.

Asia ei tuolloin edennyt valtion taholla, mutta se oli taustalla vaikuttamassa Suonikylän suojeluhankeasiassa. Suonikylän alue haluttiin rauhoittaa uudisasutuksen haitoilta, mikä nostatti vilkkaan keskustelun puolesta ja vastaan. Kun suojeluhanke ei edennyt, määräsi maaherra Kaarlo Hillilä tilanteen selvittämiseksi kevättalvella 1938 kruununvouti V. F. Plantingin järjestämään Suonikylässä kokouksen, jossa kolttasaamelaiset kuvasivat kattavasti perinteisiä oikeuksiaan ja niiden noudattamistapoja. Tavoitteena oli saada lainvoimainen tunnustus heidän perinteiselle hallinnolleen.

Suonikylän kolttasaamelaiset joutuivat tekemisiin Suomen senaatin porotaloutta koskevan ohjeen sekä sitä seuranneen vuoden 1916 asetuksen kanssa. Niiden mukaan kaikkien poronhoitajien, jotka käyttivät valtion maita porojensa laidunmiseen, täytyi liittyä paliskuntajärjestelmään. Suonikylän kolttasaamelaisten yhteistyö erilaisia poronhoitotapoja noudattavan Paatsjoen paliskunnan kanssa ei sujunut hyvin. Suonikylä kuten muutkin kolttasaamelaiset siidat olivat menettäneet poroja runsaasti ensimmäisen maailmansodan aikana aikuisten miesten ollessa useita vuosia Venäjän armeijassa ja vain naisten, lasten ja vanhusten ollessa kotona huolehtimassa perheiden ja sukujen porokarjasta. Menetykset jatkuivat maailmansodan jälkeen aikana, jolloin läntisen naapuruston suomalaiset Lapin rajavartioston komentajan myötävaikutuksella ryöstivät suonikyläläisten poroja ja muuta omaisuutta häikäilemättömällä tavalla syylistyen myös väkivaltaisiin tekoihin asukkaita kohtaan.

Kostoretkiä ja vakoilua

FT Sonja Tanhua on tutkinut savukoskelaisen, Sompiossa toimineen Aleksi ”Mosku” Hihnavaaran toimintaa itäisen Lapin alueella virallisena sekä epävirallisena lainvalvojana 1910- ja 1920-luvuilla sekä Lapin rajavartioston komentajan kenraalimajuri Kurt Martti Walleniuksen toimintaa. Erityisesti huomiota kiinnitetään Moskun ja Walleniuksen vuonna 1919 kolttasaamelaisten pariin suorittamaan ”kostoretkeen”, jolloin Walleniuksen ja suomalaisen sotilasjohdon valtuuttamat joukot siirtyivät itärajan yli ja suorittivat väkivaltaisia kuulusteluja kolttasaamelaisten parissa ja takavarikoivat tai varastivat kolttasaamelaisten poroja sekä näiden taljoja ja muuta omaisuutta. Tutkimuksessa käsitellään lyhyesti myös kaksikon muita toimia kolttasaamelaisten parissa.

Vuoden 1919 retken tapahtumat saivat alkunsa, kun Mosku soitti Walleniukselle syyskuun 6. päivä 1919 ja kertoi Walleniukselle, että poroja on taas viety. Wallenius ryhtyi saman tien toimiin ja matkusti 8. päivä syyskuuta Oulun maaherran kanssa Sodankylään keskustellakseen asiasta paikallisten poromiesten kanssa. Muutamaa päivää myöhemmin, 11.9.1919, Wallenius oli jo Ivalossa.

Sieltä lähdetään kohti Suomua ja Luttojokea. Raja-Joosepissa Mosku, Pyhä-Selmi eli Anselmi Pyhäjärvi ja muut sompiolaiset liittyvät joukkoon. Wallenius oli varustanut lähes 20 miehen joukon melko raskaasti, koska arveli kohtaavansa myös rajan yli paenneita punaisia. Tavoitteena tällä vuonna 1919 suoritettulla ”retkellä” oli Moskun ja Walleniuksen mukaan hakea takaisin suomalaisten poroja, joita kolttasaamelaiset heidän mukaansa olivat varastaneet. Korkeamman sotilas- ja poliittisen johdon tietoisuus tulevasta rajan ylityksestä sekä retkestä teki tästä tapahtumasarjasta, jossa väkivaltaisesti tunkeuduttiin ihmisten koteihin ja vietiin omaisuutta, Suomen valtion ja viranomaisten hyväksymän.

Joukot kiersivät useilla kolttasaamelaisten asuinpaikoilla, pääasiassa Fofonoffien ja Semenoffien sukualueilla. Kaikilla paikoilla asukkaat, myös naiset ja lapsetkin, otettiin kiinni, teljettiin kotaan tai pirttiin, ja miehiä kuulusteltiin useaan otteeseen ulkona. Koltansaamen käyttö kuulustelijoiden läsnä ollessa kiellettiin. Koltta-saamelaisia miehiä pidettiin panttivankeina, ja heitä nimitettiin kolttaoorjiksi. Vasta useiden päivien jälkeen vankeina pidetyt miehet päästettiin menemään.

Kotakentillä ja muilla asuinpaikoilla kaikki uudet ja vanhat taljat sekä lihat vaadittiin nähtäville ja käytännössä kaikki ”tunnistettiin” suomalaisten poroista hankituiksi. Lisäksi porotokkia käytiin läpi Suomen porojen löytämiseksi. Mosku ja sompiolaiset toimivat poromerkkien tunnistajina. Walleniuksella tai mukana olevilla sotilailla ei ollut osaamista ja tuntemusta toimia tässä tehtävässä, ja voidaan vain arvailla, miten puolueellinen tämä Moskun suorittama korvamerkkien tarkistus on ollut.

Matti Sverloff kirjoittaa 2003 ilmestyneessä kirjassaan, että Walleniuksen joukot ottivat lähes koko Reigg Riiko Evvaninpoika Fofanoffin parisataapäisen porokarjan haltuunsa ja kuljettivat sen Nautsiin. Rajavartioston vääpeli Teiran vastuulla oli tämän token kuljettaminen Nautsiin. Sakari Kännön mukaan myös Oudas Semenoffin perheen porokarjaa verotettiin niin runsaasti, että perheelle jäi vain kymmenen vaadinta ja kaksi härkää.

Kaiken kaikkiaan retkikunta vei kolttasaamelaisilta tuolla retkellä noin kaksisataa poroa, suuren määrän taljoja ja Sakari Kännön mukaan raanuja, lusikoita ja muita tarve-esineitä. Walleniuksen ja Moskun joukkio vieraili ainakin neljällä asuinpaikalla sekä muutamilla muilla kota- tai paimennuspaikoilla. Tapahtumat koskivat suoraan

arviolta 7–9 kolttasaamelasta perhekuntaa. Henkilömäärinä arvioiden 20–25 henkeä joutui suoraan tekemisiin retkikunnan ja sen jäsenten kanssa. Erinäiset kerrannaisvaikutukset olivat perheille suuremmat.

Walleniuksen ja Moskun löytämien taljojen ja porojen suureen määrään nähden oli omituista, että samaan aikaan Walleniuksen kostoretken kanssa Ivalon rajakomendantti Vilho Suvirinne teki viikon pituisen retken Venäjälle samassa tarkoituksessa, eikä hän löytänyt yhtään suomalaisten poroa. Tästä Suvirinne myös raportoi Walleniukselle.

Walleniuksen ja Moskun retki jätti muistijäljen kolttasaamelaiseen yhteisöön, eikä se lisännyt luottamusta suomalaisiin viranomaisiin, kun uusi raja tehtiin vuoden 1920 lopulla. Moni suonikyläläinen poromies joutui tekemään töitä entisten rajamiesten kanssa ja toimimaan samassa poropaliskunnassakin.

FT Soile Tanhua toteaa selvityksessään, että kirjallisuuden ja tutkimuksen avulla voidaan todistaa kolttasaamelaisten kertomukset kidutuksesta ja väkivallasta tai sillä uhkailusta. Surmansa saaneiden nimiä ei voida enää varmuudella tavoittaa, eikä tätä kautta saada heille oikeutta. Sillä ei kuitenkaan ehkä ole väliä, sillä kolttasaamelaiset itse tietävät, mitä ovat kokeneet ja millaiset jäljet nämä ovat jättäneet yhteisöön. Se, mikä merkitsee, on se, että kolttasaamelaiset ovat joutuneet väkivaltaisten hyökkäysten ja ryöstöjen kohteiksi omissa kodeissaan eikä näistä teoista ole koskaan jaettu rangaistuksia niiden tekijöille tai niihin osallisille.

Petsamon vakoilutapahtumat

Vuosiin 1939 ja 1940 liittyy kolttasaamelaisiakin koskettaneet Petsamon vakoilutapahtumat, jotka ovat olleet kuumimmillaan juuri noina vuosina. Kun tapahtumat yhdistetään kolttasaamelaisiin, syntyy tunne, että heidän kohdallaan selvittelyä ovat vältelleet kaikki, niin historiankirjoittajat, sotakirjailijat, tutkijat kuin toimittajatkin. Syyksi on sanottu, ettei ole ollut tietoa tai ettei vähäisestä kolttasaamelaisten ryhmästä ole väliä. Ei ole ollut tietoa, kun ei ole kysytty tai ei ole ollut tarvetta tai halua selvittää.

Petsamon Lapinkylän kolttasaamelaisten porot vaelsivat kevään tullen kohti merenrantaa ja palailivat talveksi sisämaahan metsä- ja tunturialueille. Poronhoitajat olivat saaneet elää lähes 20 vuotta puuttomalle tunturialueelle vedetyn Tarton rauhan rajalinjan tuntumassa ja olivat tottuneet mieltämään, missä raja kulki, vaikkei se näkynytkään samalla tavalla hakattuna aukkona kuin metsäseuduilla. Lapinkylän poroille oli vaikeampi tehdä selväksi, että entisillä talvilaitumilla oli toisaalla sallittu alue, toisaalla kielletty alue. Rajan yli puolin ja toisin kulkeutuvia poroja käytiin

hakemassa pois rajan takaa säännöllisin tapaamisin, rajavaltuutettujen järjestämissä tilaisuuksissa. Virallisista vakoilu- tai tiedustelutoimista vastanneille virkahenkilöille raja-alueella ja tunturissa liikkuvia poromiehiä on voitu pitää sopivina viestinviejinä tai tarkkailijoina.

Järkevästi ajatellen tavallisilla, jopa luku- ja kirjoitustaidottomilla poromiehillä ei ole ollut mitään osaamista vakoilutoimiin, ellei sellaisena pidetty taitoa liikkuu tunturi-maastossa ja rajaseudulla – tai sitten venäjän kielen taitoa. Ei heillä myöskään ole ollut mitään omaa intressiä ryhtyä vakoiluun – ellei heitä ole painostettu, uhkailtu jopa perheenjäseniin kohdistuvalla väkivallalla, houkuteltu rahalla, alkoholilla tms. Pienessä kyläyhteisössä tällaiset tapahtumat koettiin hämmäntävinä, ja pidätykset aiheuttivat paljon huolta omaisille ja pohdintoja kylän poromiesten kesken.

FT Sonja Tanhua on saanut tutkittavakseen vakoilutapahtumiin liittyviä asiakirjoja Suomen Kansallisarkistosta. Hän on analysoinut Saamelaisten totuus- ja sovinto-komissiolle kolttsaamelaisiin liittyvää aineistoa seuraavasti: Kolttsaamelaisia pidätettyjä oli todennäköisesti yksitoista (11). Miehet edustivat kaikkia kolmea kolttsaamelaista siidaa: Petsamoa, Paatsjokea ja Suonikylää. Petsamon siidasta pidätettyjä oli neljä, Suonikylästä neljä ja Paatsjoen siidasta kolme. Tässä työssä ei tuoda pidätettyjen nimiä esille, sillä sekä heillä että heidän jälkeläisillään on oikeus yksityisyyden suojaan. Henkilöiden suoria jälkeläisiä on vielä elossa. Kuulusteltavien anonymisoinnin avulla pyritään minimoimaan yksittäisiin henkilöihin tai sukuihin kohdistuvia haittoja.

Pidätettyjen ikähaarukka on suuri, painottuen kuitenkin lievästi 23–25 vuotiaisiin miehiin. Vanhimmat kuulusteltavista olivat 36–38-vuotiaita. Pidätettyjen ja kuulusteltujen kolttsaamelaiden osalta yhtä yhteistä nimittäjää ei löydy heidän etnisyytensä lisäksi. Useimmat ovat osallistuneet poronhoitotöihin jossain vaiheessa, jos eivät sillä hetkellä olleet aktiivisesti mukana. Osa osasi venäjää ja yksi oli siirtynyt vuonna 1920 laittomasti Suomen puolelle uuden rajan jälkeen. Lähes kaikki olivat suorittaneet asepalveluksen Lapin rajavartiostossa. Osa tunsu toisensa, mikä kävi ristikuulusteluissa ja kuulusteluissa ilmi. Osa taas ei tuntenut muita pidätettyjä.

Kuulustelupöytäkirjoista käy ilmi, että pidätetyiltä on kyselty hyvin tarkasti heidän perhe-, työ- ja koulutustaustoistaan. Pöytäkirjat antavat sikäli myös arvokasta tietoa tuon ajan kolttsaamelaisesta yhteiskunnasta ja sen monimuotoisuudesta. Monet kuulusteltavista ovat poronhoidon lisäksi harjoittaneet sekä pienimuotoista että teollista kalastusta, olleet oppaina, kantajina tai kokkeina tutkijoille sekä osallistuneet esimerkiksi Karjalan Kannaksella linnoitustöihin.

Kuten muidenkin Petsamon tapauksessa pidätettyjen osalta, tässäkin tapauksessa näyttää siltä, että pidätyksiä on tehty aikaisemmin kuulusteltujen ihmisten tunnistusten ja nimeämisten perusteella. Mitään muita todisteita ei ole ollut. Koltta-saamelaisia ovat nimenneet pääasiassa muut saamelaiset pidätetyt.

Pidätetyiltä on kyselty siitä, ovatko he joskus käyneet Neuvostoliiton puolella laittonasti tai esimerkiksi työtehtävissä tai armeijassa ollessaan. Muutamat kertovat käyneensä raja-alueella palvellessaan Suomen armeijassa.

Kuulusteltavilta on kysytty ovatko he kuulleet Petsamossa olevan vakoojia tai tietävätkö he jotain Petsamossa suoritettavasta vakoilusta. Lisäksi heiltä on kysytty tuntevatko he esimerkiksi henkilöä X tai henkilöä Y, jotka ovat jo aiemmissa kuulusteluissa myöntäneet syyllisyytensä vakoiluun. Muutamat kertovat kuulleensa huhuja vakoilusta, useimmat kieltävät tietävänsä tai kuulleensa asiasta mitään.

Kolme kuulusteltavista myöntää tuntevansa tai tietävänsä heille esitetyt henkilöt. Yksi ei kuitenkaan voi sanoa varmaksi, että tunnistaisiko näitä henkilöitä koska tuntee monia tämän nimisiä tai ei ole koskaan ollut tarkemmin tekemisissä heidän kanssaan. Kaksi pidätetyistä ja kuulusteltavista myöntää tuntevansa nämä miehet, ja myöhemmin nämä kaksi myös myöntävät itse osallistuneensa vakoiluun. Nämä kaksi Lapinkylän eli Petsamon siidan miestä saavat syytteet, ja heidät tuomitaan Vaasan hovioikeudessa vakoilusta. Loput miehistä vapautettiin marraskuun puolivälissä 1939 ja kuljetettiin kotiseuduille Petsamoon.

Kaksi näistä yhdestätoista kiinniotetusta ja kuulustellusta koltta-saamelaisesta saivat lopulta tuomion Vaasan hovioikeudessa kesäkuussa 1940. Toinen miehistä sai vankeutta kaksi vuotta ja kuusi kuukautta sekä kansalaisluottamuksen menetys kuudeksi vuodeksi yli vapausrangaistusajan. Toinen taas sai vankeutta kaksi vuotta ja menetti kansalaisluottamuksen kuudeksi vuodeksi yli vapausrangaistusajan. Kansalaisluottamuksen menetys tarkoitti sitä, että henkilöille joidenkin ammattien harjoittaminen oli mahdotonta ilman kansalaisluottamusta.

Molemmat tuomitut osallistuivat kirjelmään, jossa kuulustelijoita syytettiin pahoinpitelyistä. Toisen tuomitun koltta-saamelaisen kohdalla voidaan myös esittää kysymys olisiko tätä pitänyt tuomita lainkaan, sillä jo kuulusteluissa ja myöhemmissä pöytäkirjoissa todetaan viranomaisten taholta, ettei hän ole henkisesti kyvyllään todennäköisesti pystynyt toimimaan vakoilijana tavoilla, joista häntä syytetään. Samankaltaisia huomioita on esitetty myös muutamien muiden tuomittujen kohdalta.

Irja Jefremoff (2025) kirjoittaa, että näiden kahden tuomion saaneen lisäksi Lapinkylästä eli Petsamon siidasta olisi tuomittu myöhemmin myös kolmas koltta-saamelainen mies. Veikko Erkkilän ja Pekka Iivarin ”Jätetyt kodit, tuhotut sillat – Lapin sodan monta historiaa” -teoksessa vuodelta 2015 käsitellään tätä kolmatta tapausta, ja kirjan kirjoittajien mukaan mies olisi myöntänyt Valpon kuulusteluissa syyllisyytensä. Tämä kolmas mies sai vapauduttuaan vuonna 1944 surmansa epäselvissä olosuhteissa Kokkolassa, ja Jefremoffin mukaan tapahtumat ovat ihmisten mielissä yhdistyneet Petsamon vakoilujuttuun. Kaikki kolme olivat Lapinkylästä, joka koostui kahdesta Petsamon siidan kylästä.

Tanhuan selvityksessä on pyritty tuomaan esille niitä tapahtumia, joita koltta-saamelaiset ovat itse nostaneet kuulemisissa esille. Selvityksen tarkoituksena on tuoda esille ne historialliset seikat, joita tapauksista tiedetään. Erityisesti työ pyrkii tuomaan esille koltta-saamelaisten kokemukset ja näkökulmat.

Tapaus liittyy siihen, millä tavoin suomalaiset turvallisuusviranomaiset ja oikeuslaitos ovat kohdelleet koltta-saamelaisia. Joissain tapauksissa hyvinkin väkivaltaisesti. Tässä tapauksessa ei ole jaettu tuomioita suomalaisille viranomaisille pahoinpitelyistä.

Petsamon vakoilujutun osalta tutkija esittää, että oikeushistoriaa ja vastaavia tapauksia paremmin tunteva kävisi olemassa olevan aineiston vielä läpi ja mahdollisuuksien mukaan selvittäisi, ovatko jaetut tuomiot olleet lainmukaisia ja lakiperusteisia. Täyttä selvyyttä tuskin voidaan saada, mutta on luultavaa, että tuomiot jaettiin ilman kunnollisia todisteita perustuen pääasiassa muiden kuulusteltavana olleiden puheisiin ja todistuksiin kuulustelujen aikana. Mahdolliset kuulusteltavien kidutukset ovat voineet olla syynä sille, miksi aiheettomia tunnustuksia on tehty.

Tutkija Sonja Tanhua toteaa, että kuulusteltujen ja tuomittujen joukossa on miehiä, jotka edustavat kaikkia Petsamon väestöryhmiä, ei ainoastaan koltta-saamelaisia. On tärkeää, että kaikkien tapaukset tutkittaisiin uudelleen.

Talvi- ja jatkosodan tapahtumat

Petsamon koltta-saamelaisten siidojen väestö joutui kokemaan toisistaan poikkeavaa kohtelua heti talvisodan alettua. Suonikylän koltta-saamelaiset evakuoitiin Tervolan kuntaan Etelä-Lapissa, Paatsjoen siidan ja Petsamon Lapinkylän koltta-saamelaiset odottivat turhaan ohjeita evakuoinnista.

Paatsjokiset pakenivat sotatoimien lähetessä vesistön yli Norjan puolelle. Petsamon lapinkylän ja Petsamovuonon itäpuolen asukkaat jätettiin sotatoimialueelle. Neuvostoviranomaiset internoivat heidät keskelle Kuolan niemimaata. Mukana oli naisia, lapsia ja vanhuksia. Täysi-ikäiset, Suomen asevelvollisuuden suorittaneet miehet olivat sotatoimissa eri puolilla Suomen rintamaa. Omaisilla ei ollut tietoa sotapalveluksessa olevien miesten kohtalosta joulukuun 1939 alusta toukokuun 1940 lopulle, jolloin tapahtui paluu kotimaahan. Valtiollinen poliisi kuulusteli vankeudessa olleita Paatsjoen Luusuassa kahden kuukauden ajan. Petsamon lapinkylän kolttsaamelaiset pääsivät palaamaan kotikyläänsä elokuun alussa 1940.

Sotatoimialueelle jätettyjen Suomen kansalaisten omaisuuden menetyksiä ei ole korvattu eikä vankeusajan kärsimyksiä ja tapahtumista aiheutuneita traumoja ja ylisukupolvisia traumoja ole käsitelty ammattihenkilöiden avulla myöhempinä aikoina.

Jatkosota alkoi kesäkuussa 1941. Jo seuraavana vuonna alkoi siviiliväestön siirtely partisaaniuhkan alta paikasta toiseen. Väkeä sijoitettiin tilapäisten evakuointien aikana lautarakenteisiin parakkeihin ja muihin ahtaisiin ja puutteellisiin majoipaikkoihin. Ihmiset olivat tottumattomia hankkimaan ruokaa vieraisissa oloissa huonon suomen kielensä turvin. Lapset joutuivat kerjäämään ruoka-apua paikallisilta asukkailta. Tilapäisiä asuinpaikkoja muutettiin useita kertoja partisaanien pelosta, kunnes Suomi solmi erillisrauhan Neuvostoliiton kanssa 4.9.1944. Moskovan välirauhan rauhansopimus allekirjoitettiin 19.9.1944, ja se päätti jatkosodan. Syyskuun alkupuolella sekä siviiliväestö että Suomen joukot eri puolilta pohjoista rintamaa jättivät Pohjois-Suomen. Kolttsaamelaisilla oli edessään evakuointi Pohjanmaalle Kalajoen kuntaan, josta osa siirrettiin myöhemmin Oulun Maikkulaan ja osa Haukiputaalle.

Heti rauhanteon jälkeen alkoi Lapin sota, jossa Suomen joukkojen oli rauhanehtojen mukaan lyhyessä ajassa poistettava Saksan joukot alueeltaan. Lapin sodan viimeiset laukaukset ammuttiin Muotkantakassa Kilpisjärven tiellä 28.4.1945. Saksan joukot tuhosivat perääntyessään kylät ja kaupungit rakennuksineen, sillat, lennätinpylväät ja kaikki ulottuvillaan olleet tekniset laitteet. Tuholta säilyi vain tiettömien taipalettien takainen erämainen asutus.

Paluu pohjoiseen Lapin sodan jälkeen

Lapin evakoiden paluu pohjoiseen tapahtui vähitellen: osa jo kesällä 1945, osa vasta seuraavan vuoden aikana. Kolttsaamelaiset olivat menettäneet kotiseutunsa Neuvostoliitolle, ja uusien asuinalueiden löytäminen Inarin alueelta vei aikaa vuosiin 1948 – 1949. Se tarkoitti tukalaa elämää tilapäisillä asuinpaikoilla puutteellisissa

oloissa. Lopulta viranomaiset ja valitut kolttasaamelaisten luottamushenkilöt päätyivät mahdollisuuksia tutkittuaan sijoittamaan Paatsjoen suvut Pikku-Petsamoon, Kevjäjärvelle ja Mustolaan, Petsamon lapinkyläläiset Tsarmijärvelle ja Nellimiin sekä suonikyläläiset Sevettijärven-Näätämön alueelle Nitsijärven ja Kirakkajärven välille.

Osa miehistä oli osallistunut hirsimökkien valmistamiseen ja edistänyt sillä tavoin lopullista muuttoa, joka tapahtui maaliskuussa 1949. Myös Nellimin alueella osa kolttasaamelaisista oli päässyt muuttamaan aiemmin, jos olivat olleet omatoimisesti rakentamassa tulevia asumuksia. Heti alkuun kävi ilmi, etteivät suunnitelmat miellyttäneet paikallista alkuperäisväestöä, mutta suunnitelmat toteutettiin siitä huolimatta, koska vaihtoehdot olivat vähissä.

Kolttasaamelaisten ja valtion suhteet sotien jälkeisessä Suomessa 1955–1985

Kolttasaamelaisten, Suomen valtion sekä muiden toimijoiden välille syntyi ristiriitoja, mutta toisaalta ne toivat esille myös kolttasaamelaisen yhteisön vaikutusmahdollisuuksia, omatoimisuutta ja joskus onnistumisiakin.

Lopulliset sijoituspaikat

Kolttasaamelaiset pääsivät muuttamaan uusille asuinalueilleen vuosien 1948–1949 aikana. Kaikille tarjottiin asuttavaksi Suonikylän menetetyn talvikylän mallisia hirsimökkejä, ns. kolttakoteja, joita oli kolmea kokoa: 32 m², 28 m² ja 20 m². Inarijärven eteläpuolelle Kevjäjärven-Nellimin alueelle rakennettiin pääasiassa keskimmäistä eli pienempää kahden huoneen mallia. Myös tiloihin liittyvä maa-alue saattoi olla Inarijärven eteläpuolella pienempi kuin Näätämön alueella, useinkin vain hiukan yli 2 hehtaaria, kun tilojen koko Sevettijärven-Näätämön alueella oli 3,0–3,2 hehtaaria. Paatsjoen ja Petsamon siidoissa vauraimmilla perheillä oli ollut omia taloja jo 1920-luvulla. Ansiotyössä käyneet nuoret olivat myös ennättäneet rakentaa omin varoin uusia asuinrakennuksia 1930-luvulla ja he ilmaisivat tyytymättömyyttä asutusviranomaisten tulkinnasta, jonka mukaan kolttasaamelaiset eivät ole omistaneet mitään Petsamossa asuessaan.

Valtio rakennutti Näätämön alueelle 51 asuin- ja varastorakennusta ja Nellimin alueelle 43 asuin- ja varastorakennusta. Rakentamisen jälkeen, vuonna 1955, saatiin laki eräiden kolttien asuttamisesta ja sitä täydentävä asetus, lyhyemmin sanottuna kolttalaki ja -asetus. Valtionmaalla ja kolttatilalla asuessaan koltalla oli kyseisen lain mukaan tiettyjä etuuksia mutta myös rajoituksia, jotka puolestaan olivat voimassa 50 vuotta. Tilaan liittyvät oikeustoimet eivät olleet sallittuja ilman maatalousministeriön lupaa.

Näätämön alueen kolttatilalliset saivat asutuksen alkuvaiheessa sijoittaa valtion maalle toimeentulonsa tueksi niin sanottuja kalapirttejä, koska työmahdollisuuksia oli alueella vähän. Kalapirttejä sijoitettiin mm. Inarijärven koilliskulmalle, Tsuolisjärvelle, Pautujärvelle, Iijärvelle, Vuontislompoloon ja Näätämöjoelle. Varsinkin Inarijärven rannalta saattoi toimittaa kalaa Itä-Inarin postiveneen mukana Nellimin kauppaan ja saada paluukyydissä elintarvikkeita tiettömän taipaleen takana oleville kalapirteille, joissa oltiin parikin kuukautta koko perheen voimin. Eteläpuolisen alueen kolttatilallisille mahdollisuutta kalapirtin rakentamiseen ei tuolloin vielä annettu.

Asutustoimien arvostelua

Kolttasaamelaiset arvostelivat kyläkokouksissaan kolttatiloihin liittyviä puolen vuosisadan mittaisia rajoituksia ja puuttuvaa omistusoikeutta. He kokivat olevansa eriarvoisia suhteessa Inarin muihin asukkaisiin. Koltta-alueen eteläpuolella asuvat kolttasaamelaiset alkoivat vaatia maanhankintalain (396/45) tai eräiden entisen Petsamon kunnan siirtoväkeen kuuluvien henkilöiden asuttamisesta annetun lain (549/50) soveltamista heihin. He halusivat tilat omistukseensa ja mahdollisuuden käyttää niitä esimerkiksi lainan vakuutena. Vaatimusten seurauksena maanhankintalain mukaisiksi tiloiksi muutettiin kaikkiaan 13 tilaa eteläpuolisella koltta-alueella.

Vuosikymmenen päästä maanhankintatilojen perustamisesta monet mukaan lähteneet totesivat, että heitä on harhaan johdettu. Vauraus ei ollut lisääntynyt, ja valtion rakentamat kolttamökit olivat menneet huonoon kuntoon, kun rahat eivät riittäneet elämisen lisäksi korjaustoimiin. Parannusta olosuhteisiin ei saatu aikaan tilamuotoa muuttamalla.

Valtio rahoittaa peruskorjauksia

Valtio tuli vastaan ja päätti antaa korjausavustuksia myös MH-tiloille. Vuonna 1965 lisättiin kolttalakiin 5 a § (319/65), jonka mukaan välttämättömiä peruskorjauksia voitiin tehdä valtion tulo- ja menoarvion rajoissa valtion toimesta ja kustannuksella vuonna 1965 ja kolmena seuraavana vuonna. Tällaisiksi peruskorjaustoiksi katsottiin mm. tulisija- ja lämmityslaitteiden korjaukset sekä vesikattoihin, lattioihin ja perustuksiin kohdistuvat korjaukset.

Myös joitakin laajennuksiakin tehtiin valtion 5 a §:n mukaisiin toimenpiteisiin varaimilla menoilla. Nellimin alueella koettiin, että he ovat jäämässä sivuun tapahtuneesta kehityksestä ja he moittivat kyläkoustoiminnan vähäisyyttä alueellaan sekä neuvonnan ja tiedon puutetta. Tämä näkyi myös peruskorjausten vähäisyytenä eteläpuolisella koltta-alueella.

Pakko selviytyä lakiviidakossa

Vuonna 1969 annettiin kolttien maaomistusolojen parantamiseksi kolttien maanjärjestelylaki (590/69) ja kolttien maanjärjestelyasetus (650/69). Samassa yhteydessä tehtiin tarkistuksia kolttilakiin ja koltta-asetukseen. Myös porotilalaki (590/69) ja porotila-asetus (649/69) koskivat kolttaväestöä sillä edellytyksellä, että henkilöt saavat pääasiallisen toimeentulonsa poronhoidosta.

Uusitun lainsäädännön myötä kolttasaamelaisille annetut vaihtoehdot:

1. *Jäädä kolttatilalle, joka oli muodostettu vuoden 1955 lainsäädännön perusteella.* – Tilalle kuuluivat kolttaetuudet, mutta se oli myös vuoden 1955 laissa määrättyjen rajoitusten alainen.
2. *Vaihtaa toiseen kolttatilaan, mikäli niitä vapautui.* – Tilalle kuuluivat kolttaetuudet, mutta se oli myös vuoden 1955 laissa määrättyjen rajoitusten alainen.
3. *Hakea kolttatilaan lisäaluetta, osuutta tai etuutta kolttien maanjärjestelylain nojalla, jolloin siitä tuli käytännössä porotila.* Tila menetti kolttaetuudet, mutta samalla se vapautui myyntiä koskevista rajoituksista. Lainojen hakeminen ja saaminen tuli mahdolliseksi.
4. *Luovuttaa kolttatila valtiolle, tai jos oli osaomistaja, jollekin tilan osakkaista, ja hakea porotilalain mukaista porotilaa tai maankäyttölain mukaista asuntotilaa tai asuntotonttia.* Tila menetti kolttaetuudet. Samalla se vapautui myyntiä koskevista rajoituksista. Lainojen hakeminen ja saaminen tuli mahdolliseksi.

Vuoden 1969 lainsäädäntö ei johtanut merkittäviin muutoksiin. Osa kolttasaamelaisista ei halunnut luopua koltta-asetuksen mukaisista etuuksista ja osa piti kolttien maanjärjestelylain mukaisia pyrkimyksiä saada kolttasaamelaisia porotilalainsäädännön piiriin vieraina. Kolttasaamelaiset pitivät porotilalain mukaista hakuaikaa tiloille liian lyhyenä. Viranomaiset uskoivat, että hakuajan jatkaminen ja riittävä tiedottaminen lisäisivät kiinnostusta.

Näytti siltä, että lainsäädännöllä pyrittiin ratkomaan asunto-ongelmaa, mutta samalla lainsäätäjät pyrkivät pikkuhiljaa eroon kolttaetujen mukaisista kolttiloista rajaamalla kolttilat esimerkiksi lisämaan tai lainansaannin ulkopuolelle. Lainsäädäntö ei mahdollistanut tuossa vaiheessa uusien kolttaetujen alaisten tilojen rakentamista.

Vuoden 1972 kolttoimikunta

1970-luvun alkupuolella alkoi laki- ja säädösviidakko olla aikuistuvalla, vähäisen poromäärän omistavalle nuorelle kolttaamaiselle pelottavan monimutkainen. Vuonna 1972 perustettiin kolttoimikunta selvittämään asiaa ja teetettiin haastattelututkimus, jossa päästiin lähes kaikki ruokakunnat kattavaan tulokseen. Haastattelututkimus paljasti, että kolttaamaiset oli jätetty oman onnensa nojaan.

Näätämön alueella asuttiin pääasiassa alun perin rakennetuissa hirsimökeissä, mutta vuoden 1965 kolttalakiin tehdyn lisäyksen, 5 a §:n perusteella joihinkin alkuperäisiin hirsimökkeihin oli tehty 2 huoneen laajennuksia. Haastatteluissa ei käynyt ilmi, missä määrin kolttiloja oli siirtynyt porotilalainsäädännön puolelle. Aikuistuva jälkipolvi oli saattanut perustaa perheen, ja oli jo lapsikin. Tilaa tarvittiin, jos 3 tai 4 sukupolvea asui saman katon alla.

Nellimin puolella vaikeudet näkyivät hiukan erilaisina, mutta nuorilla perheenperustajilla oli sama ahtaus edessään.

Huolenaihetta nosti myös nuorten poismuuttotilanne: Näätämön alueella muualle Suomeen muuttaneita oli 29 henkilöä, Ruotsiin muuttaneita 6 henkilöä ja Norjaan muuttaneita 4 henkilöä. Nellimin alueella muualle Suomeen muuttaneita oli 38 henkilöä, Ruotsiin muuttaneita 9 henkilöä ja Norjaan muuttaneita 2 henkilöä. Pienen saamelaisvähemmistön kohdalla näin suuri poismuutto tuntui hälyttävältä. Nuoret ajattelivat, että muualta Suomesta tai ulkomailta löytyy paremmin töitä.

Kolttoimikunta selvitti myös väestön rakennetietoja, asunto-olosuhteita, maansaantikysymyksiä, toimeentuloa, poronhoitoa, kalastusta, metsästystä, lampaan- ja karjanhoitoa, matkailua sekä liikenneyhteyksiä.

Kolttaväestö Näätämön ja Nellimin alueilta huomautti kolta- ja maanhankintatiloilta puuttuvista tieyhteyksistä. Erityisesti tuotiin esille liikenneyhteydet Näätämön alueella Kaamanen-Näätämö-polkutieltä valtakunnan tieverkkoon, ja tieyhteydet tiloilta polkutiehen. Nellimin alueella odotettiin tieyhteyksien

rakentamista tiloilta Ivalo–Virtaniemi-maantiehen. Tähän kolttaväestön toivomukseen valtio reagoi ensimmäisenä, ja tilojen tieyhteydet rakennettiin ennen muita esitettyjä toimenpiteitä.

Toimikunta ehdotti maanomistus- ja asunto-oloissa havaittujen epäkohtien korjaamista, ennen kaikkea mahdollisuutta hakea uusia kolttatiloja. Toimeentulon parantamiseksi esitettiin kolttien porotalouden kehittämistä, Inarin kunnan vesialueitten rajankäyntien suorittamista ja kolttien kalastuselinkeinon turvaamista sekä kolttalueella tapahtuvan matkailun edistämistä alueen omista lähtökohdista ja kulttuurin omaleimaisuutta korostaen. Työllisyystilanteen parantamiseksi kaikki valtion ja kunnan työtilaisuudet alueella esitettiin varattavaksi paikalliselle kolttaväestölle.

Toimikunnan ehdotuksena pohjalta eduskunta hyväksyi lain eräiden kolttien asuttamisesta ja siihen liittyen annettiin asetus lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta.

Lain uudistamisen jälkeisinä vuosina 1977–1979 rakennusavustuksia myönnettiin noin 150, joka kertoo suuresta asuntotarpeesta. Kun asuntorakentaminen oli saatu päätökseen, tuli aika tarkastella kolttasaamelaisten elinkeinojen kehittämistä. Kolttalain muutostarpeita käsiteltäessä perustettiin joulukuussa 1979 uusi kolttatoimikunta, johon valittiin 14 jäsentä. Toimikunta jakaantui kahteen osastoon jäsenten kotipaikan mukaan.

Kolttatoimikunnan pohjoinen osasto sai tehtäväkseen tutkia kolttayhteisön oloja. Kiireisimpiä tehtäviä olivat kolttasaamelaisten kalastusolojen ratkaiseminen sekä Muddusjärven ja Näätämön paliskuntien ristiriitojen ratkaisu. Vaikka liikkeelle lähdettiin kolttasaamelaisten elinolojen selvittämisestä, tehtäväkenttää muutettiin vuoden 1981 aikana. Uuden toimikunnan nimeksi tuli *Maan pohjoisten alueiden luontaiselinkeino-toimikunta* ja mukaan tuli jäseniä muista saamelaisryhmistä. Lainsäädännössä pyrittiin ohjaamaan kolttasaamelaisten elinkeinot yhtenevään käytäntöön muiden luontaiselinkeinojen harjoittajien kanssa. Uusi kolttalaki astui voimaan 1984 ja se kumosi vuoden 1955 lain sekä 1969 annetun kolttien maanjärjestelylain.

Lain tarkoituksena oli toimeentulomahdollisuuksien ja elinolosuhteiden parantaminen, mutta laki oli edelleen maankäyttö- ja asutuslaki. Lainoitus-, avustus- ja eräitä muita tukitoimenpiteitä myönnettiin kolttasaamelaisille luontaiselinkeinolaissa säädetyin edellytyksin. Uuteen lakiin kirjattiin kolttasaamelaisille oikeus kalastaa valtion vesillä. Kirjaus lakiin koettiin merkittävänä parannuksena. Tilan luovutusrajoituksiksi kirjattiin 30 vuotta aiemman 50 vuoden sijasta.

Kolttasaamelaisia koskeva lainsäädäntö 1955–1984

Uudelle koltta-alueelle laadittu kolttasaamelaisia koskeva lainsäädäntö takasi lähtökohtaisesti jokaiselle Petsamosta evakuidulle kolttasaamelaiselle perheelle yhtäläiset elinolot. Samalla lainsäädäntö kuitenkin jähdytti kolttasaamelaisten tulotason sekä alueen kehittämismahdollisuudet.

Lainsäädäntö ei monien uudistusten jälkeenkään mahdollistanut tasa-arvoisia edellytyksiä esimerkiksi elinkeinojen kehittämiseen ja elintason nostamiseen. Se myös lisäsi alueen kolttasaamelaisen väestön sisäistä eriarvoisuutta: lainsäädäntö jakoi heidät kolttaetujen piiriin kuuluviin kolttasaamelaisiin ja niihin, jotka eivät päässeet näihin etuihin osallisiksi. Suurin osa lakiuudistuksista ja asetuksista oli ns. kertakäyttölakeja, joilla ei pystytty turvaamaan koltta-alueen maankäyttö- ja omistusjärjestelyjen jatkuvuutta.

Esimerkiksi vuoden 1974 lailla purettiin vain vuosikymmenien mittaan syntynyttä rakentamisen painetta, mutta se ei ollut pitkäkestoinen ratkaisu tilanteeseen. Määräaikaiset lait, asetukset ja avustukset eivät tukeneet koltta-alueiden ja kolttilojen todellista kehittämistä, sillä asumisolojen jatkuvuuden takaamiseksi esimerkiksi rakennus- ja korjausavustusten olisi pitänyt olla muutaman vuoden mittaisten ajanjaksojen sijaan jatkuvasti haettavissa. Epävarmuus tulevaisuudesta ja asumisen mahdollisuuksista heikensi etenkin nuorison halua jäädä asumaan koltta-alueelle ja työnsi heitä muualle asumaan ja opiskelemaan.

Lisäksi erityisesti vuoden 1969 lainmuutokset näyttäytyvät mekanismiensa puolesta sellaisina, että niiden avulla pyrittiin eroon kolttaetujen alaisista kolttiloista. Valtio pyrki ohjaamaan asutusta ja maanomistusta porotilojen ja maanhankintalain alaisten tilojen suuntaan. Näihin tilatyyppeihin ei kuulunut kolttalain sisällyttämiä kolttiloille kuuluvia etuja, kuten oikeutta rakentaa metsänhoitoviranomaisten luvalla poronhoitotyössä ja kalastuksessa käytettyjä pirttejä hakijan tarvitsemille paikoille valtion maille sekä laiduntaa karjaa valtion mailla ja koota niiltä heinää, jäkälää, lehdeksiä, järviluhtaa ja järvikortetta.

Kolttalaki toi tietyille väestönosalle alueen valtion maiden ja vesien käyttöön sellaisia oikeuksia, joita muulla väestöllä ei ollut. Niiden voi ajatella myös rajoittaneen valtion mahdollisuuksia toimia maanomistajan ominaisuudessa. Kolttasaamelaisen yhteisön voittona voidaan kuitenkin pitää vuoden 1974 lakia, joka mahdollisti uusien kolttalain mukaisten tilojen perustamisen ja rakentamisen, sekä 1984 tapahtunutta kolttalain kokonaisuudistusta. Prosessi oli tosin hidas, ja sitä näyttävät mutkistaneen erilaiset viranomaistoimijoista lähtöisin olleet hidasteet, kuten ongelmien rahoituksen hoitamisessa.

Valtio ei siis kuitenkaan päässyt eroon kolttalain alaisista kolttatiloista ja niihin kuuluvista oikeuksista. Esimerkkinä voitosta voidaan pitää myös sitä, että vuoden 1984 laissa koltta-alueella asuvien kolttasaamelaisten oikeus harjoittaa kalastusta valtion vesialueilla saatiin nyt lain tasoiseksi. Toisaalta kolttien kyläkokousten sananvaltaa maansaantihakemusten ratkaisussa kavennettiin samassa laissa. Sen 8 §:ssä todetaan, että ennen asian ratkaisemista maataloustoimiston on hankittava asianomaisen maatalouslautakunnan sekä tarvittaessa myös asianomaisen kolttien kyläkokouksen lausunto.

Edellinen kohta jättää täysin tulkinnanvaraiseksi sen, missä tilanteissa lausunnon pyytäminen on tarpeellista ja millä perusteella maataloustoimisto on kykenevä arvioimaan hakijan kelpoisuutta ja kolttalain 1 §:n mukaista kolttasaamelaisuutta. Aikaisemmin käytännössä kaikki maansaantiin liittyvät hakemukset olivat käyneet kolttien kyläkokouksen tai kolttaneuvostojen kautta lausunnolla.

Voimassa oleva kolttalaki ja elinkeinojen kehitys

Viimeinen kolttalakia koskeva kokonaisuudistus tehtiin vuonna 1995 (253/1995). Kolttalaki on ollut ja on edelleen keskeinen Suomessa koltta-alueella asuviin kolttasaamelaisiin vaikuttava laki. Lain voimassaoloaikana on tapahtunut monia muutoksia itse laissa ja myös sen tulkinnassa. Yhtäältä kolttalain edellyttämien toimien rahoitus on muuttunut ja toisaalta myös kolttalain soveltamisessa tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet rahoitukseen.

Uusi kolttalaki 253/1995

Suomen perustuslaissa (731/1999) säädetään Suomen kansalaisten perusoikeuksista. Oikeusministeriön mukaan perustuslaki muodostaa saamelaisten oikeuksien ytimen Suomen kansallisessa lainsäädännössä. Siinä säädetään saamelaisten perusoikeuksista ja se takaa muun muassa saamelaisille alkuperäiskansana oikeuden ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan (§ 17.3) sekä kieltä ja kulttuuria koskevan itsehallinnon saamelaisten kotiseutualueella (§ 121). Oikeusministeriön mukaan tarkoituksena on, että saamelaiset saavat itse määrittää asioistaan ja ohjata niiden kehitystä. Lisäksi viranomaisilla on velvoite edistää yhdenvertaisuutta, ehkäistä syrjintää sekä aktiivisesti edistää saamelaisten oikeuksien toteutumista ja estää niiden heikentämistä.

Nykyisen kolttalain 1 §:ssä säädetään lain tarkoituksesta ja tavoitteista seuraavasti: Tämän lain tavoitteena on edistää kolttaväestön ja -alueen elinolosuhteita ja toimeentulomahdollisuuksia sekä ylläpitää ja edistää kolttakulttuuria. Tämän lain mukaisissa toimenpiteissä on kiinnitettävä erityistä huomiota seuraaviin asioihin:

”kolttien luontais- ja muiden elinkeinojen sekä kulttuurin edistämiseen ja elinkeinojen monipuolistamiseen; asunto-olojen sekä asuin- ja työympäristön parantamiseen; tilojen kehittämiseen sekä niiden säilymiseen kolttien omistuksessa ja hallinnassa; luonnonvarojen kestäväään käyttöön, perinneympäristön säilyttämiseen sekä muihinkin ympäristönäkökohtiin; sekä muutoinkin koltta-alueen kehittämiseen.”

Käytännössä kolttalailla voidaan tukea nykyisin porokarjan, koneiden ja kaluston ostamista, tuotantotilojen rakentamista ja peruskorjaamista, asuinrakentamista ja asuinrakennusten peruskorjaamista, talousrakennusten rakentamista ja peruskorjaamista, kalapirttien rakentamista, maanostoa ja muiden, kuten teiden, vesihuollon ja sähköistämisen toteuttamista sekä pienyritystoimintaa.

Nykyinen kolttalaki antaa hyvän pohjan kolttasaamelaisten hyvinvoinnin varmistamiseksi, sillä lain tavoite ja tarkoitus on määritelty kokonaisvaltaisesti siten, että se mahdollistaa monipuolisesti koltta-alueen kehittämisen ja kolttakulttuurin ylläpitämisen. Laki on edesauttanut koltta-alueen elinvoimaisena pysymistä ja kolttasaamelaisten pitävät sitä keskeisenä kolttasaamelaisten tulevaisuuden kannalta. Kolttasaamelaisia koskevaa lainsäädäntöä on hyvä tarkastella myös toisesta suunnasta. Se ei ole vain yhteen suuntaan hyödyttävä, vaan kolttien asiainhoidon organisaatio ja kolttasaamelaisten osallistuvat vastavuoroisesti monella tavoin koltta-alueen hoitamiseen hallinnollisesti ja käytännössä esimerkiksi hoitamalla kalavesiä.

Erityishuomion arvoista nykyisessä kolttalaissa on sen 8. luku Kolttien asiainhoito. Siinä määritellään kolttasaamelaisten kyläkokouksen, kolttaneuvostojen ja luottamusmiehen muodostama asiainhoidon organisaatio, sen määräytyminen ja tehtävät. Kolttasaamelaisten kyläkokousjärjestelmä on saamelaisten keskuudessa ainutlaatuinen itsehallinnollinen muoto, jolla on pitkät juuret, jotka ulottuvat kaukaa historiasta aina tähän päivään asti. Tulee kuitenkin huomata, että kyläkokouksen asema, merkitys, oikeudet ja vaikuttamismahdollisuudet ovat vaihdelleet aikojen saatossa suhteessa muihin toimijoihin, kuten esimerkiksi valtiovaltoihin.

Kolttalain esitöiden mukaan perinteinen kolttien asiainhoitojärjestelmä on heidän kulttuurinsa säilyttämisen kannalta tärkeää ja järjestelmä tulisi säilyttää ja saattaa lakisääteiselle pohjalle. Tätä kolttien asiainhoito-organisaation eli perinteisen kyläkokousjärjestelmän kirjaamista lakiin kolttasaamelaisten pitivät uuden kolttalain voimaantulon aikaan merkittävänä kehitysaskeleena. Vakiintuneen hallintojärjestelmän kehittäminen lakisääteiseksi on koettu hyvin tärkeänä,

vaikkakin kolttalain kirjauksissa nähdään tänä päivänä parantamisen varaa. Kolttaasaamelaisten kyläkokousjärjestelmä on yksi harvoista vanhoista säilyneistä saamelaiden omista hallintomuodoista, jotka ovat nykyään tunnustettu lain tasolla.

Lapin ELY-keskuksen mukaan nykyisellään kolttalain tulkintaan vaikuttavat erityisesti rahoitukseen liittyvät muut lait, kuten laki porotalouden ja luontaiselinkeinojen rakennetuista (986/2011) ja laki maaseudun kehittämisen tukemisesta rahoituskaudella 2023–2027 (1325/2022) sekä rakentamisessa maankäyttö- ja rakennuslaki (132/1999). Kolttalakiin liittyvää viranomaistoimintaa ohjataan näiden lisäksi myös hallintolailla (434/2003).

Kolttalain mukainen etnisyyden varmistaminen

Etnisyyden määrittelemisellä on keskeinen merkitys kolttalaissa. Kolttaasaamelaisuus on yksi ehdoista, jotka tulee täyttää, jotta hakija voi päästä osalliseksi kolttalain mukaisista toimenpiteistä. Koltthaneuvostot pitävät olennaisena, että kolttien kyläkokouksella on aina rooli hakijoiden etnisyyden arvioinnissa. Tällainen tapa vastaa myös kansainvälisen oikeuden tulkintaa, jonka mukaan alkuperäiskansan tulee itse saada määritellä ja päättää, ketkä ovat sen jäseniä.

Kolttien kyläkokous pitää hyvänä vaihtoehtona etnisyyden selvittämistä tukemaan luetteloa, joka tehtäisiin vaaliluettelon pohjalta. Tällainen luettelo voisi toimia arvioinnin pohjana ja mahdollisen uuden objektiivisuutta edellyttävän menettelyn tukena. Se toisi varmuutta ja luotettavuutta arviointiin. Lisäksi tulevaisuudessa tulee miettiä, miten kolttien kyläkokouksen rooli hakijoiden etnisyyden varmistamisessa sisällytetään päätöksentekoon.

Elinkeinojen ja asutuksen kehitys ja tilanne vuonna 2024

DI Darija Semenojan komissiolle tekemä erillisselvitys *Kolttaasaamelaisten elinolosuhteiden ja elinkeinojen kehittyminen koltta-alueella nykyisen kolttalain voimassaoloaikana* sisältää haastatteluja, joissa tuodaan esille, että eri puolilla koltta-aluetta tapahtuu positiivista muuttoliikettä. Alueelle on muuttanut paljon lapsiperheitä. Paluumuuton mahdollisuutta rajoittaa kaikissa kylissä asuntojen puute. Inarin kunnan mukaan etenkin nuorten kolttaasaamelaisten yhteydenotot ja kyselyt mahdollisuudesta saada maata ovat lisääntyneet, ja erityisesti Nellimin alue herättää kiinnostusta.

Elinkeinot ovat muuttuneet. Perinteiset elinkeinot ovat modernisoituneet ja niiden harjoittaminen nykyaikaistunut. Useat haastatellut ovat huomanneet, että luontaiselinkeinoja harjoittavien kolttaasaamelaisten määrä on vähentynyt ja

luontaiselinkeinojen harjoittamisedellytykset ovat heikentyneet. Eräs haastateltava kuvaa, että elinkeinot jakautuvat perinteisiin saamelaisiin elinkeinoihin ja uusiin elinkeinoihin. Perinteisten elinkeinojen ylläpitäminen koetaan vaikeimmaksi. Erityisen haastavaa on säilyttää saamen kieli osana elinkeinoja. Matkailu kuuluu uusiin elinkeinoihin, joissa voi hyödyntää kolttakulttuuria.

Keväjärvi–Nellimin alueella matkailun mahdollisuuksien koetaan kasvaneen. Matkailua mahdollistaa osaltaan Nellimissä oleva hotelli ja yksityisten majoittajien ansiosta kasvanut asiakaskunta. Keväjärvellä poronhoitajia ei ole tällä hetkellä ollenkaan ja Nellimissä kolttsaamelaiden poronhoitajien määrä on vähentynyt. Muita luontaiselinkeinoja, kuten kalastusta, metsästystä ja keräilyä harjoitetaan kotitarpeiksi.

Sevettijärven–Näätämön alueella monet kokevat, että matkailu ei ole kasvanut eikä muuttunut kannattavaksi, vaan matkailun parissa työskennellään ja harjoitetaan yritystoimintaa koltta-alueen ulkopuolella. Elinkeinotoiminnan koltta-alueella nähdään kehittyvän tulevaisuudessa, mutta useampi haastateltu uskoo uusien elinkeinonharjoittajien olevan suomalaisia tai paluumuuttajia. Poronhoidon harjoittamiselle nähdään olevan parhaat edellytykset Sevettijärven–Näätämön alueella, vaikka se kohtaa nykypäivänä monenlaisia haasteita.

Lopuksi

Ajanjakso vuosina 1920–2024 koskee kolttsaamelaiden historiaa Suomen kansalaisina. Se merkitsi aluksi sopeutumista moniin menetyksiin kotiseudulla Petsamossa ja sitten myöhemmin luopumista kotiseudusta sodan seurauksena. Koettiin ensin väliaikaista ja lopullista evakuointia, koettiin myöhemmin väliaikaista ja lopullista asuttamista Inarin kunnassa. Sodanjälkeisissä puutteellisissa olosuhteissa rakennetut hirsimökit menivät huonoon kuntoon parissa vuosikymmenessä, kävivät ahtaiksi eivätkä tarjonneet tulevaisuutta kasvavalle nuorisolle. Nuoret hakeutuivat koulun päätyttyä työhön muualle Suomeen tai ulkomaille.

Tämän päivän kolttsaamelainen nuoriso on valveutunut, kulttuuritietoista ja omaa historiaansa arvostavaa. Monet ovat opiskelleet koltansaamen kieltä eri oppilaitoksissa. Vanhemmat, jotka ovat hankkineet koltansaamen kielitaidon aikuisina, käyttävät sitä kodin puhekielenä. Nuoret kolttsaamelaiset haluavat olla vaikuttamassa oman alueensa kehittämiseen.

Jos 1960- ja 1970- luvuilla muutettiin pois kotiseudulta, nyt tapahtuu sekä paluumuuttoa että asettumista kotiseudulle hankitun koulutuksen jälkeen. Tämä viimeaikainen kehitys on avain kylien elinvoimaan tulevina vuosikymmeninä.

Kun kolttalakia ja -asetusta tulevaisuudessa muutetaan, tulee kolttsaamelaisille turvata perustettavassa toimikunnassa riittävä ja tasapuolinen edustus viranhaltijoihin ja poliitikkoihin nähden. Kolttsaamelaisten edustuksessa tulee ottaa huomioon sekä Näämön että Keväjärven-Nellimin alueen edustajat.

Kolttalakia tulee kehittää yhteistyössä kolttien kyläkokouksen kanssa tukemaan kolttsaamelaisten itsehallintoa ja itsemääräämisoikeutta alkuperäiskansana. Kehittämisen edellyttämät resurssit on turvattava saattamalla kolttien kyläkokouksen hallinnon tehtävät osaksi valtion budjettirahoitusta sekä saattamalla kylähallintojärjestelmää hoitavien henkilöiden asema virkasuhteiseksi.

17 Saamelainen poronhoito suomalaisissa kehyksissä

Poronhoito on saamelaisten perinteinen elinkeino ja keskeinen osa elävää saamelaiskulttuuria saamelaisten kotiseutualueella Suomessa sekä Norjassa ja Ruotsissa. Saamelaisilla on Suomen perustuslain 17 §:n 3 momentin nojalla turvattu kulttuurinen oikeus poronhoitoon ja sen kehittämiseen. Poronhoito ei ole Suomessa saamelaisten yksinoikeus, kuten Norjassa ja Ruotsissa. Saamelaisen poronhoidon ominaispiirteet ja saamelaisten poronhoitajien oikeudet ovat jääneet tunnistamatta, tunnustamatta tai huomioimatta saamelaisalueen maankäytöstä päätettäessä sekä poronhoitoa koskevaa lainsäädäntöä ja tukijärjestelmiä laadittaessa. Samalla saamelaisten instituutiot on korvattu valtion omilla järjestelmillä.

Voimassa olevan vuoden 1990 poronhoitolain mukaan poronhoidon yksiköitä ovat paliskunnat ja paliskuntain yhdistys. Poronhoitotöistä päättäminen, niiden tekeminen ja velvoitteista vastaaminen perinteisen mallin mukaan siidoina, eli perheiden, sukujen tai kyläkuntien muodostamina tokkakuntina, on edelleen käytössä eri puolilla saamelaisten kotiseutualuetta, vaikka poronhoitolaki ei niitä tunnista tai tunnusta. Saamelaisten kotiseutualueella on myös saamelaispaliskuntia, jotka tekevät poronhoitotyöt paliskuntajärjestelmän mukaisesti ja joissa siidajärjestelmä on menettänyt merkityksensä.

Poronomistajuus on määritetty historiallisesti ja myös nykyisessä poronhoito-laissa poroille tehtävillä korvamerkeillä. Saamelaisten poromerkit perustuvat sukujärjestelmään, ja poromerkki on kiinteä osa saamelaisen poronhoitajan identiteettiä. Poromerkkien hyväksyminen on määritetty laissa paliskuntain yhdistyksen tehtäväksi kyseisen paliskunnan hallituksen esityksestä. Poronhoitoasetuksessa määritetty merkkiipiiri eli lähipaliskuntien poroisäntien kokous antaa lausunnon merkin hyväksymisestä ja hylkäämisestä.

Suomen julkishallinnossa poronhoidosta elinkeinona käytetään nimitystä porotalous. Porotalous kuuluu valtionhallinnossa maa- ja metsätalousministeriön hallinnonalaan. Paliskuntakohtaiset suurimmat sallitut eloporomäärät perustuvat maa- ja metsätalousministeriön kymmenen vuoden kaudeksi kerrallaan antamaan asetukseen. Tukipolitiikan sekä lihahygieniasäännösten osalta porotalous on osa maataloussektoria. Euroopan unionin määrittelyssä porotalous on puolestaan elintarviketuotantoa. Paliskuntien ja poronomistajien tuloverotus perustuu

paliskunnittain määritettyihin ja vahvistettuihin poronhoitovuoden puhtaan tuoton keskimääräisiin arvoihin. Arvonlisäverotuksessa paliskunta ja kaikki sen poronomistajat muodostavat paliskuntaryhmän, joka on yksi verovelvollinen. Paliskunta on Suomen poronhoitoa koskevan lainsäädännön näkökulmasta keskeinen toimija, päätöksentekijä ja oikeushenkilö.

Saamelaisen poronhoidon pitkä historia

Saamelaisen poronhoidon pitkstä historiasta löytyy saamelaisten perinteisen tiedon lisäksi kirjallisia lähteitä 1500-luvulta lähtien. Nykyaikaan asti säilyneiden asiakirjojen, kuten veroluetteloiden mukaan poronhoito laajeni monen saamelaissuvun toimeentulon perustaksi 1600- ja 1700-luvuilla. Myös monet kalastuksella, metsästyksellä ja keräilyllä pääasiallisen toimeentulonsa hankkineista saamelaisperheistä harjoittivat poronhoitoa pienimuotoisesti. Porolaitumet sekä metsästys-, kalastus- ja muut nautinta-alueet jakautuivat perinteisen saamelaisen hallintojärjestelmän, siidajärjestelmän sisällä.

Porosaamelaisten kulttuuri rakentui vuotuiskiertoiseen paimentolaisuuteen. Poropaimentolaisuus tarkoitti vuosittaista muuttoa kesä- ja talvilaiduntien välillä. Inarin saamelaisessa poronhoidossa vuotuiskierto tapahtui pienemmällä alueella tai se perustui paikallaan asumiseen ja hihnavasotukseen. Luontoa ja poroa koskenut tietotaito siirtyi erityisesti paimentolaiselämässä sukupolvelta toiselle ja mahdollisti joidenkin sukujen poronhoidon kehittymisen suurporonhoidoksi. Monen paimentolaisperheen kesä- ja talvilaitumet sijaitsivat eri valtakuntien alueella. Tästä seurasi kaksin- tai jopa kolminkertaista verotusta kunkin valtakunnan kerätessä osansa siidojen jäseniltä.

Ruotsin vallan aikaan Lapinmaan ja valtakunnan eteläosan välillä oli valtion viranomaisten maastoon merkitsemä lapinraja. Lapinrajan tehtävänä oli erottaa *lap-palaisten talousmuotoon varatut alueet* talonpoikien maanviljelysseuduista. Lapinmaan pääelinkeinoja olivat poronhoito, kalastus ja metsästys. Paikallishallintoa varten Lapinmaa jakautui nykyisiä kuntia tai niiden osia vastaaviin lapinkyliin eli siidoihin. Lapinkylät toimivat saamelaisen nimismiehen, neljännesmiehen ja lautamiesten johdolla vuosien 1695 ja 1760 lapinvoutiasetusten ja vuoden 1695 Lapinmaan verollepanoasetuksen mukaisesti.

Saamelaiset päättivät yhdessä siidansa alueita koskevista asioista ja käyttivät määräysvaltaansa perheen tiluksiin valtion viranomaisten tuomioistuin- ja hallinto-käytännössä tunnustaman maanomistusoikeuden nojalla. Saamelaisten siidojen jäsenet maksoivat maistaan valtiolle lain mukaista lapinveroa, jonka valtion viranomaiset vuosittain tilittivät maakirjoissa, veronkantoluetteloissa ja myöhemmin

myös henkikirjoissa. Norjan ja Ruotsin valtakuntien rajat ylittävä poronhoito-oikeus turvattiin vuoden 1751 Strömstadin rajasopimuksen Lappekodisilli-nimisellä lisäpöytäkirjalla. Rajasopimuksen mukaan saamelaisille itselleen kuului tuomiovalta heitä erityisesti koskevissa asioissa. Saamelaisten siidojen nimismiehen ja lautamiesten johdolla istuvan lappalaisoikeuden asemasta tuomioistuinjärjestyksessä ja sen tuomiovallasta riita- ja rikosasioissa puolestaan määrättiin Svean hovioikeuden yleiskirjeellä vuonna 1752.

Saamelaisen yhteiskunnan aseman heikkeneminen

Ruotsin Lapinmaa liitettiin osaksi Venäjän keisarikuntaa hävityn Suomen sodan jälkeen vuonna 1809. Tällöin molemmin puolin uutta rajaa porojaan paimentaneet saamelaiset joutuivat valitsemaan, kumman valtakunnan kansalaisena he jatkavat. Venäjän vallan alaisuudessa 1800-luvulla saamelaisten ja siidojen asema heikkeni merkittävästi, joskin heikkeneminen oli alkanut jo 1700-luvun puolivälistä alkaen Ruotsin vallan alaisuudessa. Saamelaisten aseman heikkeneminen tapahtui alun perin hallinnollisten asetusten myötä ilman valtiopäivien myötävaikutusta.

Lappalaisoikeuden asemasta tuomioistuimena Vaasan hovioikeus esitti lausuman vielä vuonna 1834. Venäjän vallan alaisuudessa lapinkylä, lappalaisnimismies, lappalaiselinkeino ja lappalaisisäntä mainittiin tiettävästi viimeisen kerran lainsäädännössä vuoden 1858 asetuksissa Lapinmaan uudisasetuksesta ja Lapinmaan henkikirjoituksesta tai niiden valmistelutöissä. Kolttien kyläkokouksilla Venäjän puolella säilyi kuitenkin oikeudet toteuttaa paikallista ja ikaikaista lapinkylä- ja maajaotuksen mukaista itsehallintoa ja oikeudenhoitoa. Kolttien kyläkokoukset vastasivatkin tuomiovallan käyttämisestä kolttakylissä vielä 1900-luvun alussa.

Paimentolaisporonhoito muutosten kourissa

Porosaamelaiset ovat joutuneet sopeuttamaan poronhoitoaan luonnonelinkeinon luonteen ja alueellisesti epätasaisesti jakautuvien porokuolemien takia sukupolvesta toiseen. Ihmisen toiminnasta johtuva sopeutumistarve ilmeni erityisesti vuoden 1826 Venäjän ja Norjan välisen yhteisten verotusalueiden jakoa koskeneen rajasopimuksen, vuoden 1852 porojen kanssa rajan ylityksen estäneen rajasulun Venäjän ja Norjan välillä ja vuoden 1889 rajasulun Venäjän ja Ruotsin välillä seurauksena. Saamelaisten paimentolaisporonhoito ajautui näiden toimien myötä kriisiin vuotuisten paimennusreittien katkettua. Porosaamelaiset joutuivat jälleen valitsemaan, kummalla puolella suljettua rajaa jatkavat. Monet paimentolaisperheet joutuivat etsimään itselleen uusia laidunalueita rajan taakse jääneiden laitumien tilalle

tai luopumaan poronhoidon harjoittamisesta ja esimerkiksi perustamaan uudistilan tai ryhtymään harjoittamaan elinkeinonaan jokisaamelaisille ja inarinsaamelaisille perinteistä kalastus- ja metsästyskulttuuria.

1860–1890-luvuilla monet saamelaiset päätyivät siirtämään henkikirjansa toiselle paikkakunnalle, myös valtakunnan rajojen yli. Tästä historiallisesta tosiasiasta on nykypäivänä tehty pohjoissaamenkielisten porosaamelaissukujen ja koltta-saamelaisten Suomen alkuperäiskansaan kuulumisen kyseenalaistavia tulkintoja. Saamelaisille rajat ja valtiot ovat olleet heidän ikivanhoja instituutioitaan haastaneita tulokkaita, jotka ovat rikkoneet ja muuttaneet saamelaista yhteiskuntaa onnistumatta kuitenkaan kadottamaan sitä unohduksiin.

Rajasulkujen jälkeen porosaamelaisten sopeutuminen uusiin alueisiin ei aina sujunut ongelmitta aiempien tuttujen yhteisöjen hajottua ja porosaamelaisten jouduttua tekemisiin uusilla alueilla jo ennestään laiduntaneiden porosaamelaisten sekä muun paikallisväestön ja uudisasutuksen kanssa. Toisaalta viranomaiset toivoivat talollistuvista porosaamelaisista uutta asutusta asuttamattomille, vähäväkisille tai ilman uudisasutusta jääneille alueille. Esimerkiksi Inarin länsiosiin ja Sodankylän pohjoisosiin syntyi uusia kyliä tällä tavalla.

Kohti paliskuntajärjestelmää

Uudisasukkaiden velvollisuudeksi oli säädetty vuoden 1673 lailla maanviljely ja karjanhoidon harjoittaminen uudistilojen tiluksilla. Uudisasukille myönnettiin tiloihinsa liittyvinä myös oikeuksia kalastukseen ja metsästykseseen. Joissakin pitäjissä, kuten Kuusamossa ja Sodankylässä, osa uudisasukkaista alkoi harjoittaa poronhoitoa tilanpidon rinnalla tai sen sijasta. Myöhemmin poronhoito sallittiin myös suomalaisille pientilallisille, ja monet tilat suuntautuivat karjanpidon sijasta paremmin pohjoisissa oloissa menestyneeseen poronhoitoon.

Suomalaisen poronhoidon järjestäytyminen oli hyvin erilaista suhteessa saamelaisten paimentolaisuuteen johtuen poronhoidon sivutoimisesta ja maanviljelyyn liittyvästä luonteesta sekä tarpeesta sovittaa poronhoitoa metsäisillä alueillaan muiden elinkeinojen kanssa. Suomalaisten poronhoito sekä valtion intressit poronhoidon yhdenmukaistamiseksi ja päätöksenteon saattamiseksi pitäjänkokousten kaltaiseksi ovat olleet ohjaavana ajatuksena Suomen poronhoitolainsäädännön kehityksessä.

Poronhoito sääntelyn kohteeksi

Poronhoidon järjestäytyminen paliskunniksi alkoi Kuusamon alueella suomalaisten poronhoitajien keskuudessa. Tähän poronhoidon osuuskuntamaiseen organisaatiomalliin pakotettiin myöhemmin myös Suomen saamelaisten poronhoito kunnallisten poronhoidon ohjesääntöjen kautta vuosien 1892 (Sodankylä) ja 1901 (Inari) välillä. Virallisten ohjesääntöjen laatimisen ja hallinnon organisoinnin taustalla oli poronhoidon ja maa- ja metsätalouden kaltaisen muun maankäytön keskinäisten suhteiden järjestäminen, paliskuntien saattaminen korvausvelvolliseksi viljelyksille aiheutuvista vahingoista sekä virallisen luvun pitäminen poromääristä.

Vuonna 1898 Suomen keisarillinen senaatti vahvisti paliskuntajärjestelmän ja määräsi kaikki poronhoitajat liittymään jo perustettuihin paliskuntiin tai perustamaan niitä siellä, missä niitä ei ollut vielä perustettu. Paliskuntaan kuulumisen oli ehtona laidunnusoikeuden saamiseen valtionmaiksi määritetyille, saamelaisten perinteisille tai rajasulkujen myötä etsityille uusille laidunmaille. Paliskuntien muodostaminen mahdollisti myös suomalaisille poronhoitajille ja pientilallisille poronhoidon aloittamisen saamelaisten siidojen alueisiin perinteisesti kuuluneilla alueilla.

Perinteisen siidajärjestelmän mukaan jatkaneiden saamelaispaliskuntien alueella paliskunta tuli näkyväksi poronhoidon ohjesääntöjen laatimisen jälkeenkin vuosikymmenten ajan lähinnä poroisännän yhteydenpitona viranomaisten kanssa, heinävahinkojen arviointina sekä poroerotusten ja porojen lukemisen valvontana.

Vuosien 1912–1914 aikana toiminut porolaidunkomissio antoi tutkimustensa tulokset ja ehdotuksensa poronhoidon lisäsäätelystä senaatille. Senaatti antoi vuonna 1916 päätöksensä porojen laiduntamisesta kruununmetsissä. Tämä päätös sisälsi Suomen itsenäisyyden ajan poronhoitolainsäädännön keskeiset seikat kuten määräykset erillisen poronhoitoalueen perustamisesta, paliskuntajaosta, aitaamisvelvollisuudesta, korkeimmista sallituista poroluvuista ja laiduntamismaksuista. Senaatin poronhoitoa koskeneet päätökset velvoittivat paliskunnan maksamaan korvauksia porojen aiheuttamista metsä- ja heinävahingoista.

Poronhoitolainsäädäntö Suomessa

Suomen ensimmäinen poronhoitolaki ja poronhoitolain täytäntöönpanosta annettu asetus säädettiin vuonna 1932. Ensimmäisen poronhoitolain valmistelutöiden mukaan poronhoitoa varten tarvittavan maankäyttöoikeuden eli porolaidunoikeuden oikeudenomistajia olivat lappalaiset (suomenkielisten käyttämä nimitys saamelaisista), joilla oli ollut ja oli ylimuistaisen nautinnan nojalla muut

pois sulkeva ja valtiovallan aiemmin vahvistama oikeus käyttää kaikkea maata Lapinmaassa hyödykseen, myös poronhoitotarkoituksiin. Ensimmäistä poronhoitolakia koskevassa hallituksen esityksessä puolestaan todetaan seuraavaa:

”Poronhoitoa on maassamme harjoitettu jo ikivanhoista ajoista asti. Aikaisemmin se oli yksinomaan lappalaisten elinkeinona, mutta sitä mukaa kuin lappalaisten oli väistyttävä yhä pohjoisemmaksi etenevien suomalaisten uudisasukkaiden tieltä tahi näihin sulauduttava, omaksuivat suomalaisetkin vähitellen poronhoidon ja harjoittivat sitä maanviljelyksen ohella tärkeänä sivuelinkeinona.”

Valmisteluaineiston maininnoista huolimatta saamelaiden siidojen jäsenten oikeuksia ei tunnustettu vuoden 1932 poronhoitolaissa eikä myöhemmissäkään poronhoitolaissa. Kiinteistöoikeudelliset tai etniset perusteet eivät nauttineet minkäänlaista suojaa poronhoito-oikeuden määrittämisessä. Poronhoito-oikeudesta tuli yleisoikeus. Edelleen poronhoitoa harjoittaneet saamelaiset oikeudenomistajat ja heidän käyttämänsä laidunalueet olivat poronhoitolakia valmisteltaessa täsmälleen yksilöitävissä, sillä valtion viranomaiset laativat henkikirjat pitäjittäin tai kunnittain, ja saamelaiset oli merkitty niihin nimeltä porolappalaisina tai paimentolaislappalaisina. Poronhoitolakia valmistellut komitea ja eduskunta eivät kuulleet asiassa ollenkaan saamelaisia.

Lain uudistamisen tuomat muutokset poronhoitoon 1950-luvulla

Toinen poronhoitolaki säädettiin jälleenrakennusaikana vuonna 1948. Lain valmistelun yhteydessä eduskunnan maatalousvaliokunta kuuli tiettävästi kahta saamelasta. Siinä vaiheessa saamelaisilla ei ollut enää tosiasiallista mahdollisuutta vaikuttaa poronhoito-oikeuden perustaan, koska se oli jo määritelty vuoden 1932 poronhoitolaissa. Uudistetussa poronhoitolaissa virallistettiin Paliskuntain yhdistyksen asema. Suomalaiset poronhoitajat olivat perustaneet vuonna 1926 Poronjalostusyhdistyksen, joka muodosti perustan Paliskuntain yhdistykselle. Saamelaiset eivät osallistuneet Poronjalostusyhdistyksen perustamiseen ja toimintaan. Laissa säädettiin kaikkien paliskuntien Paliskuntain yhdistyksen pakkojäsenyydestä ja yhdistyksen toimintatavoista. Samalla saamelaispaliskuntien vähemmistöasema Paliskuntain yhdistyksessä tuli sinetöidyksi.

Vuoden 1948 poronhoitolaki määräsi Paliskuntain yhdistyksen tehtäväksi rakentaa esteaidat valtakunnan rajoille. Valtakunnan rajoille tehdyt esteaidat muuttivat saamelaiden poronhoitoa siten, että kesäaikaisesta paimennuksesta voitiin luopua. Saamelaiden poropaimentolaisuus ja kokonaisten perheiden eläminen porojen kesä- ja talvilaidunten luona jatkui pisimpään Enontekiöllä, aina 1960-luvulle asti. Inarissa, Utsjoella ja Sodankylän pohjoisosissa talollistuminen oli muuttanut saamelaiden

poronhoitajien asumisjärjestelyjä merkittävästi isojaosta tai Lapin sodan evakkoajasta ja jälleenrakentamiskaudesta lähtien. Saamelaisten poronhoito perustui silti, kuten perustuu vielä nykypäivänäkin, porojen paimentamiseen poroerotuksista lähtien kevääseen asti, mikä myös tarkoitti perheen poronhoidosta vastaavien henkilöiden pitkää poissaoloa perheensä luota.

Vuoden 1948 poronhoitolain jälkeen myös saamelaisalueen paliskunnat alkoivat rakentaa lisääntyvissä määrin raja-aitoja paliskuntien välille ja eri laidunten välille sekä kiinteitä poroerotus- ja kesämerkintäaitoja. Kiinteiden esteaitojen rakentaminen lähti osittain muuttuneesta poronhoitotavasta, mutta ennen kaikkea niin toimittiin porovarkauksien ja paliskuntien välisten ristiriitojen ehkäisemiseksi.

Saamelaisten pyrkimykset saada oma poronhoitolaki

Vuonna 1973 toimintansa aloittanut, saamelaisten demokraattisilla vaaleilla valitsema elin eli saamelaisvaltuuskunta pyrki vaikuttamaan aktiivisesti saamelaisia koskeviin lakeihin, kuten poronhoito- ja kalastuslakeihin. Saamelaisvaltuuskunta teki pian aloittamisensa jälkeen aloitteen valtiolle saamelaisalueen poronhoidon erottamisesta omaksi kokonaisuudekseen. Saamelaisvaltuuskunnan mukaan Paliskuntain yhdistyksellä ei ollut edellytyksiä ja intressejä ajaa saamelaisporonhoidon etuja. Aloitteen keskeinen sisältö oli seuraava:

”Nykyinen poronhoitoalue tulisi hallinnollisesti jakaa saamelaisten kotiseutualueeseen ja eteläiseen poronhoitoalueeseen, jolloin tulisi muodostaa saamelaisten kotiseutualueelle oma, Paliskuntain yhdistystä vastaava organisaatio.”

Saamelaisvaltuuskunnan aloite ei johtanut toimenpiteisiin.

Valtionhallinnolla oli omat pyrkimyksensä uudistaa poronhoitolakia 1970-luvulla. Suomeen perustettiin komitea käsittelemään poronhoitolain uudistamista. Vuonna 1976 valmistuneessa komitean mietinnössä todetaan poronhoidon historiaan kohdistuneen tutkimuksen osoittaneen, että poronhoidolla on ikimuistoisista ajoista asti ollut käyttöoikeus maahan sen omistus- ja hallintasuhteista riippumatta. Myös saamelaisvaltuuskunta otti kantaa komitean mietintöön. Valtuuskunnan keskeisiin vaatimuksiin kuului, että saamelainen poronhoito tuli jättää kehitteillä olevan poronhoitolain ulkopuolelle ja saamelaisalueen poronhoitoa varten tulisi säätää erillislaki. Saamelaisvaltuuskunnan keskeinen tavoite oman poronhoitolain suhteen oli, että saamelaisalueella poronhoito säädetään saamelaisten yksinoikeudeksi – niin kuin se valtuuskunnan mukaan alun perin oli ollutkin ennen Suomen ensimmäisen poronhoitolain säätämistä ja paliskuntalaitosta. Lisäksi valtuuskunta korosti,

että saamelaisilla oli tunnustamattomia oikeuksia maahan, veteen ja perinteisiin elinkeinoihin, eikä valtiolla ollut osoittaa näihin laillista saantoa, joten nämä oikeudet eivät ole missään historian vaiheessa tulleet kumotuksi.

Vuonna 1977 maa- ja metsätalousministeriö asetti työryhmän tarkistamaan poronhoitolakia komitean mietinnön ja siitä annettujen lausuntojen pohjalta. Paliskuntain yhdistys vastusti saamelaisvaltuuskunnan esittämiä uudistuksia. Maa- ja metsätalousministeriö jatkoi poronhoitolain uudistuksen valmistelua nojaten Paliskuntain yhdistyksen kantaan ja jätti saamelaisvaltuuskunnan vaatimukset huomioimatta. Vuonna 1985 hallitus antoi esityksen eduskunnalle uudeksi poronhoitolaiksi. Saamelaisvaltuuskunta toisti valiokuntakuulemisessa kantansa, jonka mukaan saamelaisten poronhoito-oikeus tulee nähdä yksityisenä, perinnöllisenä oikeutena, joka nauttii samaa omaisuuden suojaa kuin omistusoikeuskin. Valtuuskunta totesi myös, ettei se tunnustanut valtion omistusoikeutta saamelaisten kotiseutualueella. Lisäksi valtuuskunta kohdisti kritiikkiä Paliskuntain yhdistykselle, joka määräysvaltaa pitävien eteläisten paliskuntien äänellä yritti saada lakia läpi saamelaisten vastuksesta huolimatta. Lakiesitys kaatui eduskunnassa erityisesti saamelaisten epäselvän oikeusaseman takia.

Uudistettu poronhoitolaki

Maa- ja metsätalousministeriö asetti vuonna 1987 uuden työryhmän tarkistamaan poronhoitolakiesitystä. Saamelaisvaltuuskunta ja saamelaispaliskunnat pyrkivät vaikuttamaan poronhoitolakiesityksen sisältöön ja saamelaisten oikeuksien tunnustamiseen. Työryhmän esitys muistutti tästä ja aiemmasta eduskuntakäsittelystä huolimatta jo rauennutta lakiesitystä. Hallituksen esityksessä poronhoitolaiksi ohitettiin saamelaisvaltuuskunnan vaatimukset kieltämällä saamelaisen ja suomalaisen poronhoidon erot. Esityksessä todettiin, ettei saamelaisporonhoitoa ole tarpeen lähteä lainsäädännöllisesti tai hallinnollisesti erottamaan, koska poronhoito on niin samanlaista kaikkialla.

Lakitekstissä saamelaista poronhoitoa ei mainita sanallakaan ja saamelaisille tärkeistä asioista lakitekstiin oli sisällytetty uusien korvamerkkien perustuminen suku-merkkeihin erityisesti poronhoidolle varatulla alueella mahdollisuuksien mukaan (23 §) sekä vahinkojen ehkäisemistä (31 §) ja aitaamisvelvollisuutta (32 §) koskevat lievennykset saamelaisten kotiseutualueen osalta. Poronhoitolain eduskuntakäsittelyn aikana perustuslakivaliokunnan mietinnössä mainittiin poronhoitolain merkitys saamelaiskulttuurille sekä saamelaisten maa- ja metsätalouden oikeudet sekä vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen oikeudet yleisellä tasolla. Eduskunnan hyväksymä uusi, vielä nykyisinkin voimassa oleva poronhoitolaki astui voimaan 1.10.1990.

Poronhoitolakiin (848/1990) on tehty muutoksia sen voimassaolon aikana 12 kertaa. Poronhoitolain tekstissä viitataan edelleen saamelaiskäräjien sijasta saamelaisvaltuuskuntaan.

Saamelaispaliskunnat ennen ja nyt

Nykyisin saamelaisten kotiseutualueeksi määritetylle alueelle perustettiin 1900-luvun alkuvuosiin mennessä yhteensä 12 paliskuntaa. Utsjoelle perustettiin Paistunturin ja Kaldoaivin (myöhemmin Kaldoaivi) paliskunnat. Inariin perustettiin Kyrön, Paadarin, Muddusjärven (saamelaisten käyttämä nimitys Siuttajoen paliskunta), Ivalon ja Paatsjoen paliskunnat. Enontekiölle perustettiin Lapin, Näkkälän, Peltovuoman ja Palojoensuun paliskunnat. Sodankylään perustettiin nykyisin saamelaisten kotiseutualueeksi määritetylle alueelle (Sodankylän) Lapin paliskunta. Saamelaisten kotiseutualueen paliskunnissa on tapahtunut sittemmin muutoksia paliskuntien alueissa ja nimissä.

Kuva 5. Saamelaisten kotiseutualueen paliskunnat nykyisin.

Paliskuntien ja saamelaisten porosiidojen alueisiin viranomaisten päätöksellä tehdyt muutokset ovat vaikuttaneet paliskuntien poronhoitajien lisäksi paikallisyhteisöihin. Enontekiön saamelaisia puhuttaneita muutoksia ovat olleet esimerkiksi Palojoensuun paliskunnan lakkauttaminen, Peltovuoman paliskunnan liittäminen Näkkälän paliskuntaan, Enontekiön Lapin paliskunnan nimenvaihto Käsivarren paliskunnaksi, Käsivarren ja Näkkälän paliskuntien rajan muuttaminen sekä Sonkamuohtan alueen liittäminen Muonion paliskunnan alueeseen. Nykyisin Enontekiöllä paikallisten välisiin suhteisiin vaikuttaa Näkkälän paliskunnan 2010-luvulla saamelaisten porosiidojen aloitteesta alkanut jakohanke, jota aluehallintovirasto ei toimivaltaisena viranomaisena hyväksynyt. Näkkälän paliskunnan saamelaiset poronhoitajat valittivat aluehallintoviraston päätöksestä korkeimpaan hallinto-oikeuteen kahteen kertaan. Hylkäävien ratkaisujen jälkeen he valittivat YK:n ihmisoikeuskomitealle. Tämä prosessi on vielä kesken. Saamelaista poronhoitotapaa Suomen oloissa puhtaimmillaan edustavien Näkkälän paliskunnan pohjoisosan siidojen hätähuudot heidän edustamansa saamelaisen kulttuurimuodon tuhoutumisesta paliskunnan eteläosan poronomistajien toistuvien laidunrikkomusten vuoksi ja ilmastonmuutoksen oloissa jätettiin Suomen tuomioistuimissa huomiotta.

Länsi-Inarin alueella keskustelua on herättänyt muun muassa Kyrön paliskunnan jakautuminen Hammastunturiksi ja Sallivaaraksi vuonna 1962 sekä viranomaisten aloitteesta tehty Sallivaaran ja Paadarin paliskuntien yhdistäminen Länsi-Inarin paliskunnaksi vuonna 1973. Tämä päätös puhutti myös Utsjoella, sillä monet pitivät Paadarin ja Paistunturin yhdistämistä parempana vaihtoehtona saamelaisen poronhoidon ja porolaitumien kannalta. Suurten katovuosien seurauksena muodostetun Länsi-Inarin paliskunnan tarina jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä se jaettiin Sallivaaran ja Muotkatunturin paliskunniksi vain kolme vuotta myöhemmin.

Itä-Inarin alueella puolestaan puhetta ja myös ihmisten välisiä ristiriitoja seurasi kolttaasaamelaisten asuttamisesta Muddusjärven, Ivalon ja Paatsjoen paliskunnan alueille toisen maailmansodan jälkeen, Muddusjärven paliskunnan itäosien irrottamisesta omaksi Näätämön paliskunnaksi vuonna 1968 sekä Vätsärin paliskunnan eteläosien irrottamisesta omaksi Paatsjoen paliskunnaksi vuonna 1989. Lisäksi Ivalon paliskunnan sisäiset porojen vähentämistä koskevat ristiriidat 2000-luvulla ovat puhuttaneet paliskunnan osakkaiden lisäksi muita alueen asukkaita.

Saamelaislaki ja perustuslakiuudistus

Saamelaisten vaatimuksista huolimatta poronhoitolaissa ei käsitelty saamelaisporonhoidon asemaa tai saamelaisten maa-oikeuksia. Saamelaisen poronhoidon oikeuskysymykset luvattiin ratkaista myöhemmin käsiteltävässä saamelaislakiesityksessä. Vuoden 1990 saamelaislakiehdotuksen yhtenä tavoitteena oli palauttaa

valtion virheellisellä menettelyllä muodostettu maanomistus takaisin lapinkylille eli siidoille. Ehdotuksen mukaan tilajaotuksen ulkopuolella olevat alueet saamelaisten kotiseutualueella eli nykyinen valtion metsämaa suojelualueineen muodostaisivat saamelaisyhteismaan. Saamelaisyhteismaa jakautuisi eri siidojen alueille ja kuuluisi siidalle omistusoikeudella. Siidan omistuksessa oleva saamelaisyhteismaa olisi jakamaton maa- ja vesialue, joka merkittäisiin kiinteistörekisteriin valtionmaan tilalle. Lakiehdotus ei edennyt eduskuntaan.

Vuonna 1995 hyväksytty laki saamelaiskäräjistä rajoittui kulttuuri-itsehallintoon ja kielellisiin kysymyksiin. Saamelaiskäräjälakia seurasi Suomen perustuslain uudistaminen. Vuonna 1999 voimaan astuneen Suomen perustuslain 17 §:n 3 momentissa todetaan, että saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan mukaan lukien perinteiset elinkeinot. Saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksien sisällyttämisestä Suomen perustuslakiin huolimatta Suomen valtio ei ole uudistanut Suomen poronhoitolainsäädäntöä toteuttamaan saamelaisten kieltä ja kulttuuria koskevaa itsemääräämisoikeutta.

Saamelaiskäräjälain uudistaminen

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission toiminta-aikana, lukuisten epäonnistuneiden yritysten jälkeen, saamelaiskäräjälaki hyväksyttiin vuonna 2025. Saamelaisten odottamat ratkaisut saamelaisen poronhoidon oikeuskysymyksiin on ratkaisematta. Vuonna 1990 luvattua saamelaislakiesitystä ei ole viety eteenpäin. 1.8.2025 voimaan astunut uudistettu laki saamelaiskäräjistä paransi saamelaiskäräjien vaikuttamismahdollisuuksia saamelaisille tärkeissä asioissa.

Saamelaiskäräjälain 9 § lisää viranomaisten ja muiden julkisia hallintotehtäviä hoitavien yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvoitetta saamelaiskäräjien kanssa valmisteltaessa lainsäädäntöä, hallinnollisia päätöksiä ja muita toimenpiteitä, joilla voi olla erityinen merkitys saamelaisille.

Lisäksi lain 9 a §:ssä määritetään viranomaisten ja muiden julkisia hallintotehtäviä hoitavien velvollisuudeksi edellä mainittuja yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvoitteen mukaisia toimenpiteitä suunnitellessaan ja toteuttaessaan käytettävissä olevin keinoin:

1. edistää saamen kielten ylläpitämistä ja kehittämistä sekä saamelaisten oikeutta ja edellytyksiä ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan mukaan lukien perinteisiä elinkeinojaan

2. vähentää toimenpiteistään aiheutuvia kielteisiä vaikutuksia saamen kielille sekä saamelaisten oikeudelle ja edellytyksille ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan mukaan lukien perinteisiä elinkeinojaan.

Uuden saamelaiskäräjälain tarkoittaman yhteistoiminta- ja neuvotteluvetoisuuden käytännön toimimisesta ei ole vielä kokemusta saamelaiskäräjillä tai valtion viranomaisilla. Uuden saamelaiskäräjälain mukaisia saamelaiskäräjävaaleja ei ole vielä pidetty. Saamelaiskäräjälain uudistuksen vaikutukset saamelaisten poronhoitajien ja saamelaisen poronhoidon puolustajien poliittiseen aktiivisuuteen jää tulevaisuuden kysymykseksi.

Elinkeinojen tukemista ja porovahinkojen korvaamista koskevat lait

Saamelaisen poronhoidon tukemiselle ei ole ollut omaa lainsäädäntöä kolttalain säädösten lisäksi. Saamelaiset poronhoitajat ovat voineet saada taloudellista tukea ja vahingonkorvausta kuolleista poroista yleisesti poronhoitoa koskevasta tukijärjestelmästä. Monet lait ja viranomaisohjeet sääntelevät poronhoitoa koskevaa tai sen harjoittamista mahdollistavaa tukea tai vahinkojen korvausta.

Perustuslaki takaa saamelaisille oikeuden ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan, mukaan lukien perinteiset elinkeinot kuten poronhoito, kalastus ja metsästys. Hallituksen esityksessä eduskunnalle laiksi porotalouden ja luontaiselinkeinojen rakennetuista (986/2011) huomioitiin saamelaisten asema ja alueellinen erityisyys, erityisesti luontaiselinkeinojen tukemisessa. Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus määritti neuvottelemaan vuosittain tukivarojen kohdentamisesta saamelaisten aseman turvaamiseksi.

Lopuksi

Saamelaisesta poronhoidosta on saatavilla runsaasti tietoa, mutta valtion virkamiehet eivät ole hyödyntäneet valmistellessaan poronhoitoa koskevaa lainsäädäntöä. Yli 200 vuotta jatkunut saamelaisten itsemääräämisoikeuden kyseenalaistaminen poronhoitoa ja muuta maankäyttöä koskevassa päätöksenteossa on jättänyt jäljen porosaamelaisten suhtautumiseen Suomen valtioon ja viranomaisiin. Viime vuosikymmeninä runsaasti lisääntynyt muu maankäyttö saamelaisten kotiseutualueella on lisännyt saamelaiselle poronhoidolle ja saamelaiskulttuurille aiheutuvia kumulatiivisia vaikutuksia. Poronhoitolaissa kielletyn huomattavan haitan todistustaakka on poronhoitajilla, eikä saamelaisten perinteiseen tietoon nojalla todistelulla ole saamelaisten kokemuksen mukaan nähty olevan painoarvoa suomalaisia tutkijoita, viranomaisia sekä kaupallisia yrityksiä vastaan.

18 Saamelainen kulttuuriperintö ja taide

Unescon aineettoman kulttuuriperinnön suojelemista koskevan yleissopimuksen mukaan aineeton kulttuuriperintö tarkoittaa ”käytäntöjä, kuvauksia, ilmauksia, tietoa, taitoja – sekä niihin liittyviä välineitä, esineitä, artefakteja ja kulttuurisia tiloja – jotka yhteisöt, ryhmät ja joissain tapauksissa yksityishenkilöt tunnustavat osaksi kulttuuriperintöään”. Saamelainen kulttuuriperintö elää näkyvästi myös saamelaisen käsityöperinteen ja taiteen kautta, ja erilaiset kulttuuritapahtumat tuovat saamelaisia yhteen jakamaan tätä yhteisön kesken.

Saamelainen käsityöperinne on konkreettinen esimerkki siitä, miten alkuperäiskansojen perinteinen kulttuuri ilmenee niin aineellisessa kuin aineettomassakin muodossa, eivätkä nämä kaksi muotoa ole täysin erotettavissa toisistaan. Käsityöperinne on esimerkiksi materiaalien suhteen riippuvainen saamelaisten perinteisistä elinkeinoista, sillä raaka-aineet tulevat pääosin luonnosta. Näin aineellinen kulttuuriperintö, kuten esimerkiksi porotalous ja luonnon monimuotoisuus vaikuttavat suoraan siihen, minkälaisia mahdollisuuksia saamelaista käsityöperinnettä on ylläpitää. Perinteisten elinkeinojen heikkeneminen ja myös kiihtyvä ilmastonmuutos vaikuttavat näin myös mahdollisuuksiin ylläpitää aineetonta kulttuuriperintöä.

Valtioiden rajat jakavat saamelaisten yhteisön eri maiden lainsäädäntöjen ja hallinnollisten järjestelmien alle, mikä vaikeuttaa materiaalien ja tuotteiden liikkuvuutta. Esimerkiksi käsityömateriaalien tuonti Norjasta Suomeen voi aiheuttaa tullimaksuja ja veroja, jotka rasittavat pienimuotoista ja kulttuurisesti merkittävää käsityötoimintaa.

Saamelainen käsityöperinne

Yksi saamelaisen kulttuuriperinnön näkyvimmistä esimerkeistä on saamenkäsityöt. Pohjoissaameksi saamenkäsistöistä käytetään sanaa *duodji*, inarinsaameksi *kietâtyeji* ja koltansaameksi *kiõtt-tuâjj*. Termeille ei ole olemassa suoraa suomennosta, sillä *duodji*, *kietâtyeji* ja *kiõtt-tuâj* ovat holistisia, kokonaisvaltaisia termejä. Ne kattavat käytännön ja käsityötaidon, estetiikan ja materiaalien tuntemuksen. Niissä yhdistyy myös saamelaisten käsityksiä hengellisyydestä, filosofiasta ja maailmankuvasta. Termit pitävät sisällään sen, että kyse ei ole pelkästä käsityöstä, vaan erilaisten symbolien, muotojen ja tekotapojen kautta pidetään yllä saamelaista aineetonta

kulttuuriperintöä. Tässä tekstissä käytetään suomenkielisiä termejä, mutta on silti tärkeää muistaa, että jokaisessa Suomessa puhutussa saamen kielessä on oma, kuvaavampi sana saamenkäsityölle.

Saamelainen perinnekäsityö on kollektiivista omaisuutta, ja yksittäiset saamelaiset tekevät käsitöitä lähinnä omaan käyttöön. Kaupallisesti myytynä saamenkäsityön normittamisesta ja sääntelystä huolehtivat sekä saamelaiset, että nykyään myös erilaiset instituutiot ja yhdistykset kuten esim. Sámi Duodji -yhdistys. Saamelaisneuvosto taas ylläpitää Sami Trademarks -saamelaisia sertifikaattimerkkejä. Nämä viralliset Sámi Duodji ja Sámi Made -merkit takaavat, että tuote on aitoa saamelaista perinteistä käsityötä ja että sen on tehnyt saamelainen. Näillä merkeillä varustettuja tuotteita ostaessaan ostaja tukee saamelaisia käsityöntekijöitä ja saamelaista yhteiskuntaa.

Kuva 6. Sámi Duodji -logo

Kuva 7. Sámi Made -logo

Alun perin saamelaiden luomat käsityöesineet olivat käyttöesineitä, jotka liittyivät asusteisiin ja koristeluun, ruoanlaittoon ja esimerkiksi perinteisiin elinkeinoihin. Vaikka ne olivat pohjimmiltaan funktionaalisia esineitä, niistä halutaan tehdä kauniita ja kättä miellyttäviä. Saamenkäsityötä valmistetaan edelleen perinteisten mallien mukaan, vaikka monille esineille onkin luotu uusia käyttötarkoituksia. Nykyisin saamenkäsityötä tehdään usein taidekäsityönä, ja siitä on tullut monille elinkeino tai elinkeinon osa. Saamenkäsityössä hyödynnetään pehmeitä ja kovia materiaaleja, ja sitä tehdään niin nahasta (esimerkiksi poro ja lohi), sarvesta, helmistä, puusta kuin langoista. Esimerkiksi porosta ja puusta on opittu hyödyntämään lähes kaikki niiden osat. Suuri osa materiaaleista on saatu ja saadaan edelleen oman asuinalueen luonnosta.

Saamenkäsityön opit ovat perinteisesti kulkeneet sukupolvelta toiselle ja eri alueille on muodostunut erilaisia alueellisia käsityöperinteitä. Perinteiden siirtäminen eteenpäin ei näin ollen ole vain käsityötaitojen opettelua, vaan käsityöperinteen mukana siirretään samalla eteenpäin myös siihen liittyvää historiaa ja tarinoita, eräänlaista kulttuurista tietokantaa. Nykyään perinnekäsityön taitoja ei kuitenkaan enää opita kotona tai sukulaisilta yhtä paljoa kuin aiemmin.

Saamenkäsityöperinteen siirtyminen on paikoittain muuttunut tai katkennut, mikä peilaa laajempia yhteiskunnallisia muutoksia. Näitä olivat esimerkiksi pakko-kristillistäminen, henkisen kulttuurin tai kulttuurisen perinteen demonisointi, tieteellinen kolonialismi, asuttajakolonialismi ja assimilaatio eli sulautuminen enemmistökulttuuriin. Joissakin tapauksissa nämä ovat johtaneet arvojen muutokseen yhteisöissä ja joidenkin perinnekäsityön elementtien hiipumiseen. Myös toisen maailmansodan jälkeen ja jälleenrakentamisen aikana muutokset yhteiskunnassa ja sen elinkeinoissa heijastuivat saamenkäsityöperinteeseen. Silloin perinteinen saamelainen elämäntapa alkoi hajota erikoistuneisiin ammattikuntiin ja erityis-aloihin, kuten kalastajiin, poronhoitajiin ja käsityöläisiin. Länsimaiset vaatteet syrjäyttivät saamenpuvun, joka oli aiemmin ollut arjessa mukana käyttövaatteena. Myös asumismuoto alkoi pikkuhiljaa muuttua, ja enää ei ollut itsestään selvää, että lapset asuvat isovanhempiensa kanssa ja saavat näin lähisukulaisten kautta opin saamenkäsitöistä.

Nykyään virallisella koulutusjärjestelmällä onkin merkittävä rooli saamelaisen kulttuuriperinnön säilymisessä. Suomessa voi opiskella saamenkäsitöitä kaksi- tai kolmivuotisena toisen asteen koulutuksena Inarissa Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa (SOGSAKK), joka on valtion oppilaitos. Lisäksi saamelaiskäsityöntekijöiden yhdistys Sámi Duodji ry järjestää käsityökurssuja saamelaisalueella ja sen ulkopuolella. Tämän lisäksi erilaiset instituutiot, kuten kansalaisopistot, järjestävät

kurssiluontoista toimintaa. Näillä toimijoilla on merkittävä rooli perinnekäsityön ylläpitämisessä, mutta niilläkään ei ole resursseja taata sitä, että kaikki erilaiset alueelliset saamenkäsityöperinteet pystyttäisiin turvaamaan.

Saamenpuvut

Monille saamenkäsityö kiteytyy saamenpukuun (koltansaameksi *sää'mpihttâz* tai *määccaá*³, inarinsaameksi *sämimááccuh* ja pohjoisaameksi *gákti*). Tässä tekstissä saamenpuvusta puhuttaessa viitataan kaikkien saamelaisen kansanpukuun. Saamenpuvulle on myös suomen kielellä useita vakiintuneita nimiä, kuten lapin-takki ja lapinpuku, mutta nimitystä *saamenpuku* on kuitenkin pyritty vakiinnuttamaan suomen kielessä 1990-luvulta lähtien.

Saamenpuku on yhteisön jäsenille tärkeä, sillä se sitoo saamelaisen omaan sukuunsa ja sukualueillensa. Sillä on vahva merkitys identiteetin kannalta, eikä sitä ajatella pelkkänä vaatteena. Saamelainen näkee toisen saamelaisen puvun koristeluista muun muassa tämän kotialueen, mutta mahdollisesti myös suvun tai siviilisäädyn. Niin kuin valtaväestönkin keskuudessa, myös saamelaisilla pukeutumiskulttuuri muuttuu ajan mittaan. Jotkut perinteiset tavat pukeutua eivät enää ole välttämättä nykypäivän pukeutumistapojen mukaisia. Saamelaisyhteisö onkin alkanut hyväksyä aiempaa laajemmin hieman perinteestä poikkeavia pukeutumismalleja, mikä on mahdollistanut sen, että nuorempi polvi on alkanut vapaammin yhdistää saamenpuvun perinteitä nykymuotiin.

Saamenpuku on saamelaisille yksi näyttävimmistä tavoista tuoda oma alkuperänsä esiin. Saamelaisalueen ulkopuolella saamenpuvun pukeminen herättää välillä mielenkiintoa ja uteliaisuutta, mutta valitettavan usein myös negatiivista huomiota. Yleisen saamelaistiedon puute suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulujärjestelmässä näkyy negatiivisissa kokemuksissa, joita saamelaiset joutuvat kohtaamaan arjessaan. Saamenpukua käyttävä saattaa positiivisten reaktioiden lisäksi saada osakseen pilkkaa, syrjintää, ja jopa väkivaltaa. Vihamielisyyden lisäksi myös saamelaisen eksotisointi kuormittaa yhteisön jäseniä.

3 *Sää'mpihttâz* on yleinen nimitys kaikille koltansaamelaisen vaatteille ja *määccaá* on yksiosainen puku.

Kulttuurinen omiminen

Kulttuurisella omimisella viitataan siihen, kun yksilö tai ryhmä hyödyntää tai hyväksikäyttää elementtejä, symboleja ja piirteitä toisesta kulttuurista, ilman sen yhteisön suostumusta, josta elementtejä otetaan. Kulttuurisessa omimisessa on aina kyse vähemmistön ja valtaväestön välisistä valtarakenteista. Kulttuurinen omiminen rikkoo saamelaiden oikeutta määrätä omasta kulttuuristaan ja sen käytöstä.

Useimmiten silloin, kun saamelaisen kulttuurisen omimisesta on ollut suomalaisessa yhteiskunnassa julkista keskustelua, se on liittynyt erilaisten saamenkäsityö-elementtien kopioimiseen tai esimerkiksi saamenpuvun luvattomaan käyttöön etenkin matkailussa. Käsityön lisäksi kulttuurista omimista tapahtuu myös laajemmin taiteen parissa. Saamelaiskulttuuria tuntemattomille tämä ei välttämättä aukea loukkauksena, eivätkä saamelaisyhteisön ulkopuoliset henkilöt näe eivätkä ymmärrä saamenkäsityöperinteeseen tai muuhun symboliikkaan liittyviä moninaisia merkityksiä. Ymmärtämättömyys johtaa väärinkäyttöihin ja vääristyneen kulttuurisen tiedon leviämiseen.

Se, että valtaväestö käyttää itselleen mieluisia elementtejä omien tarkoituserien edistämiseen ilman saamelaisyhteisön hyväksyntää, ei ole saamelaisyhteisölle imartelevaa. Kaiken sen monimutkaisen ja vaikean historian, syrjinnän ja väkivallan valossa, jossa saamelaiset ovat joutuneet pohtimaan omaa suhdettaan valtaväestöön, se viestittää enemmänkin tietämättömyydestä ja välinpitämättömyydestä.

Kulttuurisen omimisen sijaan taideyhteistyötä voi tehdä hyvällä menestyksellä myös yhteistyössä saamelaistaiteilijoiden kanssa. Esimerkiksi *Walt Disney Animation Studios* teki yhteistyötä saamelaiden kanssa *Frozen 2* -elokuvan tuotantovaiheessa, jotta saamelaiskulttuurista otetut vaikutteet esitettäisiin oikeaoppisesti ja saamelaisia kunnioittaen. Helsingissä Keski-Pasilan koulu ja päiväkotit, jotka tarjoavat saamen kielen opetusta, halusivat puolestaan tuoda saamelaiskulttuuria näkyväksi ja tekivät yhteistyötä saamelaistaiteilija Outi Pieskin kanssa. Nämä kaksi esimerkkiä osoittavat hyvin, miten iso positiivinen vaikutus saamelaiskulttuurin kunnioittavalla ja oikeaoppisella esittämisellä voi olla. Saamelaisyhteisö iloitsi, kun *Frozen 2* -elokuvan kokoinen tuotanto toi globaalisti saamelaiskulttuurin elementtejä ja musiikkia kunnioittavasti esiin. Keski-Pasilan koulun taideteokset taas voidaan nähdä pitkäaikaisena muistutuksena saamelaisoppilaille siitä, että koulu on sitoutunut heidän kulttuurinsa kunnioittamiseen.

Saamelaisen kulttuuriperinnön repatriaatio ja rematriaatio

Jo 1600-luvulta lähtien saamelaisten kulttuuriperintöä on kerätty lähetys-saarnaajien, pappien, tutkimusmatkailijoiden, virkamiesten sekä ammattimais-ten keräilijöiden ja tutkijoiden toimesta. Tätä aineistoa on säilytetty muun muassa Pohjoismaiden ja Euroopan museoiden sekä tutkimuslaitosten kokoelmissa. Aineis-tot ovat harvoin olleet saamelaisyhteisöjen saavutettavissa, ja tiedot niiden alku-perästä ja reiteistä ovat olleet lähes olemattomia. Nykyisten tietojen mukaan ei-saamelaisissa museoissa säilytetään noin 50 000 saamelaisesineä. Vanhim-pia säilyneitä keräilyn kohteita ovat rummut, jotka olivat myös haluttuja lahjoja Euroopan jalosukuisten keskuudessa. Samalla kun saamelaisia erotettiin omasta maailmankuvastaan ja filosofiastaan, rumpuja esiteltiin ympäri Eurooppaa erilaisissa kuriositeettikabineteissa ja aarrekammioissa.

Viimeistään 1980-luvulla suuret museot kuitenkin lopettivat vanhojen saamelais-esineiden liittämisen kokoelmiinsa. Niiden esittäminen saamelaisten kotiseutu-alueella nähtiin arvokkaana. Nykyään eurooppalaisessa museomaailmassa eletäänkin repatriaation eli kulttuuriperinnön palautuksen aikakautta, ja tämän joh-dosta myös saamelaisia esine kokoelmia on palautettu saamelaismuseoiden hal-tuun. Repatriaatio terminä tarkoittaa paluuta isänmaahan (*return to Patria*) ja liittyy terminä voimakkaasti kolonialismin historiaan. Repatriaatiolla voidaan viitata esi-merkiksi museokokoelmien omistuksen siirtoon saamelaismuseolle, esineiden konkreettiseen siirtoon paikasta toiseen, mahdollisuuteen vaikuttaa oman kult-tuurin representaatioon valtaväestön museoissa, tiedon palautukseen tai museo-kokoelmien saavutettavuuden mahdollistamiseen saamelaisille.

Repatriaatiotyö on melko alussa, mutta jo nyt on selvää, että palautetuilla esi-neillä on suuri merkitys sekä yksilö- että yhteisötasolla. Museoilla olevista vanhoista saamelaisesineistä suurin osa on esivanhempien tekemää perinnekäsityötä. Museoi-hin kadonneiden saamenkäsityöesineiden kotiinpaluuta saamelaismuseoihin ei tule nähdä prosessin päätepisteenä, vaan päinvastoin prosessin alkuna. Repatriaation tulisi toimia prosessina, jossa pyritään purkamaan museokokoelmien ja niihin johta-neiden keräilytoimien kolonialistinen historia. Repatriaatio on vaikea ja vaativa pro-sessi, sillä kokoelmat edustavat jaettua, epämiellyttävää historiaa. Tämän vaikean yhteisen historian läpikäynti kuitenkin tarjoaa mahdollisuuden sen käsittelyyn, pur-kamiseen, suremiseen, paranemiseen ja voimaantumiseen. Palaavien esineiden his-toriaa ja arkistolähteitä tulee tutkia tarkasti, jotta yhteisölle saadaan palautettua mahdollisimman tarkka tieto niiden alkuperästä. Kokoelmat, tietokannat ja arkistot on dekolonisoitava, tulkittava uudelleen ja saamelaistettava.

Esivanhempien saamenkäsityöesineiden ja niiden sisältämän maailmankuvan, filosofian ja kokonaisen ontologian parhaita asiantuntijoita ovat saamelaiset käsityöläiset. Näiden saamelaisten käsityöntekijöiden toimesta voidaan aloittaa repatriaation toinen vaihe, rematriaatio. Rematriaatiossa palautuu saamenkäsitöiden ja niihin liittyvän saamelaisen tiedon ja taidon ohella myös arkistojen sisältämä historia ja tieto, jolloin käsityöesineiden elämäkerta täydentyy. Sen kautta elvytetään esivanhempien arvoja, kulttuuria, henkisyttä ja tietoa ja palataan juurille. Rematriaation avulla menneisyyden tapahtumien vääryyksiä voidaan korjata ja luoda kollektiivista, tasa-arvoista tulevaisuutta. Kun saamelaiset käsityöntekijät kohtaavat esivanhempien perinnön ja tutkivat museoitua perinnekäsityötä, materiaaleja, kaavoja, saumoja, tekotapoja ja värejä, syntyy uusi yhteys esineisiin ja esivanhempien kulttuuriperintö otetaan uudelleen käyttöön.

Kun joidenkin saamenkäsityöperinteiden alkuperäiset merkitykset ovat unohtuneet yhteisön kollektiivisesta muistista, voi perinne tuntua menetetyltä. Kuitenkin, kun saamelaiset käsityöntekijät tutkivat oman perinteensä käsityötä, ne liittyvät osaksi saamelaista perittyä tietoa ja saamelaista perinnetaitoa. Kun niiden pohjalta ja inspiroimana valmistetaan uutta saamenkäsityötä, syntyy samalla uusia tulkintoja. Tilanteessa, jossa käsityöesineet tätä kautta heräävät eloon ja palaavat käyttöön sekä uudelleen osaksi niitä tuottaneita saamelaisia yhteisöjä ja narratiiveja, voidaan puhua rematriaatiosta.

Käsityöperinne sisältää esivanhempien historian. Käsityöperinteen mukana kulkee myös se saamelaisten esivanhempien resilienssi, jonka avulla on selvitty vaikeista tilanteista ja silti jatkettu eteenpäin ja siirretty kulttuuria tuleville sukupolville. Saamelaisille oman kulttuuriperinnön suojelu ei tarkoita passiivista säilyttämistä, vaan pikemminkin tulevaisuuden rakentamista luomalla vahvempaa identiteettiä yhteisölle. Se on taakse katsomista, jotta voi mennä eteenpäin kohti parempaa tulevaisuutta.

Saamelaista kulttuuriperintöä vaalitaan edelleen

Alkuperäiskansataide elää ja kehittyy edelleen. Uudet sukupolvet kehittävät jatkuvasti uusia tapoja ilmaista saamelaista kulttuuriperintöä niin nykyaikaisen, elokuvien kuin musiikin kautta. Saamelaisten tekemä taide ottaa edelleen paljon vaikutteita esivanhempien taiteesta, ja saamelaistaiteen visuaalinen perinne kytkeytyy edelleen vahvasti saamenkäsityöhön ja sen estetiikkaan, mutta saamelaistaiteilijat kehittävät jatkuvasti uusia ilmaisutapoja ja tuovat tuttua symboliikkaa uusiin konteksteihin. Tätä kautta saamelaistaiteilijoilla on merkittävä rooli kulttuuriperinnön siirtäjinä ja kehittäjinä.

Saamelaiskäräjien kulttuurilautakunta jakaa vuosittain kulttuurimäärärahastaan avustuksia saamelaistaiteen ja -kulttuurin eri aloille sekä saamelaisjärjestöille. Myös Saamelaisneuvosto jakaa vuosittain kulttuuriavustuksia. Saamelaistaiteilijat voivat myös hakea erilaisia valtakunnallisia ja paikallisia taideavustuksia erilaisilta instituutioilta ja muilta rahoittajilta.

Visuaalisen taiteen lisäksi myös saamelaismuusikot tulkitsevat saamelaisten yhteisöllisiä tunteita. Nykyään saamelaisessa musiikkimaailmassa kuullaan perinteisten vokaalimusiikin tyylien, leuddien, livđejen ja joikujen, lisäksi paljon vaikutteita populaarimusiikista. Musiikki on aina yhdistänyt saamelaisia ja tuonut heidät yhteen. Erilaiset melodiat ja tekstit ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle suullisesti. Musiikin kautta saamelaiset ovat siirtäneet kulttuuriperinteitä, muistohistoriaa ja paikkatietämystä eteenpäin sukupolvelta toiselle.

Musiikin lisäksi myös saamelaiselokuvat tarjoavat saamelaisille väylän tunnistaa ja käsitellä ilmiöitä, kokemuksia ja tuntemuksia, jotka saattavat muuten olla vaikeita ja kipeitä hahmottaa. Elokuvilla on myös merkittävä yhteisöllinen rooli: ne voivat rikkoa vaikeiden ja traumaattisten kokemusten ja historian tapahtumien luomaa ylisukupolvista puhumattomuutta. Lisäksi ne tuovat saamelaisyhteisön kokemuksia myös laajasti valtaväestön tietoon saamelaisten omilla ehdoilla eikä muiden kertomana. Elokuvien lisäksi arkielämässä kulttuuriperinnettä siirtää eteenpäin myös Yle Sápmi. Esimerkiksi saamelaislapset saavat oppia kulttuuristaan *Unna Junná* -lastenohjelman kautta.

Kulttuuritapahtumat tuovat saamelaisyhteisön yhteen

Saamelaisalueen kulttuuritapahtumat ovat tärkeitä saamen kielen ja kulttuurin näkyvyyden ja saavutettavuuden kannalta. Alkuperäiskansojen musiikkifestivaali Ijahis Idja ja alkuperäiskansojen elokuvafestivaali Skábmagovat tuovat saamelaisia yhteen vuosittain, ja ne ovatkin tärkeitä kohtaamispaikkoja saamelaisille. Lisäksi 1970-luvulta lähtien Saamelaisnuorten taidetapahtuma on ollut tärkeä nuorten kulttuuri- ja taideharrastajien kohtaamispaikka. Se on toiminut ensimmäisenä näyttämönä monille nykyisin tunnetuille eri alojen taiteilijoille. Nämä tapahtumat ovat tärkeitä ja vahvistavat saamelaisten yhteenkuuluvuutta ja identiteettiä sekä rohkaisevat ja inspiroivat uusia sukupolvia sekä luomaan uutta taidetta, mutta myös käyttämään saamen kieltä.

Erilaisilla yhdistyksillä on tärkeä rooli erilaisten kulttuuritapahtumien tuottamisessa. Esimerkiksi Ijahis Idja on esimerkiksi Anára Sámi Searvi ry:n järjestämä, kun taas Skábmagovat on Saamelaistaiteen tuki ry:n järjestämä. Yhdistykset hakevat usein erilaisilta säätiöiltä ja yksityisiltä rahoittajilta tukea tapahtumien järjestämiseen,

sillä lipputulot kattavat järjestelykuluista vain osan. Rahoitusta saadaan myös valtiolta. Esimerkiksi kolttasaamelaista kieltä ja kulttuuria vaaliva Kolttakulttuurisäätiö on saanut rahoitusta vuodesta 2011 asti maa- ja metsätalousministeriön harkinnanvaraisena toiminta-avustuksena erilaisten hankerahojen, yksityisten henkilöiden, järjestöjen ja yritysten lahjoitusten lisäksi.

Suomen heikentynyt taloustilanne on iskenyt myös saamelaisyhteisölle tärkeisiin kulttuuritapahtumiin. Esimerkiksi vuoden 2025 Ijahis Idja -tapahtuma järjestettiin ilman perinteistä lasten ja nuorten päivää, jolle ei saatu rahoitusta. Saamelaisnuorten taidetapahtuman saama vuosittainen avustus ei nykyään enää riitä kattamaan tapahtumakuluja, joista suurin kuluerä ovat matka- ja majoituskustannukset. Saamelaiskäräjät on toivonut valtioneuvoston suunnalta lisärahoitusta tapahtumalle, jotta kaikkien saamelaislasten ja nuorten yhdenvertainen osallistuminen voitaisiin turvata. Saamelaiskäräjät on vaatinut valtioneuvostoa myös myöntämään pysyvän rahoituksen saamelaisnuorten taidetapahtumalle irrottamalla sen nuorisoneuvoston vuotuisesta rahoituksesta.

Lopuksi

Saamelainen kulttuuriperintö elää ja kehittyy edelleen. Saamelaisten tekemä taide ottaa edelleen paljon vaikutteita esivanhempien taiteesta, ja uudet saamelais-sukupolvet kehittävät uusia tapoja ilmaista saamelaista kulttuuriperintöä niin nykyaikaisen, elokuvien kuin musiikin kautta. Saamelaiset siirtävät perintetään edelleen aktiivisesti eteenpäin sukupolvelta toiselle, mutta nykyään sukulaisien lisäksi myös virallisella koulutusjärjestelmällä on merkittävä rooli saamelaisen kulttuuriperinnön säilymisessä. Saamelaisesineiden palautus, eli repatriaatiotyö, on myös merkittävää sekä yksilö- että yhteisötasolla.

Saamelaisen käsityöperinteen jatkaminen kohtaa myös haasteita. Perinteisten elinkeinojen heikkeneminen ja kiihtyvä ilmastonmuutos vaikuttavat myös kulttuuriperinnön jatkuvuuteen, sillä esimerkiksi perinnekäsityö on materiaaliensa suhteen riippuvainen ympäröivästä luonnosta ja sen monimuotoisuudesta. Valtioiden rajat myös voivat rasittaa pienimuotoista ja kulttuurisesti merkittävää käsityötoimintaa esimerkiksi tullien ja verojen muodossa. Valtion tulisikin vahvistaa saamelaisten oikeudet siten, että saamelaiset voivat säilyttää, harjoittaa ja kehittää kulttuuriaan, kieliään ja yhteiskuntaelämäänsä niin, että valtionrajat häiritsevät tätä mahdollisimman vähän.

Protestileu'dd

Suõ'nn'jlest vi'žže
 mi'jjid Lää'ddjännma vi'kke.
 To'ben määusat
 mij Sää'mjännma piázzim.
 Ij leämma mee'st vue'ss,
 ij puättam kuä'ss ni töt kie'ss,
 što määust lee'i'm
 šáddpäi'keen piássád.

Lää'dd suur smiõ'tte
 sij mi'jjid Če'vetjäurra vi'kke.
 Sij cie'lkke mi'jjid:
 "To'ben pue'rr lij jie'lled ti'jjid,
 to'ben puäžpääi'k lie pue'r,
 to'ben jāu'r lie jiännai,
 to'ben kue'l piässve'ted šee'lled
 di e'pet sää'mnalla jie'lled."

Koummlo ee'kked leä'p kue'l šeellam,
 koummlo ee'kked leä'p Če'vetjäu'rest jeällam.
 Ta'nni Lää'dd suur puõ'tte
 da čaa'žžid puk juõ'kke.
 Sij e'pet cie'lkke mi'jjid:
 "Ää'n nääi't lij pue'rab ti'jjid:
 kue'l ij õõlg šee'lled,
 piässve'ted lää'ddnalla jie'lled. "

(Vassi Semenoja 1979)

Protestileuddi

Suonikylästä hakivat,
meidät Suomeen veivät.
Siellä takaisin
me Saamenmaahan pääsimme.
Ei ollut meillä onnea,
ei tullut koskaan se kesä,
että takaisin olisimme
synnyinpaikoillemme päässeet.

Suomen herrat miettivät,
he meidät Sevettijärvelle veivät.
He sanoivat meille:
"Siellä hyvä on teidän elää,
siellä porolaitumet ovat hyviä,
siellä on paljon järviä,
siellä kalaa pääsette pyytämään
ja uudelleen koltain lailla elämään."

Kolmekymmentä vuotta olemme kalaa pyytäneet,
kolmekymmentä vuotta olemme Sevettijärvellä eläneet.
Tänä vuonna Suomen herrat tulivat
ja vedet kaikki jakoivat.
He taas meille sanoivat:
"Nyt näin on parempi teille:
kalaa ei pidä pyytää,
pääsette suomalaisittain elämään."

(Vassi Semenoja 1979)

V SAMANLAINEN KOHTELU LUO ERIARVOISUUTTA

19 Omakieliset sosiaali- ja terveyspalvelut

Alkuperäiskansan asema palvelujärjestelmässä

Saamelaisten oikeudet alkuperäiskansana näkyvät palvelujärjestelmässä vaihtelevasti, ja niiden toteutuminen on ollut epätasaista. Saamelaiset nähdään edelleen kielivähemmistönä eikä alkuperäiskansana, ja näin lainsäädännössä sovelletaan enemmän saamen kielilakia kuin perustuslaillisia oikeuksia tai kansainvälisiä ihmis-oikeussopimuksia, kuten YK:n alkuperäiskansajulistusta, jonka Suomikin on hyväksynyt. Vaikka alkuperäiskansojen terveyteen ja hyvinvointiin liittyen tehdään runsaasti tutkimusta, vaikuttavien hoitojen kehittämiseen ja tietojohdantamiseen tämä tutkimustieto soveltuu huonosti.

Useat alkuperäiskansat kyseenalaistavat lähtökohdan, jossa palvelujärjestelmä hoitaa yksilön sairauksia ja vaikeuksia. Syynä on se, että alkuperäiskansojen terveyskäsitys eroaa valtaväestön biolääketieteellisestä mallista. Terveys ymmärretään kokonaisvaltaisena tilana, jossa luonto, ympäristö, suku, yhteisö ja kulttuuri ovat keskeisiä osatekijöitä. Alkuperäiskansojen terveyskäsitys on laajempi ja usein etenkin mielenterveyteen liittyvät asiat nähdään hyvin pitkälti historiallisten traumojen seurauksina.

Kun tarkastellaan alkuperäiskansojen kokemusta sosiaali- ja terveyspalveluista, yksi keskeisimmistä termeistä on kulttuurinen turvallisuus. Se tarkoittaa fyysisesti, henkisesti ja tunnetasolla turvallista tilaa, jossa yksilön identiteetti, kieli ja kulttuuriset arvot tunnustetaan ja niitä kunnioitetaan ja jossa yksilön kokema historia ymmärretään. Kulttuurisen turvallisuuden puute voi johtaa epäluottamukseen viranomaisia kohtaan, palveluiden välttelyyn ja hoidon vaikuttavuuden heikkenemiseen. Palveluiden käyttö ja hyväksyttävyyttä liittyvät siihen, kuinka hyvin ne vastaavat yksilön ja yhteisön kulttuurisia kokemuksia ja arvoja.

Julkisen sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmän palvelutarpeen arviointi perustuu usein menetelmiin, jotka eivät ole kulttuurisesti yhteensopivia alkuperäiskansojen ajattelun kanssa. Oireiden mittaaminen voi tuntua vieraalta, eivätkä tunteiden kuvaaminen, niille numeroarvon antaminen ja oiremittaristojen kysymykset välttämättä anna oikeaa kuvaa henkilön tilanteesta. Jos arviointimenetelmät eivät tunnista kulttuurisia kommunikointitapoja, palvelun tarvetta ei havaita tai se jää kokonaan esiin tulematta. Jos palvelutarvetta ei saada esille, voidaan olettaa,

ettei palvelutarvetta ole ja palvelu jää kokonaan saamatta. Toipumisorientaatio, jossa keskitytään yksilön voimavaroihin ja elämänlaadun parantamiseen, vastaa paremmin alkuperäiskansojen käsitystä terveydestä kuin terveyspalveluiden tautiorientaatio, joka korostaa diagnooseja ja oireita. Alkuperäiskansojen omassa käsityksessä esimerkiksi itsetuhoisuus voidaan nähdä enemmän sosiaalisena ja yhteiskunnallisena ongelmana kuin mielenterveysongelmana.

Sosiaali- ja terveyspalveluiden vaikuttavuuden mittaaminen alkuperäiskansojen kohdalla on haastavaa. Lainsäädäntö edellyttää vaikuttavien hoitomuotojen käyttöä, mutta käytetyt hoitomenetelmät eivät aina tavoita kulttuurisesti merkityksellisiä ulottuvuuksia. Yhteisöllinen lähestymistapa, jossa hyödynnetään kulttuurin voimavaroja ja perinteistä tietoa, voi olla vaikuttavampi kuin yksilökeskeinen malli. Yhteisöllinen trauma, kuten ylisukupolvinen ja historiallinen trauma, ei välttämättä avaudu yksilöllisessä hoitoprosessissa, vaan vaatii yhteisöllisiä rakenteita ja aikaa.

Itsemääräämisoikeus on psykologinen perustarve, joka vahvistaa toimijuutta ja minä-tunnetta. Se ilmenee alkuperäiskansoilla yksilön, perheen, yhteisön ja kansan tasolla. Palvelujärjestelmässä itsemääräämisoikeus liittyy muun muassa kieleen, palveluvalintoihin ja osallistumiseen itseä koskeviin päätöksiin. Oman kielen käyttö vuorovaikutuksessa ei ole vain tekninen kysymys, vaan keskeinen osa identiteettiä ja kulttuurista turvallisuutta.

Assimilaatiopolitiikan vaikutukset ja ylisukupolvinen trauma näkyvät edelleen alkuperäiskansojen epäluottamuksena palvelujärjestelmää kohtaan. Muun muassa sosiaali- ja terveyspalveluiden käyttöön liittyy huolia siitä, miten kerättyä tietoa käytetään, ja pelko siitä, että tieto voi kääntyä yhteisöä vastaan tai olla leimaavaa. Tiettyyn väestöryhmään kohdistuva tunnistamaton stigma voi kanavoitua esimerkiksi niin, ettei sille ole palveluita saatavilla. Toisaalta palveluiden keskittäminen kauas omasta ympäristöstä, esimerkiksi syöpähoitojen tai vaativan kirurgian osalta tai vanhusten hoivapalveluiden kohdalla, voi lisätä turvattomuutta ja heikentää hoidon saavutettavuutta. Lisäksi digitaitojen ja yhteyksien puute voi estää palveluihin pääsyn.

Palveluiden kulttuurinen soveltuvuus, kielen, kulttuurin ja koetun historian hyvin tuntevat työntekijät ja alkuperäiskansan omat rakenteet ovat keskeisiä tekijöitä sosiaali- ja terveyspalveluiden vaikuttavuuden ja hyväksyttävyyden kannalta. Palvelujärjestelmä toimii monitasoisessa vuorovaikutuksessa yksilön, yhteisön ja ympäristön kanssa, ja alkuperäiskansoilla tämä vuorovaikutus edellyttää erityistä kulttuurista huomioimista.

Saamelaiset sosiaali- ja terveyspalvelujen asiakkaina

Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudessa on merkittäviä puutteita. Vaikka saamelaisalueella on tehty kehittämistyötä, suuri osa saamelaisista asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, missä omakieliset ja kulttuurinmukaiset palvelut ovat vielä heikommin saatavissa ja saavutettavissa. Palvelujen tarjonta ei vastaa alkuperäiskansan erityistarpeita, ja yhdenvertaisuus valtaväestöön nähden ei toteudu. Palvelujen saatavuus ja saavutettavuus vaihtelee myös saamen kieli-ryhmien välillä, mikä aiheuttaa eriarvoisuutta yhteisön sisällä.

Sote-lainsäädäntö käsittelee saamelaisia pääosin kielellisenä vähemmistönä, mikä ei riitä alkuperäiskansan oikeuksien turvaamiseen. Saamen kielilain (1086/2003) velvoitteet eivät toteudu johdonmukaisesti, ja sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisessä ei ole riittäviä rakenteita tai resursseja kulttuurinmukaisten palvelujen tuottamiseen. Viranomaisten tietämättömyys ja rakenteellinen joustamattomuus ovat keskeisiä esteitä kehitykselle. Palvelujen suunnittelussa ei huomioida riittävästi saamelaisväestön erityispiirteitä, kuten kieltä, kulttuuria, elinkeinojen luonnetta ja yhteisöllisyyttä.

Saamelaisten kokemukset palveluista osoittavat, että kulttuurinen turvallisuus ei toteudu riittävästi sosiaali- ja terveyspalveluissa. Palveluissa ei aina tunnisteta saamelaisen identiteetin merkitystä. Kulttuurisesti turvattomat palvelut voivat johtaa hoidon välttelyyn, väärinymmärryksiin ja luottamuspulaan. Tämän vuoksi alkuperäiskansan oikeuksien huomioiminen ei ole vain eettinen velvollisuus, vaan myös palvelujärjestelmän vaikuttavuuden ja oikeudenmukaisuuden edellytys. Kulttuurisesti turvallinen palvelu edellyttää, että asiakkaan tausta, kieli ja elämämpiiri tunnustetaan ja huomioidaan aidosti. Itsemääräämisoikeuden toteutuminen edellyttää palvelujen suunnittelussa ja toteutuksessa saamelaisyhteisön osallisuutta.

Saamelaisväestön sosiaali- ja terveyspalvelut eivät nykyisellään täytä alkuperäiskansan oikeuksia yhdenvertaisuuteen, kulttuuriseen turvallisuuteen ja kielelliseen saavutettavuuteen. Saamenkieliset sote-palveluiden asiakkaat kokevat tulkkauksen ongelmalliseksi, ja suoraan omalla äidinkielellä tarjottujen palvelujen puute voi heikentää luottamusta järjestelmään. Tarvitaan rakenteellisia muutoksia, poliittista tahtoa ja saamelaisyhteisön aktiivista osallistamista, jotta palvelujärjestelmä voi aidosti palvella kaikkia kansalaisia yhdenvertaisesti. Saamelaisten asema alkuperäiskansana edellyttää erityistä huomiota palvelujen suunnittelussa ja toteutuksessa, jotta heidän oikeutensa toteutuvat käytännössä, eivät vain lainsäädännön tasolla.

Mielenterveys ihmisoikeutena saamelaisten näkökulmasta

Kansallisessa mielenterveysstrategiassa todetaan, että mielenterveys on ihmis-oikeus. Niillä tarkoitetaan sellaisia kaikille ihmisille kuuluvia perustavanlaatuisia oikeuksia, jotka on turvattu kansainvälisissä sopimuksissa, joihin valtio on sitoutunut. Ihmis-oikeuksiin liittyy aina toisena näkökulmana jonkun velvollisuus. Ihmis-oikeussopimukset velvoittavat valtiota ja kaikkia sen viranomaisia oikeudellisesti. Julkisella vallalla on mielenterveyteen liittyviä velvollisuuksia, jotka liittyvät esimerkiksi terveyden edistämiseen ja sairauksien hoitoon. Jos esimerkiksi itse-tuhoisuuden syynä on jokin rakenteelliseen syrjintään liittyvä tekijä, silloin ei riitä, että valtiovalta järjestää mielenterveyspalveluita. Sen sijaan valtiovallalla on velvollisuus puuttua itsetuhoisuuden juurisyhyyn eli rakenteelliseen syrjintään.

Saamelaisten oikeuksien toteutumattomuus sosiaali- ja terveydenhuollossa ei ole vain hallinnollinen puute, vaan se voi muodostaa rakenteellisen syrjinnän muodon, joka voi heikentää yksilön mielenterveyttä ja hyvinvointia. Julkisen vallan tulee erityisesti ottaa huomioon se, että alkuperäiskansa-asema tuo oikeuden omaan kieleen ja kulttuuriin mielenterveyspalveluissa.

YK:n rotusyrjinnän poistamista koskeva komitea totesi vuonna 2017, että saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluita on Suomessa erittäin vähän, erityisesti saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Komitea suositteli, että Suomi varmistaa riittävän saamenkielisten terveys-, mielenterveys- ja sosiaalipalveluiden saatavuuden. Noin 75 prosenttia alle 11-vuotiaista saamelaislapsista asuu kotiseutualueen ulkopuolella, mikä korostaa palveluiden saavutettavuuden merkitystä. Euroopan neuvoston ministerikomitea kehotti lokakuussa 2024 Suomea varmistamaan inarin-, pohjois- ja koltansaamen kielten tehokkaan käytön sosiaali- ja terveyspalveluissa. Heinäkuussa 2025 komitea suositteli saamelaisille suunnatun psykososiaalisen tuen yksikön vakinaistamista riittävin resurssein, kun sen toiminta on osoitettu vaikuttavaksi.

Julkisen vallan on turvattava alueensa asukkaiden mielenterveysoikeudet esimerkiksi järjestämällä toimivat, yhdenvertaiset ja tarpeenmukaiset mielenterveyspalvelut, ehkäisemällä mielenterveysongelmia eri keinoin, turvaamalla yksilön oikeussuoja sekä torjumalla mielenterveyttä heikentäviä perus- ja ihmisoikeusongelmia, kuten köyhyyttä ja syrjintää. Samalla julkisen vallan vastuulla on varmistaa, että alkuperäiskansan oikeudet toteutuvat sosiaali- ja terveydenhuollossa käytännön tasolla. Tämä edellyttää rakenteellisia muutoksia, riittäviä resursseja, saamen kielten ja kulttuurin osaamista sekä yhteistyötä saamelaisyhteisöjen kanssa. Alkuperäiskansan aseman tunnustaminen palvelujärjestelmässä on keskeinen osa ihmisoikeusperustaista sosiaali- ja terveyspolitiikkaa, joka rakentaa luottamusta, osallisuutta ja hyvinvointia.

Saamenkieliset sosiaali- ja terveyspalvelut sote-uudistuksen jälkeen

Saamenkieliset sosiaali- ja terveyspalvelut sote-uudistuksessa

Sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestäminen Suomessa uudistui merkittävästi vuonna 2023, kun sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämisvastuu siirtyi kunnilta hyvinvointialueille. THL arvioi saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden lähtötilannetta ennen sote-uudistusta vuonna 2020 luonnehtien sitä puutteelliseksi.

Tämä niin kutsuttu sote-uudistus toi mukanaan lainsäädännöllisiä muutoksia, joilla on vaikutusta saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämiseen. Uudessa lainsäädännössä tunnustetaan asiakkaan oikeus käyttää saamen kieltä tiettyissä palveluissa, erityisesti saamelaisten kotiseutualueella ja niissä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolisissa yksiköissä, jotka Lapin hyvinvointialue on osoittanut saamelaisten kotiseutualueen asukkaiden käytettäväksi. Laki ei kuitenkaan velvoita hyvinvointialuetta järjestämään saamenkielisiä palveluita, mikä heikentää oikeuden toteutumista käytännössä. Väestöryhmittäinen tarkastelu on kirjattu hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen sekä palvelujen seurannan ja arvioinnin velvoitteisiin, mutta saamenkielisestä väestöstä ei ole saatavilla rekisteripohjaista tietoa, mikä vaikeuttaa tiedolla johtamista ja palvelutarpeiden arviointia.

Lapin hyvinvointialueelle on annettu uusi valtakunnallinen tehtävä tukea saamenkielisten palveluiden kehittämistä koko maassa, mutta muilla hyvinvointialueilla ei ole velvoitetta järjestää tai kehittää näitä palveluita. Lisäksi tehtävää ei ole huomioitu rahoituksessa, mikä rajoittaa sen toteuttamista. Hyvinvointialueelle, johon kuuluu saamelaisten kotiseutualueen kunta, on perustettava saamen kielen lautakunta, jonka tehtävänä on seurata ja arvioida saamenkielisten palveluiden toteutumista ja tehdä kehittämis ehdotuksia. Lautakunnan tehtävät ovat osin päällekkäisiä saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveyslautakunnan kanssa. Saamen kielilakia on päivitetty koskemaan myös Lapin hyvinvointialuetta, mikä vahvistaa kielellisiä oikeuksia, mutta käytännön toteutus on riippuvainen oikeusministeriön saamen kielilain mukaisesti myöntämän valtionavustuksen määrästä.

Saamenkielisten palveluiden rahoitus Lapin hyvinvointialueella

Lapin hyvinvointialue saa osan perusrahoituksestaan alueen saamenkielisten asukkaiden määrän perusteella. Tämä määrä perustuu Digi- ja väestötietoviraston (DVV) äidinkieli tilastoihin, joihin liittyy saamen kielten näkökulmasta merkittäviä puutteita. Lomakkeilta on aiemmin puuttunut mahdollisuus merkitä saame äidinkieleksi, mikä on johtanut ajan kuluessa siihen, että kaikki saamenkieliset eivät näy tilastoissa. Tilastot eivät myöskään huomioi kielensä menettäneitä saamelaisia, joilla voi silti olla tarve saamelaiskulttuurilähtöisille palveluille. Lisäksi DVV:n järjestelmä

sallii vain yhden äidinkielen merkitsemisen, mikä voi sulkea pois monikieliset henkilöt saamenkielisten palveluiden käyttäjinä. Rahoituksen laskentaperusteena huomioidaan myös vain Lapin hyvinvointialueella asuvat saamenkieliset, vaikka alueella on valtakunnallinen erityistehtävä tukea saamenkielisten palveluiden kehittämistä koko maassa. Perusrahoituksen saamenkielisyyden perusteella maksettavaa osaa ei ole korvamerkitty saamenkielisiin palveluihin.

Lapin hyvinvointialue hakee vuosittain saamenkielisiin palveluihin erillisiä valtionavustuksia: STM:n saamelaiskäräjille myöntämää saamenkielisten palvelujen turvaamiseksi osoitettua valtionavustusta, jonka käyttötarkoitus on rahoituslain muutosten tulkinnan perusteella muuttumassa vain määräaikaisiin kehittämissankkeisiin, sekä oikeusministeriön alaista saamen kielilain mukaista valtionavustusta, jota on käytetty sotehenkilöstön saamen kielten intensiivikoulutuksiin. Tätä rahoitusta on leikattu merkittävästi vuonna 2025, mikä vaikuttaa saamenkielisten sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden saatavuuteen. Saamenkielisten palvelujen turvaamiseksi osoitetun valtionavustuksen taso on pysynyt samana useita vuosia eikä ole pysynyt esimerkiksi palkankorotusten ja yleisen hintakehityksen mukana. Sillä maksetaan saamenkielisten asiakas- ja potilastyötä tekevien työntekijöiden palkkoja. Lisäksi saamenkielisten palvelujen kehittämistä rahoitetaan vaihtelevilla hankerahoituksilla. Saamenkielisten palveluiden rahoitusmalli on poikkeuksellisen sirpaleinen, ja vuosittain toistuvat rahoitushaut vaativat palvelun järjestäjältä runsaasti työaika.

Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestäminen Lapin hyvinvointialueella 1.1.2023 alkaen

Lapin hyvinvointialueella saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden kehittämisessä on tavoitteena on ollut selkeyttää rooleja, hyödyntää saamenkielisten työntekijöiden osaamista laaja-alaisesti ja rakentaa saamenkielinen palvelupolku, jossa asiakas saa palvelut valitsemallaan kielellä ensisijaisesti saamenkieliseltä työntekijältä tai toissijaisesti tulkkauksen avulla. Palvelupolun rakentamiseksi hyvinvointialue on kartoittanut saamenkieliset työntekijänsä, heidän osaamisensa ja koulutustarpeensa.

Palvelupolun kehittämisessä on painotettu perustason palveluita ja palvelutarpeen arviointia. Tätä varten on perustettu uusia virkoja, jotka toimivat ensi-kontaktina saamenkielisiin sosiaalipalveluihin koko saamelaisen kotiseutualueella. Karigasniemellä on saamenkielinen ja saamelaiskulttuurilähtöinen palvelutalo. Kylätyöntekijätoimintaa on laajennettu Vuotsoon ja Karesuvantoon. Norjan puolelta on voitu ostaa Finnmarkssykehusetin ja Lapin hyvinvointialueen yhteistyösopimuksen perusteella saamenkielisiä erikoissairaanhoidon palveluita. Sopimus on vuodelta

2007 ja sitä ollaan uudistamassa sen sujuvoittamiseksi. Saataville tulleet uudet oma-kieliset palvelut ovat nostaneet näkyviin piileviä palvelutarpeita: työntekijöiltä saadun palautteen perusteella saamelaisväestöllä on ollut aiemmin korkea kynnys hakeutua tarvitsemiinsa palveluihin suomen kielellä.

Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden tulevaisuudennäkymät

Vaikka saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluja on pyritty kehittämään, suurin haaste on saamenkielisten työntekijöiden vähäinen määrä ja palveluiden pirstaleisuus. Vuodelle 2025 oikeusministeriö leikkasi saamen kielilain mukaista valtionavustusta yli puolella, mikä rajoitti merkittävästi mahdollisuuksia kouluttaa uusia saamenkielisiä työntekijöitä. Samanaikaisesti aikuiskoulutustuen lakkautus vaikeuttaa omaehtoista kielikoulutukseen hakeutumista. Lisäksi valtiovarainministeriö on linjannut, ettei valtionavustuksia voida käyttää pysyväisluonteisiin menoihin, mikä muuttaa saamenkielisten palveluiden rahoituksen määräaikaistekijäksi kehittämissuunnitelmissa. Tämä heikentää suunnitelmallista ja pitkäjänteistä kehittämistyötä. Ministeriöt ovat vedonneet siihen, että saamenkieliset palvelut tulisi järjestää perusrahoituksen kieliperusteisella osuudella, mutta tähän liittyy saamenkielisen väestön laskentatapaan liittyviä merkittäviä ongelmia, eikä se ole realistista heikossa taloustilanteessa. Valtionhallinnosta puuttuu kokonaisvastuu saamenkielisten palveluiden riittävästä resursoinnista ja kielitaitoisen henkilöstön saatavuudesta.

Saamelainen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvj – Uvjâ – Uvja

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission prosessin käynnistyessä saamelaiskäräjät ja kolttien kyläkokous pitivät työn edellytyksenä psykososiaalisen tuen järjestämistä prosessiin osallistuville henkilöille. Aikaisempien maailmalla toteutettujen totuus- ja sovintokomissioitten työskentelyn on todettu lisänneen psykososiaalisen tuen tarvetta psykologisten traumaattisten kokemusten avautuessa. Psykososiaalisen tuen järjestämiseksi ja mahdollisen palvelutarpeen selvittämiseksi tehtiin esiselvityshanke, joka toteutettiin yhteistyössä mielenterveysammattilaisten ja saamelaisyhteisön eri alojen ammattilaisten kanssa saamelaisyhteisöä laajasti kuullen. Siinä todettiin, ettei saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia mielenterveyspalveluita ole tarjolla nykyisessä palvelujärjestelmässä. Tämän vuoksi myös palvelutarvetta oli vaikea ennustaa. Lapin sairaanhoitopiiri perusti 1.3.2022 valtioneuvoston kanslian kanssa tehdyn sopimuksen perusteella saamelaisen palveluyksikön tarjoamaan psykososiaalista tukea totuus- ja sovintokomission kuulemisiin osallistuville. Pitkän aikavälin tavoitteena on ollut saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten mielenterveyspalveluiden vakiinnuttaminen ja kehittäminen, koska aikaisempia saamenkielisiä ja/tai kulttuurinmukaisia mielenterveyspalveluita ei Suomessa ole ollut saatavilla.

Palveluyksikön nimeksi tuli nimikilpailun perusteella saamelainen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj – Uvjâ – Uvja, joka tarkoittaa kolmella Suomessa puhutulla saamen kielellä untuvaa. Uvja on terveydenhuollon toimintayksikkö, joka tarjoaa saamelaiskulttuurin mukaisia ja sen huomioivia saamenkielisiä mielenterveyspalveluita, kriisiapua, ohjausta ja neuvontaa. Palvelua ei ole rajattu etnisyyden perusteella, vaan yhteyttä voivat ottaa kaikki, jotka kokevat tarvitsevansa saamelaiskulttuurin mukaista ja sen huomioivaa ja tuntevaa psykososiaalista tukea ja hoitoa. Saamelaisyhteisöt ovat moninaisia, ja saamelaisessa perheessä voi olla useita etnisyyksiä ja kieliä. Uvja toimii kansallisesti ja hyödyntää erilaisia digitaalisia ratkaisuja, jotta palvelu olisi saavutettavissa kaikille asuinpaikasta riippumatta. Uvjassa on saatavilla matalan kynnyksen mielenterveyshoitoa kaikilla Suomessa puhutuilla saamen kielillä ja suomeksi. Henkilöstön rekrytointivaiheessa etsittiin sosiaali- ja terveydenhuollon vähintään perustutkinnon omaavia henkilöitä, joilla on entuudestaan äidinkielen tasoinen saamen kielen taito ja vahva tuntemus saamelaisten koetusta historiasta ja kulttuurista. Uvjan työntekijöitä on koulutettu laajalti mielen-terveysosaamisessa muun muassa varaamalla varoja psykoterapia-, lyhytterapia- ja kriisityön koulutuksiin.

Totuus- ja sovintokomission työskentelyn ajan Uvjassa on pystynyt asioimaan anonyymisti asioissa, jotka eivät vaadi mielenterveyden hoitoa. Ajatuksena on ollut, ettei raskaiden asioiden läpikäymisen aiheuttamia ohimeneviä tunnereaktioita medikalisoita. Näiden tukikeskustelujen lisäksi Uvja tarjoaa psykososiaalista tukea ja mielenterveyshoitoa. Uvjan palvelut on tarkoitettu kaikille, jotka kokevat tarvitsevansa saamelaiskulttuurin huomioivaa psykososiaalista tukea ja hoitoa saameksi tai suomeksi riippumatta siitä, osallistuvatko he totuus- ja sovintokomission kuulemiseen vai eivät. Koska historialliset kokemukset ja traumat ulottuvat laajalle saamelaiseen yhteiskuntaan, ei psykososiaalisen tuen tarjoamista voi rajata vain komission kuulemiseen osallistuville. Kipeimmät kokemukset ja traumamuistot voivat nousta jo pelkästä yhteiskunnallisen keskustelun aukeamisesta, eikä kaikilla välttämättä ole mahdollisuutta, voimavaroja tai halua kertoa kokemuksistaan totuus- ja sovintokomissiolle. Esille nousseita teemoja ovat olleet muun muassa erilaiset traumat, väkivaltakokemukset, asuntolakouluajat, identiteettikysymykset, vähemmistöstressi, oman kielen ja kulttuurin takaisinottamisen haasteet ja kielitrauma, huolet elinkeinoista ja ilmastonmuutoksen aiheuttamat muutokset.

Vaikka Uvja on saamelainen yksikkö, on sekin joutunut työskentelemään saamelaisyhteisön luottamuksen saavuttamiseksi. Mahdollisuus saada keskustella nimettömänä elämän ajankohtaisista kuormitustekijöistä on ollut tärkeää saamelaisyhteisön luottamuksen synnyttämisessä. Nimettömänä asiointi on madaltanut saamelaisväestön kynnystä ottaa yhteyttä Uvjaan. Saamelaisten epäluottamus

viranomaisia kohtaan on näkynyt myös Uvjan saamassa vastaanotossa. Vaikka Uvjassa on käytössä kansallinen palvelunumero, joka on sama kaikille, palveluun tulee useimmiten yhteydenottoja, jotka on suunnattu valmiiksi tietyille työntekijälle.

Toisille ammattilaisille Uvja on tarjonnut konsultaatiota, tukea ja tarvittaessa työparin työskentelyyn saamelaisen ihmisen tai perheen kanssa. Erityisesti lapsiperheiden sosiaalityössä on noussut tarve ns. saameasiantuntijapalvelulle, joka esimerkiksi olosuhdeselvityksissä tuo esille saamelaisen kulttuurin erityispiirteitä ammattilaisille. Taustalla on selvitys, jonka Uvja teki yhdessä Lapin hyvinvointialueen kanssa saamelaiskulttuurin huomioimisesta lapsiperheiden sosiaalityössä ja perheoikeudellisissa palveluissa, minkä jälkeen palvelua on alettu tarjota sosiaalityöhön. Näin työntekijä toimii neutraalina siltana suomalaisen ammattilaisen ja saamelaisen perheen välillä.

Uvja on järjestänyt yhteisöllisiä tilaisuuksia ja koordinoinut vertaistukea. Yhteisöllisten traumojen käsittelyssä yhteisöllinen työ on ollut hyvin tärkeää. Sen voi katsoa olevan jopa perusta kaikelle muulle työlle, koska siinä sanoitetaan yhteisön rakenteisiin liimautuneita taakkasiirtymiä ja tehdään niitä näkyviksi. Saamelaisyhteisössä näkymättömyys on ollut eräs assimilaatiopolitiikkaa vastaan valittu selviytymisstrategia, jolla yksilöt ovat suojanneet itseään ja lähipiiriään. Sen seurauksena identiteetin näkyvät merkit – niin saamen kieli, musiikki kuin kulttuurin näkyvät elementit, esimerkiksi saamenpuvun käyttö – on haluttu piilottaa. Niitä ei ole haluttu pitää esillä eikä siirtää seuraaville sukupolville, mikä puolestaan on aiheuttanut surua ja katkeruutta kielen ja kulttuurin menettäneissä sukupolvissa. Saamelaiskäräjät on todennut, että saamen kielen vaihtuminen valtakieleen saamelaisten keskuudessa on tapahtunut suurelta osin viimeisten vuosikymmenien aikana. Vuonna 1962 tehdyn väestölaskennan yhteydessä 75 prosenttia saamelaisista puhui jotain saamen kielistä ensimmäisinä kielinään. Vuonna 2007 saamelaiskäräjien vaalien yhteydessä kerättyjen tilastojen yhteydessä vastaava luku on 24 prosenttia. Saamen kielen ja kulttuurin takaisin ottaminen on tunnepitoinen ja voimavaroja kuluttava prosessi, jossa käydään läpi useiden sukupolvien menetyksen ja häpeän tunteita. Saamen kielen opiskelu voi olla haastavaa sen sisältämän tunnepitoisuuden vuoksi. Voidaan puhua kielitraumasta, jossa kieleen ja kulttuuriin liittyvät asiat voivat laukaista syviä ja hankalia tunteita.

Yhteisöllistä työtä voi kutsua myös työskentelyksi kohti yhteisöllistä hyvinvoinnin parantumista, kuulluksi ja näkyväksi tulemista. Yhdessä käydyt keskustelut historian tapahtumista ja kokemuksista ovat vahvistaneet saamelaisten toimijuuden tunnetta ja auttaneet tuomaan kipeitä asioita ymmärrettävälle ja käsiteltävissä olevalle tasolle. Näiden käsittelyä on voitu jatkaa henkilökohtaisissa keskusteluissa. Yhteisölliset keskustelutilaisuudet ovat tapahtuneet usein toimintaan liitettynä, joko

yhdessä ruokailen, käsitöitä tehden tai taiteen avulla esille tuotuina. Uvja on tehnyt yhteistyötä myös Saamelaiset kirkossa -hankkeen kanssa järjestämällä perinne-ruokailuja ja keskustelutilaisuuksia saamelaiskulttuurin näkymisestä kirkossa.

Asiakaspalautteet Uvjan työskentelystä ovat olleet erinomaisia. Palautteissa on käytetty esimerkiksi ilmaisuja ”ei tarvitse selittää omaa historiaa”, ”minua ymmärtään”, ”saan käyttää omaa kieltäni”, ”ei tarvitse selittää saamelaisuutta”, ”saamelainen yhteisö ja historia ovat tuttuja” ja ”turvallisuus”. Palvelu on koettu tärkeäksi, ja siitä on saatu apua. Sen jatkuvuuden tärkeyttä on korostettu.

Uvjan rahoitus on ollut sidottuna totuus- ja sovintokomission työskentelyyn ja se on tullut valtioneuvoston kansliasta. Uvjan toimintaa on pidetty ainutlaatuisena ja sen vakiinnuttamisen välttämättömyyttä ja tärkeyttä ovat tuoneet esille saamelaisväestön totuus- ja sovintokomission lisäksi esimerkiksi saamelaisväestö asiakaspalautteissaan, saamelaiskäräjät ja Kolttien kyläkokous, SámiSoster ry, useat totuus- ja sovintokomission tilaamat erillisselvitykset, YK:n erityisraportit ja Euroopan neuvoston asiantuntijat. Uvjan erityisluonteisuuden ja valtakunnallisen roolin vuoksi sille on ehdotettu tulevaisuuteen mallia, jossa Uvjan toiminta, resursointi ja saamelaisten itsemäärämisoikeus palveluissa turvataan omalla lainsäädännöllä.

Saamelaisten sosiaali-, terveys ja hyvinvointialan järjestö SámiSoster ry

SámiSoster ry on vuonna 1997 perustettu valtakunnallinen saamelaisten sosiaali- ja terveysalan järjestö, jonka tehtävänä on edistää saamelaisten terveyttä, hyvinvointia ja oikeusasemaa alkuperäiskansana sekä tukea saamelaiskulttuurin ja yhteiskuntaelämän säilymistä ja kehittymistä. Järjestö tarjoaa ensisijaisesti saamelaisväestölle saamenkielisiä ja saamelaiskulttuurin mukaisia yhteisöllisiä palveluja, toimintaa ja tapahtumia. Toimintaan kuuluu muun muassa vertaistuki, leirit, hyvinvointipäivät, ryhmätoiminta, keskustelutilaisuudet, asiantuntijaluennot, kehittämishankkeet ja sukupolvien välinen vuorovaikutus. Lisäksi järjestö tekee selvitys- ja kokeilutoimintaa saamelaisväestön sosiaali- ja terveyskysymyksistä, järjestää koulutusta, julkaisee materiaalia ja tiedottaa alan asioista.

SámiSoster ry:n asema suomalaisessa kansalaisjärjestökentässä on ainutlaatuinen, sillä se on ainoa saamelainen sosiaali-, terveys- ja hyvinvointialan järjestö. Järjestöllä on merkittävä rooli ja vastuu saamelaisen alkuperäiskansan terveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin edistämiseksi. Se toimii monialaisesti koko valtakunnan alueella ja omaa laajan asiantuntemuksen saamelaiskulttuuriin ja hyvinvointiin liittyvissä kysymyksissä. Toiminnassaan järjestö tekee yhteistyötä paikallisten, alueellisten ja valtakunnallisten viranomaisten sekä muiden toimijoiden kanssa. SámiSoster ry toimii

ruohonjuuritasolla ja soveltaa saamelaiseen elämäntapaan pohjautuvia yhteisöllisiä toimintamuotoja, joilla se tukee yksilöitä heidän yhteisöissään ja huomioi koko elämänpiirin. Erityistä huomiota on kiinnitetty perinteisissä saamelaislinkeinoissa toimivien saamelaisten terveyden ja hyvinvoinnin tukemiseen, mikä osaltaan edistää saamelaiskulttuurin säilymistä. Näin järjestö tekee merkittävää työtä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen edistämiseksi Suomessa. SámiSoster ry:n toiminta täydentää palvelujärjestelmän saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluja ja reagoi nopeasti yhteisön ajankohtaisiin tarpeisiin, mikä osaltaan vahvistaa sosiaalista yhteenkuuluvuutta ja yhteisöllisyyttä.

Valtaosa, noin 90 prosenttia järjestön rahoituksesta on tullut sosiali ja terveysjärjestöjen asuvustuskeskuksen (STEA) kautta jaettavasta järjestörahoituksesta. Avustuksiin kohdistuneet leikkaukset ovat vähentäneet merkittävästi SámiSosterin toimintamahdollisuuksia. Valtionavustuspäätökset tehdään vuodeksi kerrallaan avustushakemusten pohjalta.

Kansaneläkelaitoksen Kelan palvelut

Kelan ja saamelaiskäräjien yhteistyösopimuksen päätavoitteena on parantaa saamelaisten sosiaaliturvaa ja edistää saamen kielilain (1086/2003) toteutumista Kelan palveluissa. Sopimuksella pyritään myös tukemaan yhdenvertaisuuden toteutumista asioinnissa.

Sopimuksen keskeisiä sisältöjä ovat muiden muassa saamenkielisten palveluiden kehittäminen, kielilain toteuttaminen käytännössä, asiakirjojen ja lomakkeiden kääntäminen, saamenkielinen viestintä ja palveluiden saatavuus saamen kielillä. Mahdollisuus asioida Kelassa omalla äidinkielellä tukee kulttuurista ja kielellistä itsemääräämisoikeutta. Yhteistyö myös mahdollistaa Kelan palveluiden kulttuurisensitiivisen kehittämisen. Sopimus toimii pohjana vuosittaisille Kelan ja saamelaiskäräjien välisille neuvotteluille, joissa arvioidaan edistymistä ja sovitaan uusista kehittämistoimista.

Kelan järjestämä kuntoutus saamenkielisille

Kela järjestää saamenkielisille asiakkaille kuntoutuspalveluja, jotka huomioivat kielelliset ja kulttuuriset erityistarpeet. Tällä hetkellä tarjolla on muun muassa ryhmämuotoisia kuntoutuskursseja, jotka toteutetaan suomeksi ja tulkataan tarpeen mukaan pohjois-, inarin- tai koltansaameksi. Saamenkielinen asiakas voi myös saada tulkkauksia muihin Kelan järjestämiin kuntoutuksiin.

Kela kehittää vuosina 2024–2027 uutta saamenkielistä kuntoutuspalvelua osana Kuntoutusta saamenkielisille -projektia. Tavoitteena on luoda palvelu, joka huomioi saamen kielet ja kulttuurin erityispiirteet, kuten perinteiset elinkeinot, luontosuhteen ja yhteisöllisyyden. Kuntoutuspalvelu olisi suunnattu erityisesti saamenkielisille asiakkaille, ja sen kehittämisessä tehdään tiivistä yhteistyötä saamelaiskäräjien, Lapin hyvinvointialueen ja muiden sidosryhmien kanssa.

Kokeiltava kuntoutuspalvelu olisi moniammatillinen ja harkinnanvarainen, ja se olisi tarkoitettu erityisesti mielenterveyden haasteisiin vastaamiseen. Palvelu voisi sisältää yksilö- ja ryhmätapaamisia sekä toteutua asiakkaan arkiympäristössä, palveluntuottajan tiloissa tai etäyhteyksin. Kokeilun aikana kerättäisiin kokemuksia ja arviointitietoa, joiden pohjalta palvelua kehitettäisiin edelleen, tavoitteena on liittää se osaksi Kelan pysyvää palveluvalikoimaa. Palvelujärjestäjää ei kuitenkaan toistaiseksi ole kuntoutukselle löytynyt.

Maatalousyrittäjien eläkelaitos Melan palvelut

Vuoden 2024 lopussa maatalousyrittäjän eläkelakiin (MYEL) tehtiin lakimuutos, jonka myötä Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen (Mela) kehittämä *Välitä viljelijästä* -toimintamalli vakinaistettiin. Samalla sen kohderyhmää laajennettiin kattamaan myös poronhoitajat ja kalastajat. Varhaisen tuen palvelut ovat olleet myös poronhoitajien ja kalastajien saatavilla vuoden 2025 alusta lähtien.

Toimintamallin tavoitteena on edistää ruuantuottajien työkykyä, ennaltaehkäistä työkyvyttömyyttä ja pidentää työuria tarjoamalla varhaisen tuen palveluita. Palveluiden järjestämisestä vastaa Mela, ja ne on suunnattu MYEL-vakuutetuille ruuantuottajille. Palvelut ovat saatavilla koko maassa.

Toimintamalli sisältää työkykyneuvojen neuvonta- ja ohjauspalvelut, harkinnanvaraiset ostopalvelusitoumukset mielenterveyden asiantuntijapalveluihin, varhaisen tuen toimintamallin ylläpidon ja kehittämisen, sidosryhmäverkoston koordinoinnin sekä koulutukset, digitaaliset palvelut ja viestinnän. Verkostoyhteistyöstä on yhteistyösopimus tekeillä myös saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjan kanssa.

Mela tulkitsee tällä hetkellä, että tulkkaukset on riittävä tapa tuottaa saamelaisille oma-kielisiä palveluita. Saamenkielistä työkykyneuvoja ei ole palkattu vedoten resurssikysymyksiin. Saamelaiskäräjät on todennut, ettei tämä ole riittävää vaan Melan tulisi varata resurssit saamenkielen taitoiseen ja kulttuurin ja elinkeinon hyvin tuntevaan henkilöstöön.

Melan työkykyneuvojan mukaan toimintamallin aikana on noussut esiin merkittäviä hyvinvoinnin haasteita. Yhteydenotot liittyvät usein taloudellisiin vaikeuksiin, mutta taustalta paljastuu monimuotoista kuormitusta, kuten ihmissuhdeongelmia (erityisesti parisuhde- ja sukupolvien välisiä haasteita), yksinäisyyttä, uupumusta, päihdeongelmia sekä kulttuurisia ja kielellisiä esteitä. Lisäksi huolta aiheuttavat tulevaisuuden epävarmuudet, kuten ilmastonmuutos, petovahingot, energia-hankkeet ja maankäyttöpaineet. Puhumattomuuden kulttuuri ja avun hakemisen pelko lisäävät ahdistusta ja itsetuhoisuusriskiä.

Poronhoitajilla suurta huolta aiheuttaa se, että heidän työterveyshuoltoon liittymisasteensa on erittäin matala. Kesäkuussa 2025 miehistä työterveyshuollon sopimuksen piirissä oli 9 prosenttia ja naisista vain 3 prosenttia. Yhteensä vain 8 prosentilla poronhoitajista on työterveyshuollon sopimus, kun maatalousyrittäjistä työterveyshuollon sopimus oli 27,5 prosentilla (MELA). Yhtenä syynä tähän voivat olla taloudelliset syyt.

Lopuksi

Saamelaisten asema alkuperäiskansana ei toteudu sosiaali- ja terveyspalveluissa riittävästi. Heidät nähdään usein kielivähemmistönä, jolloin painopiste on saamen kielilaissa, eikä alkuperäiskansan perusoikeuksissa tai kansainvälisissä ihmisoikeus-sopimuksissa. Tämä johtaa rakenteelliseen eriarvoisuuteen.

Universaalin palvelujärjestelmän yhdenvertaisuusajattelu – kaikille samat palvelut – ei huomioi kulttuurista yhdenvertaisuutta. Tasapäistäminen tilanteessa, jossa tarpeet ovat erilaisia, voi muodostaa syrjinnän muodon. Kulttuurinen turvallisuus on keskeinen periaate: palvelun tulee olla fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti turvallinen, tunnistaa asiakkaan kieli, identiteetti ja kulttuuriset arvot sekä ymmärtää historialliset kokemukset. Sen puute heikentää luottamusta, lisää palveluiden välttelyä ja heikentää hoidon vaikuttavuutta. Saamelaisyhteisön osallisuus palveluiden suunnittelussa on välttämätöntä.

20 Saamelainen ja saamenkielinen varhaiskasvatus

Saamelaislasten varhaiskasvatuksen historiaa lastenkodista päivähoitoon

Kirkon kiertokoulu- eli katekeettajärjestelmä ja luontaistaloudesta eläminen mahdollistivat pitkään pienten lasten hoidon ja kasvatuksen perhepiirissä pohjoisimmassa Suomessa. Saamelaisalueella ensimmäisenä kodin ulkopuolisena kasvatuslaitoksena voidaan pitää suomen kielellä toiminutta Riutulan lastenkotia, jossa oli myös alle kouluikäisiä lapsia. Lastenkoti avattiin vuonna 1907 Nuorten Naisten Kristillisen Yhdistyksen keräämien lahjoitusten ja valtionavustuksen turvin. Myös Inarin kunta avusti lastenkotia.

Vuonna 1927 annettiin laki lastentarhojen valtionavusta ja vuonna 1936 lastensuojelulaki, joka velvoitti kunnat perustamaan ja ylläpitämään kasvatuksellisia tavoitteita omaavia laitoksia. Lastensuojelulaki asetti lastentarhatoiminnan ennalta ehkäiseväksi lastensuojeluksi, ja laitospasvatus tuli kotihoitoa tukevaksi toiminnaksi. Lastensuojelulaki yhdessä valtionavustuslain kanssa ohjasi lastentarhatoimintaa aina vuoden 1973 päivähoitolakiin asti. Lisäksi lapsiperheiden kodeissa tapahtuvaa lastenhoitoapua varten säädettiin laki kunnallisista kodinhoitajista vuonna 1950.

Riutulan lastenkotiin oli haettu mallia lähetysskoulutoiminnasta Pohjois-Ruotsin saamelaisalueelta, joten sen arvopohja oli kristillinen. Toiminnassa noudatettiin fröbeliläisestä kasvatusmetodista tuttua tapaa, jossa lapset osallistuivat talon töihin. Saamelaiseen kasvatukseen kuului samanlaisia osallistavia elementtejä, mutta lastenkodissa tähän sekoittui välillä kovakin kuri ja saamelaislapsille vieras arkikieli. Lisäksi biologisen äidin rinnalle tai tilalle tuli lastenkodin työntekijä, jonka kulttuuri-tausta erosi huomattavasti lapsen omasta. Lastenkodin toiminta perustui diakoniaan, mutta siellä toteutui myös lastentarhaopettajakoulutuksen kehoitus toimia ”henkisenä äitinä” (”Geistige Mütterlichkeit”). Riutulan lastenkoti toimi vuoteen 1978 asti.

Ensimmäinen nykymuotoista päivähoitojärjestelmää koskeva laki tuli voimaan 1973, ja päivähoitoa järjestettiin etusijassa sosiaalisin perustein. Lain mukaan lasten päivähoito oli pyrittävä järjestämään siten, että se edistää lapsen kehitystä ja oppimismahdollisuuksia. Laki ei asettanut esteitä saamenkieliselle hoidolle, ja sitä kokeiltiin pohjoissaamenkielisenä Utsjoen kunnassa. Vuonna 1981 päivähoitolakiin kirjattiin saamelaislapsille oikeus äidinkieliseen ja kulttuuriin

perustuvaan hoitoon. Vuoden 1994 päivähoitoasetuksen kasvatustavoitteisiin lisättiin lasten oman kielen ja kulttuurin tukeminen yhteistyössä kulttuurin edustajien kanssa. Samoihin aikoihin Inarin kunta perusti ensimmäiset saamenkieliset päivähoitoryhmät.

Kun saamenkielinen varhaiskasvatus 1970-luvulla päivähoitolain pohjalta alkoi, oli toiminta pitkään kokeiluluontoista ja saamenkielisen päivähoidon saaminen kiinni vanhempien aktiivisuudesta. Myös 1990-luvulla alkanut kielipesätoiminta oli aluksi projektiluontoista. Alussa henkilöstön saamen kielen taito painottui koulustausta enemmän ja materiaalia sekä käytänteitä luotiin pikkuhiljaa. Saamenkielinen päivähoito- ja kielipesähenkilöstö loivat saamelaisen varhaiskasvatuksen arjen perustan, jota myöhempi varhaiskasvatustilain mukainen saamelainen varhaiskasvatus ja sen kehittämistoiminta on jatkanut.

Saamenkielisen varhaiskasvatuksen toimintamuodot

Suomessa saamenkielistä varhaiskasvatusta toteutetaan lakisääteisenä (540/2018: 8 §) äidinkielisenä varhaiskasvatuksena ja sen lisäksi saamen kieliä elvyttävänä toimintana kulttuuri- ja kielipesissä. Kulttuuri- ja kielipesätoiminta ei ole lakisääteistä, vaan järjestäminen perustuu vakiintuneeseen käytäntöön.

Kunnan on lain mukaan huolehdittava siitä, että lapsi voi saada varhaiskasvatusta äidinkielellään suomen tai ruotsin kielellä tai saamen kielilain (1086/2003) kolmannen momentin tarkoittamalla saamen kielellä. Oikeus lakisääteiseen äidinkieliseen varhaiskasvatukseen koskee sekä saamelaisten kotiseutualuetta että muuta Suomea.

Kunta voi päätöksellään järjestää kaksikielistä varhaiskasvatusta. Tähän perustuen on annettu kotimaisten kielten varhaista täydellistä kielikylpyä esimerkiksi ruotsin kielellä. Saamen kielillä on toteutettu kielikylpymetodiin perustuvaa yksikielistä menetelmää kulttuuri- ja kielipesissä. Kielipesä tarkoittaa alkuperäiskansan tai kielivähemmistön kielellä toimivaa varhaista täydellistä kielikylpyä, jossa kieltä puhutaan lapsille alusta lähtien, eikä puhetta käännetä enemmistökielelle missään vaiheessa. Kielipesä on tarkoitettu lähtökohtaisesti oman suvun kielen elvytykseen sekä vahvistamaan lapsen tietämystä omasta kulttuurista. Erona esimerkiksi ruotsin kielikylpyyn on se, että saamen kielen tulee pysyä yksinomaisena toimintakielenä, ja lisäksi saamen kielipesien vanhemmilta odotetaan sitoutumista kieleen myös kotona.

Kielipesän toimintamalli on kehitetty uhanalaisten kielten tukemiseksi, ja se on tuotu Suomeen Uuden-Seelannin alkuperäiskansa maoreilta. Kielipesiä ei mainita varhaiskasvatuslaissa, mutta toimintamuoto on ollut kirjattuna Opetushallituksen laatimaan varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin.

Saamenkieliset varhaiskasvatusyksiköt ja kielipesät

Vuoden 1973 päivähoitolaki ja vuonna 1981 lakiin kirjattu lisäys antoivat saamenkielisille lapsille oikeuden omakieliseen päivähoitoon, mutta sen saaminen vaati vanhemmilta vahvaa aktiivisuutta. Utsjoella toteutettiin päivähoitokokeiluita 1970-luvulla ja vuosina 1981–90. Vuodesta 1991 saamenkielistä päivähoitoa alettiin vakiinnuttaa. Inarissa ensimmäinen saamenkielinen perhepäiväryhmä aloitti 1995. Vuosituhannen vaihteeseen saakka saamenkielisiä ryhmiä perustettiin saamelaisten kotiseutualueelle yhteensä seitsemän. Ensimmäinen kotiseutualueen ulkopuolelle perustettu saamenkielinen ryhmä aloitti toimintansa Oulussa 2002. Kaikki edellä mainitut ryhmät toimivat pohjoissaamen kielellä.

Koltansaamenkielistä kielikylpymetodia hyödyntävää varhaiskasvatusta annettiin hetken aikaa projektiluontoisesti koltansaamen kielipesässä Sevettijärvellä vuonna 1993 ja sen jälkeen vuonna 1997. Ivalossa koltansaamen kielipesä aloitti vuonna 2008. Ensimmäinen inarinsaamen kielipesä aloitti toimintansa Inarissa vuonna 1997. Vuonna 2009 avattiin inarinsaamen kielipesä myös Ivaloon. Ensimmäinen pohjoissaamen kielipesä aloitti Vuotsossa vuonna 2007, Utsjoella ja Karigasniemellä vuonna 2012, Oulussa, Rovaniemellä ja Sodankylässä vuonna 2015 sekä Nuorgamissa ja Hetassa vuonna 2018. Helsingissä toimi pohjoissaamen kielipesä vuosina 2013–2018.

Saamen kielipesäryhmiä toimi vuonna 2025 saamelaisten kotiseutualueen kunnista Utsjoella, Inarissa ja Sodankylässä sekä kotiseutualueen ulkopuolella Rovaniemellä ja Oulussa. Ryhmistä koltansaamenkielisiä oli kaksi, inarinsaamenkielisiä kolme ja pohjoissaamenkielisiä seitsemän. Kielipesätoiminta järjestettiin osana kuntien varhaiskasvatusta. Inarinsaamen kielipesien järjestämisvastuu oli aikaisemmin inarinsaamen kielen edistämiseen keskittyvällä Anaráškielâ servi-yhdistyksellä, mutta toiminta siirtyi Inarin kunnalle vuonna 2021 yhdistyksen keskittyessä muihin kieltä tukeviin toimiin. Vuonna 2024 kielipesätoiminnan piirissä oli yhteensä 109 lasta, joista 15 koltansaamen kielipesissä, 33 inarinsaamen kielipesissä ja 58 pohjoissaamen kielipesissä.

Varhaiskasvatuslain 8 §:n mukaista äidinkielistä varhaiskasvatusta järjestettiin vuonna 2024 saamelaisten kotiseutualueella Inarin ja Utsjoen kunnissa sekä kotiseutualueen ulkopuolella Helsingin ja Oulun kaupungeissa. Enontekiön kunnassa

ei järjestetty saamenkielistä varhaiskasvatusta vuonna 2024. Rovaniemellä toimii saamenkielinen päiväkotitoiminta, jossa on mahdollisuus sekä äidinkielen että kieltä elvyttävään varhaiskasvatukseen. Lakisääteistä äidinkielistä varhaiskasvatusta järjestettiin vuonna 2024 noin 60 lapselle. Nämä kaikki olivat pohjoissaamenkielisiä, sillä inarin- ja koltansaamenkielistä äidinkielistä varhaiskasvatusta ei vuonna 2024 ollut tarjolla, vaikka tarvetta niille olisi ollut. Syksyllä 2025 tuli Inarissa mahdolliseksi lain mukaisen äidinkielen varhaiskasvatuksen saaminen koltansaameksi toimintakaudelle 2025–2026.

Saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja kielipesätoiminnan rahoitus

Saamenkielistä äidinkielistä varhaiskasvatusta sekä kulttuuri- ja kielipesiä on rahoitettu valtion talousarvioon varatun rahoituksen turvin opetus- ja kulttuuriministeriön pääluokasta.

Saamelaisten kotiseutualueen kunnat ovat saaneet pientä valtionavustusta lakisääteisen saamenkielisen varhaiskasvatuksen järjestämiseen. Jaettu summa on vuodesta 2018 lähtien ollut 240 000 euroa. Valtionavustukset on jakanut saamelaiskäräjät, joka on raportoinut yksiköiden toiminnasta ja niille myönnetystä avustuksesta OKM:lle. Kotiseutualueen ulkopuoliset varhaiskasvatuksen järjestäjät eivät voi saada kyseistä avustusta. Saamelaiskäräjien tavoitteena on ollut määrärahan nostaminen niin, että osa avustuksesta osoitettaisiin saamelaisten kotiseutualueelle ja toinen osa kotiseutualueen ulkopuolelle. Lisäksi perustettaisiin virka äidinkielen varhaiskasvatustoiminnan koordinoimiseen.

Saamelaiskäräjät jakaa kunnille myös kieli- ja kulttuuripesätoiminnan erityiset valtionavustukset, joihin on vuosina 2024 ja 2025 osoitettu varoja yhteensä 1,3 milj. euroa. Vuonna 2022 määrä kattoi 85 prosenttia ja vuonna 2023 yhteensä 70 prosenttia kielipesätoiminnasta aiheutuvista kustannuksista sen järjestäjälle. Korkea valtionavustusprosentti johtuu siitä, ettei kunnilla ole velvoitetta saamen kielipesien eli kielikylvyn järjestämiseen saamelaislapsille. Avustussummalla on katettu toiminnan kuluja saamelaisten kotiseutualueella ja sen ulkopuolella sekä kielipesäkoordinaatio.

Vuonna 2025 kielipesätoimintaan osallistui yhteensä noin kolmisenkymmentä lasta, joilla olisi ollut oikeus lakisääteiseen äidinkielen varhaiskasvatukseen. Tästä syystä saamelaiskäräjät hyväksyi 5.6.2025 uudistetut kielipesätoiminnan rahoitusperusteet, jotta kieltä elvyttävän kielipesätoiminnan valtionavustusta ei käytettäisi saamea äidinkielenään puhuvien lasten varhaiskasvatukseen, joka on kuntien lakisääteinen tehtävä. Saamelaiskäräjät viittaa rahoitusperusteissaan oikeusministeriön selvitykseen (OM 2020:8), jonka mukaan lapsen kielellisiä tarpeita vastaavan

palvelun valinnassa ja ennen paikan myöntämistä toiminnan järjestäjän on olennaista selvittää perheen todellinen kielitilanne, sillä pelkkä väestötietojärjestelmän merkintä ei yksistään ole luotettava lähde. Kulttuuri- ja kielipesätoiminnan tulee olla rahoitusperusteissa määritellyn toimintaperiaatteen mukaista ja erotettavissa muusta varhaiskasvatuksesta.

Inarinsaamen osalta oikeus lakisääteiseen saamenkieliseen varhaiskasvatukseen on toteutumassa vuoden 2026 alusta, jolloin toinen Inarin kielipesistä on suunniteltu muutettavan 12-paikkaiseksi äidinkielistä varhaiskasvatusta antavaksi ryhmäperhepäiväkodiksi. Koltansaamen lakisääteistä äidinkielistä varhaiskasvatusta on mahdollista saada perhepäivämuotoisena Inarin kunnassa ainakin toimikaudella 2025–2026.

Joissakin kunnissa ja kaupungeissa osa vanhemmista on joutunut valitsemaan oman suvun saamen kielestä poikkeavan saamenkielisen varhaiskasvatuksen, koska suvunkielistä varhaiskasvatusta ei ole ollut saatavilla. He ovat kuitenkin halunneet lapsellensa saamenkielisen varhaiskasvatuksen, joten suomenkielistä varhaiskasvatusta ei ole nähty vaihtoehtona. Lähtökohtaisesti varhaiskasvatuksen tulisi olla oman suvun kielistä.

Saamenkielistä ja saamelaista varhaiskasvatusta ohjaavat asiakirjat

Valtakunnallisesti saamenkielistä ja saamelaista varhaiskasvatusta ohjaa vuonna 2018 voimaan tullut valtioneuvoston asetus varhaiskasvatuksesta (753/2018) ja varhaiskasvatuslaki (540/2018). Varhaiskasvatukseen liittyvät asiantuntijaviraston tehtävät kuuluvat Opetushallitukselle, joka varhaiskasvatuslakiin perustuen määrää valtakunnallisen varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Perusteet koskevat myös saamenkielistä ja saamelaista varhaiskasvatusta.

Aiemmin varhaiskasvatussuunnitelman perusteet olivat suositusluontoisia mutta vuoden 2018 lain myötä se on varhaiskasvatuksen järjestäjiä oikeudellisesti velvoittava määräys. Paikallisten varhaiskasvatussuunnitelmien laatimisvelvoite poistui vuoden 2025 alusta ja siihen liittyvä varhaiskasvatussuunnitelmien perusteiden päivitys on aloitettu. Lausuntokierros päättyi lokakuussa 2025, joten uuden perustetekstin kirjauksia saamenkielisestä ja saamelaisesta varhaiskasvatuksesta ei vielä tätä kirjoitettaessa tiedetä. Vuoden 2022 varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa saamelaislasten kieleen ja kulttuuriin liittyvät näkökulmat oli huomioitu, joskin perusteisiin kirjattu kielipesän määritelmä ei vastannut sen toimintaperiaatetta

Paikallinen varhaiskasvatussuunnitelma voidaan lainmuutoksesta huolimatta edelleen tehdä, kunhan se ei ole ristiriidassa valtakunnallisten perusteiden kanssa. Saamelaiskäräjät on yhdessä saamelaisalueen kuntien kanssa laatinut vuonna 2009 saamelaisen varhaiskasvatussuunnitelman, jonka tarkoituksena on ollut täydentää valtakunnallista ohjausta, ohjata saamelaisen varhaiskasvatuksen laatua ja sisällöllistä toteuttamista sekä edistää saamenkielisten varhaiskasvatuspalvelujen yhdenvertaista toteuttamista. Saamelainen varhaiskasvatussuunnitelma on kuitenkin laadittu vanhan päivähoitolain ollessa voimassa, joten se ei kaikilta osin vastaa nykyistä lainsäädäntöä, eikä sillä tai saamelaiskäräjillä ole ollut asemaa varhaiskasvatustalainsäädännössä.

Saamelaislasten varhaiskasvatusta ohjaa Suomen perustuslaki (731/1999) sen yhdenvertaisuutta koskevan kuudennen pykälän osalta. Saamelaisen kulttuurin ja kielen mukaista varhaiskasvatusta koskien tulee perustuslaissa sovellettavaksi myös sen 17. pykälä, jonka mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltä ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisissa säädetään saamen kielilaila (1086/2003), jonka mukaan viranomaisilla on velvollisuus toteuttaa kielellisiä oikeuksia.

Saamelaisen varhaiskasvatuksen järjestämisessä on otettava huomioon myös muusta lainsäädännöstä ja kansainvälisistä sopimuksista tulevat velvoitteet, kuten esimerkiksi yhdenvertaisuuslaki (1325/2014), YK:n lapsen oikeuksien sopimus (59/1991), YK:n julistus alkuperäiskansojen oikeuksista (2007) ja Euroopan ihmis-oikeussopimus (1990). Mikäli saamenkielinen lapsi tarvitsee tukea, tulee sovellettavaksi myös sosiaali- ja terveysalan lainsäädäntö.

Varhaiskasvatuksen alueellinen suunnittelu, ohjaus ja valvonta sekä valtakunnallisen lupaviranomaisen tehtävät ovat kuuluneet aluehallintovirastolle. Valtion aluehallintouudistuksessa varhaiskasvatusta koskevat tehtävät siirtyvät 1.1.2026 alkaen valtakunnalliselle Lupa- ja valvontavirastolle, jonka tehtävänä on lain (530/2025) mukaan valvoa yleistä etua sekä turvata alueilla perusoikeuksien ja oikeusturvan toteutuminen. Uudistuksen vaikutus saamenkieliseen varhaiskasvatukseen jää nähtäväksi.

Saamenkielisen varhaiskasvatushenkilöstön kelpoisuus

Varhaiskasvatustalain mukaan varhaiskasvatuksen toimintamuotoja ovat päiväkodissa järjestettävä päiväkotitoiminta, perhepäiväkodissa järjestettävä perhepäivähoito sekä avoin varhaiskasvatustoiminta. Päiväkoti- ja perhepäivähoitotoiminnot eroavat toisistaan sekä henkilöstömitoituksen että kelpoisuusvaatimusten osalta, joista

säädetään tarkemmin asetuksella. Perhepäivähoidossa yhden työntekijän vastuulla olevien lasten sallittu enimmäismäärä on lähtökohtaisesti pienempi kuin päiväkodissa.

Pohjoissaamenkielistä äidinkielistä varhaiskasvatusta on järjestetty perhepäivähoito- ja päiväkotimuotoisena ja kielipesätoimintaa niin perhepäivähoitona kuin osana päiväkotitoimintaa. Inarin- ja koltansaamen kielipesätoimintaa on tähän mennessä järjestetty perhepäivähoitomuotoisena, jonka pienempi ryhmä koko on kielen oppimisen kannalta suotuisampi. Äidinkielistä varhaiskasvatusta koltansaameksi on syksyllä 2025 järjestetty perhepäivähoitomuotoisena. Inarinsaamenkielistä äidinkielistä varhaiskasvatusta on tarkoitus aloitella vuoden 2026 alusta perhepäivähoitomuotoisena ryhmäperhepäiväkodissa.

Perhepäivähoitajan kelpoisuusvaatimuksena on soveltuva ammattitutkinto tai muu alalle soveltuva koulutus. Useamman kuin neljän lapsen perhepäiväkodissa vähintään yhdellä perhepäivähoitajalla tulee olla varhaiskasvatuslain 28 §:n mukainen kelpoisuus varhaiskasvatuksen lastenhoitajana. Päiväkodissa ovat lain mukaan kelpoisia työskentelemään kasvatustieteen kandidaatti, varhaiskasvatuksen sosionomi sekä varhaiskasvatuksen lastenhoitaja. Saamenkielisistä varhaiskasvattajista noin 60 prosentilla oli kelpoisuus vuonna 2020, mutta varhaiskasvatuksen erityisopettajia ei ollut millään kolmesta saamen kielestä. Vuonna 2024 saamelaisalueen kuntien saamenkielisestä varhaiskasvatushenkilöstöstä noin kolmella neljästä oli kelpoisuus.

Nykyisin varhaiskasvatusta voi opiskella ammatillisissa oppilaitoksissa, ammattikorkeakouluissa ja yliopistoissa. Ammatillisten koulutusten ja tutkintojen järjestäminen edellyttää opetus- ja kulttuuriministeriön lupaa. Saamelaisten kotiseutualuetta lähin varhaiskasvatuksen sosionomikoulutusta antava ammattikorkeakoulu sijaitsee Kemissä. Suomen pohjoisin varhaiskasvatuksen opettajakoulutusta järjestävä yliopisto sijaitsee Oulussa. Tämä on ollut haasteellista saamelaisten kotiseutualueella asuville, koska esimerkiksi perhe- tai taloudellinen tilanne ei välttämättä mahdollista muuttoa tai kulkemista eri paikkakuntien välillä. Monimuotokoulutus antaa kuitenkin jonkin verran joustoa mahdollistaen vähintäänkin osittaisen etäopiskelun.

Pohjoissaameksi yliopistotason varhaiskasvatusta on voinut opiskella Norjan Kautokeinosssa, joka sijaitsee saamelaisalueella ja on sen takia monelle paremmin saavutettavissa. Saamelaisessa korkeakoulussa (*Sámi allaskuvla*) voi suorittaa pohjoissaameksi varhaiskasvatuksen opettajan opinnot, jotka antavat kelpoisuuden tehtävään myös Suomessa pohjoismaisen *periaatepäätöksen* (*Protokoll fra nordisk fellesmøte 2001*) nojalla.

Erityisesti saamenkielisille suunnattuja varhaiskasvatusopintoja on järjestetty Oulun yliopistossa, jossa koulutettiin saamenkielisiä varhaiskasvatuksen opettajia vuosina 2016–2019. Koulutuksessa oli mukana opiskelijoita eri saamen kieliryhmistä. Vuonna 2023 samassa yliopistossa alkoi saamen kielen ja kulttuurin erityistarpeet huomioiva varhaiskasvatuksen opettajakoulutus. Kyseistä koulutusta kohtaan on kuitenkin esitetty kritiikkiä, sillä nimestään huolimatta saamen kielillä ei ole ollut asemaa sen opetusohjelmassa.

Mikäli varhaiskasvatuskoulutuksen käynyt tarvitsee kieliopintoja, voi saamen kieltä opiskella esimerkiksi intensiiviopintoina. Intensiiviopintoja kaikilla kolmella saamen kielellä järjestää Saamelaisalueen koulutuskeskus ja pohjoissaamen intensiiviopintoja Saamelainen korkeakoulu Norjassa. Oulun Giellagas-instituutissa voi opiskella pää- tai sivuaineena kaikkia Suomessa puhuttua kolmea saamen kieltä, Helsingin yliopistossa voi opiskella saamen kielten erilliskursseja ja Lapin yliopistossa on mahdollista suorittaa äidinkielisille suunnatut pohjoissaamen kielen perusopinnot tai saamen kieliopintoja yliopiston kielikeskuksessa.

Vuonna 2009–2010 järjestettiin Oulun yliopiston, Anarâškielâ servin ja Saamelaisalueen koulutuskeskuksen yhteistyönä vuoden kestävä intensiivinen inarinsaamen kielen koulutus, jonka kautta saatiin uusia kielen puhujia eri aloille, varhaiskasvatus mukaan lukien. Saamenkielisiä perhepäivähoitajia puolestaan saatiin Saamelaisalueen koulutuskeskuksen vuosina 2011–2012 järjestämässä saamen kielen ja kulttuurin huomioivassa, toisen asteen tutkintoon johtavassa täydennyskoulutuksessa, joka järjestettiin yhteistyössä Ammattiopisto Lappian kanssa.

Saamelaisen varhaiskasvatuksen kehittäminen alkoi sosiaali- ja terveysalan hankkeina

Saamenkielisen lakisääteisen äidinkielisen varhaiskasvatuksen ja kielipesätoiminnan laajentuessa 2000-luvulla on alettu kiinnittää huomiota myös niiden aktiivisempaan ja tavoitteellisempaan kehittämiseen. Kehittäminen on ollut hankepohjaista ja päivähoitolain aikaan rahoitus tuli sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämiseen osoitetuista varoista. Saamelaiskäräjillä on ollut kehittämistyössä merkittävä rooli.

Vuosina 2001–2004 Saamelaiskäräjät koordinoi kieli- ja kulttuurisiida-hanketta Euroopan sosiaalirahaston ja Lapin lääninhallituksen tuella. Tavoitteena oli siirtää kieltä ja kulttuuriperinnettä sukupolvelta toiselle niin, että toimintaan osallistuvien perheiden kielen ja kulttuurin tukioppaina toimivat ikäihmiset. Toimintaan osallistui eri-ikäisiä lapsia, ja projektissa tehtiin yhteistyötä saamenkielisen päivähoiton

kanssa. Kieli- ja kulttuurisiidoja ohjasi erillinen palkattu ohjaaja ja toimintaa toteutettiin kaikilla kolmella Suomessa puhutulla saamen kielellä kaikissa saamelaisten kotiseutualueen kunnissa.

Saamelaisten kotiseutualueen kuntien ja saamelaiskäräjien yhteisessä saamenkielisten sosiaalipalvelujen kehittämishankkeessa vuosina 2007–2009 tehtiin saamelaisalueen ensimmäinen yhteinen saamelainen varhaiskasvatussuunnitelma. Suunnitelman tarkoituksena oli täydentää valtakunnallista ohjausta ja ohjata saamelaisen varhaiskasvatuksen laatua ja sisällöllistä toteuttamista sekä palvelujen yhdenvertaista toteutumista. Hanke oli osa Pohjois-Suomen sosiaalialan kehittämisohjelmaa, ja varhaiskasvatussuunnitelman valmisteluun osallistettiin saamenkielisen varhaiskasvatushenkilöstön lisäksi vanhempia ja eri asiantuntijoita.

Vuosina 2011–2013 sosiaali- ja terveysministeriö rahoitti Kaste-ohjelmaan kuuluvaa saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämishanketta, jossa luotiin saamenkielinen varhaiskasvatuksen materiaalipankki varhaiskasvatustyöntekijöiden ja vanhempien käyttöön. Hanketta koordinoi saamelaiskäräjät ja materiaalia olivat tuottamassa saamenkieliset varhaiskasvatus- ja kielipesätyöntekijät. Samassa hankkeessa laadittiin myös saamelaisen varhaiskasvatuksen arjen käytäntöjen opas, joka auttaa ja tukee henkilöstön osaamista kasvatustyössä. Oppaan laadinnassa hyödynnettiin eri yksiköissä työskennelleiden saamenkielisten kehittäjäasiantuntijoiden kokemuseräistä tietoa.

Rajat ylittävää kehittämistoimintaa toteutettiin Utsjoen ja Tenon kuntien yhteisessä OVTAS!-projektissa, joka toteutettiin yhteispohjoismaisella rahoituksella 2010–2011. Projektissa kartoitettiin tarpeellisia toimia kyselytutkimuksella ja tulokset julkaistiin erillisessä raportissa.

Saamenkielisen varhaiskasvatuksen kehittäminen saamen kielen elvyttämisohjelmassa

Syyskuussa 2010 opetus- ja kulttuuriministeriö asetti työryhmän valmistelemaan saamen kielen elvyttämisohjelmaa. Työryhmän muistiossa 2.3.2012 tuotiin esille, että kielen elvyttämiseen varhaiskasvatuksessa liittyy useita haasteita: Saamen kielen luonnolliset kielenkäyttöympäristöt vähenevät. Saamenkielistä varhaiskasvatusmateriaalia ei juuri ole tai sitä on vain vähän. Myös saamelaiskulttuurin mukaisista leikki- ja opetusvälineistä on puute. Lisäksi saamelaislasten oman kielen osaaminen vaihtelee vahvasta äidinkielen taidosta muutaman sanan tai tervehdyksen osaamiseen. Raportin mukaan erot lasten kielitaidossa asettavat saamenkieliset varhaiskasvatustyöntekijät vaikean tehtävän eteen, sillä kielellisesti heterogeenisissa

lapsiryhmissä suomen kielestä tulee helposti lasten yhteinen kieli. OKM:n työryhmä kiinnitti huomiota myös siihen, että koulutettuja ja hyvän kielitaidon omaavia varhaiskasvatustyöntekijöitä on vähän.

Valtioneuvosto antoi periaatepäätöksen saamen kielten elvyttämisen toimenpideohjelmasta 3.7.2014. Päätökseen sisältyi myös varhaiskasvatuksen kehittäminen. Toimenpideohjelman yhtenä tarkoituksena oli vahvistaa saamenkielistä varhaiskasvatusta ja kielipesätoimintaa. Tavoitteena oli lisätä saamenkielisen pätevän varhaiskasvatushenkilöstön määrää räätälöimällä koulutuksia eri tarpeisiin. Toimenpideohjelmassa esitettiin, että varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa otettaisiin huomioon saamenkielisen varhaiskasvatuksen tukeminen.

Toimenpideohjelmassa esitettiin kielipesätoiminnan määrärahan korottamista, toiminnan ulottamista saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle ja kielipesäohjaajan rekrytointia. Viimeksi mainitut toimet päästiin aloittamaan syksyllä 2014, jolloin opetus- ja kulttuuriministeriön myöntämä valtionavustus mahdollisti kielipesätoiminnan laajenemisen vaiheittain kotiseutualueen ulkopuolelle. Saamelaiskäräjillä aloitti myös määräaikainen kielipesäohjaaja, joka sai ensimmäiseksi tehtäväkseen kartoittaa olemassa olevien kielipesien tilanteen ja aloittaa kielen oppimisen pedagogisten menetelmien kehittämisen yhteistyössä kielipesätyöntekijöiden kanssa.

Saamelaiskäräjien tuottama menetelmäopas kielipesätyöntekijöille julkaistiin maaliskuussa 2015. Menetelmäopas toimitettiin kielipesätyöntekijöiden kehittämispäivien ja inarinsaamen kielipesässä työskennelleen lastentarhanopettajan laatiman metodilistan pohjalta. Samassa yhteydessä julkaistiin myös opas kielipesälasten vanhemmille.

Toimenpideojelmaan sisällytetty esitys koulutuksesta kelpoisen henkilöstön saamiseksi toteutui 2016. Tuolloin Oulun yliopistossa järjestettiin kolmivuotinen saamenkielisten varhaiskasvatuksen opettajien koulutus yhteistyössä kasvatus-tieteiden tiedekunnan, Giellagas-instituutin, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen ja saamelaiskäräjien kanssa.

Vuosille 2015–2016 Saamelaiskäräjät sai opetus- ja kulttuuriministeriöltä rahoituksen saamelaisen varhaiskasvatusmateriaalipankin (kuati.fi) loppuun saattamiseksi. Viimeistelyhankkeessa inarin-, koltan- ja pohjoissaamenkieliset suunnittelijat kokosivat ja kehittivät sivustolle materiaalia vanhempien, saamenkielisten varhaiskasvattajien ja neuvolahenkilöstön tueksi. Hanketyöntekijät myös suunnittelivat sukupelin, jonka avulla voidaan opetella saamenkielistä sukutermistöä.

Saamenkielisen varhaiskasvatuksen kehittäminen varhaiskasvatuslain pohjalta

Kun päivähoitolaki muuttui vuonna 2015 varhaiskasvatuslaiksi ja kokonaisvastuu siirtyi opetus- ja kulttuuriministeriölle, tehtiin myös saamelaiskäräjien työjärjestyksessä muutoksia. Vuoden 2016 alusta saamen kielten elvyttämiseen tarkoitetut kulttuuri- ja kielipesät siirtyivät saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveyslautakunnalta saamen kielineuvoston alaisuuteen ja toimintaa koordinoivan kielipesäohjaajan toimi sijoitettiin hallinnollisesti saamen kielen toimiston yhteyteen. Saamen kielineuvosto muun muassa perusti kulttuuri- ja kielipesätoiminnan ohjausryhmän tarkoituksenaan tiivistää kielipesätoimijoiden yhteistyötä.

Helmikuussa 2020 opetus- ja kulttuuriministeriö asetti saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän, jonka yhtenä tehtävänä oli tarkastella saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja saamelaisten kulttuuri- ja kielipesätoiminnan tilaa. Joulukuussa 2020 julkaistu taustaselvitys (2020:30) saamenkielisestä varhaiskasvatushenkilöstöstä toi esille, että 40 prosenttia henkilöstöstä oli vailla kelpoisuutta, eikä saamenkielisiä sijaisia ollut saatavilla. Tilanteeseen oli osaltaan vaikuttanut henkilöstön eläköityminen ja siirtyminen muihin tehtäviin, sillä alan palkkataso on heikko, eivätkä työntekijät sitoudu määräaikaisiin töihin. Määräaikaisuus johtuu rahoituksesta, joka ei esimerkiksi kielipesien osalta ole lakisääteistä.

Kehittämistyöryhmän selvityksen mukaan resurssien riittämättömyyden vuoksi kaikki lapset eivät olleet päässeet mukaan kulttuuri- ja kielipesätoimintaan ja henkilöstön työssäjaksaminen oli kärsinyt, koska ilman kelpoisuutta olevilla työntekijöillä on vähemmän välineitä työhön ja kelpoinen henkilöstö joutuu ottamaan enemmän vastuuta. Saamenkielisiä varhaiskasvatuksen erityisopettajan palveluita ei selvityshetkellä ollut saatavilla millään kolmesta saamen kielestä.

Kehittämistyöryhmän selvityksessä tuotiin esiin, että pysyvän saamenkielisen ja kulttuurinmukaisen varhaiskasvatuskoulutuksen puuttuessa yhtenä vaihtoehtona voisivat olla saamen kielen opinnot suomenkielisen koulutuksen käyneelle lähitai etäopintoina. Opinnot voisi tällöin suorittaa joko osana tutkintoa tai intensiiviopintoina. Selvityksessä esitettiin myös, että saamenkielisille räätälöitäisiin saamen kielen ja kulttuurin huomioivia opintokokonaisuuksia jo olemassa olevien varhaiskasvatuksen koulutusohjelmien yhteyteen niin, että ne esimerkiksi mahdollistaisivat harjoittelun saamenkielisessä yksikössä ja opinnäytteen suuntaamisen saamenkielisen varhaiskasvatuksen alalle. Lisäksi esitettiin laadittavaksi saamenkielisten varhaiskasvattajien täydennyskoulutusohjelma, jonka opinnot toistuisivat 2–5 vuoden sykleissä.

Opetus- ja kulttuuriministeriön asettama saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmä esitti erityisesti koltansaamenkielisten varhaiskasvatuspalvelujen kehittämistä ja henkilöstön kouluttamista inarinsaamen täydennyskoulutuksen (CASLE) mallin mukaisesti. Kielipesien osalta työryhmä huomautti, ettei vuoden 2018 varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin kirjattu kielipesän määritelmä vastannut saamen kielipesän toimintaperiaatteita ja toi esille, että yksi ero esimerkiksi ruotsinkieliseen kielikylpyyn on saamen kielipesään tulevien lasten vanhemmilta odotettu sitoutuminen saamen kielen elvyttämiseen myös kotona.

Työryhmä piti tärkeänä kielipesien aseman täsmentämistä varhaiskasvatusjärjestelmässä ja niiden erillisyyttä äidinkielisestä varhaiskasvatuksesta. Näin kielipesissä turvattaisiin lasten oikeus sukujensa kielen omaksumiseen ja äidinkielisessä varhaiskasvatuksessa lasten oikeus omakieliseen varhaiskasvatukseen.

Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän vuoden 2021 raportissa (2021:25) esiin tulleista kehittämisohdotuksista määräaikaisena alkanut kielipesäkoordinaatioon liittyvä toimi saatiin vakinaistettua, kun saamelaiskäräjät 20.12.2022 perusti kielipesäohjaajan viran. Materiaalityöntekijän viran puuttuessa varhaiskasvatusmateriaalia on tehty ja päivitetty projektiluonteisesti, mikäli määrärahatilanne on sen sallinut. Saamenkielistä varhaiskasvatusmateriaalipankkia ei ole pystytty päivittämään ja tarvetta olisi lastenmateriaalin lisäksi myös ammattikirjallisuudelle. Lähtökohtaisesti kaiken materiaalin tulisi olla kolmella saamen kielellä ja niiden kulttuuripiirteisiin sovitettuja.

Käännettävien ja eri saamen kielille sovitettavien materiaalien oikeudet kuitenkin maksavat, mikä tulisi ottaa huomioon määrärahoja resursoitaessa. Tähän mennessä saamenkieliset varhaiskasvatustyöntekijät ovat usein itse joutuneet kehittelemään ja kääntämään materiaalia. Esimerkiksi inarinsaamen kielipesässä henkilöstö on omaehtoisesti kääntänyt lastenkirjoja inarinsaameksi lapsille luettavaksi, koska painettuja kirjoja on niin vähän. Työtä on tehty liikenevinä vapaahetkinä, ja lupia kääntämiseen ei ole ollut, vaan käännöksiä on tehty akuuttiin tarpeeseen ja käännetyt tekstit liimattu alkuperäisten päälle. Toisinaan kirjoja on simultaanikäännetty lukuhetken aikana. Kielipesätoiminnan siirtyessä Anaráškielâ serviltä Inarin kunnalle vuonna 2021 kirjoja oli ehditty kääntää lähes sata kappaletta. Inarinsaamen kielen yhdistys on suunnitellut hakevansa kirjoille virallista käänöslupaa ja rahoitusta niiden painamiseen.

Saamelaiskäräjien vanhan lain mukaisessa työjärjestyksessä (2024) koulutus- ja oppimateriaalitoimiston tehtävänä on ollut hoitaa varhaiskasvatusta ja saamenkielisen oppimateriaalin tuottamista koskevat asiat, mutta materiaalia on pystytty

käytännössä tuottamaan vain esi- ja peruskoulutasolla. Kielipesiin suunnatun materiaalin kehittämismäärä on ollut työjärjestyksen mukaan kielipesäohjaajalla, mutta materiaalityö riippuu määrärahatilanteesta. Kielipesärahoitusta käytetään ensisijaisesti kielipesien toiminnan tukemiseen ja toissijaisesti materiaalin teon kustannuksiin, joten tilanne vaihtelee vuosittain.

Työssä olevien saamenkielisten varhaiskasvattajien osaamisen kehittämiseksi ja työssä jaksamisen tueksi saamelaiskäräjät ja aluehallintovirasto ovat järjestäneet kehittämispäiviä noin kerran vuodessa. Aluehallintovirastot kuitenkin lakkaavat vuoden 2025 lopussa, eikä esimerkiksi kielipesäkoordinaation määräraha riitä fyysisiin tapaamisiin. Sillä ei myöskään saa kouluttaa muuta kuin kielipesähenkilöstöä.

Osa kunnista on järjestänyt saamen kielen huoltoon liittyvää koulutusta, johon on saanut käyttää työaika. Saamen kieli on tärkeä työkalu saamenkielisessä varhaiskasvatuksessa ja erityisesti kielipesässä, joten mahdollisuus säännölliseen oman kielen kehittämiseen on oleellista ja edesauttaa työssä jaksamista. Yhtä lailla tärkeää on saada toteuttaa saamelaista pedagogiikkaa, jonka vuoksi johtajatasolta tarvitaan tukea ja ymmärrystä saamelaisen varhaiskasvatuksen erityisluonteisuudesta.

Saamenkielisen varhaiskasvatuksen ja kielipesätoiminnan nykytila ja tulevaisuus

Saamenkielistä ja saamelaiskulttuurin mukaista varhaiskasvatusta ja kielipesätoimintaa on 2000-luvulla kehitetty ja niiden toiminnasta tehty selvityksiä. Valtioneuvoston vuonna 2014 tekemässä periaatepäätöksessä saamen kielten elvyttämiseksi asetettiin tavoitetilä vuodelle 2025. Varhaiskasvatusta koskien tavoitteena oli, että äidinkielliset lapset saavat varhaiskasvatusta omalla saamen kielellä ja että saamenkielliset päivähoiton yksiköt omalta osaltaan tukevat saamea toisena kielellään puhuvia lapsia. Lisäksi tavoitteena oli, että päivähoito, kielipesät ja koulu toimisivat läheisessä yhteistyössä tukien saamen kielen oppimista sekä mahdollistaen aktiivisen ja rikkaan saamen kielen taidon saavuttamisen. Tavoitteet on saavutettu osittain.

Viime vuosina on inarin- ja koltansaamen kielten elvytyksessä saavutettu taso, jossa kielipesien rinnalle on syntynyt tarve lakisääteiselle äidinkieliselle varhaiskasvatukselle. Tämän positiivisen kehityksen haasteena on saada lisää koulutettua ja kielitaitoisia henkilöstöä sekä lisäresursseja äidinkielisen varhaiskasvatuksen toteutukseen. Myös pohjoissaamen kielen kohdalla on tilanne, jossa on todettu tarve eriyttää äidinkielinen ja kielipesätoiminta toisistaan, jotta lapset saisivat oman kielitasonsa mukaista varhaiskasvatusta. Monipuolisen saamen kielen taidon kehittymiseen vaikuttaa kodin ja lähiympäristön lisäksi varhaiskasvatushenkilöstön

kielen taso. Tämän vuoksi saamenkielinen henkilöstö tarvitsee tukea saamen kielen taitonsa ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Lisäksi tulee olla tarpeeksi resursseja materiaalityöhön.

Saamenkieliset varhaiskasvattajat tarvitsevat myös pedagogista tukea. Saamelaiskäräjien hallinnossa kielipesäohjaajan vastuulla ovat kielipesäasiat ja työnkuvaan on kuulunut toimia kielipesien pedagogisena tukena. Koulutussihteeri on vastannut äidinkielisestä varhaiskasvatuksesta, mutta työhön ovat kuuluneet myös opetusasiat koulutuksen kaikilla tasoilla, joten tehtäväkenttä on ollut laaja, eikä se ole sisältänyt työntekijöille annettavaa tukea. Lakisääteinen äidinkielinen varhaiskasvatus tarvitsee omaa pedagogista tukea.

Saamelaiskäräjillä on saamelaiskäräjälain mukaan vastuu toimia saamelaisopetuksen ja koulutuksen asiantuntijana. Yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvoitteen mukaisesti saamelaiskäräjien kanssa on neuvoteltava myös saamenkielisen varhaiskasvatuksen kehittämiseen liittyvissä asioissa.

Saamelaiskäräjät on saamelaisten koulutuspoliittisessa toiminta- ja kehittämissuunnitelmassaan vuosille 2025–2027 tuonut esille, että saamelaisella varhaiskasvatuksella on avainasema saamen kielten ja saamelaisen kulttuurin siirtymisessä sukupolvelta toiselle. Siksi toimintaohjelmassa esitetään muun muassa varhaiskasvatuskoulutuksen lisäämistä, tuen osoittamista saamenkielisen varhaiskasvatuksen järjestämiseen ja saamenkielisten varhaiskasvatuspalvelujen turvaamisen koko maahan. Viimeksi mainittu on katsottu tärkeäksi, sillä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella on kasvava tarve saamenkieliselle varhaiskasvatukselle.

Saamelaiskäräjien kielipoliittisessa toiminta- ja kehittämisohjelmassa 2025–2027 on esitetty kulttuuri- ja kielipesien aseman täsmentämistä varhaiskasvatusjärjestelmässä, pedagogisen tukimateriaalin valmistamista sekä lasten saamen kielen ja kulttuurin jatkumisen turvaamista esi- ja perusopetukseen siirryttäessä.

21 Saamelaisopetuksen mahdollisuudet ja mahdottomuudet

Saamen kielten ja saamenkielinen opetus ovat aina olleet marginaalisia kysymyksiä Suomen koulujärjestelmän ja kansallisen koulutuspolitiikan näkökulmasta. Saamelaisien näkökulmasta omien kielten ja omilla kielillä järjestetty kouluopetus sen sijaan merkitsevät olemassaoloa ja kulttuurista eloonjäämistä. Varhaiskasvatuksella ja koululla on perheiden rinnalla tärkeä tehtävä saamen kielten siirtämisessä aktiivisina ja kehittyvinä käyttökielinä uusille sukupolville. Oppivelvollisuuskoulun jälkeisillä koulutusmahdollisuuksilla on suuri merkitys sille, kasvaako saamelaisyhteisöstä hyvän kielitaidon omaavia ja kulttuurinsa hyvin tuntevia ammattilaisia yhteiskunnan eri aloille.

Opetuksen alkuvaiheista

Suomen koulujärjestelmässä on pyritty luomaan mahdollisuuksia saamen kielten ja saamenkieliselle opetukselle peruskouluajan alusta lähtien. Sitä varhaisemmalla ajalla kirkollista kansanopetusta antoivat katekeetat eli kiertävät kansanopettajat, joiden tiedetään olleen usein saamen kielen taitoisia. Kansakoululaitos saavutti saamelaiset kattavammin vasta pari vuosikymmentä sen jälkeen, kun ensimmäinen oppivelvollisuuslaki tuli voimaan vuonna 1921. Muutos tapahtui sotavuosien jälkeen 1940-luvulta lähtien, vaikka ensimmäisiä kansakouluja olikin perustettu jo 1800-luvun lopulla. Kansakoulut ja katekeetat toimivat rinnakkain 1900-luvun puoliväliin saakka.

Ensimmäinen kansakouluasetus vuodelta 1866 korosti jokaiselle lapselle kuuluvaa oikeutta saada opetusta äidinkielellään, mikä oli merkittävä asia erityisesti suomenkieliselle väestölle, jonka oma kieli oli vasta nousemassa sivistyksen ja koko kansan yhteiseksi kirjakieleksi. Asetukseen perustuen kuitenkin suunniteltiin myös ”lapinkielisiä” eli saamenkielisiä kansakouluja. Yhdestä sellaisesta, Sodankylän Purnumukkaan (*Burdnomohkki*) tulevasta kansakoulusta, kunnanvaltuusto ehti tehdä päätöksenkin joulukuussa 1936. Päätös purettiin seuraavana vuonna. Olettavasti Sompion alueen suomenkieliset perheet pelkäsivät lastensa joutumista vähemmistöasemaan saamelaiskylän asuntolassa.

Inarissa suunniteltiin saamenkielistä kansakoulua jo 1860-luvulla. Silloinen kappalainen Anders A. Favorin (1818–1898) tyrmäsi suunnitelmat sanoilla, jotka kuulostavat tutuilta vielä nykyisinkin:

”On turhaa painaa neljälle sadalle inarilaiselle äidinkielisiä kirjoja, koska he osaavat suomea. Toisaalta ei heitä voi pakottaa myöskään puhumaan utsjokilaisten tunturimurretta. Lapinkieleen liittyvät vanhat tavat estävät kansaa omaksumasta parempia elinkeinoja puolipaimentolaisen elämän tilalle. Onneksi lapinkieli on pian katoava, kuten se on hävinnyt Kuusamosta Inariin asti.”

Inarissa suunniteltiin vielä 1900-luvun alkuvuosina kahta saamenkielistä koulupiiriä, joista Paatsjoen koulupiiriin olisi koottu ”inarinlappia” puhuvat oppilaat ja tunturipiiriin ”Utsjoen lappia puhuvien porolappalaisten lapset”. Yhtään saamenkielistä kansakoulua tai koulupiiriä ei kuitenkaan koskaan perustettu, vaikka saamenkielisten lasten oikeutta äidinkieliseen opetukseen puolustivat esimerkiksi Inarin kirkkoherraksi vuonna 1923 tullut Tuomo Itkonen ja suomen kielen professori Emil Nestor Setälä. Viimeksi mainittu varoitti siitä, että kansallinen välinpitämättömyys voisi hävittää viimeisetkin saamelaisen elämän jäännökset Suomesta. Ensimmäisissä oppivelvollisuuslaeissa vuosilta 1921 ja 1947 koulun opetuskieliksi mainittiin vain suomi ja ruotsi.

Ennen peruskouluaikaa Suomen saamelaisalueilla oli kuitenkin yksi koulu, joka käytti pohjoissaamen kieltä opetuskielenään suomen kielen rinnalla koko kansakouluajan, ajoittain kouluviranomaisten estelyistä huolimatta. Kyseessä oli Ylä-Tenolla sijainnut Outakosken koulu. Omalla kielellä annetun opetuksen suuressa merkityksestä kertoo se, että Outakosken kansakoulun entisistä oppilaista on noussut huomattavan paljon saamenkielisiä kirjailijoita. Heistä Kirsti Paltto (*Fierranjoga Ovllá Kirste*) ja Kerttu Vuolab (*Hánssa Risten Kerttu*) kirjoittavat edelleen. Muissa kansakouluissa saamen kieltä opetettiin, jos koulussa sattui olemaan saamen kielen taitoinen opettaja ja vapaaehtoisen kielen opiskeluun halukkaita oppilaita. Tällainen opettaja oli Inarin kirkonkylässä kansakoulun opettajana toiminut Pekka Lukkari (*Biehtar Ánde*), joka opetti 1950-luvulta lähtien pohjoissaamea yhden viikkotunnin kaikille Ivalon yläluokkien oppilaille. Lukkari laati itse myös oppimateriaalit, joista esimerkiksi kertomuksia sisältävä *Lohkamušak* on edelleen 2020-luvulla käytössä uudistettuna laitoksena (*Lohkamušat*). Lukkarin työn merkityksestä omalle identiteetille ja kielitaidolle mainitaan myös komission vastaanottamissa kuulemiskertomuksissa.

Uraauurtavaa työtä saamen kielten opetuksessa teki vuonna 1953 Inariin perustettu Saamelaiden kristillinen kansanopisto (*Samii Kristalaš Nuorašuvla*⁴), jonka opetuksessa saamen kielet saivat vakituksen aseman oppilaitoksen alusta lähtien. Opiston ensimmäisistä oppilaista nousi saamenkielisten opettajien ja myös saamelaispolitiikan vaikuttajien ensimmäinen sukupolvi. Heistä tunnetuin oli Nils-Aslak Valkeapää (*Áillohaš*), joka kuvasi opiston merkitystä oman kielen ja identiteetin tukijana koulun 20-vuotisjuhla-julkaisussa vuonna 1973 seuraavasti:

“Aikanaan meitä oli monta ‘radikaalia’ saamelaiskulttuurin äänenkannattajina. Jostakin syystä varsin usea heistä oli viettänyt lukuvuoden samassa opistossa. - - - Eivät ole huomanneet, että saamelaisasioita ajavat nuoret ovat suurimmalta osaltaan Saamelaiden Kristillisen kansanopiston kasvatteja. Eivätkä huomanneet, että jos en olisi käynyt tuota opistoa, olisi minunkin julkinen esiintyminen ollut varsin suuren kysymysmerkin takana.”

Tutkijat Taarna Valtonen ja Markus Juutinen nostavat esiin komissiolle tekemässään erillisselvityksessä kolttsaamelaislasten kielitilanteen. Heidän mukaansa kolttsaame oli kaikkien kolttsaamelaiden yhteisöjen pääasiallinen kieli ensimmäiseen maailmansotaan asti. Kun Petsamo siirtyi osaksi Suomea, kolttsaamelaislapset tulivat ummikkoina täysin suomenkielisen opetuksen piiriin. Vielä 1970-luvulla, jolloin entisen Suonikylän (*Suenjel*) kolttsaamelaiden lapset kävivät koulua Sevettijärvellä, suurin osa heistä puhui kolttsaamea äidinkielenään. Kielenvaihdos kolttsaamesta suomeen oli kuitenkin jo käynnissä.

Kansakoulu aika jää historiaan saamesta suomeen tapahtuneen kielenvaihdoskehityksen voimakkaimpana ajanjaksona, jonka seuraukset ovat nähtävissä edelleen. Kansakouluajan ja sotavuosien perintönä kouluun tulevien saamelaislasten ikäluokat ovat olleet kielellisesti heterogeenisiä. Toiset ovat kyenneet säilyttämään alkuperäiskielensä, toisilla alueilla kieli on vaihtunut suomeen. Saamen kielten kouluopetuksen vähitellen mahdollistuessa monet ovat kokeneet häpeää kielen menettämisestä, kielitaidon heikentymisestä tai oman kielen kehityksen pysähtymisestä lapsen kielen tasolle. Kansakouluajan, siihen liittyneen asuntolaelämän ja pakkosulauttamisen aiheuttama kipu ja traumat tulevat esille komission vastaanottamisissa kuulemisissa.

4 Opisto muutti nimensä Inarin opistoksi (*Anár Sámi álbmotallaskuvla*) vuonna 1984. Oppilaitos lakkautettiin vuonna 1992, jolloin lakkautettiin myös Ivalon emäntäkoulu ja Saamelaisalueen ammatillinen koulutuskeskus. Kolmen aiemmin toimineen oppilaitoksen toiminnot liitettiin yhteen ja niiden pohjalle perustettiin uusi toisen asteen valtion oppilaitos, joka oli nimeltään Saamelaisalueen koulutuskeskus (*Sámi oahpahusguovddáš*).

Kansakouluaajan koulu- ja asuntolakokemuksia on käsitelty paljon saamelaisessa kirjallisuudessa. Rauni Magga Lukkari kirjoittaa vuonna 1980 julkaistussa runoteoksessaan (s. 33 ja 37): *“Skuvlla ja ruovttu gaska guhkui/ mađe boarrasebbon šadden”* [Koulun ja kodin välimatka kasvoi / mitä vanhemmaksi tulin], *“Man mángga sámi máná iežas hilgun/ leage skuvllaid oamedovddu alde”* [Kuinka monen saamelaislapsen itsensä hylkääminen / onkaan koulujen omatunnolla]. Nils-Aslak Valkeapää toteaa (1971, 3) asuntoloiden aiheuttaneen elinikäisiä vaurioita saamelaislapsille:

“- jotka seitsenvuotiaana joutuvat temmatuksi täysin erilaiseen ympäristöön, jossa vielä yleensä puhutaan ainoastaan suomea. Erilaisuus on sitä paitsi niin kirjaimellinen, että vaatteetkin ovat erilaisia kuin mihin lapset ovat kotona tottuneet.”

Opetuksen kehittäminen alkoi peruskoulun tulosta

Kaikkien saamelaisalueen koulujen opetuskielenä oli 1970-luvun alussa suomi, vaikka monet koulutulokkaista osasivat ainoastaan saamea ja heidän suomen kielen taitonsa olivat hyvin puutteelliset. Saamenkieliset oppilaatkin saivat lukemisen ja kirjoittamisen alkeisopetuksen heille vieraalla kielellä, mikä aiheutti kouluvaikeuksia, luokalle jäämisiä ja kielellisen kehityksen häiriöitä etenkin koulutien alussa.

Pohjoissaamen kieltä opetettiin lukuvuonna 1970–1971 kuudessa saamelaisalueen kansakoulussa ja opetus oli hyvin sattumanvaraista, sillä saamea opetettiin vapaaehtoisena aineena, ja silloinkin vain, jos opetukseen pystyvä opettaja oli saatavilla. Opetusta annettiin yksi viikkotunti ja se saattoi myös keskeytyä. Monet alkuvaiheen saamen kielen opettajista olivat kansanihmisiä, joilla oli suullinen kielitaito, mutta ei opettajan koulutusta. Koska saamen kielen tai saamenkielistä opetusta ei juuri-kaan ollut kansakouluaajalla, oli saamelainen aikuisväestö lähes poikkeuksetta luku- ja kirjoitustaidotonta omassa äidinkielessään.

Opetusministeriö asetti saamelaisten koulutuksen kehittämistoimikunnan vuonna 1970. Sen tehtävänä oli selvittää saamenkielisen väestönosan kaikessa koulutuksessa esiintyvät puutteet ja epäkohdat sekä laatia ehdotus koulutuksen kehittämiseksi. Kehittäminen liittyi peruskoulujärjestelmään siirtymiseen, joka alkoi Lapista vuonna 1972. Työn lähtökohtana oli tieto siitä, että saamelaisten opetus oli huonosti hoidettu. Toimikunta totesi, että viralliselle saamelaisille koskevalle koulupolitiikalle oli ollut tunnusomaista selvä välinpitämättömyys. Se nosti ensimmäistä kertaa esille esimerkiksi saamelaislasten opetusta koskevan kaksikielisyystavoitteen.

Työn seurauksena Utsjoelle perustettiin yläaste vuonna 1972 ja Lapin läänin-hallitukseen ensimmäinen saamelaiskoulutuksen asioita hoitaneen koulutoimen-tarkastajan virka vuonna 1973.

Saamelaisopetuksen opetussuunnitelmaa kehitti 1970-luvun alussa kaksi perät-täistä opetussuunnitelmatoimikuntaa, jotka valmistelivat ohjeita, sisältöjä ja tavoit-teita saamen kielen ja saamenkielistä opetusta varten. Työ oli merkittävää, koska se käynnisti saamelaisopetuksen kehittämisen. Merkille pantavaa kuitenkin oli, ettei perusteellinen opetussuunnitelmatyö johtanut uusiin opetussuunnitelmaa koske-viin määräyksiin, eikä vastaavaa työtä ole tehty enää sen jälkeen. Toimikuntien työtä hyödynnettiin kuitenkin saamelaisalueen kouluissa. Toimikunnan lukuvuodelta 1970–1971 kokoamien tietojen mukaan saamenkieliset oppilaat olivat enemmis-tönä kaikissa Utsjoen kunnan neljässä kansakoulussa, Utsjoen Outakosken kou-lun kaikki oppilaat olivat saamenkielisiä ja Sevettijärven koulu Inarissa miltei täysin koltansaamenkielinen.

Pohjoissaamenkielinen opetus käynnistyi Inarissa ja Utsjoella alkuopetuksesta eli ensimmäiseltä ja toiselta luokalta 1970-luvun puolivälissä. Opetus perustui peruskouluasetukseen, jonka 10 § totesi seuraavasti: *”Jos peruskoulussa on lapin-kielisiä oppilaita, on näille oppilaille annettava opetusta mahdollisuuden mukaan myös heidän äidinkielellään.”* Inarinsaamen kielen opetus käynnistyi vuonna 1976, jolloin Lapin lääninhallituksessa työskenteli jo kaksi saamelaisopetusta kehittävää virkamiestä. Toinen heistä oli inarinsaamelainen Matti Morottaja (*Kuobžâ-Saammâl Matti*), joka toimi itse opettajana ja myöhemmin myös inarin-saamen kielen elvyttämistyön käynnistäjänä. Sevettijärvellä aloitettiin vuonna 1973 vuosikymmenen loppuun asti jatkunut koltansaamenkielinen opetuskokeilu. Kokeilu toteutettiin antamalla koltansaamenkielisten oppilaiden äidinkielen opetus heidän omalla äidinkielellään ja sisällyttämällä koltasaamelaista kulttuuriainesta eri oppiaineiden opetukseen. Kokeilun seurauksena oppilaiden kielitaito parani sekä suomen että koltansaamen kielessä ja heidän koulumenestyksensä parani muis-sakin aineissa. Koltansaamenkielisen opetuksen toteutuminen on kuitenkin ollut katkonaista.

Saamelaisopetuksen tilanne kehittyi myönteisesti 1980-luvulla, mutta saamen kielen asema opetuksessa oli edelleen tulkinnanvarainen ja epävarma. Vuosina 1983–1984 säädettiin uusi peruskoululaki ja -asetus sekä lukiolaki ja -asetus, joissa käytettiin ensimmäisen kerran käsitettä ”saamen kieli” aikaisemman ”lapin kie-len” sijasta. Saamen kieltä oli uudistuksen jälkeen mahdollista käyttää saamelais-ten kotiseutualueella asuvien saamenkielisten oppilaiden opetuskielenä. Saamen kielestä tuli peruskoulussa myös osa äidinkielen oppiainetta, ja saamelaisten

kotiseutualueella asuvalle oppilaalle voitiin nyt opettaa äidinkielenä tarpeen mukaan saamen ja suomen kieltä. Lisäksi uudistus mahdollisti saamen kielen opetuksen vieraan kielen oppiaineena.

Uudistukseen liittyi myös resurssisäännöksiä, mutta mikään opetuslakien säännöksistä ei turvannut saamelaisoppilaalle yksiselitteistä oikeutta oman kielensä oppimiseen koulussa. Säännökset eivät myöskään velvoittaneet opetuksen järjestäjiä saamen kielen tai saamenkielisen opetuksen järjestämiseen. 1980-luku oli kuitenkin taloudellisesti suotuisaa aikaa, jonka turvin saamelaisalueen kunnat saattoivat edistää saamelaisten opetusta enemmän kuin lainsäädäntö suoraan velvoitti. Vuoden 1983 peruskoululaki ei kuitenkaan ollut edelläkävijä, vaan siinä säädetty saamelaisopetuksen mahdollisuudet seurasivat opetustilannetta. Vuosikymmenen lopussa saamelaisopetusta annettiin jossakin muodossa kaikissa saamelaisten kotiseutualueen kuntien kouluissa yhtä lukuun ottamatta. Opetusryhmät olivat pieniä, opettajatilanne heikko ja kuntien saamat lisäresurssit vähäisiä.

Lapin lääninhallituksen kouluosaston virkamiehet ja opetusministeriön vuonna 1987 asettama saamelaisten koulutusasiainneuvosto (*sámiid skuvlenáššiidráđđi*) muodostivat seuraavan kymmenen vuoden ajan saamelaisopetusta kuntien kanssa yhteistyössä kehittäneen ryhmän. Vuosikymmenen lopulla, vuonna 1989 Norjan Koutokeinossa aloitti toimintansa saamelaisten oma korkeakoulu Sámi allaskuvla, joka on siitä lähtien kouluttanut muun muassa saamenkielisiä luokanopettajia ja ottanut opiskelijoita myös naapurimaista.

Ristiriitaista kehitystä 1990-luvulla

Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittäminen tuli 1990-luvulla uuteen vaiheeseen, jota leimasivat sekä optimistiset odotukset että entistä suuremmat taloudelliset huolet ja epävarmuus. Lainsäädännössä saamen opetuksen mahdollisuuksia oli kehitetty pienin askelin noin kaksi vuosikymmentä, saamen kielen opetus oli jossakin muodossa alkanut kaikissa saamelaisalueen kouluissa ja opetukseen käytetyt tuntimäärät olivat selvästi lisääntyneet. Saamen kieli sai itsenäisen äidinkielen oppiaineen aseman ensin lukiossa vuonna 1992 ja sitten peruskoulussa vuonna 1995. Saamen äidinkielen kokeen suorittaminen ylioppilastutkinnossa tuli mahdolliseksi samaan aikaan. Saamen äidinkielen ja vieraan kielen opetusta aiemmin koskeneet alueelliset rajoitukset poistettiin. Kotiseutualueella annettavan saamen opetuksen erityisresursseja lisättiin ja ylimääräisten luokanopettajan virkojen perustamista helpotettiin.

Vuosikymmenen puolivälistä lähtien tilanne kuitenkin heikkeni nopeasti. Vuonna 1995 toteutettiin laajempaan valtiosuusjärjestelmän uudistukseen liittynyt opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksen muutos, joka poisti kerralla kaikki aikaisemat, vuosien mittaan aikaansaadut erityiset resurssit, jotka olivat mahdollistaneet saamenkielisen opetuksen kehittämisen suomenkielisen opetuksen rinnalle saamelaisien kotiseutualueella. Samaan aikaan alkanut taloudellinen lama ja voimistunut poismuutto saattoivat kaikkien saamelaisalueen kuntien talouden entistä tiukemmalle. Paineet säästöjen kohdentamiseen saamen kielten ja saamenkieliseen opetukseen kasvoivat, koska kunnilla ei ollut lakisääteistä velvollisuutta saamen opetuksen järjestämiseen. Tilanne osoitti, miten epävarmalla pohjalla jo yli kahden vuosikymmenen ajan kehitetty saamelaisopetus oli. Rahoitusuudistus oli katastrofi, joka saattoi opetuksen jälleen muutaman vakaamman vuoden jälkeen epävarmuuden tilaan ja harkinnanvaraisten valtiosuuksien varaan sekä kilpailemaan muiden kunnallisten palveluiden kanssa.

Suurten kansallisten lainsäädäntö- ja rahoitusuudistusten puristukseen jääneen saamelaisopetuksen hätätila huomattiin myös eduskunnassa. Asian esille nousemista edistivät juuri toteutetut saamelaisien asemaa ja oikeuksia alkuperäiskansana koskeneet perustuslaki- ja kielilakiuudistukset, saamelaiskäräjien perustaminen ja myös valmistautuminen Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimukseen liittymiseen. Saamen opetuksen tilanne oli kehittymässä päinvastaiseen suuntaan verrattuna uusien lakien tuomiin parannuksiin. Tilanne oli selvästi vastoin perustuslaissa juuri säädettyä saamelaisille alkuperäiskansana kuuluvaa oikeutta omaan kieleensä ja kulttuuriinsa.

Saamelaisopetuksen hätätila saatiin korjattua koululainsäädännön kokonaisuudistuksen yhteydessä vuosikymmenen lopulla saamelaisien kotiseutualueen osalta. Saamelaisopetuksen rahoituksesta säädettiin yleisestä valtiosuus- uudistuksesta poikkeavalla tavalla, jota voi pitää Suomen ihmisoikeuspolitiikan mukaisena positiivisena erityiskohteluna (L 635/1998, muutos 1998/1186). Rahoituslaki on sittemmin uudistettu, mutta saamelaisopetusta koskeva säännös on pysynyt voimassa. Saamelaisien kotiseutualueen kunnat ovat vuodesta 1999 alkaen saaneet säännöksen perusteella valtionavustusta, joka vastaa saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen opettajien keskimääräisiä vuotuisia palkkakustannuksia. Rahoitusjärjestely on koettu hyväksi, koska se kannustaa lisäämään saamen kielten ja saamenkielistä opetusta. Valtionavustus kasvaa opetuksen tuntimäärän kasvaessa.

Valtion kunnille antama rahoitus koskee saamen kielten opetusta, saamenkielistä opetusta ja myös kielikylpy- ja kaksikielistä opetusta saamen kielellä annettavien tuntien osalta. Erityisrahoituksen seurauksena saamelaisopetus ei ole enää

aiempien vuosikymmenten tavoin joutunut kilpailemaan rahoituksesta muiden kunnallisten palveluiden kanssa, mistä johtuen etnisesti värittynyt varojen käyttöä koskeneet erimielisyydet ovat vähentyneet kunnissa. Rahoitussäännös on tuonut jatkuvuutta ja vaikuttanut myönteisesti myös lastensa opetuskielestä päättävien huoltajien valintoihin. Sekä saamenkielisen opetuksen tuntimäärä että tätä opetusta saavien oppilaiden määrä kotiseutualueen kunnissa on kasvanut, vaikka pois-muutto alueelta on ollut suurta. Opetuksen lisäämisen ja kehittämisen rajoitteeksi onkin noussut puute kelpoisista opettajista.

Saamelaisopetuksen tilanteen kahtiajakautuminen

1990-luvun alussa enemmistö saamelaisista asui vielä Suomen neljän pohjoisimman kunnan alueella. Vuosituhannen vaihteessa väestötilanne kuitenkin muuttui ja enemmistö saamelaisista on siitä lähtien asunut muualla kuin kotiseutualueen kunnissa. Saamelaisopetuksen tilanne jakautui kahtia, koska voimassa olevat säännökset ja rahoitus turvasivat opetusta ainoastaan saamelaisten kotiseutualueella. Tilanteesta tuli eriarvoinen eri puolilla maata koulua käyvien saamelaisoppilaiden ja eri puolilla maata toimivien opetuksen järjestäjien näkökulmasta.

Saamelaisten kotiseutualueen kunnissa ovat käytössä kaikki perusopetuslain ja opetussuunnitelman perusteiden mahdollistamat opetusvaihtoehdot. Vuodesta 2015 alkaen kotiseutualueen kunnat ovat järjestäneet myös kaksikielistä tai kielikylpyopetusta, joka useissa tapauksissa jatkaa varhaiskasvatuksessa alkanutta saamen kielten elvyttämistä.

Muualla maassa saamelaislasten ja -nuorten määrä on kaiken aikaa kasvanut, mutta saamen kielten ja saamenkieliselle opetukselle on samaan aikaan ollut heikosti mahdollisuuksia saamelaisalueen ulkopuolella. Saamen kielten opetuksen järjestämisestä saamelaisten kotiseutualueen kuntien ulkopuolella kehkeytyi 1990-luvulta alkaen joka vuosi toistunut moninainen ongelmavyöhyke. Yhä useampi huoltaja halusi saamen kielen opetusta lapselleen ja oli huolissaan alkuperäiskielensä tulevaisuudesta. Saamelaisten kotiseutualueen kuntien ulkopuolella toimivilla koulutuksen järjestäjillä ei kuitenkaan ole missään vaiheessa ollut lakisääteistä veloitetta saamen kielten eikä saamenkielisen opetuksen järjestämiseen. Lisäksi niiltä puuttuu tämän opetuksen järjestämiseen kannustava rahoitus. Lisäksi kysymys saamen kielten opetuksen järjestämismahdollisuudesta on useimmille rehtoreille ja kouluille tuntematon. Saamelaisten asuminen yli 200 kunnassa ympäri maata tarkoitti sitä, ettei lähiopetusryhmiä voitu perustaa, koska oppilaita oli usein vain yksi tai kaksi koulua kohti. Saamen kielten opetus jäi siten useimmiten järjestämättä.

Silloin, kun saamen kielen opetusta onnistuttiin järjestämään, sitä annettiin perusopetusta ja lukiokoulutusta täydentävänä opetuksena ja 2010-luvulle asti ainoastaan pohjoissaamen kielessä. Täydentävällä opetuksella ei ole missään vaiheessa ollut varsinaisen oppiaineen asemaa ja sen kuuluminen perusopetus- ja lukiolain piiriin on edelleen epäselvää. Täydentävän saamen kielen opetuksen oppilasmäärät jäivät alhaisiksi ja oppilasryhmät koottiin sekaisin äidinkielen puhujista ja uuden kielen oppijoista. Lisäksi ne olivat iällisesti heterogeenisiä, mikä vaikutti opetuksen pedagogiseen tasoon, tuloksellisuuteen ja opiskelumotivaatioon. Myös opettajien rekrytointi muutaman viikkotunnin lähiopetukseen oli vaikeaa, eikä opetuksen vakiinistaminen ja opettajan virkojen perustaminen ollut mahdollista.

Seurauksena pitkään jatkuneesta ja 2000-luvun myötä heikentyneestä tilanteesta saamea äidinkielenään puhuvat, kotiseutualueen kuntien ulkopuolella asuvat lapset ja nuoret jäivät usein luku- ja kirjoitustaidottomiksi omissa äidinkielissään. Vielä useammat lapset ja nuoret menettivät kokonaan yhteyden sukujensa alkuperäiskieliin eivätkä saaneet mahdollisuutta oppia sitä lainkaan. Suomi jatkoi siten pitkään myös peruskoulun ajalla saamelaisten kielellistä ja kulttuurista sulauttamista eli kansakouluajalle tyyppillistä suomalaistamista.

Saamelaiskäräjät esitti 2000-luvun kuluessa saamelaisopetuksen rahoituksen järjestämistä samoin perustein koko maassa, koska suuri osa saamelaisväestöstä oli jo pitkään asunut kotiseutualueen ulkopuolella, jossa oman kielen käyttömahdollisuudet olivat muutenkin minimaaliset. Se kritisoi maan alkuperäiskansan kielen opetuksen rinnastumista vieraiden äidinkielten opetukseen kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaisopetuksen ongelmat moninkertaistuivat kotiseutualueen ulkopuolella, jossa opetuksen järjestäminen on aina edellyttänyt lasten huoltajilta erityistä valppautta ja sinnikkyyttä. Saamen kielten opetuksen järjestäminen on hyvin usein ollut täysin outo kysymys kotiseutualueen ulkopuolisissa kunnissa ja kaupungeissa. Saamelaisten totuus- ja sovintokomission kuulemisissa tilannetta kuvattiin pakkoaktivismina.

Tilanteen ratkaisemiseksi 1990-luvulla alettiin kehittää etäopetusmahdollisuuksia. Tässä työssä edelläkävijänä toimi saamen kielten virtuaalikursseja aikuisväestölle järjestänyt Saamelaisalueen koulutuskeskus. Neuvottelut saamen kielten opetuksen järjestämisestä etäyhteyksin perusopetuksen ja lukion oppilaille kotiseutualueen ulkopuolelle olivat erittäin hankalia ja kestivät vuosien ajan, kunnes rahoitus ja lupa saamen kielten etäyhteyksiä hyödyntävän opetuksen järjestämiseksi viimein saatiin opetus- ja kulttuuriministeriöltä. Samaan aikaan Helsingin kaupunki käynnisti kaksikielisen pohjoissaame-suomi-luokkaopetuksen Pasilan peruskoulussa jatkoksi samassa koulukompleksissa toimivalle pohjoissaamenkieliselle varhaiskasvatukselle.

Etäopetuksen alkaminen riemastutti

Saamen kielten opetustilanne kotiseutualueen kuntien ulkopuolella alkoi kehittyä parempaan suuntaan opetus- ja kulttuuriministeriön myönnettyä keväällä 2018 rahoituksen saamen kielten opetuksen etäyhteyksiä hyödyntävälle pilottihankkeelle. Utsjoen kunnan johtama ja Saamelaiskäräjien koordinoima hanke käynnistyi saman vuoden syksyllä. Hankkeen tavoitteena on saada mahdollisimman suuri osa saamelaiden kotiseutualueen kuntien ulkopuolella koulua käyvistä saamelaisoppilaista saamen kielten opetuksen piiriin. Sen tehtävänä on kehittää sekä teknisiä että pedagogisia ratkaisuja ja luoda toimintamalli saamen kielten etäyhteyksiä hyödyntävän opetuksen vakinaistamiseksi.

Hankkeeseen palkattiin kaksi kokoaikaista työntekijää: projektipäällikkö Utsjoen kuntaan ja opetuksen koordinaattori Saamelaiskäräjien koulutus- ja oppimateriaali-toimistoon. Työnjako on osoittautunut toimivaksi. Utsjoen kunta, joka toimii opetuksen järjestäjänä, on voinut palkata opettajia pää- tai sivutoimisiin tehtäviin, mikä ei ole ollut mahdollista aiemmin täydentävää opetusta lähiopetuksena järjestäneissä kunnissa. Ministeriön myöntämä rahoitus on mahdollistanut opetuksen kehittämisen, opetussuunnitelmatyön sekä uudenlaisten pedagogisten ja teknisten ratkaisujen kehittämisen. Etäopetuksen kautta kasvaneiden opiskelijamäärien myötä oppilaat on ollut mahdollista sijoittaa yhtenäisempiin ryhmiin, jolloin opetus on pedagogisesti toimivampaa ja tuloksellisempaa. Hankkeen työntekijät ja opettajat muodostavat yhdessä toimivan työyhteisön, mikä ei ole ollut mahdollista silloin kun opetusta järjestetään kaksi viikkotuntia kaukana toisistaan sijaitsevilla lähiopetusryhmissä. Hankkeeseen on ollut helpompi rekrytoida kelpoisia ja hyvän kieli- taidon omaavia opettajia, koska myöskään opettajien työ ei ole paikkaan sidottua.

Kokemukset saamen kielten etäopetushankkeesta ovat olleet hyviä ja lasten eri puolilla maata asuvat perheet usein riemastuneita mahdollisuudesta, jota monet eivät uskoneet koskaan lapsilleen saavansa.

Hankkeessa saamen kieliä oppivien lasten ja nuorten määrä on kasvanut sitä mukaa kun tieto etäyhteyksin annettavasta opetuksesta on levinnyt. Opetusta järjestetään esi- ja perusopetuksen oppilaille sekä lukion opiskelijoille. Etäyhteyksin järjestetty opetus on parantanut kaikkien kolmen saamen kielen opetuksen saavutettavuutta, erityisesti koltan- ja inarinsaamen, joita on aiemmin opetettu kotiseutualueen kuntien ulkopuolella vain satunnaisesti.

Kielellisten oikeuksien toteutumisen kannalta puutteellista on edelleen se, että etäopetusta annetaan hankkeena, vain saamen kielissä ja vain kaksi viikkotuntia. Toimivaan kaksikielisyyteen kasvaminen edellyttäisi opetuksen järjestämistä saamen kielillä myös joissakin muissa oppiaineissa, mikä olisi etäopetuksesta saatujen kokemusten perusteella täysin mahdollista.

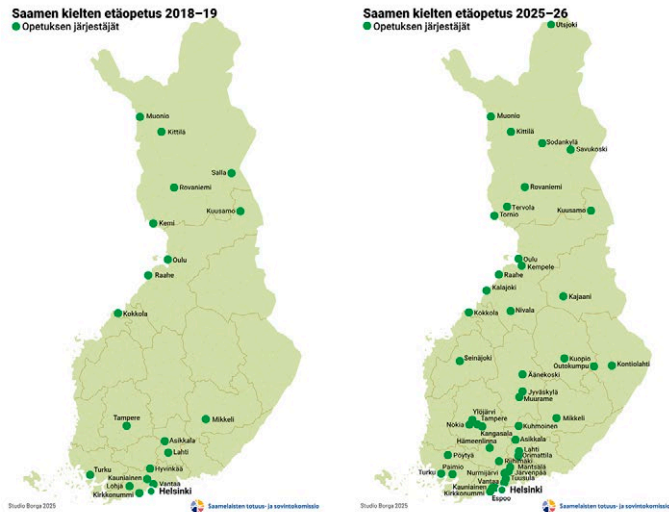
Hankkeen alkuvaiheessa opetuksen järjestäjiltä usein saatu kommentti kuvasi hyvin saamelaisia koskevan tiedon puutetta yhteiskunnassa: *”Hanke on hyvä ja kannattava, mutta ei taida koskea juuri meitä”*. Saamelaiskäräjien kokoamien tietojen mukaan saamelaisia asuu kuitenkin noin 230 kunnassa eri puolilla maata, ja noin 75 prosenttia saamelaislapsista ja -nuorista asuu kotiseutualueen kuntien ulkopuolella.

Hankkeen aloittaessa siinä opiskeli 50 oppilasta yhteensä 21 kunnasta ja 37 koulusta. Lukuvuonna 2024–2025 opetukseen osallistui 210 oppilasta 60 eri kunnasta ja 110 koulusta. Saamen kielten etäopetuksen oppilasmäärä on siten seitsemän toimintavuoden aikana yli nelinkertaistunut. Etäopetusta ei kuitenkaan ole vakinaistettu.

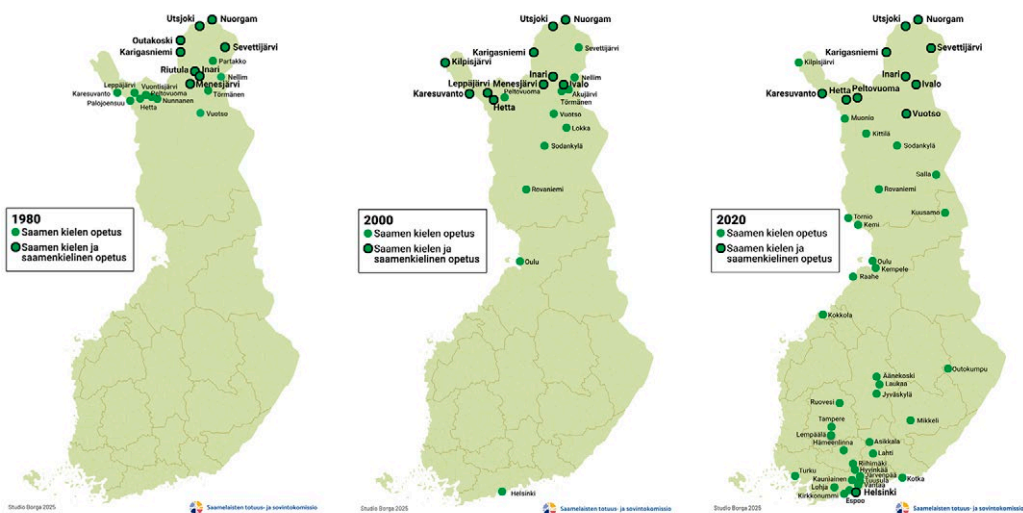
Seuraavat kartat kuvaavat saamelaisopetuksen levinneisyyttä 1980-luvulta 2020-luvulle ja tilanteen muuttumista erityisesti etäopetushankkeen alkamisen myötä. Opetuksen leviäminen yhä laajemmalle alueelle on kehityksen myönteinen piirre. Kartat kertovat kuitenkin myös sen, että valtaosa saamen oppilaista kotiseutualueen ulkopuolella on muun kuin oikean oppiaineen opetuksessa, toisin sanoen varsinaista opetusta täydentävän saamen kielen opetuksessa. Poikkeuksena tästä ovat Helsingin ja Oulun kaupungeissa sekä Sodankylän kirkonkylässä toimivat pienet kaksikieliset suomi-saame-opetusryhmät.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomission tietoon on tullut, ettei opetus- ja kulttuuriministeriön etäopetushankkeelle osoittama rahoitus ole seurannut oppilasmäärän kasvua. Opetusryhmien kokoa on sen takia jouduttu kasvattamaan eikä oppilaita ole aina pystytty sijoittamaan pedagogisesti heille sopivimpiin ryhmiin. Etäopetuksen oppilasmäärää, ja siten myös annetun opetuksen tuntimäärää, tulisi kuitenkin pystyä kasvattamaan. Saamelaisopetus tavoittaa toistaiseksi saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvista saamelaisoppilaista arviolta vasta noin neljäs- tai viidesosan.

Kuvat 8 ja 9. Ensimmäiseen karttaan on merkitty paikkakunnat, joilla annettiin saamen kielen tai saamen kielten opetusta etäopetushankkeessa sen aloitusvuonna 2018. Toiseen karttaan on merkitty paikkakunnat, joilla annetaan saamen kielen tai saamen kielten opetusta etäopetushankkeessa lukuvuonna 2025–2026.

Kuvat 10, 11 ja 12. Ensimmäiseen karttaan on merkitty paikkakunnat, joilla annettiin saamen kielten ja/tai saamenkielistä opetusta vuonna 1980. Toiseen karttaan on merkitty paikkakunnat, joilla annettiin saamen kielten ja/tai saamenkielistä opetusta vuonna 2000. Kolmanteen karttaan on merkitty paikkakunnat, joilla annettiin saamen kielten ja/tai saamenkielistä opetusta vuonna 2020. Merkinnät viittaavat sekä lähi- että etäopetuksen järjestämiseen.

Voimassa olevat perusopetusta koskevat säännökset

Vuonna 1998 toteutettu koululainsäädännön kokonaisuudistus vahvisti saamelaisopetuksen asemaa neljässä saamelaisten kotiseutualueen kunnassa ja jätti muualla maassa annettavan alkuperäiskansan kielten opetuksen epävarmuuden tilaan ja käytännössä samaan asemaan vieraiden äidinkielen kanssa. Vuoden 1999 alussa voimaan tulleisiin opetuslakeihin kirjatut saamelaisopetusta koskevat säännökset ovat edelleen voimassa. Perusopetuslain 10 §:n mukaan koulun opetuskieli on joko suomi tai ruotsi. Opetuskielenä voi olla myös saame. Saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamen kieltä osaavien oppilaiden opetus tulee lain mukaan antaa pääosin saamen kielellä. Säännös tarkoittaa käytännössä sitä, että vähintään puolet koko perusopetuksesta tulee antaa saamen kielellä. Opetuksen järjestäjille osoitettu kanustava rahoitus antaa kuitenkin mahdollisuuden koko opetuksen järjestämiseen saamenkielisenä.

Opetuskieltä koskeva pykälä on ainoa opetuksen järjestäjiä saamelaisopetuksen antamiseen velvoittava säännös ja myös ainoa säännös, joka selvästi turvaa saamelaisoppilaan oikeutta omaan kieleensä. Se ei kuitenkaan koske kaikkia oppilaita, koska kaikki eivät ole enää saamenkielisiä eivätkä asu säännöksen edellyttämällä kotiseutualueella. Saamenkielisen opetuksen kehittämisen tiellä ovat myös pitkään olleet saamelaisten opetushistorian seurauksena syvälle juurtuneet ennakoasenteet, jotka koskevat yhtä lailla lasten opetuskielivalintoja tekeviä huoltajia, opetusviranomaisia kuin päättäjiä.

Perusopetuslain äidinkielen opetusta koskevan 12 §:n mukaan äidinkielenä opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti saamen kieltä. Opetussuunnitelman perusteiden mukaan saamen kielen opetukseen äidinkielenä liittyy aina myös suomen kieli. Käytännössä oppilaat saavat siten opetusta kahdessa äidinkielen oppiaineessa. Äidinkielen opetusta koskeva säännös asettaa myös kotiseutualueella ja muualla maassa asuvat oppilaat eriarvoiseen asemaan, koska äidinkielen opetuksen saaminen on sidottu oppilaan opetuskieleen. Saamen kielistä ainoastaan pohjoissaamea käytetään opetuskielenä kotiseutualueen ulkopuolella, sitäkin edelleen hyvin vähän.

Äidinkielen oppimismahdollisuuksien puuttuminen kotiseutualueen kuntien ulkopuolella koulua käyviltä saamelaisoppilailta on epäjohdonmukaista suhteessa varhaiskasvatukseen ja lukiolakiin. Varhaiskasvatusturva laki velvoittaa saamea äidinkielenään puhuvien lasten varhaiskasvatuksen järjestämistä saamen kielellä koko maassa. Lukiolaissa äidinkielen opetuksen saaminen on sidottu opiskelijan omaan äidinkieleen eikä koulun opetuskieleen.

Säännösten mukaan saamen kieliä on mahdollista opiskella äidinkielen ja vieraan kielen oppiaineena. Nämä vaihtoehdot eivät kuitenkaan vastaa saamelaisyhteisön kielitilannetta, jossa osa oppilaista on äidinkielen puhujia, osa puhuu saamea toisena kielenään ja osalla ei ole lainkaan saamen kielen taitoa, mutta kuitenkin tuntuma kieleen ja samaistuminen saamelaisyhteisöön. Tilanne on tyypillinen uhanalaisille kielille. Äidinkielen ja vieraan kielen kategoriat ainoina vaihtoehtoina kyseenalaistavat ei-äidinkielisten saamelaisoppilaiden saamelaisen identiteetin. Äidinkielen ja vieraan kielen oppimäärien välistä puuttuu vaihtoehto ”saame toisena kielenä”, joka olisi mahdollista määritellä saamen kielten elvyttämisen näkökulmasta. Valtaosa saamelaislapsista ja -nuorista oppii nyt koulussa sukujensa alkuperäiskieltä vieraana kielenä.

Opetus saamelaisten historiasta, valtioiden rajat ylittävästä saamelaisesta yhteiskunnasta sekä saamelaisten perinteisestä tiedosta ja taidoista on ohutta ja riippuvaista yksittäisten opettajien työstä myös saamenkielisessä opetuksessa. Saamelaiskäräjät on tehnyt esityksiä erityisen saamelaisen opetussuunnitelman valmistamiseksi saamen kielten ja saamenkielistä opetusta varten. Perusteluina tälle asiakirjalle on ollut muun muassa opetussuunnitelman perusteissa edellytetty saamelaisten omaa kulttuuria, historiaa ja yhteisöä koskeva opetus, joka toteutuu nykyisellään puutteellisesti.

Saamen kielten asema lukiossa ja ylioppilastutkinnossa

Lukio on ensimmäinen askel akateemisiin opintoihin ja monille aloille, joilla on suuri puute saamenkielisistä työntekijöistä. Tällaisia ovat muun muassa saamenkieliset opettajat ja sosiaali- ja terveysalan työntekijät. Lukiosta on kuitenkin tullut piste, johon varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa käyty saamenkielinen koulutie usein katkeaa. Lukion opetuskielet ovat lukiolain 14 §:n mukaan suomi tai ruotsi. Opetuskielenä voi olla lisäksi saamen kieli, mistä huolimatta saamenkielistä lukio-opetusta ei ole.

Toisaalta saamenkielistä opetusta perusopetuksessa saaneet opiskelijat jatkavat lukiolain mahdollistamaa saamen äidinkielen oppiaineen opiskelua. Lukiolain 15 §:n mukaan äidinkielenä opetetaan oppilaitoksen opetuskielen mukaisesti suomea tai ruotsia tai opiskelijan äidinkielen mukaisesti saamen kieltä. Lukiolaki antaa siten saamenkielisille opiskelijoille oikeuden oman äidinkielen opiskeluun, vaikka oma koulu ei järjestäisikään saamenkielistä opetusta.

Ylioppilastutkinnon äidinkielen ja kirjallisuuden kokeet järjestetään ylioppilastutkinnosta annetun lain 3 §:n mukaan suomen, ruotsin ja saamen kielissä. Kevästä 2012 lähtien äidinkielen ja kirjallisuuden koe on ollut mahdollista suorittaa kaikissa

kolmessa saamen kielessä. Ylioppilastutkinnossa on mahdollista suorittaa saamen kielissä myös lyhyen oppimäärän mukainen vieraan kielen koe. Muilta osin ylioppilastutkinto on suomen- tai ruotsinkielinen.

Saamen kieliä lukiossa opiskelevien määrät ovat aina olleet pieniä, ja ne ovat pienentyneet edelleen 2000-luvulla. Saamen kielten asemaa ylioppilastutkinnossa pidetään saamelaisopetuksen solmukohtana, joka vaikuttaa oppilaiden kieli- valintoihin jo perusopetuksessa. Suomenkielinen lukiokoulutus ja ylioppilastutkinto ylläpitävät siten kielenvaihdoskehitystä saamen kielistä suomen kieleen eivätkä kannusta saamenkielisille aloille kouluttautumiseen. Ylioppilastutkinto ohjaa lukio-opiskelijoiden valintoja vahvasti myös sen takia, että tutkinnossa saadut pistemäärät ja arvosanat vaikuttavat suoraan korkeakoulujen ja yliopistojen opiskelijavalintoihin.

Saamen kielten heikkoa asemaa lukiossa ja ylioppilastutkinnossa voi kuvata kierteenä, jossa saamenkielistä opetusta ei ole mahdollista järjestää, koska lukioista puuttuvat saamenkieliset aineenopettajat ja saamenkieliset oppimateriaalit. Saamenkielisiä oppimateriaaleja ei valmisteta, koska lukioissa ei ole saamenkielistä opetusta. Nuoret eivät hakeudu koulutuksiin, jotka tuottaisivat kelpoisuuden lukion saamenkieliseen aineenopetukseen, koska sellaisia virkoja ei ole. Ylioppilastutkinnossa ei järjestetä saamenkielisiä kokeita, koska saamenkielistä opetusta ei ole – ja niin edelleen.

Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmä (2021:25) esitti lukioden saamelaisopetuksen negatiivisen kierteen katkaisemista viisivuotisen, etäyhteyksiä hyödyntävän, opettaja- ja opiskelijaresursseja valtakunnallisesti kokoavan kehittämishankkeen avulla. Hankkeen aikana tuli kehittää pysyvä, valtakunnallinen saamen kielten ja saamenkielisen lukiokoulutuksen malli, jonka tarkoituksena oli täydentää opiskelijan lukio-opintoja. Hanketta ei ole käynnistetty.

Saamen kielet ammatillisessa ja aikuiskoulutuksessa

Ammatillisella ja aikuiskoulutuksella on merkittävä tehtävä eri alojen saamenkielisen ammattihenkilöstön kouluttamisessa ja siten muun muassa saamelais-ten kielellisten oikeuksien toteutumisessa julkisissa palveluissa. Osa julkisista terveydenhuollon ja psykososiaalisen tuen palveluista on luonteeltaan sellaisia, että niiden järjestäminen tulkkien välityksellä on ihmisarvoa loukkaavaa. Saamen kielen taitoisista osaajista on pulaa useimmilla muillakin työelämän aloilla. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 24 §:n mukaan ammatillisen koulutuksen opetus- ja tutkintokielenä voi olla saamen kieli. Ammatilliseen koulutukseen sisältyvä ”vies- tintä ja vuorovaikutus äidinkielellä”-osa-alue on mahdollista suorittaa myös saamen

kielellä. Saamenkielinen koulutie katkeaa perusopetuksesta ammatilliseen koulutukseen siirtyvien opiskelijoiden kohdalla kuitenkin vielä selvemmin kuin lukioon siirtyvillä opiskelijoilla. Ammatillisessa koulutuksessa ei yleensä ole mahdollisuutta edes oman äidinkielen opetuksen saamiseen.

Saamen kielten koulutuksia ja hieman myös saamenkielistä tutkintokoulutusta järjestää Suomessa vain yksi ammatillinen oppilaitos, jonka toiminta perustuu omaan lakiin ja siinä määriteltyihin erityisiin tehtäviin. Saamelaisalueen koulutuskeskuksen (pohjoissaameksi *Sámi oahpahusguovddáš*) tehtävänä on järjestää koulutusta koko saamelaisalueen elinkeinoelämän tarpeita varten, edistää alueen työllisyyttä sekä säilyttää ja kehittää saamelaiskulttuuria. On huomattava, että saamelaisväestö on vähemmistönä myös perinteisellä kotialueellaan. Ainoastaan maan pohjoisimmassa kunnassa Utsjoella saamelaiset muodostavat enemmistön kunnan väestöstä.

Saamelaisalueen koulutuskeskuksesta annetun lain 2 §:n mukaan oppilaitoksen opetuskielet ovat suomi ja saame. Sen antama tutkintokoulutus on kuitenkin edelleen pääosin suomenkielistä, mutta erilaisia saamen kielten koulutuksia on lisätty 2000-luvulla. Koulutuskeskuksesta on tullut merkittävin aikuisille suunnattujen saamen kielten koulutusten järjestäjä ja aikuisväestön saamen kielten elvyttäjä Suomessa. Saamen kielten ja saamelaisen kulttuurin eri mittaisia ja eri tasoisia koulutuksia alettiin järjestää etäyhteyksin oppilaitokseen perustetun virtuaalikoulun kautta vuodesta 2004 lähtien. Saamen kielten verkkokurssit ovat tavoittaneet opiskelijoita laajasti koko maasta ja myös maan rajojen ulkopuolelta. Verkkokurssien opiskelijapalautteesta käy ilmi, miten syvällisesti mahdollisuus menetetyn tai saavuttamattomaksi ajatellun kielitaidon hankkimiseen on vaikuttanut opiskelijoiden elämään. Toisinaan oppitunnit ovat järjestäjien mielestä olleet kuin ilman psykologia järjestettyjä terapiaistuntoja.

Koulutuskeskuksen merkitys myös poronhoidon ammattitutkintokoulutusten järjestäjänä ja saamelaisten käsityötaitojen ylläpitäjänä ja kehittäjänä on suuri. Oppilaitos on koko olemassaolonsa ajan järjestänyt saamen käsityön lyhytkursseja eri puolilla saamelaisaluetta. Nykyisin kursseja järjestetään myös muualla maassa. Käsityöalan perustutkintokoulutukset tuottavat uusia osaajia vuosittain, mutta samalla ne herättävät myös komission kuulemisissa esiin noussutta kritiikkiä saamelaisen kulttuuriperinnön siirtämisestä muillekin kuin saamelaisille. Saamelainen käsityö on saamelaisyhteisölle merkityksellistä kulttuurisen identiteetin lisäksi myös taloudellisesti.

Saamelaisalueen koulutuskeskus on toiminut Oulun yliopiston yhteistyökumppanina tärkeimmissä saamen kieleen liittyneissä tähänastisissa koulutus-hankkeissa. Vuosina 2009–2010 toteutettiin työelämässä toimiville aikuisille

suunnattu inarinsaamen kielen intensiivinen täydennyskoulutushanke (*CASLE/ Complementary Aanaar Saami Language Education*), josta saadut erinomaiset tulokset johtivat inarin- ja koltansaamen koko lukuvuoden kestävien koulutusten käynnistymiseen vuosina 2011 ja 2012. 1990-luvulla oppilaitokseen oli jo perustettu pohjoissaamen kielen linja. Saamen kielten lukuvuosikoulutuksissa sovelletaan CASLE-hankkeessa hyviä tuloksia tuottaneita menetelmiä. Ensimmäisten kuukausien jälkeen opetus muuttuu kielikylpyopetukseksi ja aktiivisen käyttökielen omaksuminen varmistetaan saamea äidinkielenään puhuvien kielimestareiden avulla ja työharjoittelulla saamenkielissä työpaikoissa. Saamen kielten lukuvuosikoulutukset mahdollistavat monille myös saamen kielen ylioppilaskokeen suorittamisen ja avaavat siten mahdollisuuksia saamen opintojen jatkamiseen yliopistossa. Koulutuskeskuksen järjestämät inarin- ja koltansaamen lukuvuosilinjat ovat vaikuttaneet suoraan inarin- ja koltansaamen kielten opintomahdollisuuksien laajenemiseen Oulun yliopistossa.

Suomen eduskunta hyväksyi uuden oppivelvollisuuslain joulukuussa 2020. Lain 4 §:n kohtaan 4 kirjattiin säännös, jota voi pitää oppivelvollisuusikäisiin saamelaisoppilaisiin kohdentuvana positiivisena erityiskohteluna. Lain mukaan oppivelvollisuutta voi suorittaa myös Saamelaisalueen koulutuskeskuksen järjestämässä saamen kielen ja kulttuurin vähintään lukukauden pituisessa koulutuksessa, jos oppivelvollinen on saamelainen. Tämä mahdollisuus voisi merkitä perusopetuksessa saadun puutteellisen saamen kielen opetuksen täydentämistä, mikäli saamelaisnuoret löytävät mahdollisuuden.

Vuosina 2017–2019 saamelaisalueen koulutuskeskus osallistui Oulun yliopiston saamenkielisiä varhaiskasvatuksen opettajia kouluttaneeseen SaLto-hankkeeseen ja vuosina 2019–2022 saamenkielisiä aineenopettajia kouluttaneeseen Ketterä korkeakoulu -hankkeeseen. Koulutuskeskus vastasi hankkeisiin liittyneiden kieli- koulutusten paikallisesta järjestämisestä yhteistyössä yliopiston kanssa. Molemmassa hankkeissa luotiin uudenlaisia ja vaikuttavampia malleja saamenkielisten opettajien koulutukseen. Saamenkielistä opettajista on puutetta kaikilla koulutuksen asteilla.

Saamen kielet ja kulttuuri korkea-asteen koulutuksessa

Korkea-asteella saamen kielten ja saamelaisen kulttuurin tärkein koulutuksen järjestäjä on Oulun yliopisto ja sen saamen kielen ja kulttuurin laitos Giellagas-instituutti. Lisäksi Lapin ja Helsingin yliopistot järjestävät vaihtelevasti saamen kielten kursseja. Giellagas-instituutissa on sekä saamen kielen että saamelaisen kulttuurin professuurit, ja saamen kielissä ja saamelaisessa kulttuurissa on siellä mahdollista edetä tohtorin tutkintoon saakka. Instituutilla on opetus- ja kulttuuriministeriön antama

valtakunnallinen erityistehtävä, jonka mukaan se vastaa saamen kielten ja saamelaisen kulttuurin korkea-asteen koulutuksesta ja tutkimuksesta Suomessa. Lapin yliopistolla on vastaavanlainen erityistehtävä arktisen politiikan ja oikeuden tutkimuksessa ja korkea-asteen koulutuksessa, johon liittyy myös saamelaisen kulttuurin säilymistä ja kehittymistä edistäviä tehtäviä. Helsingin yliopistossa saamen kielten opinnot liittyvät suomalais-ugrilaisten kielten tutkimukseen.

Vuodesta 2020 alkaen kaikkia kolmea Suomessa puhuttua saamen kieltä on ollut mahdollista opiskella Oulun yliopistossa pääaineina. Pohjoissaamen kielen opiskelumahdollisuus on ollut olemassa 1960-luvun lopulta saakka. Inarinsaamen kieli sai yliopistossa pääaineen aseman vuonna 2015, jonka jälkeen muun muassa inarinsaamen kielen aineenopettajiksi valmistuneiden maistereiden määrä on lähtenyt kasvuun. Koltansaame sai pääaineen aseman vuonna 2020 ja suurin osa niistä opiskelijoista, jotka olivat edellisenä vuonna suorittaneet Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa koltansaamen kielen lukuvuosiopinnot, jatkoivat yliopistossa. Tilanne on koltansaamen kielen kohdalla aivan uusi, koska se mahdollistaa nyt kouluttautumisen muun muassa koltansaamenkieliseksi opettajaksi. Tutkinnon suorittaneita koltansaamen kielen ja koltansaamenkielisiä opettajia ei juurikaan ole. Kelpoisista varhaiskasvatuksen, luokan- ja aineenopettajista on pulaa kaikissa saamen kielissä.

Oulun yliopiston inarin- ja koltansaamen opinto-ohjelmat on suunniteltu kielten elvyttämisen näkökulmasta ja opetusta järjestetään paljon verkossa, jotta mahdollisimman monella työikäisellä ja perheellisellä olisi mahdollisuus osallistua koulutukseen. Kielenelvytyksen näkökulma opinnoissa tarkoittaa myös sitä, ettei opinto-oikeuden saamiseksi edellytetä äidinkielen tasoista kielitaitoa, kuten pohjoissaamessa. Lisäksi opinto-ohjelma on suunniteltu palvelemaan ennemmin kieliyhteisön tarpeita kuin kielen tutkimusta.

Giellagas-instituutissa toimii Suomen ainoa saamen kielten aineenopettajien koulutuslinja. Saamenkielisten opettajien koulutuspolut muihin koulun oppiaineisiin ovat toistaiseksi luomatta. Esimerkiksi saamenkieliseksi matematiikan tai historian opettajaksi kouluttautuvan täytyy huolehtia itse siitä, että hän hallitsee opetettavan aineensa terminologian ja tulevan opetuskielensä riittävän hyvin.

Opetus- ja kulttuuriministeriön vuonna 2021 raporttinsa jättänyt saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmä (OKM 2021:25) esittää saamenkielisten luokanopettajien koulutuksen vastuuyksiköiksi Oulun ja Lapin yliopistoja ja saamenkielisten aineenopettajien koulutuksen vastuuyksiköksi Oulun yliopiston Giellagas -instituuttia yhteistyössä kasvatustieteellisen tiedekunnan kanssa. Olemassa oleviin opettajakoulutuksiin tulisi luoda opintokokonaisuuksia, joissa otetaan

huomioon saamenkielisiin tehtäviin kouluttautuvien erityiset osaamistarpeet. Uhanalaisten saamen kielten didaktiikalle eli opetusopille tulisi myös antaa tilaa opettajakoulutuksissa.

Pohjoismainen yhteistyö varhaiskasvatuksessa ja opetuksessa

Pohjoissaame on Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa eniten varhaiskasvatuksessa ja opetuksessa käytetty saamen kieli, eivätkä sen puhuma-alueet noudata valtioiden rajoja. Myös koltansaamen perinteiset puhuma-alueet ylittävät valtioiden rajat. Koltansaamen kielen tilanne ja asema opetuksessa on Suomessa parempi kuin Norjassa ja Venäjällä. Pohjois- ja koltansaamenkielinen varhaiskasvatus- ja koulu-yhteistyö on kuitenkin vähäistä. Silloin, kun käytännön kouluyhteistyötä on, se liittyy yleensä hanketoimintaan. Lisäksi yhteistyö on usein riippuvainen yksittäisten opettajien ja huoltajien aktiivisuudesta.

Pohjoismaisen varhaiskasvatus- ja kouluyhteistyön suurimmaksi hyödyksi kielten puhujayhteisöille tiedetään lasten ja nuorten saamen kielen taidon, kielen käytön ja saamelaisen identiteetin vahvistuminen. Tästä on saatu hyviä tuloksia muun muassa Tenojoen vastakkaisilla rannoilla sijaitsevien kuntien, Utsjoen (*Ohcejohka*) ja Tanan (*Deatnu*), välillä vuosituhaten alusta asti toimineesta päiväkotijä ja kouluyhteistyöstä.

Norjan saamelaiskäräjien asettama pohjoismainen saamelaisalueiden kouluyhteistyötä selvittänyt *Rájáhis sámeoahpahus* (Rajaton saamelaisopetus) -työryhmä laati vuonna 2019 toimenpide-ehdotuksia yhteistyön vahvistamiseksi. Se totesi rajat ylittävän yhteistyön tärkeäksi ja luonnolliseksi voimavaraksi, jota valtioiden tulisi tukea, ja jota kannattaisi hyödyntää paljon nykyistä enemmän. Yhteistyö tukee ja vahvistaa saamen kielten käyttöä, antaa mahdollisuuksia resurssien yhteiskäyttöön ja on samalla oppilaiden oman kielen, identiteetin ja kulttuurin tuki. Yhteistyötä hankaloittaa saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen erilainen asema maiden opetuslainsäädännössä, resurssipolitiikassa ja opetussuunnitelmissa. Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa on kuitenkin puutetta samoista asioista eli saamenkielisistä luokan- ja aineenopettajista sekä hyvätasoisista saamenkielisistä oppimateriaaleista.

Merkittävä osa Suomen puolella työskentelevistä saamenkielisistä varhaiskasvatuksen ja luokanopettajista on suorittanut tutkintonsa Norjan puolella Koutokeinossa (*Guovdageaidnu*) sijaitsevassa saamelaisessa korkeakoulussa (Sámi allaskuvla). Sámi allaskuvla on maailman ainoa korkeakoulu, jonka opetuksen ja hallinnon pääkielenä on saame ja se ottaa opiskelijoita myös naapurimaista. Osa opettajaopiskelijoista suorittaa opintoihin kuuluvan opetusharjoittelun Suomen

puolella. Korkeakoulu kehittää saamelaista ja alkuperäiskansapedagogiikkaa ja tekee yhteistyötä muun muassa Aotearoa (Uuden-Seelannin) ja Kanadan alkuperäiskansojen koulutusta kehittävien yliopistojen kanssa.

Saamelaistieto kaikille yhteisessä opetuksessa

Saamelaiset ovat lähes näkymättömiä suomalaisen koulun opetusohjelmassa. Opetus- ja kulttuuriministeriön vuonna 2020 asettama saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmä teetti erillisselvityksen suomen- ja ruotsinkielisten perusopetuksen oppimateriaalien sisältämästä saamelaistiedosta ja selvitti asiaa myös opettajankoulutuksen ja valtakunnallisten opetussuunnitelman perusteiden sisällöissä. Se totesi, etteivät perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden yleiseen osaan kirjatut periaatteet monikulttuurisuuden sekä erilaisten kieli- ja kulttuuriryhmien huomioimisesta opetuksessa, yhdenvertaisuuden periaatteesta ja suvaitsevaisuudesta ole johtaneet saamelaisia koskevan sisällön lisääntymiseen opetuksessa. Saamelaisia koskevia sisältöjä ei myöskään ole kirjoitettu eri oppiaineiden tavoitteisiin.

Opetussuunnitelman perusteiden kirjauksia seurataan myös yliopistoissa, joilla on laaja itsemääräämisoikeus omaan opetukseensa. Yliopistojen opettajankoulutuslaitokset järjestävät opintokokonaisuuksia monikulttuurisuudesta ja siihen liittyvistä aiheista. Omassa maassa asuva alkuperäiskansa on kuitenkin jäänyt näissä koulutuksissa lähes huomiotta.

Tuuli Miettusen edellä mainitulle kehittämistyöryhmälle valmistama selvitys osoitti saamelaisia koskevan tiedon olevan vähäistä ja epätasaista laadultaan myös oppimateriaaleissa. Selvityksen mukaan saamelaisia käsitellään usein Suomen esihistoriaan kuuluvana ryhmänä ilman omaa historiaa. Oppikirjojen saamelaiskuvaukset eivät linkity osaksi Suomen historiaa, tämän päivän suomalaista yhteiskuntaa, pohjoismaista saamelaisyhteisöä tai maailmanlaajuista alkuperäiskansaliikettä. Saamelaisten historian puuttuminen oppimateriaaleista johtaa selvityksen mukaan siihen, että sekä suomalaisten ja saamelaisten yhteinen historia että eri maissa asuvien saamelaisten yhteinen historia jää näkymättömiin. Oppimateriaalit luovat useimmiten saamelaisista stereotyyppistä kuvaa epäaidoin kuviuksin. Kansainvälisten ja eurooppalaisten ihmisoikeussopimusten valvontaelimet ovat kiinnittäneet asiaan huomiota useissa raporteissa.

Lopuksi

Saamenkielinen koulutie on 1970-luvulla käynnistyneestä kehittämistyöstä huolimatta katkonainen ja rikkiäinen. Suuri osa saamelaislapsista ja -nuorista jää edelleen saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen tavoittamattomiin. Tilanne on valtakunnallisesti kahtiajakautunut ja eriarvoinen. Valtaosa saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvista saamelaislapsista ja -nuorista saa omien kieltensä opetusta täydentävänä opetuksena muun koulupäivän jälkeen. Kaikessa saamelaisopetuksessa on rakenteellista eriarvoisuutta ja puutteita perusasioista kuten koulutetuista opettajista ja opetuskielen mukaisista oppimateriaaleista, joiden saatavuus on itsestäänselvyys maan pääkielillä annettavassa opetuksessa. Opetuksen lainsäädännöstä ja rahoituksesta voi kuitenkin löytää esimerkkejä myös positiivisesta erityiskohtelusta, jolla pyritään todellisen yhdenvertaisuuden saavuttamiseen. Viime vuosina on kehitetty myös mahdollisuuksia uhanalaisten saamen kielten elvyttämiseen opetuksessa.

Kaksikielisyystutkijoiden mukaan valtaosa kielelliseen vähemmistöön kuuluvien lasten kouluopetuksesta tulisi antaa yhteiskunnassa heikommassa asemassa olevalla kielellä, jotta kaksikielisyys ei merkitsisi vain yhtä vaihetta kielenvaihdoskehityksessä. Äidinkielen, äidinkielisen opetuksen ja vieraan kielen opetuksen väliin tarvitaan kolmas vaihtoehto kielenvaihdoksen läpikäyneistä perheistä tuleville oppilaille. Siitä tulisi rakentaa kielenelvytysohjelma, jonka opetusmenetelmänä olisi kielikylpy ja jonka avulla voitaisiin korjata aiemmin opetushistoriassa aikaansaatuja vahinkoja. Tämä kehitys on lähtenyt liikkeelle, mutta on vielä vähäistä.

Jotta koulu ei jatkaisi kansakoulun aikakaudelta periytyntä kielenvaihdoskehitystä vaan toimisi sen vastavoimana, tulisi saamelaisopetuksen asemaa ja saavutettavuutta pikaisesti parantaa. Jokaisella saamelaisoppilaalla tulisi olla asuinpaikasta riippumaton oikeus vähintään oman kielensä opetuksen saamiseen. Saamen kielten säilymiselle ja kehittymiselle tärkeät toiminnot tulisi hankkeiden sijaan järjestää pysyvältä pohjalta. Saamelaisen opintien tulisi alkaa varhaiskasvatuksesta ja jatkua ehjänä ilman katkoksia korkealle asteelle. Kaikkeen tähän ovat edellytykset jo olemassa ja perusta luotu.

Saamelaiskäräjillä ei ole ollut lainsäädäntöön perustuvaa vahvaa osallistumisoikeutta oman kansansa opetusta koskeviin ratkaisuihin. Kesäkuussa 2025 hyväksytty saamelaiskäräjälaki sisältää kuitenkin säännöksen, jonka mukaan saamelaiskäräjien tehtävänä on toimia saamelaisopetuksen ja -koulutuksen valtakunnallisena asiantuntijana. Säännös antaa Saamelaiskäräjille mandaatin koulutuspoliittisena toimijana, joka opetusviranomaisten tulee ottaa huomioon.

VI KOMISSION EHDOTUKSET

Seuraavassa esitettävät toimenpiteet pohjautuvat komission tekemiin saamelaisväestön ja asiantuntijoiden kuulemisiin sekä komissiolle valmisteltuihin erilliselvelyksiin. Esitysten taustalla on komission saama ymmärrys saamelaisten hyvän tulevaisuuden edellyttämistä poliittisista linjauksista ja toimenpiteistä.

Komissio on nimennyt jokaisen esityksen loppuun sulkeissa toteuttamisen vastuutahot.

1. Saamen kansa Suomen valtion hallinnossa

- Valtioneuvoston kansliaan perustetaan saamelaisasioita koordinoiva yksikkö, jota johtaa saamelainen valtiosihteeri. Valtiosihteerin nimittää valtioneuvosto yhteistyössä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen kanssa. Saamelaisella valtiosihteerillä tulee olla tukenaan asiantuntijaryhmä, joka koostuu ministeriöiden, saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen nimeämistä edustajista. (VN/VNK)
- Valtioneuvosto laatii jokaisena vaalikautena eduskunnalle selvityksen siitä, miten saamelaisten oikeusasemaa on parannettu. (VN/VNK)
- Saamelaiskäräjien resurssit tulee korottaa riittävälle tasolle itsemääräämisoikeuden ja itsehallinnollisen aseman turvaamiseksi sekä lakisääteisten tehtävien hoitamiseksi. (OM, VM)
- Kolttalakia tulee kehittää yhteistyössä kolttien kyläkokouksen kanssa tukemaan kolttasaamelaisten itsehallintoa ja itsemääräämisoikeutta alkuperäiskansana. Kehittämisen edellyttämät lisäresurssit tulee turvata ja saattaa kolttien kyläkokouksen hallinnon rahoitus osaksi valtion budjettirahoitusta sekä muuttaa siidahallintojärjestelmää hoitavien henkilöiden asema virkasuhteiseksi. (VM, MMM, OM)
- Valtion tulee edistää Pohjoismaisen saamelaissopimuksen voimaansaattamista. Valtion tulee turvata saamelaisten rajat ylittävä yhteistyö opetuksessa ja koulutuksessa, sosiaali- ja terveyspalveluissa, elinkeinoissa ja verotuksessa. (UM, VM, OM, STM, OKM, LVM, TEM, MMM, saamelaiskäräjät)

- Valtioneuvoston tulee saattaa YK:n työjärjestön (ILO) itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskeva yleissopimus numero 169 voimaan tuomalla sopimus eduskunnan ratifioitavaksi. (VN, UM)
- Valtion tulee johdonmukaisesti toteuttaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja YK:n rotusyrjinnän poistamista käsittelevän komitean syrjintää koskevat linjaukset sekä YK:n alkuperäiskansojen oikeuksia koskevan julistuksen (UNDRIP) periaatteet. (VN, kaikki ministeriöt ja niiden alaiset viranomaiset)
- Uuden saamelaiskäräjälain ja siihen sisältyvän yhteistoiminta- ja neuvotteluvollisuuden periaatteet tulee sisällyttää kaikkeen lainsäädäntöön, viranomaismääräyksiin ja -toimiin, jotka voivat vaikuttaa saamelaisiin. Lait tulee yhteensovittaa kansainvälisessä alkuperäiskansaoikeudessa hyväksytyn FPIC-periaatteen (vapaaseen tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen periaate) kanssa. (Valtio, viranomaiset)
- Valtion tulee tunnistaa ja tunnustaa saamelaisten oikeuksien laiminlyönti Nato-jäsenyys- ja DCA-sopimusprosesseihin liittyen. (VN, PLM)
- Valtion tulee laatia yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa selkeät ohjeet siitä, miten saamelaisten oikeudet tulee ottaa huomioon puolustuspolitiikkaan liittyvien päätösten ja toimenpiteiden yhteydessä. Valtion tulee edistää alkuperäiskansaoikeuksien yhtäläistä huomioon ottamista Pohjoismaiden maanpuolustustoimissa. (PLM)

2. Saamelainen elinympäristö

- Maa- ja metsätalousministeriön tulee laatia yhdessä saamelaisen ilmastoneuvoston kanssa tutkittuun ja perinteiseen tietoon perustuva ilmastonmuutokseen sopeutumisohjelma. (MMM, saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous, saamelainen ilmastoneuvosto)
- Valtion tulee perustaa saamelainen elinkeino- ja ilmastorahasto saamelaiskäräjien yhteyteen. Rahaston avulla voidaan tukea saamelaisten perinteisten elinkeinojen ilmastotoimia ja kannattavuutta. (OM, MMM, VM)
- Saamelaisten kotiseutualueen jäljellä olevat valtion vanhat metsät tulee suojella hakkuilta. (MMM, Metsähallitus)
- Metsähallituksen tulee korvata metsätaloustoimien jo aiheuttama vahinko saamelaisille poronhoitajille. (Metsähallitus)
- Kaivoslakia tulee muuttaa siten, että saamelaisten kotiseutualueelle tehdystä kaivosvarausta koskevasta päätöksestä voi hakea muutosta hallintotuomioistuimelta. (TEM)

3. Perinteiset elinkeinot

- Saamelaisesta poronhoidosta tulee säätää omalla lailla ja luoda saamelaista poronhoitoa varten oma hallinto. Lainsäädäntöuudistus tulee valmistella yhteistyössä saamelaisten poronhoitajien ja saamelaiskäräjien kanssa. (MMM, saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous, Saamelaispaliskunnat ry)
- Poromerkkien myöntämistä koskevat säännökset tulee muuttaa saamelaisaluetta koskevien merkkien osalta siten, että saamelaisten itsemäärittämisoikeus toteutuu. (MMM, Paliskuntain yhdistys, saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous, Saamelaispaliskunnat ry)
- Porotuhojen arviointi ja porotuholain mukaiset korvaukset tulee hoitaa oikea-aikaisesti ja viivyttelämättä. (VN, MMM, Luke, Paliskuntain yhdistys)
- Valtion tulee tunnustaa kalastuslainsäädännössä saamelaisten kalastusoikeudet saamelaisten kotiseutualueella. (VN, MMM)
- Valtion tulee turvata saamelaisille oikeus osallistua saamelaisten kotiseutualueen kalastusta koskevaan päätöksentekoon. (VN, MMM)
- Kiinteistörekisteriin kuulumattomat ja maanomistuksesta riippumattomat saamelaisten ylimuistoiset nautintaoikeudet tulee selvittää. (MMM, MML)
- Tenojoen kalastussäännöstä Suomen ja Norjan välillä neuvoteltaessa ennakkoehdoksi tulee asettaa Tenojokilaakson saamelaisen lohenkalastuskulttuurin suojaaminen, elinvoimaisuus ja tuleville sukupolville siirtäminen. Saamelaisten lohenkalastajien perinnetieto on otettava tasavertaisesti huomioon tutkimustiedon rinnalla. (VN, MMM, Luke)
- Tenojoen jokisaamelaisille kalastusoikeuden haltijoille tulee turvata todellinen mahdollisuus osallistua kalastusneuvotteluihin ja niiden lopputulokseen. (VN, MMM)
- Saamelaiset kalastusoikeuksien haltijat perillisineen tulee tunnustaa omaksi kalastajaryhmäkseen asuinpaikasta riippumatta Tenojoen vesistöissä. (VN, MMM)
- Tenon lohenkalastuksen vuonna 2021 alkaneet täyskiellot tulee korvata saamelaisille kalastusoikeuden omistajille ja Utsjoen kunnalle. (VN, VM, MMM)
- Inarinsaamelaisille tulee taata mahdollisuudet vaikuttaa perinteisten asuinalueidensa elinympäristön ja elinkeinojen kehittämiseen. (Metsähallitus, kunnat, Lapin liitto, MMM)
- Valtion tulee panostaa kalatalouden koulutukseen ja tutkimukseen saamelaisten kotiseutualueella. (MMM, Luke, OKM, SOGSAKK)

4. Saamelainen kulttuuriperintö

- Saamelaisten immateriaalioikeuksia tulee vahvistaa ja luoda mekanismeja, jotka turvaavat saamelaisten perinteisen tiedon, kulttuuristen ilmaisujen ja muun henkisen omaisuuden suojan sekä niiden oikeudenmukaisen käytön ja hyötyjen jaon. (VN, OKM, saamelaiskäräjät)
- Valtion tulee korottaa Pohjoismaiden suurimman saamelaismuseon, Siidan, voimavaroja, jotta se voi hoitaa muun muassa esinepalautusten myötä jatkuvasti laajenevat tehtävänsä. (OKM, Museovirasto)
- Yleisradion tulee turvata riittävät resurssit saamenkieliselle ohjelmatoiminnalle. (YLE)
- Saamelaisnuorten taidetapahtuman jatkuvuus tulee turvata riittävällä ja erillisellä vuotuisella rahoituksella. (OKM)
- Saamelaisen kulttuuri- ja järjestötoiminnan tukemiseksi osoitettua valtionavustusta tulee korottaa. (OKM)
- Kolttakulttuurisäätiölle tulee taata pysyvä ja riittävä rahoitus. (MMM)

5. Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelut

- Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikön toiminta tulee vakinaistaa. Sille tulee osoittaa riittävät resurssit toimia valtakunnallisesti, minkä lisäksi toiminta tulee turvata erillisellä lainsäädännöllä. (STM, Lapha, saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous)
- Saamelaisnäkökulma tulee sisällyttää osaksi yleistä sosiaali- ja terveydenhuoltoa. Saamelaisilla tulee olla mahdollisuus valita omakielisiä ja kulttuurinmukaisia palveluita koko maassa. (STM, hyvinvointialueet, saamelaiskäräjät)
- Perustutkinto- ja korkeamman asteen oppilaitosten tulee järjestää saamen kielet ja kulttuurin huomioivaa sosiaali- ja terveysalojen koulutusta. Saamelaisalueen koulutuskeskus tulee nimetä näiden koulutusten vastuuyksiköksi sekä koordinoijaksi. (Yliopistot, ammattikorkeakoulut, SOGSAKK, STM)
- Nykyisen sote-henkilöstön osaamista saamen kielissä, kulttuurissa ja saamelaisten historiasta tulee vahvistaa. (OKM, Ammattikorkeakoulut, yliopistot, SOGSAKK)
- Valtakunnalliselle saamelaiselle sosiaali- ja terveysalan järjestölle (SámiSoster ry) tulee turvata riittävä ja pitkäjänteinen rahoitus valtion talousarviosta. (STM)

6. Saamen kielet ja saamelainen opintie

Saamen kielet ja kielityö

- Saamen kielilaki tulee uudistaa vastaamaan tämän päivän tilannetta ja tarpeita. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvien saamelaisten omiin kieliinsä liittyviä oikeuksia tulee parantaa saamen kielilaissa. (OKM, OM)
- Väestötietojärjestelmän äidinkielimerkinnän käytäntöä tulee muuttaa vastaamaan kaksi- ja monikielisen saamelaisväestön tilannetta. Äidinkieleksi tulee voida ilmoittaa useampi kuin yksi äidinkieli. (VM, DVV)
- Valtion tulee luoda edellytykset paikallisten saamen kieliyhteisöjen kielityölle osoittamalla resursseja saamen kielikeskusverkoston luomiseksi Suomeen. (OKM, VM)
- Saamen kielten kielenhuollosta, normittamisesta ja kielineuvonnasta vastaavan Saamen Kielikaltion eli Sámi Giellagáldun organisaatio ja rahoitus tulee vakinaistaa ja varmistaa Suomessa puhuttujen saamen kielten mukana olo pohjoismaisessa saamen kielityössä. (OKM, saamelaiskäräjät)

Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin

- Jokaiselle maan saamelaislapselle ja -nuorelle tulee taata mahdollisuus saamen kielen oppimiseen. Oikeus saamen kielen opetukseen äidinkielen ja toisen kielen oppiaineena esi- ja perusopetuksessa sekä toisen asteen koulutuksessa tulee turvata lainsäädännöllä koko Suomessa. (OKM)
- Perusopetuslakia tulee muuttaa siten, että myös kotiseutualueen ulkopuolella toimivien koulutuksen järjestäjien tulee antaa saamen kieltä osaaville oppilaille opetusta saamen kielellä. (OKM)
- Perinteisen tiedon siirtymistä sukupolvelta toiselle tulee tukea systemaattisesti kaikessa saamelaiskoulutuksessa. (OKM, OPH, kunnat, saamelaiskäräjät, SOGSAKK)

Saamelainen varhaiskasvatus

- Saamelaiskäräjien kautta myönnettävää valtionavustusta saamenkielisten lasten varhaiskasvatuksen järjestämiseksi tulee korottaa siten, että rahoitusta voidaan osoittaa myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle ja että toiminnalle turvataan pedagoginen ohjaus. (OKM)

- Saamen kielipesät tulee tunnistaa osaksi virallista varhaiskasvatusjärjestelmää ja niille tulee turvata riittävä ja pysyvä erityisrahoitus sekä pedagoginen ohjaus. (OKM)
- Saamelaisen varhaiskasvatuksen työntekijöiden määrää tulee kasvattaa järjestämällä koulutusta sekä toisella että korkea-asteella. (OKM, SOGSAKK, korkeakoulut)

Kielenelvytys opetuksessa

- Saamen kielikylpyopetuksesta tulee kehittää esi- ja perusopetukseen korkeatasoista kaksikielisyyttä kehittävä vaihtoehto. (OKM, OPH)
- Saamen kielten aikuisväestölle suunnattujen lukuvuosikoulutusten rahoitus tulee turvata sekä koulutuksen järjestäjille että siihen osallistuville työelämässä oleville henkilöille. (OM, OKM)

Saamelaisopetuksen vahvistaminen

- Saamen kielten etäopetus saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolelle tulee vakinaistaa ja perustaa Saamen e-koulu, joka tarjoaa saamen kielten ja saamenkielistä opetusta esiopetuksesta lukioon. (OKM)
- Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen rahoitus tulee järjestää samoin perustein koko maassa. Rahoituksen tulee koskea esi- ja perusopetusta sekä lukio- ja ammatillista koulutusta. (OKM)
- Saamenkielisen aineenopetuksen edellytyksiä tulee parantaa luomalla jo olemassa oleviin opettajakoulutuksiin opintokokonaisuuksia, joissa otetaan huomioon uhanalaisilla saamen kielillä annettavan opetuksen erityispiirteet. (OKM, OY)
- Saamenkielisen oppimateriaalin valmistamiseen tulee osoittaa riittävästi varoja. (VM, OKM)

Saamelaisopetuksen pohjoismainen yhteistyö

- Suomen opetus- ja kulttuuriministeriön tulee työskennellä saamelaisopetuksen pohjoismaisen yhteistyön edistämiseksi ja sen esteiden poistamiseksi yhteistyössä saamelaiskäräjien kanssa. (OKM, saamelaiskäräjät)
- Suomen tulee vahvistaa yhteistyötä Norjan Koutokeinossa sijaitsevan Saamelaisen korkeakoulun eli Sámi allaskuvlan kanssa. (OKM, OY ja LaY)

Saamelaistieto kaikille yhteisessä opetuksessa

- Alkuperäiskansa saamelaisia, saamelaisten historiaa ja nykypäivää koskevaa tietoa tulee sisällyttää laajasti perusopetuksen ja lukiokoulutuksen opetussuunnitelmiin sekä luokan- ja aineenopettajien koulutusohjelmiin. (OKM, OPH, OY, LaY)
- Opettajankoulutusta, opetussuunnitelmia ja oppimateriaaleja varten tulee tuottaa saamelaisia sisältöjä. (LaY, OY, OPH)

7. Koulutus- ja tutkimustarpeet

- Suomen Akatemiaan tulee perustaa saamen tutkimuksen toimikunta. Samaan yhteyteen tulee perustaa saamen tutkimuksen eettinen toimikunta. (Suomen Akatemia, TENK)
- Saamentutkimuksen ja korkea-asteen koulutuksen valtakunnallisia akateemisia vastuualueita Oulun yliopistossa ja Lapin yliopistossa tulee vahvistaa. (OKM, OY ja LaY)
- Saamen kielten puhujien määrät tulee selvittää koko maan kattavalla tutkimuksella. (OM, saamelaiskäräjät)

8. Kirkot

- Luterilaisen kirkon Saamelaiset kirkossa -hankkeen loppuraportin toimenpidesuosituksia tulee toteuttaa. (SELK)
- Luterilaisen kirkon piirissä toimivat herätysliikkeet tulee sitouttaa Saamelaiset kirkossa -hankkeen toimenpiteisiin. (SELK)
- Ortodoksisen kirkon tulee käynnistää yhdessä kolttsaamelaisten kanssa oman historiansa ja nykyhetkensä käsittely suhteessa saamelaisiin. (SOK)
- Ortodoksisen kirkon tulee lisätä kolttsaamenkielisten työntekijöiden määrää toiminnassaan. (SOK)
- Kirkkojen tulee kantaa vastuunsa ja asettua tukemaan saamelaisten oikeuksia suhteessa valtiovaltaan ja muihin yhteiskunnan toimijoihin tämän raportin esiin nostamissa kysymyksissä. (SELK, SOK)

9. Väestösuhteet

- Saamelaisten ja saamelaisten kotiseutualueen muun paikallisväestön välisen suhteiden vahvistamiseksi tulee käynnistää yhteiskunnallinen vuoropuhelu, jonka tavoitteena on lisätä keskinäistä luottamusta, edistää avointa keskustelua, vahvistaa kulttuurista ymmärrystä sekä luoda kestäviä yhteistyön muotoja tulevaisuutta varten. (OM, kunnat, saamelaiskäräjät, kolttien kyläkokous)

- Valtiovallan tulee kaikin toimin torjua saamelaisiin kohdistuvaa rasismia ja lisätä tietoa ja ymmärrystä alkuperäiskansa saamelaisista kaikessa hallinnossa, viranomaistoiminnassa ja koulutuksessa. (VN, kaikki ministeriöt, saamelaiskäräjät)

Lyhenteet

DVV: Digi- ja väestövirasto
 Lapha: Lapin hyvinvointialue
 LaY: Lapin yliopisto
 Luke: Luonnonvarakeskus
 LVM: Liikenne- ja viestintäministeriö
 MML: Maanmittauslaitos
 MMM: Maa- ja metsätalousministeriö
 OKM: Opetus- ja kulttuuriministeriö
 OM: Oikeusministeriö
 OY: Oulun yliopisto
 OPH: Opetushallitus
 PLM: Puolustusministeriö
 SELK: Suomen evankelis-luterilainen kirkko
 SM: Sisäministeriö
 SOGSAKK: Saamelaisalueen koulutuskeskus
 SOK: Suomen ortodoksinen kirkko
 STM: Sosiaali- ja terveysministeriö
 TEM: Työ- ja elinkeinoministeriö
 TENK: Tutkimuseettinen neuvottelukunta
 UM: Ulkoministeriö
 VM: Valtiovarainministeriö
 VN: Valtioneuvosto
 VNK: Valtioneuvoston kanslia
 YLE: Yleisradio Oy
 YM: Ympäristöministeriö

Lähdeluettelo

Luku 3

Saamelaiskäräjät 2009. *Saamelaisopetus kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaiskäräjien koulutusraportti nro 1*. Inari: Saamelaiskäräjien koulutus- ja oppimateriaalitoimisto.

Saamelaiskäräjät 2024. *Saamelaisten lukumäärä vuoden 2023 saamelaiskäräjien vaaleissa*. Tilasto.

Saamelaisneuvosto/ Sámiráđđi/ Saami Council, www.saamicouncil.net, 23.10.2025.

Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gǧ/ Saamelaiskäräjät, www.samediggi.fi, 23.10.2025.

Valtonen, Taarna ja Juutinen, Markus (toim.), Tanhua, Sonja; Semenoja, Darija 2025. *Koltasaamelaisten elinkeinot, erillislainsäädäntö ja suhteet Suomen valtion kanssa vuosina 1920–2024 – Kolme erillisselvitystä saamelaisten totuus- ja sovinto-komissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:76. Helsinki: Valtioneuvosto.

Luku 4

Aikio, Ánte 2021. Yksi kansa, monta kieltä, valtiota ja koulutusjärjestelmää – mitä se merkitsee saamen kielten tulevaisuudelle? Luento 1.12.2021 *Rájahis sámeoahpahus/ Rajaton saamelaisopetus/ Gränslös samisk utbildning* -konferenssissa Inarissa, <https://www.rajahissameoahpahus.com/>, 21.10.2025.

Aikio-Puoskari, Ulla 2016. *Gullos sámegiella! Saamen kielten elvyttämisen parhaita käytäntöjä ja kansallisen politiikan linjauksia Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa*. Raportti. Inari: Saamelaiskäräjät, Saamen kielen toimisto.

Arola, Laura 2021. *Saamebarometri 2020 - selvitys saamenkielisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta*. Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto. Oikeusministeriön julkaisuja, selvityksiä ja ohjeita 2021:1. Helsinki.

Eriksen, Kati, Arola, Laura ja Aikio, Ante 2025. *Saamebarometri 2024. Selvitys saamen kielilain piiriin kuuluvien viranomaisten näkemyksistä saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta*. Oikeusministeriön julkaisuja, selvityksiä ja ohjeita 2025:9. Arvil Oy. Helsinki.

Nikula, Kaisu 2024. *Inarinsaamelaiset ja inarinsaamelaisen kulttuurin elinvoima – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:50. Helsinki: Valtioneuvosto.

Olthuis, Marja-Liisa, Kivelä, Suvi, Skutnabb-Kangas, Tove 2012. *Revitalising Indigenous Languages: How to Recreate a Lost Generation*. Bristol: Multilingual Matters.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012. *Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Helsinki.

Pasanen, Annika 2025. *Saamelaisten kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistumisen prosesseja Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:55. Helsinki: Valtioneuvosto.

Saijets, Mika 2025. *Rajat ylittävän kieliyhteistyön merkitys saamen kielten elinvoimaisuuden säilyttämisessä ja niiden kehittämisessä*. Julkaisematon asiantuntija-artikkeli Saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle 29.8.2025, 9 sivua.

Saamelaiskäräjät 28.2.2025. *Lausunto Yleisradion hallintoneuvoston kertomuksesta 2024 eduskunnalle*.

Valtonen, Taarna & Juutinen, Markus 2024. *Kolttasaamelaisten yhteisöjen kieli- ja koulutustilanne 1850-luvulta 2020-luvulle – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:57. Helsinki: Valtioneuvosto.

Luku 5

Guttorm, Juha 2025. *Saamelaisten oikeudet ja yhdenvertaisuus – miksi saamelaisten asema synnytti vastaliikkeen 1990-luvun alussa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:9. Helsinki: Valtioneuvosto.

Lehtola, Veli-Pekka 2012. *Saamelaiset suomalaiset – kohtaamisia 1896–1953*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1351. Saarijärvi.

Lehtola, Veli-Pekka 2022. *Entiset elävät meissä. Saamelaisten tarinat ja Suomi*. Tallinna: Gaudeamus.

Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovinto-komissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.

Luku 6

Guttorm, Juha 2025. *Saamelaisten oikeudet ja yhdenvertaisuus – miksi saamelaisten aseman vahvistaminen synnytti vastaliikkeen 1990-luvun alussa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:9. Helsinki: Valtioneuvosto.

Heinämäki, Leena; Allard, Christina; Kirchner, Stefan; Xanthaki, Alexandra; Valkonen, Sanna; Mörkenstam, Ulf; Bankes, Nigel; Ruru, Jacinta; Gilbert, Jérémie; Selle, Per; Simpson, Audra & Olsén, Laura 2017. *Saamelaisten oikeuksien toteutuminen: kansainvälinen vertaileva tutkimus*.

Oikeusministeriö. *ILO 169 -yleissopimuksen lausuntotiivistelmä*. OM 15.9.2014

Oikeusministeriö. *Hallitus vetää pois eduskunnasta ILO 169 -sopimuksen ratifiointiesityksen*. OM tiedote 24.1.2019

Scheinin, Martin 2024b. *Riikkaidgaskasaš eamiálbmotvuoigatvuođat ja daid ollašuvvan Suomas - Čielggadeapmi sámiiid duohtavuohta- ja soabadankomišuvdnii*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:26. Helsinki: Valtioneuvosto.

Tiina Sanila-Aikio v. Finland 2668/2015, Klemetti Näkkäläjärvi ja muut v. Finland 2950/2017 ja Anne Nuorgam (CERD), *Rotusyrjinnän poistamista koskeva sopimus*, 59/201.

Vähemmistövaltuutettu 2014. *99 kysymystä ja vastausta Ilo 169 -sopimuksesta*

YK-asiakirja CCPR/C/50/D/431/1990, YK-asiakirja CCPR/C/671/1995, CCPR/C/D/779/1997, CCPR/C/83/D/1023/2001, CCPR/C/D/2102/2011.

Luku 7

Folkehelseinstituttet 2024. *Hets og diskriminering av samer: en systematisk hurtigoversikt*. Oslo: Folkehelseinstituttet.

Haavisto, Rosa; Udeh, Eva & Jakone, Verna 2024. *Milloin vihaamisesta tulee maailmankuva*. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry.

Jauhola, Laura; Siltala, Jenna & Nieminen, Kati 2022. *”Että puututtaisiin konkreettisesti” – Seurantaselvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin*. Oikeusministeriön julkaisuja, selvityksiä ja ohjeita 2022:10. Helsinki: Oikeusministeriö.

Oikeusministeriö 2016. *”Usein joutuu miettimään, miten pitäisi olla ja minne olla menemättä” – Selvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin*. Oikeusministeriön julkaisuja, selvityksiä ja ohjeita 2016:7. Helsinki: Oikeusministeriö.

Pohjanrinne, Mira; Kurki, Annukka; Tuomala, Veera & Haavisto, Rosa 2022. *Nuorisotyöntekijöiden silmin: Ekstremismi ja vihapuhe Suomessa*. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry.

Rauta, Jenita 2025. *Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2024*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

YK:n ihmisoikeuskomitea 2021. Concluding observations on the seventh periodic report of Finland. CCPR/C/FIN/CO/7.

Weckström, Elina; Kekkonen, Karri & Kekkonen, Outi 2023. *”Kiva että juuri minä saan opiskella tätä kieltä ja se on osa kulttuuriani” – Saamelaislasten hyvinvointi ja oikeuksien toteutuminen*. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2023:1. Helsinki: Lapsiasiainvaltuutetun toimisto.

Yeesi. Eksotisointi. <https://yeesi.fi/tietoa/mielenterveyden-aakkoset/eksotisointi/>, 18.10.2025.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu. Vihapuhe. <https://yhdenvertaisuusvaltuutettu.fi/vihapuhe>, 18.10.2025.

Luku 8

Aikio, Áile 2023. *Saamelainen museo? Tutkimus saamelaisen kulttuuriperinnön ontologisesta politiikasta*. Inari – Rovaniemi: Kustannus-Puntsi – Lapin yliopisto.

Aikio-Puoskari, Ulla 2008. Sámi servodaga dutki – diedđalaš vai politihkalaš bargi? [Researchers in Sami Society – scientists or politicians?] *Sámi diedđalaš áigečála* 1/2008, doaimm. Jelena Porsanger, Outi Kilpimaa, Nils Oskal ja Ola Johan Gaup. Guovdageaidnu – Romsa: Sámi allaskuvla – Romssa universitehta sámi dutkamiid guovddáš, 3–13.

Alakorva, Saara 2021. Ten challenges faced by a Sámi researcher who studies her own community. Teoksessa Junka-Aikio, Laura, Nyysönen, Jukka & Lehtola, Veli-Pekka (toim.), *Sámi Research in Transition*. Routledge, London.

Alakorva, Saara 2025. *Kertomuksia Saamen kansasta. Saamelaisen kansatyön ja -ajattelun jäljillä*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Andresen, Astri 2024. International human adaptability studies in Skolt Sami societies in the 1960s. *Scandinavian Journal of History*, 1–29. doi. org/10.1080/03468755.2024.2434000.

Drugge, Anna-Lill 2022. Sámi research ethics under construction. Teoksessa Valkonen, Sanna, Alakorva, Saara, Aikio, Áile & Magga, Sigga-Marja (toim.) *The Sámi World*. London – New York: Routledge, 465–478.

Eriksen, Heidi, Rautio, Arja, Johnson, Rhonda, Kopeke, Catherine & Rink, Elizabeth 2021. Ethical considerations for community-based participatory research with Sami communities in North Finland. *Ambio* 50 (6), 1222–1236. Epub 2021 Jan 16: doi: [10.1007/s13280-020-01459-w](https://doi.org/10.1007/s13280-020-01459-w).

Heikkilä, Lydia & Miettunen, Tuuli 2016. Yhteisöllisyys ja eettisyys saamentutkimuksessa. *Agon* 2, <https://agon.fi/arkisto>.

Junka-Aikio, Laura 2016. Can the Sámi speak Now? Deconstructive research ethos and the debate on who is a Sámi in Finland. *Cultural Studies*, Volume 30, Issue 2, 205–233.

Junka-Aikio, Laura 2019: Institutionalization, neo-politicization and the politics of defining Sámi research. *Acta Borealia* 36, Issue 1, ks. <https://doi.org/10.1080/08003831.2019.1607074>

Keskitalo, Pigga, Rasmussen, Torkel, Rahko-Ravantti, Rauna & Äärelä-Vihriälä, Rauni 2021. Gáfestallan Talks of the Indigenous Research Paradigm in Sámi Research. Teoksessa Virtanen, Pirjo Kristiina, Keskitalo, Pigga & Olsen, Torjer (toim.), *Indigenous Research Methodologies in Sámi and Global Contexts*. Leiden: Brill / Sense, 65–83

Koskinen, Inkeri 2012. Ymmärtäminen tämän päivän alkuperäiskansatutkimuksessa. Teoksessa Viljanen, Valtteri, Siipi, Helena & Sintonen, Matti (toim.), *Ymmärrys*. Turku: Turun yliopisto, 196–201.

Kuokkanen, Rauna 2024. Eettiset ohjeet ovat tasapainoilua tutkimuksen vapauden ja muiden arvolähtökohtien välillä – ja näin on myös saamelaisia koskevassa tutkimuksessa. *Tieteessä tapahtuu* 42/3, <https://www.tieteessatapahtuu.fi/numero/3-2024/eettiset-ohjeet-ovat-tasapainoilua-tutkimuksen-vapauden-ja-muiden-arvolahtokohtien>.

Lehtola, Veli-Pekka 2005. Saamelaiset itse tutkimuksensa tekijöiksi. *Kaltio* 5, verkkosivut <https://www.kaltio.fi/vanhat/index959a.html?766>.

Lehtola, Veli-Pekka 2014. Saamen kielen lehtoraatista Giellagas-instituuttiin. Teoksessa Keskitalo, P., Lehtola, V-P. & Paksuniemi, M. (toim.), *Saamelaisten kouluhistoria Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 315–319.

Lukin, Karina 2014. Eteläistä saamentutkimusta. *Elore* vol. 21, 1–10.

Länsman, Anni-Siiri 2008. Kenelle saamentutkija tutkii? Teoksessa Kinnunen, Merja, Lempiäinen, Kirsti & Löytty, Olli (toim.), *Tutkijan kirja*. Tampere: Vastapaino, 87–98.

”Menettelyohje saamelaisten kulttuuriperintöä ja perinteistä tietoa koskevissa hankkeissa”. Saamelaiskäräjät, ks. <https://samediggi.fi/vastuualueet/kulttuuri/tutkimuseettinen-menettelyohje/>.

Nylander, Eeva-Kristiina 2023. *From repatriation to rematriation. Dismantling the attitudes and potentials behind the repatriation of Sámi heritage*. Oulu: Oulun yliopisto.

Nyyssönen, Jukka & Lehtola, Veli-Pekka 2017. Introduction. From depictions of race to revitalizing a people: aspects of research on the Sámi in Finland and Norway. The Sámi: Some Aspects of Nordic Research, toim. Jukka Nyyssönen. *Arctic and North* 2, 50–62. DOI: 10.17238/issn2221-2698.2017.27.58. See https://narfu.ru/upload/iblock/18c/04_Nyyssonen_Lehtola.pdf

Olthuis, Marja-Liisa & Lehtola, Veli-Pekka 2021. Esipuhe. Dutkansearvvi diedđalaš áigečála Volume 5, Issue 1. Toim. Marja-Liisa Olthuis & Veli-Pekka Lehtola. Helsinki: Sámi Language and Culture Research Association, 1–4.

Rantala, Leif 2014. Saamen kielen opetus Lapin yliopistossa lukuvuosina 1983–2010. Teoksessa Keskitalo, P., Lehtola V-P. & Paksuniemi, M. (toim.), *Saamelaisten koulu-historia Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 313–314.

Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettiset ohjeet Suomessa – Sámiide guoski dutkama ehtalaš rávvagat Suomas = Sámmlíjd kyeskee tutkâmeettisiih ravvuuh Suomâst – Sä'mmlaid kuõskki tu'tkõmmuž eettla vuä'ppõõzz Lää'ddjânmmest – Ethical guidelines for research involving the Sámi people in Finland. Tekijät: Heikkilä, Lydia; Kuokkanen, Rauna; Lehtola, Veli-Pekka; Magga, Päivi; Magga, Sigga-Maria; Näkkäläjärvi, Janne; Valkonen, Sanna; Virtanen, Pirjo Kristiina (29.5.2024), <https://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-202405294076>.

Seurujärvi-Kari, Irja 2011. Alkuperäiskansatutkimus, alkuperäiskansaliike ja saamelaiset. Teoksessa Seurujärvi-Kari, Irja, Halinen, Petri & Pulkkinen, Risto (toim.), *Saamentutkimus tänään*. Helsinki: SKS, 10–55.

Seurujärvi-Kari, Irja 2014. Saamentutkimus, saamen kielen ja kulttuurin opetus Helsingin yliopistossa. Teoksessa Keskitalo, P., Lehtola, V-P. & Paksuniemi, M. (toim.), *Saamelaisten kouluhistoria Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

TallBear, Kim 2023. Comments on Indigenous Citizenship in the Academy. *Unsettle: Indigenous affairs, cultural politics, & (de)colonization*, see <https://kimtallbear.substack.com/p/kim-tallbear-comments-on-indigenous>

Tervaniemi, Saara 2020. Kymmenen ongelmaa, jotka yhteisöään tutkiva saamelainen kohtaa. *Tarinat ja julkaisut. Koneen Säätiön kotisivut*, ks. <https://koneensaatio.fi/tarinat-ja-julkaisut/kymmenen-ongelmaa-jotka-yhteisoaan-tutkiva-saamelainen-kohtaa/>.

Valkonen, Jarno & Valkonen, Sanna 2019. On local knowledge. Teoksessa *Knowing from the indigenous North. Sámi Approaches to History, Politics and Belonging*. London – New York: Routledge, 12–26.

Valkonen, Sanna, Alakorva, Saara, Aikio, Áile & Magga, Sigga-Marja 2022. Introduction to Sámi World. Teoksessa Valkonen, Sanna, Alakorva, Saara, Aikio, Áile & Magga, Sigga-Marja (toim.), *The Sámi World*. London – New York: Routledge, 1–18.

Virtanen, Pirjo Kristiina, Keskitalo, Pigga & Olsen, Torjer 2021. Contemporary indigenous research within Sámi and global indigenous studies contexts. Teoksessa Virtanen, Pirjo Kristiina, Keskitalo, Pigga & Olsen, Torjer (toim.), *Indigenous research methodologies in Sámi and global contexts*. Leiden: Brill / Sense 7–32.

Luku 9

Arkkimandriitta Panteleimon 1990. *Luostari Jäämeren rannalla – Petsamon luostarin historiaa*. Valamon luostarin julkaisuja 41. Jyväskylä: Gummerus.

Jutikkala, Eino 1959. *Suomen historian kartasto*. Porvoo-Helsinki: WSOY.

Kylli, Ritva 2025. *Saamelaisten ja kirkon suhde Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:31. Helsinki: Valtioneuvosto.

Laitila, Teuvo 2025. *Katsaus Suomen ortodoksisen kirkon kolttasaamelaispolitiikkaan vuodesta 1920 – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:80. Helsinki.

Lehtola, Veli-Pekka, Valjakka, Mari, Inkala, Ann-Kaisa, Kopperi, Kari, Magga-Hetta, Tuula-Maija & Niittyvuopio, Erva 2025. *Tiet – polut – risteykset*. Säämmiliih kirhoost – Säämmela ceerkvest – Säämmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja. Kirkko ja toiminta 163. Helsinki: Kirkkohallitus.

Luoma, Tapio 2025. [Arkipiispa Tapio Luoman puheenvuoro Saamelaiset kirkossa -hankkeen jumalanpalveluksessa Turun tuomiokirkossa 8.5.2025](https://evl.fi/plus/paatoksenteko/piispainkokous/saamelaiset-kirkossa). <https://evl.fi/plus/paatoksenteko/piispainkokous/saamelaiset-kirkossa>, 17.10.2025.

Valjakka, Mari 2025. *Säämmiliih kirhoost – Säämmela ceerkvest – Säämmelaččat girkus – Saamelaiset kirkossa*. Loppuraportti. <https://evl.fi/plus/paatoksenteko/piispainkokous/saamelaiset-kirkossa>, 17.10.2025.

Valtonen, Taarna 2024. *Miksi keminsaami kuoli? Sosiolingvistinen rekonstruktio keminsaamen sammumiseen johtaneista tekijöistä*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja vol 100 (2024)

Wikan, Steinar 1995. *Grensebygda Neiden*. Nordkalott-Forlaget & Sør-Varanger museums forlag.

Luku 10

Hansen, Leena 2023. *Katsaus YK:n biodiversiteettisopimuksen alkuperäiskansoja koskeisiin ohjeisiin sekä niiden kansalliseen toimeenpanoon liittyviin näkökohtiin Suomessa*. Ympäristöministeriön julkaisuja 2023:26. Helsinki.

Intergovernmental panel of climate change, www.ipcc.ch, 7.8.2025

Ilmatieteen laitos, <https://www.ilmastokatsaus.fi>, 7.8.2025

Korkein hallinto-oikeus, päätökset KHO 2023:62 ja KHO 2025:62

Kulovesi, Kati 2025. Ilmastomuutos ja saamelaisten oikeudet. 10.6.2025, <https://saamelainenilmastoneuvosto.fi/>, 7.8.2025

Mustonen, Tero, Alioravainen, Nico; Ahonen, Markku 2025: *Inarin vesien tila ja Inarijärven kalastus saamelaisten ja ilmastomuutoksen näkökulmasta – Artikkelikokoelma saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:64. Helsinki: Valtioneuvosto.

Näkkäläjärvi, Klemetti; Jaakkola, Jouni J.K.; Juntunen, Suvi 2024: *Ilmastomuutoksen vaikutukset Suomen saamelaiskulttuuriin – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:45. Helsinki: Valtioneuvosto.

Saamelaiskäräjät 2025. Pohjoisen ohjelmassa mukana saamelaiskäräjien ehdottama saamelaisten elinkeinorahasto. Saamelaiskäräjät tiedote 7.2.2025

Ympäristöministeriö 2023. Ohjeita saamelaiskulttuurin ja luonnon monimuotoisuuden suojeluun Suomessa koottu yhteen 24.8.2023, <https://ym.fi/tiedotteiden-ja-uutisten-vuosiarkisto>, 7.8.2025

Luku 11

Euroopan parlamentin ja neuvoston asetukset (EU) 2021/1119 puitteiden vahvistamisesta ilmastoneutraaliuden saavuttamiseksi sekä asetusten (EY) N:o 401/2009 ja (EU) 2018/1999 muuttamisesta (eurooppalainen ilmastolaki)

Euroopan komission työohjelma 2025. EU komissio 26.2.2025. Komissio ehdottaa byrokratian vähentämistä ja liiketoimintaympäristön yksinkertaistamista, <https://commission.europa.eu/news-and-media/news/>, 1.10.2025

Ilmastolaki 423/2022, laki ilmastolain muuttamisesta L 108/2023.

Inarin kunta 2025. *Inarin kunnanvaltuuston päätös osayleiskaavasta 27.5.2025*, päätös ei ole lainvoimainen Ranta Kukka. 2025. *”Väistämisalueita ei enää ole” – uudet teolliset maankäyttöpaineet saamelaisten kotiseutualueella*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:70.

Regulation (EU) 2024/1252 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials and amending Regulations (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1724 and (EU) 2019/1020

Työ- ja elinkeinoministeriö 25.3.2025. *EU:n komissio myönsi 25.3.2025 kuudelle Suomessa olevalle hankkeelle strategisen aseman*, <https://valtioneuvosto.fi/ajankoh-taista/tiedotteet>, 1.10.2025

Saamelaiskäräjät 2018. *Vastuullisen ja eettisesti kestävä saamelaismatkailun toimintaperiaatteet*. Hyväksytty saamelaiskäräjien kokouksessa 24.9.2018.

Visit Finland 2025. *Suomi ehkäisee matkailun haittavaikutuksia jo ennakolta*. 17.6.2025, <https://www.visitfinland.fi>, 15.10.2025

Visit Finland 2023. *Tunnista kohderyhmäsi, asiakkaasi ja vahvuutesi. Visit Finland, Suomen potentiaali, positio ja kohderyhmätutkimus*. Työkirja. <https://www.visitfinland.fi/matkailun-julkaisut#tilastot>, 15.10.2025

Ympäristöministeriö 2011. *Akwé: Kon-ohjeet. Ympäristöhallinnon ohjeita 1 | 2011*. Helsinki.

Luku 12

Junka-Aikio, Laura 2025. *Saamenmaan militarisaation vaikutukset alkuperäiskansan kulttuuriin, elinkeinoihin ja oikeuksien toteutumiseen Suomessa – Erillisselvitys saamelaiden totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:84. Helsinki: Valtioneuvosto.

Kauppala, Pekka 2025. *Toisen maailmansodan saamelaiset uhrit ja saamelaisten menetykset Suomessa – Erillisselvitys saamelaiden totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:24. Helsinki: Valtioneuvosto.

Lehtola, Veli-Pekka 1994. *Saamelainen evakko – rauhan kansa sodan jaloissa*. <https://www.veli-pekkalehtola.fi/saamelainen+evakko/>, 7.10.2025.

NATO 2023. *The Future of the High North*. <https://www.act.nato.int/article/the-future-of-the-high-north/>, 7.10.2025.

Puolustusvoimat. *Nordic Response 24*. <https://puolustusvoimat.fi/nordic-response-2024>, 7.10.2025

Ulkoministeriö. *Puolustusyhteistyösopimus Yhdysvaltain kanssa* (DCA). <https://um.fi/puolustusyhteistyosopimus-yhdysvaltain-kanssa-dca>, 7.10.2025.

Sopimus Suomen Tasavallan hallituksen ja Amerikan Yhdysvaltojen hallituksen välillä puolustusyhteistyöstä. HE 58/2024 vp, EV 67/2024 vp, SopS 69/2024 ja 70/2024.

Luku 13

Mustonen, Tero; Alioravainen, Nico; Ahonen, Markku 2025. *Inarin vesien tila ja Inarijärven kalastus saamelaisten ja ilmastomuutoksen näkökulmasta – Artikkelikokoelma saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:64. Helsinki: Valtioneuvosto.

Pokka, Hannele 2025. *Saamelaisten kalastusoikeuksien kehityspiirteitä – Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:63. Helsinki: Valtioneuvosto.

Luku 14

Abernethy, Päivi; Saijets, Joni; Jokinen, Mikko; Knuuttila, Marja ja Hiedanpää, Juha 2022. *Tenojoen lohenkalastuskiellon yhteiskunnalliset vaikutukset ja niiden seuranta*. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 103/2022. Luonnonvarakeskus. Helsinki.

Pokka, Hannele 2025. *Saamelaisten kalastusoikeuksien kehityspiirteitä – Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:63. Helsinki: Valtioneuvosto.

Eduskunnan asiakirjoja, hallituksen esityksiä

Luku 15

Heikkilä, Lydia 2024. *Saamelaiset sosiaali- ja terveystalouden asiakkaina*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:12. Helsinki: Valtioneuvosto.

Jutikkala, Eino 1959. *Suomen historian kartasto, N:o 14 Lapin rajat ja yhteismaat*, WSOY, Porvoo-Helsinki.

Kylli, Ritva 2025. *Saamelaisten ja kirkon suhde Suomessa. Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:31. Helsinki: Valtioneuvosto.

Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa. Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.

Magga, Anne-Maria 2024. *Suomalaisen poronhoitolainsäädännön ja paliskuntajärjestelmän vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon ja siidajärjestelmään. Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2024:59. Helsinki: Valtioneuvosto.

Mustonen, Tero; Alioravainen, Nico; Ahonen, Markku 2025. *Inarin vesien tila ja Inarijärven kalastus saamelaisten ja ilmastonmuutoksen näkökulmasta. Artikkelikokoelma saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:64. Helsinki: Valtioneuvosto.

Nikula, Kaisu 2024. *Inarinsaamelaiset ja inarinsaamelaisen kulttuurin elinvoima. Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2024:50. Helsinki: Valtioneuvosto.

Pasanen, Annika 2025. *Saamelaisten kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistamisen prosesseja Suomessa. Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:55. Helsinki: Valtioneuvosto.

Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio, tiedote 28.5.2025. Annika Pasanen: Suomen valtiolla on sekä velvollisuus että mahdollisuudet turvata saamen kielille elinvoimainen tulevaisuus Suomessa, www.sdtsk.fi, 8.8.2025

Saamelaiskäräjät 2023. Suomen saamelaisväestö ensiksi opitun äidinkielen mukaan/ ilmoitukset käräjille, vaalit 2023. Saatu 17.6.2025.

Saijets, Jan; Pyykkö, Jarmo 2025: *Metsätalouden vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon – tarkastelussa kumulatiiviset haitat ja päätöksentekoon osallistuminen. Erilliselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle.* Valtioneuvoston julkaisuja 2025:68. Helsinki: Valtioneuvosto.

Tynys, Tapio (toim.). 2000. Vätsäri – erämaa järven takana. Vantaa. Metsähallitus

Valtonen, Taarna 2024: Miksi keminsaame kuoli? Sosiolingvistinen rekonstruktio keminsaamen sammumiseen johtaneista tekijöistä. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

Valtioneuvosto, tiedote 27.6.2025. Saamelaiskäräjälaki uudistuu, valtioneuvosto.fi, 8.8.2025

Yle 6.8.2025. Saamelaiskäräjälaki muuttui – nyt vaalilautakunnalla on edessään historiallinen tehtävä, yle.fi, 8.8.2025

Luku 16

Jefremoff, Irja 2025. *Itäsaamelainen kulttuuriperintö nostaa oman arvontuntoa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:75. Helsinki: Valtioneuvosto.

Valtonen, Taarna ja Juutinen, Markus 2024. *Kolttasaamelaisten yhteisöjen kieli- ja koulutustilanne 1850-luvulta 2020-luvulle – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:57. Helsinki: Valtioneuvosto.

Valtonen, Taarna ja Juutinen, Markus (toim.), Tanhua, Sonja, Semenoja Darija 2025. *Kolttasaamelaisten elinkeinot, erillislainsäädäntö ja suhteet Suomen valtion kanssa vuosina 1920–2024 – Kolme erillisselvitystä saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:76. Helsinki: Valtioneuvosto.

Tanhua, Sonja 2025. *Kostoretkiä ja vakoilua: historiantutkimus kolttasaamelaisten muistitiedon tukena*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:96. Helsinki: Valtioneuvosto.

Luku 17

Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi (toim.) 2010. *Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista*. Vuotso: Vuohču Sámiid Searvi.

Aikio, Samuli, Carpelan, Christian, Enbuske, Matti, Lehtola, Veli-Pekka, Luhta, Vesa, Nahkiaisola, Tarja, Onnela, Samuli & Vahtola, Jouko 2003. *Inari - Aanaar: Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Inari: Inarin kunta.

Anneberg, Martti 2010. *Alta vita – porokulttuurin ja Lapin luonnon tietosanakirja*. Ranua: Mäntykustannus.

Arktinen keskus (toim.) 2001. *The 2nd World Reindeer Herders' Congress. Anár 2001*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Eira, Nils Isak 2011. *Bohccuid luhtte*. Koutokeino: DAT.

Hallituksen esitys eduskunnalle poronhoitolaiksi HE 31/1930.

Hallituksen esitys eduskunnalle poronhoitolaiksi HE 69/1985.

Hallituksen esitys eduskunnalle poronhoitolaiksi HE 244/1989.

Hallituksen esitys eduskunnalle saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa koskevien säännösten ottamisesta Suomen Hallitusmuotoon ja muuhun lainsäädäntöön HE 248/1994.

Hallituksen esitys eduskunnalle porotalouden ja luontaiselinkeinojen rahoituslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi HE 104/1999.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi porotalouden ja luontaiselinkeinojen rakennetuesta, laiksi porotaloutta kohdanneiden vahinkojen korvaamisesta sekä eräksi niihin liittyviksi laeiksi HE 247/2010.

Hallituksen esitys eduskunnalle itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevan yleissopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta ja Metsähallituksesta annetun lain muuttamisesta HE 264/2014.

Hast, Sanna 2021. *Yhteensovittamattomat luonnonvarat? Tutkimus Lapin luonnonvaraistumisesta*. Väitöskirja. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Joona, Juha 2019. *Ikimuistoinen oikeus – tutkimus Lapin alkuperäisistä maa- ja vesioikeuksista*. Väitöskirja. Juridica Lapponica:51. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Korpijaakko-Labba, Kaisa 2000. *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa: kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*. Koutokeino: Sámi instituutti.

Korpijaakko-Labba, Kaisa 2003. Valtionmaat Suomen kiinteistöjärjestelmässä – erityisesti silmällä pitäen saamelaisten maa-oikeusasiaa. Artikkeliteoksessa *Oikeustiede - Jurisprudentia XXXVI:2003*, s. 295–350. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Kortesalmi, J. Juhani 2008. *Poronhoidon synty ja kehitys Suomessa*. Tampere: SKS.

Laaksonen, Sauli 2016. *Tunne poro: poron sairaudet ja terveydenhoito*. Kuusamo: Wazama Media.

Labba, Oula-Antti 2024. *Saamelaisten poronhoidon oikeudellinen asema ja poronhoitoon liittyvät oikeudet Suomessa oikeusjärjestyksen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:60. Helsinki: Valtioneuvosto.

Lehtola, Veli-Pekka 2022. *Entiset elämät meissä*. Helsinki: Gaudeamus.

Lehtola, Veli-Pekka 2025. *Suomen valtion saamelaispolitiikka itsenäisyyden ajalla komiteamietintöjen valossa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:21. Helsinki: Valtioneuvosto.

Lundvall, Päivi 2024. *Paliskuntain yhdistyksestä erkaantuneiden 11 saamelaispaliskunnan ja Paliskuntain yhdistyksen välisten ristiriitojen syiden selvittäminen ja sovinnon tunnustelu*. Loppuraportti. VN/31876/2023. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.

Länsman, Anni-Siiri 2004. *Väärtisuhteet Lapin matkailussa*. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaisten kohtaamisesta. Väitöskirja. Inari: Kustannus-Puntsi

Maa- ja metsätalousministeriö 2023. *Kohti kannattavaa, kestävä ja kulttuurisesti merkittävää porotaloutta. Esitys laidunten hoito- ja käyttösuunnitelmista sekä suositukset muista porotalouden kehittämistarpeista. Porotalouden tulevaisuustyöryhmän loppuraportti*. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.

Maa- ja metsätalousministeriö 2025a. *Porolaidunten hoito- ja käyttösuunnitelmia koskeva lainsäädäntö. Poronhoitolain eräiden säännösten muuttamista valmistelemaan asetetun työryhmän ehdotukset*. Työryhmäraportti. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.

Maa- ja metsätalousministeriö 2025b. *Poromäärien hallintaa ja vähentämistä koskeva lainsäädäntö. Poronhoitolain eräiden säännösten muuttamista valmistelemaan asetetun työryhmän ehdotukset*. Työryhmäraportti. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.

Magga, Anne-Maria 2024a. *Siidan lait. Saamelaisen poronhoidon oikeusperiaatteet ja -teoria*. Tampere: Vastapaino.

Magga, Anne-Maria 2024b. *Suomalaisen poronhoitolainsäädännön ja paliskuntajärjestelmän vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon ja siidajärjestelmään – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:59. Helsinki: Valtioneuvosto.

Magga, Päivi & Ojanlatva, Eija (toim.) 2013. *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö.

Nahkiaisola, Tarja, 2006. *Lapinmaan maa- ja metsäoikeudet. Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925*. Oikeusministeriön julkaisu 2006:7. Helsinki: Oikeusministeriö

Nieminen, Mauri & Pietilä, Urho A. 1998. *Peurasta poroksi*. Rovaniemi: Paliskuntain yhdistys.

Nikula, Kaisu 2024. *Inarinsaamelaiset ja inarinsaamelaisen kulttuurin elinvoima – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:50. Helsinki: Valtioneuvosto.

Näkkäläjärvi, Klemetti & Pieski, Pentti 2004. *Jauristunturin elämää. Itä-Enontekiön lähihistoriaa sanoin ja kuvin*. Enontekiö: Eanodaga sámiiid searvi.

Näkkäläjärvi, Klemetti 2013. *Jauristunturin poropaimentolaisuus. Kulttuurin kehitys vuosina 1930–1995*. Oulu: Oulun yliopisto.

Näkkäläjärvi, Klemetti, Juntunen, Suvi & Jaakkola, Jouni J. K. 2020. *SAAMI – Saamelaisien sopeutuminen ilmastonmuutokseen -hankkeen tieteellinen loppuraportti*. Helsinki: Valtioneuvosto.

Näkkäläjärvi, Klemetti, Jaakkola, Jouni J. K. & Juntunen, Suvi 2024. *Ilmastonmuutoksen vaikutukset Suomen saamelaiskulttuuriin – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2024:45. Helsinki: Valtioneuvosto.

Nykänen, Tapio 2025. Ahmapolitiikan moraaliset muutospaineet saamelaisessa poronhoidossa Suomessa. Teoksessa *Alue ja Ympäristö*, 54(1), 53–75. Oulu: Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen seura.

Paliskuntain yhdistys 2025. www.paliskunnat.fi. 20.10.2025.

Pohjola, Anneli & Valkonen, Jarno (toim.) 2012. *Poronhoitajien hyvinvoinnin uhat ja avun tarpeet*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Ranta, Kukka 2025. *”Väistämisaikaa ei enää ole” – uudet teolliset maankäyttöpaineet saamelaisten kotiseutualueella – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:70. Helsinki: Valtioneuvosto.

Rasmus, Sirpa, Landauer, Mia, Lehtonen, Ilari, Mettiäinen, Ilona, Sorvali, Jaana, Kumpula, Jouko, Tuomenvirta, Heikki & Turunen, Minna 2023. *Porotalouden sopeutuminen ilmastomuutokseen – miten ilmastomuutoksen haitalliset vaikutukset voidaan minimoida?* CLIMINI-hankkeen loppuraportti. Arktisen keskuksen tiedotteita 64. Rovaniemi: Lapin yliopisto

Ravna, Øyvind 2007: *Reindriftssamer – Boazodoallosámit*. Koutokeino: DAT.

Saijets, Jan & Pyykkö, Jarmo 2025. *Metsätalouden vaikutukset saamelaiseen poronhoitoon – tarkastelussa kumulatiiviset haitat ja päätöksentekoon osallistuminen – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:68. Helsinki: Valtioneuvosto.

Solbakk, Aage & Vuolab, Solveig 2001. *Deanuleahki: Sogat Historjá – Tanadalen: Sleakter Historie*. Karasjoki: Čálliidlagádus.

Luku 18

Nylander, Eeva-Kristiina 2025. *Saamelaisesineiden kotiinpaluun eli repatriaation merkitys ja mahdollisuudet saamelaisyhteisölle – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisu 2025:20. Helsinki: Valtioneuvosto.

HAM 2025. *Silja Rantasen ja Outi Pieskin uudet teokset elävöittävät Helsingin oppilaitosten julkisivuja*. <https://www.hamhelsinki.fi/stories/silja-rantasen-ja-outi-pieskin-uudet-teokset-elavoittavat-helsingin-oppilaitosten-julkisivuja/>, 10.10.2025

Ijahis Idja. *Ijahis Idja*. <https://www.ijahisidja.fi/fi/>, 10.10.2025

Magga, Maarit 2024. *Gákti lupauksena - duodjin moniaistinen visuaalisuus ja esteetiikka kirkollisissa tiloissa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Magga, Sigga-Marja 2018. *Saamelainen käsityö yhtenäisyyden rakentajana: duodjin normit ja brändit*. Oulu: Oulun yliopisto.

Mattila, Tuomas 2018. *Saamelaisten tarpeet henkisen omaisuuden suojaan tekijänoikeussuojan ja tavaramerkkisuojan näkökulmasta – erityisesti duodji-käsityön ja saamenpuvun osalta*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2018:39. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Oktavuohta – saamelaistietoa opetukseen. *Disneyn Frozen 2 – elokuvan tarina perustuu saamelaisten historiaan*. <https://www.oktavuohta.com>, 10.10.2025

Saamelaisneuvosto. *Saamelaisneuvoston kulttuuriavustukset*. <https://www.saamicouncil.net/fi/saamelaisneuvoston-kulttuuriavustukset>, 10.10.2025

Saamelaiskäräjät. *Kulttuurimääräraha*. <https://samediggi.fi/vastuualueet/kulttuuri/kulttuurimaararaha/>, 10.10.2025

Saamelaiskäräjät. *Saamelaisnuorten taidetapahtuma*. <https://samediggi.fi/vastuualueet/lapset-ja-nuoret/saamelaisnuorten-taidetapahtuma/>, 10.10.2025

Saamelaiskäräjät 2024. *Saamelaisnuorten taidetapahtuma esillä lapsen oikeuksien istunnossa – Saamelaiskäräjät toivoo Orpon hallitukselta parempaa tukea tapahtuman järjestämiseen*. <https://samediggi.fi/ajankohtaista/saamelaisnuorten-taidetapahtuma-esilla-lapsen-oikeuksien-istunnossa-saamelaiskarajat-toivoo-orpon-hallitukselta-parempaa-tukea-tapahtuman-jarjestamiseen/>, 10.10.2025

Sami Trademarks. *Sámi Made*. <https://samitrademarks.com/fi/om-sami-made/>, 10.10.2025.

Sami Trademarks. *Sámi Duodji*. <https://samitrademarks.com/fi/om-sami-duodji/>, 10.10.2025.

Sámi Duodji ry. *Sámi Duodji ry*. <https://www.samiduodji.com/yhdistys>, 10.10.2025.

Siida. *Sámi duodji eli saamenkäsityö*. <https://siida.fi/tuote-osasto/duodji-eli-saamenkasityo/>, 10.10.2025

Skábmagovat. *Skábmagovat*. <https://skabmagovat.fi/>, 10.10.2025

UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.

Luku 19

Ahola, Sanna: Konferenssiesitys 18.9.2025, Mielenterveys ihmisoikeutena saamelaisesta näkökulmasta, saamen mielenterveyskonferenssi, Inari, Sajos. <https://uvja.fi/ajankohtaista/saamen-mielenterveyskonferenssin-tallenne-ja-diaesitykset/>, 30.10.2025

Erholtz, Johanna, Eriksen, Heidi, Heikkilä, Lydia, Pirkola, Sami & Sälevä, Tanja 2021: Psykososiaalinen tuki saamelaisten totuus- ja sovintokomission työn aikana. Lapin sairaanhoitopiiri. <https://uvja.fi/materiaalit/>

Euroopan neuvosto: *Suomea koskeva kuudes raportti – Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puitesopimus*. <https://rm.coe.int/6th-opinion-finland-summary-fin/1680b65a3d> ,24.10.2025.

Heikkilä, Lydia 2024: Saamelaiset sotepalvelujen asiakkaina. Katsaus saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluja koskevaan tutkimukseen Suomessa. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:12.

Kela: *Kuntoutusta saamenkielisille – uusi palvelu kehitteillä vuosina 2024–2027*. <https://www.kela.fi>, 24.10.2025.

Linnaranta, Outi: Konferenssiesitys 19.9.2025, Alkuperäiskansa palvelujärjestelmässä, saamen mielenterveyskonferenssi 18.–19.9.2025, Inari, Sajos. <https://uvja.fi/ajankohtaista/saamen-mielenterveyskonferenssin-tallenne-ja-diaesitykset/>, 30.10.2025

Maatalousyrittäjien eläkelaitos Mela. *Välitä viljelijästä -toiminta vakinaistuu – palvelut jatkossa myös poronhoitajille ja kalastajille*. <https://www.mela.fi/uutiset/valita-viljelijasta-toiminta-vakinaistuu-palvelut-jatkossa-myos-poronhoitajille-ja-kalastajille/> , 24.10.2025.

Miettunen, Tuuli 2021: Saamenkielisen sosiaali- ja terveysalan henkilöstön koulutuksen nykytilanne ja kehittämistarpeet. Selvitys saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmälle. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:18.

Miettunen, Tuuli & Laiti, Mirja: Saamenkieliset sosiaali- ja terveyspalvelut soteuudistuksen jälkeen, Lapin hyvinvointialue, 13.10.2025.

Saamelaiskäräjät 2018: Esitys ministeri Saarikolle. Saamelaisten psykososiaalisen hyvinvoinnin kokonaisvaltainen tukeminen ja mielenterveyspalvelujen rakentaminen, 6.3.2018 Dnro 142/D.a.2/2018.

Saamelaiskäräjät: *Kela ja saamelaiskäräjät uudistavat yhteistyösopimuksensa – sopimuksella linjataan Kelan saamenkielisten palvelujen kehittämistä*. <https://samediggi.fi/ajankohtaista/kela-ja-saamelaiskaraajat-uudistavat-yhteistyosopimuksensa-sopimuksella-linjataan-kelan-saamenkielisten-palvelujen-kehittamista/> , 24.10.2025.

Saamelaiskäräjät 2025: Taustamuistio. Saamelaisen psykososiaalisen tuen yksikkö Uvjj-Uvjâ-Uvjan toiminnan turvaaminen totuus- ja sovintokomission työn päättymisen jälkeen. 5.6.2025 <https://www.epressi.com/tiedotteet/politiikka/saamelaisen-psykososiaalisen-tuen-yksikon-jatkolle-on-loydyttava-ratkaisu.html>, 2.11.2025

Samisoster ry 2024: Lausunto sosiaali- ja terveysministeriölle VN/19189/2024. Lausunto luonnoksesta valtioneuvoston mielenterveyden edistämisen periaatepäätökseksi. 27.8.2024

Salvioli, Fabián 2024: Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusneuvosto. Preliminary Observations. Visit to Finland (11 to 15 March 2024). 15.3.2024

Tammela, Eija: Konferenssiesitys 19.9.2025, MELA: Välitä poronhoitajasta, saamen mielenterveyskonferenssi, Inari, Sajos. <https://uvja.fi/ajankohtaista/saamen-mielen-terveyskonferenssin-tallenne-ja-diaesitykset/> , 30.10.2025

Valjakka, Mari 2025: Sämmiliih kirhoost, Sä'mmla ceerkvest, Sápmelaččat girkus, Saamelaiset kirkossa Loppuraportti, Suomen evankelis-luterilainen kirkko. <https://evl.fi/plus/wp-content/uploads/sites/3/2025/01/Saamelaiset-kirkossa-loppuraportti-29.1.2025-FINAL.pdf-2.pdf> , 24.10.2025.

Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusneuvosto: *Special Rapporteur on the right to health*. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-health> , 24.10.2025.

Yhdistyneiden kansakuntien rotusyrjinnän poistamista koskeva komitea: *Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cerd> , 24.10.2025.

Luku 20

Alila, Kirsi; Eskelinen, Mervi; Estola, Eila; Kahiluoto, Tarja; Kinos, Jarmo; Pekuri, Hanna-Mari ja Polvinen, Minna; Laaksonen, Reetta ja Lamberg, Kirsi 2014. *Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevalle työryhmälle*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:12. Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Arola, Laura 2020. *Selvitys saamenkielisen opetus- ja varhaiskasvatushenkilöstön saatavuudesta ja koulutuspoluista*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:30

Hirvasvuopio-Laiti, Annukka; Hirvonen, Vuokko 2011. *Ohcejoga ja Deanu gielddaid skuvla- ja mánáidgárdeovttasbarggu dálá dilli ja hástalusat*. Sámi allaskuvla.

Inarilainen 20.11.2024. Inarin kunnallinen perhepäivähoito täytti 50 vuotta – ”Ihannot lapset ovat tämän ammatin suola, eihän tätä voisi tehdä, jos ei työstä tykkäisi”. www.inarilainen.fi, 10.11.2025.

Inarin kunnan varhaiskasvatusjohtaja. Sähköpostitse annettu tieto komissiolle 8.10.2025

Karila, Kirsi; Rantala, Krister; Rusi, Meeri; Davidsson, Susanne; Helakari, Paula; Holsti, Emma; Keloneva, Riitta; Kytölaakso, Kai; Malkamäki, Lauri; Valkonen, Satu; Frisk, Tarja; Mustonen, Kirsi; Sarkkinen, Tuomas; Huhtanen, Mari 2024. *Varhaiskasvatuksen koulutus Suomessa 2023 – Arviointi koulutuksen tilasta ja kehittämistarpeista*. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 7:2024.

Laiti, Marikaisa 2018. *Saamelaisen varhaiskasvatuksen toteutus Suomessa*. Acta Universitatis Lapponies 376. Rovaniemi, Lapin yliopisto.

Lujala, Elise 2007. *Lastentarhatyö, kansanopetuksen osa ja kotikasvatuksen tuki – toiminnan päämäärät ja toteutuminen Pohjois-Suomessa 1800-luvun lopulta vuoteen 1938*. Oulun yliopisto.

Meretniemi, Maija; Sillanpää Taina; Lauerma Liisa; Löfström Jan 2017. Helsingin Ebeneser-talo: Osa suomalaisen varhaiskasvatuksen historiaa ja nykypäivää. *Kasvatus & Aika*. Vuosikerta 11, Nro 3

Muhonen, Miia. 2023. *Saamelaislasten suojele Riutulan lastenkodissa*. Maisterintutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Nahkiaisoja, Tarja: Teoksessa Lehtola, Veli-Pekka (toim.). *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Inari. Inarin kunta.

Nuorgam, Pia 2019. *Saamelaiskäräjien mahdollisuudet hallinnoida ja järjestää saamelaisten kulttuuri- ja kielipesätoimintaa – Esiselvityshanke*. Saamelaiskäräjät.

Nuoriso- ja luontomatkailukeskus Vasatokka 22.5.2019. Vanhan Riutulan ja lastenkodin aika, www.vasatokka.fi, 13.6.2025

Opetushallitus. 2022. Määräykset ja ohjeet 2022:2a. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2022.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2018. Varhaiskasvatuslain uudistus. Uusi varhaiskasvatuslaki, www.okm.fi, 3.7.2025

Opetus- ja kulttuuriministeriö.2012. *Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi* - Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Korkeakoulu- ja tiedepolitiikan osasto.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2021. *Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25. Helsinki.

Oulun yliopisto 18.5.2022. Varhaiskasvatuksen opettajille ja erityisopettajille suuri tarve saamelaisessa varhaiskasvatuksessa – Oulun yliopisto aloittaa koulutukset Inarissa, www.sttinfo.fi, 2.7.2025

Pasanen, Annika 2025. *Saamelaisten kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistumisen prosesseja Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:55. Valtioneuvosto. Helsinki.

Peltola, Maria; Keskitalo, Pigga; Äärelä-Vihriälä, Rauni (toim) 2019. *Saamelainen varhaiskasvatus nyt – arvot, käytänteet ja osallisuus arjessa*. Oulun yliopisto.

Ruotsala, Pia 2004. *Saamelaisten kieli- ja kulttuurisiida-hankkeen loppuraportti*. Saamelaiskäräjät.

Saamelaiskäräjät 2009. Saamelainen varhaiskasvatussuunnitelma.

Saamelaiskäräjät 2013. Saamelaisen varhaiskasvatuksen arjen käytäntöjen opas.

Saamelaiskäräjät 2015. Menetelmäopas kielipesätyöntekijöille.

Saamelaiskäräjät 2015. Opas kielipesälästen vanhemmille.

Saamelaiskäräjät. Saamelaiskäräjien toimintakertomukset vuosilta 2014 - 2024.

Saamelaiskäräjät 2024. Saamelaiskäräjien työjärjestys 19.6.2024

Saamelaiskäräjät 2025. Saamelaisten koulutuspoliittinen toiminta- ja kehittämisohjelma 2025 - 2027.

Saamelaiskäräjät 2025. Kulttuuri- ja kielipesätoiminnan rahoitusperusteet. 5.6.2025.

Saamelaiskäräjät. Saamelaisten kulttuuri- ja kielipesätoiminta Suomessa. www.samediggi.fi, 10.11.2025

Saamelaiskäräjien kielipesäohjaaja. Sähköpostitse annettu tieto komissiolle 27.5.2025

Saamelaiskäräjien koulutussihteeri. Vastaus komission tietopyyntöön 11.7.2025

Valtioneuvosto 2014. Valtioneuvoston periaatepäätös toimenpideohjelmaksi saamen kielen elvyttämiseksi 3.7.2014.

Valtioneuvoston asetus varhaiskasvatuksesta 753/2018

Valtiovarainministeriö. Lupa-, ohjaus- ja valvontaviraston toimeenpanohanke, www.vm.fi, 9.10.2025

Varhaiskasvatuslaki 540/2018

Luku 21

Aikio, Marjut 1988. *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS).

Aikio, Marjut & Lindgren, Anna-Riitta 1973. *Kieliraportti*. Komiteamietintö 1973:46, 90-107.

Aikio-Puoskari, Ulla 2001. *Saamen kielen ja saamenkielinen opetus Pohjoismaissa. Tutkimus saamelaisten kielellisistä ihmisoikeuksista Pohjoismaiden kouluissa*. Juridica Lapponica 25. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Pohjoisen ympäristö- ja vähemmistöoikeuden instituutti.

Aikio-Puoskari, Ulla 2016. *Gullos sámegiella! Saamen kielten elvyttämisen parhaita käytäntöjä ja kansallisen politiikan linjauksia Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa*. Saamelaiskäräjät/ Saamen kielen toimisto. Inari.

Aikio-Puoskari, Ulla 2016. Saamelaisopetus Suomen peruskoulussa – asema lain-säädännössä ja opetussuunnitelman perusteissa 1970-luvulta 2010-luvulle. Artikkeliteoksessa Mari Huhtanen & Mika Puukko (toim.) *Saamen kielten opetus ja osaaminen. Saamen kielten oppimistulokset perusopetuksen 7.-9. vuosiluokilla 2015*. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus, 37-67.

Arola, Laura, 2014. *Saamen kielten tilanne saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella*. Selvitys saamelaiskäräjille. Painamaton, 32 s.

Arola, Laura, 2020. *Selvitys saamenkielisen opetus- ja varhaiskasvatushenkilöstön saatavuudesta ja koulutuspoluista*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2020:30.

Hirvasvuopio-Laiti, Annukka & Hirvonen, Vuokko 2013. *Ohcejoga ja Deanu gieldddaid skuvla- ja mánáidgárdeovttasbarggu dálá dilli ja hástalusat/ Utsjoen ja Tanan kuntien koulu- ja lastentarhayhteistyön nykytila ja haasteet*. Ohcejohka/ Utsjoki: OVTAS! -hanke/ OVTAS! -prošakta.

Härmälä, Marita, Sarivaara, Erika, Laihonen, Petteri ja Huhtanen, Mari 2023. *"Paljon on jo tehty, mutta paljon on vielä kehitettävää" Saamen kielten etäyhyksiä hyödyntävän opetuspilotin arviointi 2022*. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus KARVI: Julkaisut 3:2023. Helsinki.

Itkonen, Tuomo 1970. *Pippinä ja pappina*. Porvoo: WSOY.

Keskitalo, Pigga, Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) 2014. *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Turku: Siirtolaisinstituutti.

Kähkönen, Esko I. 1988. *Katekeetat Suomen Lapissa 200 vuotta*. Rovaniemi: Lapin korkeakoulun kasvatustieteiden osaston julkaisu A4.

Laki ammatillisesta koulutuksesta. 21.8.1998/630.

Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta. 29.12.2009/1705.

Laki saamelaisalueen koulutuskeskuksesta. 9.4.2010/252.

Lehtola, Laura, Heikinheimo A.I. ja Tapaninen, Pekka (toim.) 1973. *Samii Kristalaš Nuorašskuvla, Saamelaisten Kristillinen Kansanopisto 1953-1973*. Inari.

Lehtola, Veli-Pekka 2012. *Saamelaiset suomalaiset, kohtaamisia 1896–1953*.

Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1351/ tiede.

Lukiolaki. 21.8.1998/629.

Lukkari, Pekka 2016. *Lohkamušat. Ođasmahttojuvvon prentehus Sámi*

Čuvgehussearvvi doaimmahusain nr. 32. Inari: Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ/
Saamelaiskäräjät 2016.

Lukkari, Rauni Magga 1980. *Jienjat vulget*. Sámi Čuvgetussearvvi doaimmatusat 42.

Helsset: Lukkari & Lapin Sivistysseura ry.

Mattanen, Tiina, Länsman, Anni-Siiri, Olthuis, Marja-Liisa 2022. *Ketterä korkeakoulu 2018-2022. Uusia ja vaikuttavampia malleja saamen kielen ja saamenkielisten opettajien koulutukseen. Hankeraportti*. Oulun yliopiston Giellagas-instituutti ja kasvatustieteiden tiedekunta. Oulu.

Olthuis, Marja-Liisa, Kivelä, Suvi, Skutnabb-Kangas, Tove 2012. *Revitalising Indigenous Languages: How to Recreate a Lost Generation*. Bristol: Multilingual Matters.

Opetushallitus 2014. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012. *Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi* - Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Korkeakoulu- ja tiedepolitiikan osasto.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2021. *Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25. Helsinki.

Oulun yliopisto, Giellagas-instituutti. www.oulu.fi/giellagasinstituutti.

Pasanen, Annika 2025. *Saamelaisten kielellisen sulautumisen, selviytymisen ja uudistumisen prosesseja Suomessa – Erillisselvitys saamelaisten totuus- ja sovintokomissiolle*. Valtioneuvoston julkaisuja 2025:31. Helsinki: Valtioneuvosto.

Perusopetuslaki. 21.8.1998/628.

Rasmus-Moilanen, Eeva-Liisa 2014. Etäopetus aikuisopiskelijoiden saamen kielen opetuksessa. *Saamelaispedagogiikan ydinkysymysten äärellä*, toim. Pigga Keskitalo, Satu Uusiautti, Erika Sarivaara ja Kaarina Määttä. Rovaniemi: Lapin yliopisto-kustannus, 215-226.

Rasmussen, Torkel 2014. *Go ealáska, de lea váttis dápmat. Davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjagiielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus*. Dieđut 5/2014. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla & Norgga dutkanráđdi.

Saamelaisasiain komitean mietintö 1952:12

Saamelaisalueen koulutuskeskus/ Sámi oahpahušguovddáš. www.sogsakk.fi, 10.10.2025.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ, <https://samediggi.fi>, 10.10.2025.

Sámi allaskuvla. www.samas.no, 10.10.2025.

Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic genocide in education - or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates.

Valkeapää, Nils-Aslak 1971. *Terveisiä Lapista*. Helsinki: Otava.

Liitteet

Liite 1 Saamelaisten totuus- ja sovintoprosessi ja komission toiminta

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 2 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamispäätös 28.10.2021

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 3 Päätös saamelaisten totuus- ja sovintokomission toimikauden jatkamisesta 23.11.2023

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 4 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission seurantaryhmän asettamispäätös 5.11.2021

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 5 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission seurantaryhmän asettamispäätös 10.11.2023

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 6 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission julkaisemat erillisselvitykset 2024–2025

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 7 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asiantuntijakuulemiset 2022–2025

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

Liite 8: Saamelaisopetuksen kehitystä ja tilannetta kuvaavat tilastot

Liite on tallennettu omana tiedostonaan osoitteeseen

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-940-3>

VALTIONEUVOSTO
STATSRÅDET

SNELLMANINKATU 1, HELSINKI
PL 23, 00023 VALTIONEUVOSTO
valtioneuvosto.fi
julkaisut.valtioneuvosto.fi

ISBN pdf: 978-952-383-940-3
ISBN painettu: 978-952-383-968-7
ISSN pdf: 2490-0966
ISSN painettu: 2490-0613